

- a - f.

Philol.

II. e. 496.

Johannes Grüber
Hainensis.

R 4-11 A

7163.

4/7163

29.

R
1800

IACOBI LO

DOICI STREBAEI

Rhemensis in Partitiones Oratorias

Ciceronis Commentaria, ad

Iacobum Villono

uanum.

BIBLIOTH:
ACADEM:
DORPAT:

QVVM per annos decē, & quatuor, in erudiēda iuuentute laborassem, etsi ne tum quidē grauiſſimo labori quietem modumq̄ reperissem, me tamē ad colligenda mea studia pleriq̄ amicorum adhortabantur. Quo proposito diu multumq̄ dubitavi, utrum monitus, & cohortationes admitterē, an potius ita me compararem neq̄ perferre infaustum pondus, neq̄ laboriosum uiuendi genus nouo sudore cumulare. In hanc partem semper fueram propensior, propterea quòd ad scribēdum feliciter, opus est naturæ, & ingenij uiribus, multarum rerum scientia, usu & exercitatione dicendi, quæ in me perquam exigua sentiebam. Et ea si forte mihi contigissent, tamen quoniam à sapientissimis uiris scripta sunt nimium multa, silendū putabam. Quòd si quid noui ratio postularet, rursus existimabam cessandum temporibus nostris, quum labor honestus nullum præmium ferat, sed uel cōtemptum, uel inuidiam. Sciebam quoq̄ bonas artes quibus tum Græci, tum Latini, non sine

a 2 . magna

4
magna dignitatis autoritate floruerunt, nūc apud eos
qui omnia quæstu metiuntur, ita uilefcere, ut earū pro-
fessores infra mortales omneis esse uideantur. His re-
bus adductus eos imitari decreueram memoriæ no-
stræ doctissimos uiros, qui frui silentio literarum ma-
lunt, quam in opere pœnitendo malè horas colloca-
re. Sed nitebatur in aduersum causæ ualidiores, Ho-
minem non suis, sed aliorum natum commodis: Esse
proprium optimi cuiuscq̃, aliquid in commune labo-
rare: semenq̃ mittere, cuius alij percipiant fructum:
Alios ædium monumenta suis relinquere, alios nobi-
litate generis, alios gloriam uirtute partam, omnes
penè testimonium quoddam sui laboris: Non aliter
oportere artium liberalium professores nō modo ui-
uos, sed magis etiam prodesse mortuos. Id fecisse ue-
teres nouosq̃ scriptores, quorum monumentis acui-
tur æternæ posteritatis industria. Hoc reliquisse libro-
rum uelut hæreditatem, quā partim amisisse, partim
neglexisse, partim deprauasse decoctricis ignauia est
posterorum. Contra hæredis boni frugicq̃ seruasse le-
gata, ac diligenter auxisse: ne qui omnia ab omnibus
accepit, nemini quicquam omnium contulisse argua-
tur. Quod igitur studia literarum sequutus essem, bo-
namq̃ partem ætatis in eo curriculo transegissem, ne
ocium languidū ac ferè mortuū probarē, statuebam
mihi more meo semper aliquid in literis agēdū: quod
& alios forte iuuare posset, & acceptā à scriptoribus
hæreditatē adaugere. Quò me ducebat illud, Quam
quisq̃

5
quisq̃ norit artē, in hac se exerceat. Nec iam constare
uidebantur, quæ feruntur in cōtrarium. Si nō subest
ingenij magna uis, tamen etiam pariunt aliquid infœ-
cudiores agri, si modo arte, & diligētia percoluntur.
Scripta sunt ab alijs permulta: sed alia perierunt, alia
in bibliothecis, & puluere delitescūt, alia palam negli-
guntur, multa repudiat hæc ætas, multa queritur ob-
scura: quam obrem relinquitur nobis, & posteris scri-
bendi locus. Nec honesta, & utilia capessenti metuen-
da est inuidia, quæ quum gloriam florentē persequa-
tur, quid habet in me, quod toruo fascinet aspectus:
Nec laboro de contemptu eorum, qui quod nimium
spectant honores, & diuitias, ingenuas despiciant ar-
tes. Nescierunt quid in rebus esset optimum: fortuita
quidem maluerunt, & mortalia, quibus temporis mo-
mento destituti, sine re, sine animi cultu, sine nomine,
sine uero honore pereunt. Fateamur itaq̃ longe opti-
mum uersare literas, quarū beneficio uiuit quicquid
in rebus mortalium pulchrum diuturnumq̃ est. Hic
igitur experiamur aliquid: & initio tanquam ludētes
explicemus artes eorū, qui principes in ratione dicen-
di fuerunt. Nec opus est longa meditatione quid om-
nium primum sequamur. occurrunt enim Ciceronia-
næ Partitiones auditoribus nostris propediem expo-
nendæ: quibus in eo genere nihil arbitror, neq̃ bre-
uius, neq̃ difficilius, neq̃ magis utile iuuentuti. Breui-
tas memoriā iuuat, sed parit obscuritatem: obscuritas
& utilitas quærūt interpretationem, duæ sunt igitur
a 3 causæ

causæ, cur hæc interpretemur, difficultas & utilitas. Totidē cur ediscamus, breuitas & fructus. Nā partitur hæc artē subtiliter: mēbra circumscrip̄tē breuiterq̄ definit: uim & usum rerū notat. A' sum̄mis generibus ad partes imas rectū perducit ordinē, omniac̄q̄ prop̄ Rhetoricę præcepta angustissimo cōstipat libello, quē quum perutilem filio suo, nō uulgariter erudito, iudicat, eadē sententia pronuntiat quanti facienda sit hæc præceptionū descriptio. Fatebor autē nihil opus fuisse cōmentarijs nostris, si Georgius Valla homo nō indoctus propius inspexisset, rē cognouisset, uerāq̄ sententiā seruata ratione interpretis protulisset. De quo uiro qui certē prodesse uoluit, nihil dicā nisi necessario. Stat enim mihi nullius neque uiui neq̄ mortui uellicare nomē, nisi cōtraueniat ratio necessaria. Sed si diligētē omnes illustrasset obscuriores locos, equidē multis impudēs & ingratus uiderer, qui rebus alienis ornatus debitā uiro gratiā supprimerem. Verē testes erunt huiusce rei permulti, Georgiū plura scripsisse in Partitiones oratorias, quę nihil faciunt ad rem: exēplis alieno tēpore citatis totos confudisse locos: bonā partem reliquisse perobscurā. præcepta Ciceronis trecenta & amplius in sensum prauū detorsisse: pro argumētis figuras, pro figuris argumēta cēsuisse: medio itinere, ac li lōgis erroribus & onere defessus esset, abiecit rerum grauiū pondus, tantū pauca leuiora tenuisse. Sed quia inuitus feci ut hæc dicerē, taceo reliqua, & aliorū iudicio relinquo. Quid ab eo dissentiam, planū facient

falet hæc nostra cōmentaria. Ego quidē ducē meum ponē sequutus sum, nusq̄ ab itinere proposito digressus. Vfus sum ferē semper expositiōe rerū perpetua, quoniam lacerat animū, memoriāq̄ perturbat illa minuta rerū uerborūq̄ cōcisio. Si quod occurrit uerbum ignotius, alterz uelut aliud agēs attexui prioris interpretamentū. Atq̄ etiam quæcunq̄ uidebantur obscura, diligenter illustraui, non modo paraphrasi alioq̄ sermone, sed etiā conquisitis ab optimis autoribus exemplis: quibus ad hæc præcepta cognoscenda nihil utilius afferri potest. Eorū multitudinem si nīmiū fusa uidetur oratio, id factū scias ab innumerabili rerū frequētia: quæ si uel angustis segregātur interuallis, uniuersum obtinent campū, & tantum non extra spatia proferuntur. Quid tum? In explicandis eloquētiæ præceptis nō expauenda est ulla copia, nisi quę inani uerborū fluxu redundat. Si quando opus est, excutio causas, desinō quāmplurima. Vtor & demonstratione rerū, quæ in abstruso positæ sunt. Si quædā faciliora interpono, id nō tam docēdi causa facio, q̄ mēbra coniungendi. In quo etiā habēda ratio est imperitorū, quibus omnis ferē destinatur interpretatio. Stylum pressi, ne longe dissiliret à genere commentandi. Quid effecerim, aut quid fecerim potius, iudicēt æqui rerum æstimatores. nō enim mea ipse uēdico, sed amolior præcipitē multorū licitationem: qui quoniam nihil secum præcipit ferunt, ne pilo quidē licentur uel optima. Sed ista non uendo, in quā, dono tibi Iacobe Vil
lonouane

Ionouane charissime: tuoꝝ nomini dicata uolo, ut quod studiū Rhetoricū uehementer amplexaris, alere possim nō modo uoce & quotidiana lectione, sed etiā scripto & memoria literarū. Quod ut faciam, cum tui candidi mores, & ex opera bona profectus bonus meretur, tū auūculus tuus Gulielmus Abotus, Senator ac Iudex lectissimus, in primario Lutetiæ consilio, Is pro summa in suos charitate, quū te loco filij haberet, tuamꝝ disciplinā formare uellet, mihi delegauit hāc instituendi curā: nec ullis unꝝ rebus, nec laboribus, nec uerbis commendatorijs pepercit, quo te bonis & moribus & disciplinis perpoliret. Itaqꝝ mihi tibiꝝ magnopere prouidendū est, ne cōcepta de te optimi uiri fallatur expectatio. Ego quidē de me ipso uidero. Tu autē ut & docte scire, & bene agere possis, pꝑone tibi domesticū egregij Senatoris exemplū. Complectere cogitatione quā diligenter cū multas alias artes, tū Ius Ciuile didicerit, qua semper fuerit integritate & innocentia, qꝝ admirabili modestia & humanitate, qꝝ acuto ad res agēdas consilio, quāta diligētia in obeundo munere, qua æquitate leges interpretetur, qꝝ tēperata seueritate mores censeat. Hęc & alia multa si mente sequeris, facile reperies cas regiones uiarū quibus peruenit ad autoritatem: hāc iter facito, ut eò progrediare, quò te uocat & is qui uirtutis iter tenuit auūculus, & nobilis ac illustris ille dux copiarum pater tuus Ludouicus Villonouanus. Vale. Parisijs Idib. Iunij, Millesimo quingentesimo trigesimo quinto.

M. T.

M. TVLLII CICE
RONIS DE PARTI
TIONE ORATO
RIA DIALO
GVS.

VR Partitiones Oratorias inscripserit, id initio demonstrandum uidetur. Quid Partitio noninetur, ostendit in Topicis, Partitionum, inquit, & diuisionum genus, quale esset, ostendimus: sed quid inter se differant, planius dicendum est. In Partitione quasi membra sunt, ut corporis caput, humeri, manus, latera, crura, pedes: in diuisione formæ sunt, quas Græci *ἰδέας* uocant, nostri species. Hęc ille. Inuentio autem, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio, nō species aut formæ Rhetorices, sed ab omnibus partes nominantur: propterea quòd ex ijs ueluti membris ars oratoria componitur. Nec enim inuentio est Rhetorice, ut laurus est arbor: nec dispositio est ars bene dicendi, ut iustitia est uirtus: quia genus de specie, non de parte totum dicitur. Vnde partes, nō species esse constat. Quum sint igitur hæc quinque partiū primæ, quæ ex ordine in minora quadam partiatur, quumqꝝ minora membra corporis huius Rhetorices, cuiusmodi sunt partes inuentionis, formæ nequeant appellari, Partitiones ab autore dicuntur, non diuisiones. Quòd si nonnullæ diuisiones reperiuntur, non tamen inde nomen assumendum, quoniam multo plura partiendi ratione dirimuntur. Est igitur oratoria partitio, Rhetorices in suas partes ordine facta distributio. Itur enim à maximis quibusqꝝ partibus ad minores: & inde, quòd fieri solet in tradēdis artibus, ad minimas usqꝝ deuenitur. Vt autem dispersa & dissipata conglutinentur, & arte concludantur, ostendit ipse de Oratore libro primo. Proposendus est finis quo dirigantur omnia. Tum sunt notanda genera, & ad certum numerum, paucitatemqꝝ reuocanda. Deinde subijcienda partes, & generum partiumqꝝ nomina, definitionibus, quam uim habeant, est exprimendum: quòd quidem sibi totum philosophi assument, ut in extrema parte libri dicitur.

CICERO FILIVS.

TVDEO mi pater Latine ex te audi
re, ea quæ mihi tu de ratione dicendi
Græcè tradidisti, si modo tibi est ociū,
& si uis.

CICERO PATER. An est mi
Cicero, quod ego malim, quàm te quàm doctissimū
esse? Ociū autem primum, & summū est, quoniam
aliquando Roma exeundi potestas data est: deinde,
ista tua studia uel maximis occupationibus meis an-
teferrem libenter. C. F. Vis ne igitur ut tu me Græ-
cè soles ordine interrogare, sic ego te uicissim eisdem
de rebus Latine interrogem? C. P. Sanè si placet. Sic
enim & ego te meminisse intelligam quæ accepisti, &
tu ordine audies quæ requiris.

STREB.

VO tempore Iulius Cæsar unus amissa Romæ libertate domi-
nabatur, Cicero, qui non parū suæ autoritatis amisset, egressus
in Tusculanum, cum iuuentute rhetoricas artes, philoso-
phiamq; tractabat. Hinc illud, Ociū primum & summū est,
quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est. Id in eius
uita Plutarchus habet. Quod igitur ociū esset, & hæc ad scribendum proposi-
ta materia, & is filius, qui inde caperet fructum, quodq; præcepta Græcorum
nō modo Latino sermone, sed etiam Romana grauitate donare uellet, suscepit
hanc Partitionum descriptionem, & ab his causis hoc duxit exordium, quod
plerunq; scriptores artū faciunt, ut quibus impulsus causis fuerint, initio pro-
ponant. Studeo Latine ex te audire.) Hæc est prima causa scribendi. Si modo
tibi est Ociū, & si uis.) Petendum ab eo est, qui quod petimus, & possit & ue-
lit: quæ duo nisi concurrunt, frustra petitio est. Ociū autem, causa est altera
scribendi. An mi Cicero.) Pro decoro reddit affectum paternæ charitatis.
Ociū primum & summū est.) Hoc est primum & ultimum. Horatius, Pri-
ma dicte mihi summa dicende camœna. Primum itaq; quoniam aliquādo Roma
exeundi potestas data est: Vltimum, non quod sint hæc extrema senectutis, sed
quod haud tempestiuus unquam hæc filij studia iuuare possit: quum pater ad
philosophiam,

philosophiam, filius ad eandem, honorumq; cōtentionem traiciat. Sicut autem
duo proponuntur primum, atq; summū, ita duæ rationes annectuntur: & ca-
scribendi causa tertia est. Tu me Græcè soles ordine interrogare.) Cicero
Offi. 1. Ipse ad meam utilitatem, semper cum Græcis Latina coniunxi: idem tibi
censeo faciendum. Quid fecerit uterq; hic quidem locus ostendit. Ordo est inter-
rogantis, qui & condentis artem. Huius autem est, ut rem omnem in genera di-
gerat, quæ per pauca sunt: deinde eorum generum quasi quædam membra disper-
tiat: tum propriam cuiusque uini definitione declaret. Sic Crassus de iure civili
apud Ciceronem de Oratore libro primo.

GEORGII VALLAE PLACENTINI
uirii clarissimi in Ciceronis Partitiones
Commentaria.

Marcus Tullius Latini eloquij specimen, insigne partitionum ad Cicero-
nem filium opusculum scripsit iam natu grandior, quò suam de rhetori-
ca facultate nobis aperiret sententiam. siquidem rhetorica uolumina admodum
scripsisse adolescentem, tam ipse ad fratrem, quàm Quintilianus in oratorijs in-
stitutionibus memoriæ prodiderunt: de inuentione quidem (ut ipse in secundo
eiusdem operis ostendit uolumine) Aristotelem & Græcos alios secutus auto-
res: ad Herennium uerò suum (uelut ipse attestatur) præceptorem: ut mihi nō
uideantur audiendi, qui ad Herennium libros negent esse Marci Tullij, cassā
nuce inaniore adducendo rationes: quasi eadem aliquando dici à pluribus au-
toribus non possint, & quasi id nusquam inueniatur, quod frequentissimū est,
stylum eundem non esse Ciceronis ubiq;. Quid mirum? cum ipse ab Apollonio
Rhodio se in dicendo ita rediisse instructum noua quadam dicendi forma dicat,
ut à priore dicendi more mutatus iam alius esset: ut etiam diuus dicat Hierony-
mus ipsum, inquam, Marcum Tullium in Xenophontis interpretatione nō iam
aureo illo suo eloquentiæ genere nitescere, sed adeo scabris, turbulentisq; retar-
dari obicibus, ut qui interpretata nesciant, à Cicerone dicta nō credant. nec mi-
rum: erat enim tum adolescens cum tam Oeconomicos, quàm Rhetoricos libros
scripsit: ut ipse fateatur Rhetoricos adolescenti sibi excidisse, planeq; subrusti-
cos uocet. Cumq; desint ad comprobandum Ciceronis non esse rationes: citant
Laurentij Vallæ testimonium quod nusquam est, ut circumspèctum, planeq;
prudētissimū uirum, leuissimū uideri uelint, quippe qui ubique testimonia
ex eo Ciceronis citat libro, Ciceroni ipsum semper attribuendo. Quàm ridi-
cule deinde aiunt indicem spectari non oportere. quisnam quæso improbarit, à
Ciceronis tempore propagatum usque per tot manus uirorum doctissimorum,
ad nostra tempora syncerissime peruenisse? Quis adulterinum esse titulum ar-
guat? aut quo modo? Quis inuertit? aut cur? aut quando? proferant si possint:
si nequeunt,

si nequeunt, sileant peruicaces. Contra uero antiquissimi clarissimiq; eloquentia autores, Ciceroni semper, abacta omni dubitatione, id opus deputant. Ij uero quam maxime dici possit ridicule, aiunt eorum tollendam auctoritatem. cum ipsi falsa Laurentij nitantur auctoritate, antiquissimorum, eorundemq; praestantissimorum auferri hi iubent auctoritatem: satis imperiose, si nacti sint qui obediant, & peruertant eorum imperio quae rectissime ab alijs posita sint. at non sunt tanti. Aiunt porro, quod in quaestione sit, id ratum haberi non oportere. Quis est quaeeso antiquorum, qui hoc faciat ambiguum? nisi isti pauculi modo neoterici parum prospicientes, rentur ambiguum. Hus ergo, quo modo non sit incerti auctoris liber, probandum est, quando id addubitant. Aiunt etiam ideo Ciceronis non uideri, quod Quintilianus id opus nusquam nominarit. Quam id acute? nemo certe negauerit multos esse Ciceronis libros, quorum nullam prorsus facit mentionem Quintilianus. Quid nre quasi uero hanc sibi Quintilianus suscepit prouinciam, Ciceronianos libros nominandi. quos ergo non nominauit, ascitios adulterinosq; dicamus. Cum praeterea in eodem libro Terentiae uxoris suae meminerit, aiunt acute sane ideo non uideri Ciceronis, quod ante, quam uxorem duceret, rhetoricos illos scripsisse libros necesse fuerit: quasi ariolos habeamus, qui sine testimonio ullo, praeterea tam bene noscitarint, ut necesse putent hos libros editos ante, quam duceret uxorem. quanquam si Ciceronis non sunt, quid haec dicere attinet? Aiunt praeterea, in libro de oratore ad Herentium libros damnatos: sua iam, non amplius aliena innixi auctoritate, alios libros dici, non illos: nec rationem, uel rationis umbellam proferunt. At non eadem praecipit quae in alijs. Quasi uero multis modis eadem praecipere non soleat Cicero, aliter in libris de Oratore, aliter in Topicis, in Partitionibus aliter. Et quonia Hermetis meminit praceptoris Cicero, aiunt opus uideri non oportere Ciceronis, quod eius nominis nemo Ciceronis tempore fuerit. quasi uero, isti, Pythagorei Euphorbi ritu, ab eo tempore iteratam generationem ad nos, uitium more, propagarint, non alia certe de causa, nisi ut id modo indicarent ad Herentium libros rhetoricos Ciceroni falso deputatos: qui tam audaculi ausint asserere nullum fuisse tum Hermetem. Sane Aulus Gellius x i i. Noctium Atticarum ait se non comperisse quenquam ante Augusti imperium, eorum qui integre locuti sunt, dixisse barbarismum. Idem quoq; in quinto, neminem aut Latinum, aut Graecum, eorum qui facundi haberentur, dixisse barbarismum, aut solocisimum. Si uerum sit quod Aulus Gellius inquit, dici profecto potuit, ideo etiam Ciceronem eos libros subrusticos appellasse. Verum ut in hoc, ita plerisq; alijs in locis Aulus Gellius hallucinatus est: si quidem elegantissimi autores Graeci tam barbarismum quam solocisimum dixisse facillime arguuntur, ut Aristoteles, & Dionysius Halycarnasens, ita alij. Cumq; ut Strabo docet, id a Graecis confectum sit uerbum: usiq; sine

usiq; sint ante Augustum pleriq; insignis doctrinae elegantiaeq; autores: cur tandem eis Latini non utentur uerbis? ac, si post Cicronem, idoneum uerbum, quo uteremur, existimatum a clarissimis est autoribus, cur non fuisse semper existimabitur? Et quoniam Laurentij Vallae mentiuntur auctoritatem, proferam ipse quid Laurentius dicat in Pogium. uerba certe quae Auli Gellij proferunt (nec enim iterandi ea locus est, neq; attinet) statim subiungit, Imo in utraq; lingua Aule Gelli probissime. nam & Graece Aristoteles tum Atticus, tum elegans scriptor, eo utitur in libris Elenchorum, & de arte poetica: & eum ac ceteros imitati sunt cum alij, tum Cicero atque Quintilianus. haec ita Laurentius. Quis hoc ergo opus, Ciceronis esse potest ambigere? cum incorruptissimus ad nostra usque tempora eius operis titulus ad nos peruenit: cum Marcellus, & Seruius, & Priscianus, & Diuus Hieronymus, & Diuus Augustinus, Ciceronis id opus esse confirmant, etiam ex eo, citando testimonia? cum ipsemet familiari, ut fieri solet, uxoris utatur exemplo: cum in aliorum rhetoricorum secundi libri parte extrema, reliqua rhetorices praecipit se deinceps dicturum polliceatur, neq; eis quicquam tamen libris addiderit: nam de Oratore libri strictim Antonij, & Crasti de Oratore continent sententiam: partitiones, aliam rhetoricorum praceptorum faciem. quis ergo potuit ambigere mentis compos, quin ad Herennium scribens, omnem rhetoricam praceptionem tradere uoluerit? Ait subinde Cicero, cum biennium uersatus esset in causis, eiusq; nomen in foro celebratum, se adolescentem Athenas concessisse, & philosophiae studium a prima cultum adolescentia, nunquam intermissum, & semper auctum. quod conuenit cum eius operis proemio ad Herennium: qui Herennium, an is fuerit cuius meminit Propertius, alius ue, mihi cura non est querere. Velut is, cuius pro Celio meminit, inquit, Animaduerti enim iudices audiui a uobis mecum familiarem L. Herennium perattente: in quo etsi magna ex parte ingenio eius, & dicendi genere quodam tenebamini. & quae sequuntur. Cur inquam hic esse Herennium non possit? At inquit, Hunc non legeramus locum. Non ergo tam praecipites ad id asserendum esse debuerunt, non fuisse quenquam Herennium, qui tam familiaris esset Ciceroni. Et perinde cum a praceptoribus ut alijs, ita Hermete, dicendi praecipit haussisset, ea in libros regessisset ad Herennium. quod uisus est annotasse Quintilianus: Sunt enim, inquit, uelut regesta in hos commentarios, quos adulescens deduxerat schola: & si qua in his culpa, tradentis est. siquidem de alijs id intelligi rhetoricis qui potest: cum in secundo eius operis uolumine, quos Graecos sit secutus antiquos autores, dicat. Deniq; ne in re apertissima diutius commoremur, si Cicero non scripsit, alius ergo quicumq; fuit, post Ciceronem scripsit, necesse est, si Quintilianum, si alios audiamus autores. si id: quid est ergo quod stupidi isti non uident in quarti uoluminis eiusdem operis

procemio dixisse, cum probat suis sibi utendum exemplis, potius quam exemplis à Catone, à Gracchis, à Lelio, à Scipione, Galba, Porcinna, Crasso, Antonio, nec Ciceronis ulla facta mentione? Si Cicero non est: unde, quæso, magis, quam à Cicrone exempla petere oportuit? aut quis ei rei magis potuit suffragari? quis potior? quis dicendi rationis accuratior locupletiorque; adduci potuit? At nanque de se ipse, Nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cuius in nostris orationibus non sit aliqua, si non perfectio, at conatus tamen, atque adumbratio. Quam ridiculum sit putare, ceteros cum quisquis sit, multo inferiores nominare, unum uero ommittere Cicronem, non Hortensium Ciceronis etiam emulum, Philippum uel post Cicronem quempiam alium? Facebant ergo istorum præstigia, quisquillæ, naniæque: ne in mentes rudium repant, doceantque non scientiam, sed uecordiam, et imperitia teneras adhuc mentes imbuant. Proinde hæc satis, nos id procuremus, ut in hoc opere quidquid minus obuium sit, id aperiamus, ne utilissimum capessendæ eloquentiæ librum in situ iacere permittamus, et aliquando ad oratoriam facultatem aspirantibus innotescat. CICERO filius patrem itaque percunctatus inquit: Studeo mihi pater. His uerbis docet nos, patrem Marcum Tullium, filium Cicronem Græcè percunctatum quæcunque Latine percunctaturus fuisset. Si modo tibi, Magnam filij ostendit modestiam, qui otium, pariterque uoluntatem patris cupit adesse. Roma exeundi. Hinc colligitur non in urbe Roma hæc scripta esse: ac forte in uilla, dum eo animi mulcendi causa concessisset.

Partes Rhetorica.

C. F. Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi? C. P. In treis. C. F. Cedo quas? C. P. Primum in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum in quæstionem.

STREB.

LOCVS est obscurus, qui que egeat illustratione. Nam uis oratoris quinque partes rhetorica amplectitur: quinque partes uniuersam Rhetoricen. Qui locus est igitur in partitione, duabus reliquis partibus, orationi ac quæstioni? Deinde, oratio est opus oratoris, uidetur ergo non esse pars Rhetorices. Præter hæc, Quæstio tertium membrum partitionis, materia est non pars, naturaque præcedit orationem, propterea solet artis initio tractari: Cur hic posthabetur? Breuiter expediamus hunc nodum. Iudicandum est (inquit Fabius libro secundo) Rhetoricen in actu consistere, idcirco practicen esse. Quæ cum sit in agendo, et ipso perficiatur actu, nullum post actum quod oculis subiciatur, opus relinquit. Hæc est doctrina dicendi uerior, ac usu frequentior. Actus autem querit artificem, in quo uis sit oratoris: querit orationem,

nem, qua se explicet, querit et quæstionem siue materiã, sine qua constare non potest oratio. Quod si oratio scribitur, non pronunciat, tamen hæc erunt eodem fere modo necessaria. Ex his tribus conflatur ea, quæ uocatur ab eo doctrina dicendi: quæ quidem est ipsa in actu rhetorice. Quamobrem partes eius appellantur. Ea de re Quintilianus his uerbis, Rhetorice optime diuidetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quæ disciplina percipi debet: ea est bene dicendi scientia. Artifex, qui percipit hanc artem, id est orator. Opus, quod efficitur ab artifice, id est bona oratio. In quibus non multum à Cicrone dissentit. Est enim ars, uis oratoris: artifex, orator: opus, oratio cum quæstione. Quod obijciebamus uniuersam Rhetoricen quinque partibus constitui, uerum id quidem est, si tantum consideremus artem: sed si dicendi scientiam capiamus eam, quæ actu consistit, tum duas posteriores partes annexere cogemur. At qui fieri potest, ut idem sit pars et opus, ut oratio? idem sit pars et materia, ut quæstio? Hoc fit in hunc sensum: Tribus rebus orandi scientia ipso actu perficitur: non aliter, quam totum suis constat partibus. Partes autem in corporibus assignare operosum non est. In rebus, quæ solo capiuntur animo, ut sunt artes: quæque non manent, ut opus Rhetorices, sola translatione sermonis assignantur. Est igitur oratoris opus, oratio: et eius materia, quæstio. Sed totius actus Rhetorices oratio et quæstio sunt partes. Quod attinet ad ordinem partium, quæstio natura præcedit orationem, ut materia domum: sed tamen rei indignitate subsequitur. Hoc tamen Cicero uidetur secutus, uis oratoris est prima, ut efficiens causa. Oratio proxima est, ut effectus. Additur et materia tanquam tertium quiddam, ut quæstio.

Doctrina dicendi? Quam uoce græca Rhetoricam appellamus. Cedo G. VALLA. quas? Hoc uerbum cedo, tam in dicendi, quam in dandi significatione usurpatur: cuius pluralem numerum Terentius Cedite patri meo, posuit.

C. F. In quo est ipsa uis? C. P. In rebus & uerbis. Vis oratoris in rebus et uerbis.

IN REBUS et uerbis est omnis oratio. Quintilianus: Omnis oratio constat aut ex ijs, quæ significantur, aut ex ijs quæ significant, id est ex rebus et uerbis. At cur oratoris facultati Cicero res et uerba subiecit, quæ tribuit Quintilianus orationi? Quoniam oratoris est inuenire, disponere, eloqui, memoria tenere, pronunciare: his autem partibus solum res et uerba tractantur: necesse est igitur in hæc duo cadere uim oratoris. Quæ quum fuerint inuenta, suisque partibus descripta, component orationem. Sic orationis erunt. In ijs itaque uis est oratoris, ut causa efficiens: oratio, sicut effectum.

Sed & res, & uerba inuenienda sunt, & collocanda. Proprie autem in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur. Collocare autem etsi est commune, tamen ad inuenient

inueniendum refertur. Vox, motus, uultus, atq; omnis actio, eloquendi comes est, earumq; omnium rerum custos est memoria.

STREB.

Vis oratoris, prima pars est exacte in actumq; perducta Rhetorices: & ea uersatur in sententijs & uerbis. Res autem & uerba pariuntur atq; tractantur quinque uirtutibus. pariuntur inuentione: reliquis tractantur, collocatione, elocutione, memoria, pronuntiatione. Quas partes esse necessarias partitio demonstrat hoc modo. Res, inquit, & uerba inuenienda sunt & collocanda. Nec enim uoluntas enunciaripotest, si non hæc inueneris: nec si inueneris, pro rerum dignitate & ordine enunciat, nisi tua inuenta collocaris. Sed enim res collocantur & uerba. rerum collocatio, dispositio est proprie dicta. Collocatio uerborum est elocutio. Iam reperta est ratio trium partium, inuentionis, dispositionis, & elocutionis. Ex quibus alteram communem facit dispositionem: sed magis propriam sententiarum, propterea quod res uerbis potiores sunt, quodq; elocutio ipsa comprehendit uerborum compositionem. Verum hæc cuncta corrumpit indecora uel uoce, uel gestu pronuntiatio. Huic igitur tribuendus est quartus locus: non actionis ordine, sic enim uidetur extrema: sed elocutionis affinitate. Nam quod elocutio est mentis interpret, & ad eam interpretationem magnas habet partes artificiosa pronuntiatio, quadam ueluti societate coniunguntur. Quod autem earum omnium rerum custos est memoria, communis officij causa potestare arbitretur. Cui repugnare uidetur hæc Ciceronis traditio: qui quum pronuntiationem in uocem, motum, uultumq; diuisisset, quorum semper oratorem meminisse oportet, si quid hisce de rebus aut cogitasset, aut præceptione didicisset, postremam non sine ratione fecit memoriam. Ergo inuentio prima est, collocatio secunda: quæ nonnihil spectat elocutionem, cui tertius est locus: huic finitima pronuntiatio: postrema memoria. Qui Rhetoricen scribit ad Herennium, memoriam in partibus quartam facit. Idem Cicero sentit de Inuentione. At primo de Oratore, nunc quartam, nunc ultimam constituit. Quintilianus & omnes fratre proximam faciunt elocutioni. Et quidem certe si pronuntiatio est ultima actio, iure postrema est: si uero est id quod ad actionem decoram excogitaueris, & memoriæ mandaueris, merito præcedit. Itaque mihi uidetur aliquid habere quod memoriæ committas: & rursus aliquid in ore & membris, quod sit memoria posterius. Pronuntiatio diuiditur a Quintiliano in uocem, & gestum. Gestus uultum continet, motumq; corporis, & membrorum. Vultus est motus quidem, sed non qualis est manuum, uel pedum: sed motus animi, qui signo quodam exteriori se prodit, quamobrem separatur a motu.

C. P.

Inuenienda sunt & collocanda. Quæ partes sunt binæ rhetorices, inuentio ac dispositio: sed dispositio, ut cunq; tam elocutioni, quam inuentioni deputetur, ait tamen peculiariter inuentioni deputandam: ut elocutioni pronuntiationem: quam in uocem, motum, uultum & omnem diuidit actionem, nempe corporis motum: ut inuentionis, dispositionis, elocutionis, pronuntiationis custodem & quasi thesaurum memoriam esse, det intelligi. G. VALLA.

C. F. Quid orationis quot sunt partes? C. P. Orationis partes, et earum usus. Quatuor. Earum duæ ualent ad rem docendam, narratio, & confirmatio. Ad impellendos animos duæ, principium & peroratio.

ORATIO secundum fuerat membrum partitionis. quam diuidit in quatuor partes, principium, narrationem, confirmationem, & perorationem. Sic enim est natura comparatæ, ut ad audiendum paremus auditorem: quum præset aures, id de quo agitur exponamus: ubi causam controuersiamq; cognouit, rem nostram firmemus argumentis, & aduersarij demoliamur: postremo cum affectu rei summam colligamus. Ex hoc seminario natura prodierunt quatuor partes, non ubiq; necessariae, sed pro ratione causarum plures pauciores ue ponenda. Vna tantum confirmatio non omittetur unquam, quod etiam Quintilianus affirmat. Etenim comparauit confirmationem ossibus & neruis: reliquas partes superinducto corpori, quam uocamus carnem. Neruus est ad necessitatem, caro sepius ad decorem. Eodem negotio Cicero partes, & earum tradit officia, ut duæ ualeant ad rem docendam, narratio & confirmatio: ad impellendos animos duæ, principium & peroratio. Quæ numerantur ab alijs partes orationis, ut partitio, propositio, egressio, iudicium, refutatio, ad has quatuor reducuntur. Duæ priores ad confirmationem, cuius erunt fundamentum. Egressio ad eam partem unde pendet. Iudicium fustum est per omnem orationem. Refutatio confirmationis est, a qua tamen aliquando diducitur, aut melius docedi gratia, aut quod nostra confirmemus, aliena refutemus: quæ duo sunt officia, uno tamen genere comprehensa: quia sunt rationis eiusdem, quod in utraque tractantur argumenta. Hæc de partibus. Quæris sint ne tria, quæ præstare debeat orator: ut doceat, moueat, delectet. Nam Cicero & Quintilianus hæc tradiderunt. Cur igitur hic prætermittit delectationem? Deinde, sit ne affectus omnium partium, quod uterque confirmauit. Dicam Ciceronem tradidisse, non quæ omnino fierent in oratione, sed quæ præcipua uidebantur. Operæ precium est autem docere & mouere, non item delectare, quod ipsum motu & affectu comprehenditur. Affectus quidem sunt omnium partium, sed præsertim duarum: & in his, c. princi

principij minus, magis autem perorationis.

G. VALLA. Quatuor. Non ita in ceteris praeceptionibus rhetoricis. Plures nanque orationis partes esse alibi uoluit. At hic, ex sua: alibi, ex aliena id pronuntiat sententia. Duæ. Narratio & confirmatio. Ideo Areopagita, ut Tropho-
nius ait, has solas admittebant: ad quos cum orator accedebat causam dicturus, pro foribus præco, ne exordio atque peroratione uteretur, præscribebat, in-
quiens, μή προοιμιάζω μή επίλεξω. Ne proœmio, ne uel epilogo utare. Nempe quo omnis à iudicibus abesset affectus.

Questionis
partes.

C. F. Quid quæstio? quas nã habet partes? C. P. In-
finitam, quam consultationem appello: & definitam, quam controuersiam nomino.

S T R E B.

POSTEA QVAM duo priora membra partitus est, uim ora-
toris, & orationem, partitur & ordine quæstionem. Alteram facit infinitam,
definitam alteram. Priorem, consultationem appellat, quia sapius cadit in de-
liberationem, quam in forum. quoniam consilij est, de toto genere rerum co-
gnoscere, Sint ne maiora uectigalia exigenda. Iudicium uero de singulis, aut
tanquam de singulis, Roscius ne patrem occiderit. Quod si nonnunquam
quæstio infinita uenit in iudicium, id sanè sit, quòd eò causa deriuetur, quæ fue-
rat iudicij propria. Posteriolem quæstionem, appellat controuersiam &
causam, non quòd altera non habeat controuersiam, quum sit proprium quæ-
stionis in utrunq; trahi posse: sed quoniam in iudicium cadit, & certum consi-
lium, partibus in contrarium uertentibus. Quæstio infinita nominatur etiam
quæstio generalis, quæstio uniuersalis, quæstio philosophica, à Cicerone pro-
positum, ab eodè consultatio, à Græcis θέσις. Quæstio finita, nunc causa dicitur,
nunc cōtrouersia, nunc quæstio particularis, nunc quæstio specialis, à Græcis θέσις
& θέσις. Causa, id est, quæstio finita, definitur in Topicis, quæ certis personis, lo-
cis, temporibus, actionibus, negocijs cernitur: aut in omnibus, aut in plerisq; eorū.
Propositum, id est, quæstio infinita, in aliquo eorū, aut in pluribus, nec tamen in
maximis. Colligimus isthuc, quæstionem oratori propositam, ut materiam: &
omnem quæstionem, sed præcipue ciuilem. tanq; de certo negocio, uel (ut ait) de
circumstantia, moueri, aut de re uniuersa: hæc infinitam, illam finitam uocari.

G. VALLA.

Infinitam. Quam Græci θέσις: nostri tum infinitam quæstionem, tum pro-
positum, tum consultationem uocant. Definitam. Quam Græci hypothē-
σις: nos modo controuersiam, modo causam nominamus.

De inuentione.

C. F. Quoniam igitur primum est inuenire ora-
toris, quid quærct? C. P. Ut inueniat quemadmo-
dum fidem

dum fidem faciat eis, quibus uolet persuadere: &
quemadmodum motum eorum animis afferat.

V I S oratoris est in rebus & uerbis: res & uerba inueniri necesse est. In-
uentio rerum natura prior. Hæc duplex, una fidei, motus altera. Fides est firma
opinio. Motus, animi incitatio aut ad uoluptatem, aut ad molestiam, aut ad me-
tum, aut ad cupiditatem. Hoc enim modo postea finiuntur. Ad fidem omnia
referuntur argumenta: ad impellendos animos amplificationes sunt optimæ. quæ
sicut argumenta desiderant, sic etiam permulta de medio sumunt. Quid igitur?
motus animorum faciet ne fidem, sicut argumentatio? Iuuabit quidem. Affe-
ctus enim quocunq; irrumpunt, plurimum ualent. sed quia commotus animus
etiam quærit argumentum, Cicero putauit aliud esse facere fidem, aliud animos
impellere. Quid si motus capiet argumentum? Hæc ratione pertinebit ad
fidem. Quid si magis argumentis, quam alijs rebus mouemur? Id uero nec
gat Cicero: negant ij, qui uersati sunt in republica: quanquam Aristoteles Rhe-
toricorum primo isthuc sentire uidetur, summum esse in argumentando præsi-
dium. quod tum uerum fortassis est, quum apud philosophos agitur: alia mens
est imperitæ multitudinis.

Quoniam igitur. Distributa omni ratione dicendi in partes tres, primam
primo sibi diuidendam, tractandamq; ducit. & quia eius partes inuentio ante-
cedit, præponendam ceteris rectè iudicat inuentionem: quam ait spectari in fide
facienda, alioqui persuaderi non poterunt auditores, nisi uerè dici putent quæ
ab oratore significantur. tum etiam in motu, quem animis orator afferat. quid
enim poterit obtinere, nisi moueatur auditor?

C. F. Quibus rebus fides fit? C. P. Argumen-
tis, quæ ducuntur ex locis, aut in re ipsa insitis, aut a-
sumptis. C. F. Quos uocas locos? C. P. Eos, in
quibus latent argumenta. C. F. Quid est argumen-
tum? C. P. Probabile inuentum ad faciendam fi-
dem. C. F. Quomodo igitur duo genera ista diuis-
dis? C. P. Quæ sine arte putantur, ea remota appel-
lo, ut testimonia. C. F. Quid insita? C. P. Quæ
inhærent in ipsa re. C. F. Et testimoniorum, quæ
sunt genera? C. P. Diuinum, & humanum, Diui-
num, ut

num, ut oracula, ut auspicia, ut uaticinationes, & responsa sacerdotum, aruspicum, coniectorum. Humanum, quod spectatur ex autoritate, & ex uoluntate, & ex oratione, aut libera, aut expressa: in quo insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quaesita.

STREB.

EX argumentis fit rei dubiae fides. Argumenta ducuntur è locis. Loci uocantur argumentorum sedes. In locis argumenta latent, sicut res suo quaque loco ponuntur. Argumentum diuidit ac definit. De finitione priore loco dicitur. Argumentum Cicero dicit omnem probationem. à uerbo ducitur arguo, quod est demonstro. Degeneres animos timor arguit. Quintilianus argumentum facit speciem probationis, apertiore, ut arbitratur, uiam secutus. Sed hæc est breuior, expeditior, & minus molesta. Argumentum $\alpha\tau\epsilon\chi\upsilon\upsilon\upsilon$, id est, artificialiale, inuenitur ab oratore. Est igitur inuentum, hoc est oratoris inuenta ratio & probatio. Inueniturque ad aliquid probandum. Sit igitur probabile. Nam si credibile non esset, ut alterius faceret fidem? Nec erit argumentum, nisi propositioni adhibeatur: & frustra adhibeatur, si propositio certa est. Ergo reperitur ad faciendum propositionis dubiae fidem. Vbi facere fidem, non est necessario, ac certo probare, sed ad credendum impellere. Sic est argumenti definitio constituta in hunc sensum: Argumentum est Oratoris inuenta ratio probabilis, unde dubitantem impellat ad credendum. Quid si non impellitur? non stat per argumentum. Atqui debile est. Et debile potest si non uincere, tamen impellere. At inquires, Non facit fidem: Certe non facit totam, nec opus est: sed facit ex parte, alioquin adiuncta quonam modo haberentur argumenta, sicut & enthymemata prope infinita? Est & hic quod dubitare possis. Etenim si Quintilianus aliud facit argumentum necessarium, aliud probabile, aliud non repugnans, cur hic Cicero probabile tantum ponit? An quia si necessarium est, nulla lise est, & idcirco non est argumentum, quod Fabius de signo necessario dicit: non repugnans autem sit infirmum: & ideo nihil prope faciat ad fidem? Ad hæc Cicero primo de Inuentione probabile definit, id quod stre fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se, ad hoc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue uerum. Diuiditurque paulo ante argumentationem in probabilem & necessariam. Dicendum mihi uidetur, argumentum probabile sepius dici, pro eo quod non est necessarium: illudque reperiri in omni oratione frequentissimum: ideoque oratorum esse maxime proprium. Ea de causa Ciceronem probabile dixisse, non qui excluderet necessarium: nam & Fabius $\alpha\tau\epsilon\chi\upsilon\upsilon\upsilon$ argumento complectitur: sed qui uellet hoc intelligi

Arg. quid

Arg.

probabile

telligi, non oportere probationes omnes esse necessarias: sat esse si credibiles forent, ac probabiles. Deinde probatio necessaria ferè sine arte est, nec multum præceptis eget. Hæc de argumenti finitione. Diuisio locorum sic habet.

Locus est aut in re ipsa insitus & affixus, aut extrinsecus assumitur: nil omnino tertium est. aut enim rem de qua agitur inspicimus, aut aliud quod ad eam referri possit. Hoc modo sit duplex ratio locorum. Personæ autem & accidentia hic nomine rei continentur. Quintilianus libro quinto, Nec esse argumentorum loci possunt, nisi qui rebus aut personis accidunt. Hic accidentia rebus & personis constituit locos. Hoc modo duo redeunt in unum genus accidentium. Priore loco tractat ea, quæ extrinsecus assumuntur, quæ in Topicis posteriore tractauit. Illic progrediebatur à propiore ad remotius: hic remotiorem facilioremque; anteponebat materiam, uterque laudandus ordo. Testimonium extrinsecus assumitur, & aliunde adducitur ad causam. Est autem ut definit in Topicis, omne quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Testimoniorum multa species, ut præiudicia, rumores, tormenta, tabulae, iurandum, testes. In his enim quoddam est testimonium, aut iudicium, aut populi, aut eorum qui torti sunt, aut signatorum, aut iuratorum, aut testium. Hæc autem dicuntur $\alpha\tau\epsilon\chi\upsilon\upsilon\upsilon$, id est, inartificialia, quia non pariuntur ab oratore, sed à litigatore afferuntur. Quamobrem Cicero, Quæ sine arte putantur, inquit, ea remota appello, ut testimonia. Sunt alia, quæ numerat eodem modo inartificialia, si ad Oratorem perferuntur: ut oracula, ut pacta quæ citantur à uulgo. Tamen permulta sunt testimonia, quæ non accipit Orator, sed ipse querit, ut quæ secretioribus continentur literis, autoritates, senatusconsulta, edicta, plebiscita, leges. qua de causa Cicero non affirmat esse sine arte testimonia, sed talia putari. Eadem ratione Quintilianus exempla diuisit à sex generibus testimoniorum. Ergo si spectes inuentionem, non omnia sunt in arte: si tractationem, omnia ad præcepta referuntur. Testimonium diuinum est, uel humanum: nam solis dijs & hominibus mentem uerbis exprimere datum putauit. Diuina testimonia sunt oracula, id est deorum uoces: quæ sic appellantur, quod inest his deorum oratio. Auspicia, quæ seruabant augures: quorum erat obseruare de caelo, quæ non in aurbus tantum posita fuerunt, sed & in tonitruis, & in fulminibus, & tempestatibus, & procellis, & id genus rebus: quod in Antonium Cicero multis locis ostendit. Vaticinationes, uatum diuinationes, ut Sibyllarum, Calebantis, & Cassandræ apud Homerum. Responsa sacerdotum, rerum diuinarum interpretationes. quæ sacerdotum non aliter esse putabantur, quam iuris humani declaratio, iurisperitorum. Aruspicum responsa, sunt diuinationes, quæ sumuntur ab extorum inspectione. Extaque uictimis exempta, & reddita, putabantur indicare deorum uoluntatem.

Arg. diuisio et quæstiones

extrinsecus
i. t. t. t. t.

Aruspices etiam prodigia interpretabantur: ut quid portederet equus Iulij Cæsaris autore Suetonio. Responsa coniectorum, interpretationes somniorum, si qua uenire ab Ioue crederentur. Si quis apertius hæc intueri uolet, inspiciat libros Ciceronis de Diuinatione. Cæterum ex illis argumenta ducere non est magni negocij. Quando quidem isthuc imperiti factitant: adeo, ut hæc esse sine arte dicantur. Humani testimonij partes, autoritas, uoluntas, oratio, quarum discrimen est. Autoritas habet dignitatem, ac præ se fert aliquid, quod uideatur imitandum. ut si quid uisum gentibus, populis, sapientissimis uiris, legumlatoribus, claris ciuibus, poetis, magnisque rerum scriptoribus. Quarum rerum plenæ sunt orationes, plenæ disputationes omnium: nec ullum doctis et indoctis frequentius argumentum est. Quæ sint autem, quæ faciant auctoritatem, Cicero tradit in Topicis. Voluntas non est ad imitandum proposita, sed pro affectu suum de re præscribit iudicium: ut uoluntas testamentorum, ut mandatorum, ut priuilegiorum. Et huc forte pertineat illud, Sit pro ratione uoluntas. Ea sepe rebus scriptis inquiritur: unde status est legalis de scripto et uoluntate. Oratio est omnis expressa uerbis sententia: ut populi sermo, testium dicta, et ea uerba litigatorum, quæ de causa circumferuntur. Oratio aut libera est, aut expressa. Libera sunt eorum testium uerba, quibus non est lege denuntiatum, et si qua de re sponte iactantur. Orationis expressæ sunt ea, quæ dicuntur in tormentis, et quæ ui argumentationis, aut metu, aut alia ratione exprimentur. Ad testimonium scripta referuntur: ut chirographa, syngrapha, stipulationes, commentarij. uulgo regesta dicuntur. Edicta, literis proposita: quæ prope infinita prodeunt à magistratibus. Adde etiam acta, gesta, leges, pacta, promissa, iurata, quæ sita. Pactum, quod inter aliquos conuenit. Valdebit etiam si nihil scriptum est. differt à promisso, quia pactum minimum duorum est, ut in sponsalibus: Promissum uuius esse potest. Pactum firmitus, promissum debilius. Iurata dicit ea quæcunque dixerit iuratus aut testis aut alius, siue apud iudices, siue apud alios loquatur. Quæ sita proprie tormentorum sunt, unde tormenta nominantur quæstiones. Eo tamen referre potest quæcunq; fuerint expressa, siue à recusantibus extorta, ut extorquentur multa pollicitationibus, nūnis, metu, dolo, uerberibus. Istorum omnium genus est oratio.

G. VALLA.

Probabile. Argumentū certe triplex est: necessariū, quod mathematicis congruit: sophisticum, quod sycophantis: et topicum, seu probabile, quod dialecticis, pariterq; rhetoribus, ac oratoribus. Cumq; demonstratiuum consistet ex ueris, necessarijs, primis, medio carentibus, notioribus, causisq; conclusionis, ex suo primo ac præcipuo modo, atq; secundo, ea, quæ per se insunt, prædicato, recipit. Sophisticum, ex eis quæ non probabilia quidem, sed uidentur, Probabile

Probabile porro, ex eis quæ probabilia, quia omnibus placent, aut pluribus, aut clarioribus. Oracula, quæ uoce diuina proferuntur. Vnde etiam oracula, Diui Augustini testimonio in libro de spiritu et anima, dicimus insomnia: in quibus, futuris rebus aperiendis diuina quæpiam persona appareat. Auspicia. Ex auium enim aspectu futura uetres pronuntiabant. Vaticinat. Quas uates prophetæq; fore protulerint. Responsa sacerdotum. Quæ custodienda obseruandaq; pontifices præscripserint. Haruspicum. Ab Harigæ intestinis inspiciendis, sunt Haruspices dicti. Hariga uictima est, quod ex Hara, id est, stabulo agatur, dicta. Coniectorum. Qui somnia, quid portendant, præuident, atque prænuntiant. Ex autoritate. Ut uniuscuiusque sua. nam ut Platonis Aristotelisq; est philosophia: ita Vergilij poetice facultas: ita aliorum. Ex uoluntate. Ut superioris cuiuspiam. Aut libera, Cui non tenetur. Aut expressa. Ideo tenetur ut scriptis, pactis, promissis, iuratis, quæ sitis per tormenta.

C. F. Quæ sunt quæ dicis insita? C. P. Quæ insita sunt rebus ipsis, tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Et ad id totum de quo differitur, tum definitio adhibetur, tum partium enumeratio, tum notatio uerbi.

Ex his autem rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur, alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parum, aut minorum.)

LOCVS est aut insitus, aut assumptus. Assumptum partiuit. Insitum diuidit in quatuor partes, in definitionem, in partium enumerationem, in notationem, in affecta ad id, de quo quæritur. Affecta in decem et tres species distribuit. Hæc eadem uno ad eam rem comparato libello Topicorum tradit

C 4 ex Aristo

Loci insiti.

Loci qui adhibentur ad totum.

Affecta.

STRBB.

ex Aristotele: unde quod ad rem presentem faciat, petere possis. Ridiculum putarem, multa quæ Cicero, plura quæ Boetius tradidit, his inferre commentarijs. Liber est ad manū, in quo sunt omnia præcepta de ratione locorū digesta. Paucis igitur definitiones & exempla perstringamus. In sita dicuntur infixæ rebus ipsis, de quibus est cōtrouersia: quæ uel *ἐν οὐσίᾳ*, id est substantiā, uel *ἐν κινήσει*, id est accidentia constituunt. Hæc duo sunt in rerum natura, ex quibus omnia componuntur. Substantiæ sunt, totum, & eius definitio, partes, notatio, quæ definitionis est species, genus, forma, differentia, quæ speciem constituit. Accidentium uero sunt multæ differentiæ, propria, similia, cōtraria, adiuncta, comparationes. Antecedentia autē, consequentia, repugnantia, causa, & effecta, mediam seruare naturam uidentur: quæ Boetius ad substantiam refert. Hæc omnia Cicero in sita, quod in rebus essent, & res ex ijs constituerentur, appellauit. Affecta Boetius finit, quæ quodammodo ad aliquid referri possunt, ut ad id cui natura coherent: ut genus est formarum, formæ generis, antecedentia consequentium, consequentia antecedentium: cetera eodem modo. Cæterum, quod notauit Gellius, affecta Cicero dicit, quæ non ad finem ipsum, sed proxime finem progressa deducta ue sunt, ut de prouincijs Consularibus, Bellum affectum uidemus, & uere (ut dicam) propè confectum. Quem si capiamus intellectum, dicuntur affecta ad id de quo queritur, ea quæ totum non consiciunt, sed ex parte faciunt: nec sunt ipsa per se confecta, sed affecta, quæ rebus alijs adiuncta, plenam recipiunt absolutionem: ut nec animal hominem, nec rationale constituit, sed utrumque animal rationale. Quod eò firmitus est, quod hic autor frequenter in hunc sensum affectorum nomen usurpauit: & quod in Topicis, relatiua quæ dicuntur à Boetio, non affecta dixit, sed ea quæ cum aliquo conferuntur. Quamobrem treis facit locos, quibus totum comprehenditur, finitionem, partium enumerationem, ac notationem: Reliquos autem segregat, ut qui non ad totum adhibeantur, sed ad totius aliquam partem, quod affectorum proprium est. Iam ad singula ueniamus. Definitio est, autore Cicerone, earum rerum, quæ sunt eius rei propria, quam definire uolumus, breuis & circumscripta quædam explicatio. Rhetorice est bene dicendi scientia, bene dicere præclarū est, igitur Rhetorice præclara est. Partium enumeratio, quæ duas plures ue partes numero, ponit, ut aliquid inde colligatur. Cuius est, ergo natus, aut factus: non est natus, ergo factus: non est neque natus neque factus, non igitur ciuis. In partium enumeratione intelligitur & diuisio formarum. Notatio, uis est nominis, quam Græci *ἰσχυρισμὸς* uocant, id est ueriloquium. quod uerbum tanquam durius euitat, notationemq; subijcit, quia sunt uerba rerum notæ: Si Consul patriæ consulit, M. Antonius autem patriam euertit, non est habendus Consul. Non assentior ijs, qui nomen

nomen subijciunt accidenti: propterea quod nomen inuoluit atque implicat, quod definitio pluribus exponit. Nomen igitur & definitio sunt eiusdem rei, non alterum est rei, alterum accidentis. Quod si nomen mutatur ut accidentia, nihil est ad Ciceronem improbandum: qui rem, non uerba spectat, nisi quatenus subseruiunt rebus. Notatio exprimit uim nominis. Nomen dum manet, conuertitur ad rem, totumq; designat. Indignum est meo iudicio, uana quadam subtilitate, uiolare atque dissipare grauitatem summi niri, cui pene omnia referre debent acceptum, qui grauiter, & copiose aliqua de re differere possunt.

Coniugata sunt, quæ ab una origine deducta uarie flectuntur. ut pascuum, pasco, compascuus. Iustus, iustitia, iuste. Iuste facit, iustus est igitur. Mori miserum non est, non igitur misera mors est. Genus est, quod habet formas, ut animal hominem, & beluam. Virtus prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Virtus non est agere maligne, non igitur prudentia est malitia fallendi. Forma uel species, quæ genere continetur. Si furtum est, crimen est. Non uit artem, qui nouit grammaticen. In specie continentur & singula. Odit se nemo: non igitur Cato qui sibi manus attulit: oderat se. Similitudo, rerum collatio per qualitatem. Cicero, ut cursu cursus, sic in uiris fortibus uirtus uirtute superatur. Differentia, qua res a re differt, siue in rei substantia est, ut rationale: siue proprium est, ut rostrum habere: proprium enim non uere differentia continetur: siue accidens, ut album esse, sedere, dormire. Complectar uno uerbo: Quicquid simile non est, differens est: ut hic sumitur differentia nomen. Seruit, ergo seruus est: hæc sunt coniugata. Dissolue per differentiam. Aliud est seruum esse, aliud seruire: addictus quidem seruit, neque is est tamen seruus. Nam differentia ad refellendum plurimum ualet. Contrariorum quæ ab alijs opposita dicuntur, quatuor sunt genera. Vnum eorum, quæ in eodem genere posita plurimum distant ac differunt, si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur. hæc dicuntur aduersa. Alia sunt priuantia: ut dignitas indignitas. Alia quæ cum aliquo conferuntur, relatiua nominant: ut maius minus. Alia contradicentia: ut est, non est. Hæc ex Topicis. Coniuncta uocantur aliter adiuncta: uocantur etiam à Quintiliano consequentia. Sunt ea, quæ natura finitima, sæpe quidem, non tamen necessario coherent: ut metus pallor, ut uerecundia rubor, ut amor stuprum. Venenum dedit nouerca. Non læsit filium mater. Fugit mali conscius. Adultera est, lauat cum iuuenibus. Admonet hic locus, ut queratur, quid ante rem, quid cum re, quidq; post rem euenerit. ut eadem antecedunt rixæ: comutatur perturbatio: sequitur fuga. Hinc oratoribus innumerabilia ducuntur argumenta. Eò si quidem multa signa referuntur: deinde multæ causarum, quæ non agunt necessario: ut ira, superbia: ad hæc multæ *ἰσχυρισμοί*, id est, appendices & circumstantiæ rerum,

atque personarum: ut patria, genus, educatio. Antecedentia sunt, quibus pos-
sitis, aliud consequatur necesse est: ut, incubante mari procella sequitur fluctus.

Consequentia, quæ rem necessario consequuntur. Si mensis est, satum est. Si
spirat, uiuit. Repugnantia, quæ contrariis adiuncta cum re nunquam cohæ-
rere possunt. Ut amare odiscere contraria sunt. odio cades adiungitur. Repu-
gnant igitur amare, occidere. Cicero in Topicis, Adiuncta, inquit, de quibus
paulo ante dictum est, non semper eueniunt: Consequentia autem semper.
Ea enim dico consequentia, quæ rem necessario consequuntur: Item quæ, &
antecedentia, & repugnantia. Quicquid enim antecedit quanque rem, id
cohæret cum re necessario. Et quicquid repugnat, id eiusmodi est, ut cohære
nunquam possit. Hæc ille. Quæ sententia cum uera esset, & perspicua, ac
propter adiuncta, quæ necessario non cohærent, inuentus esset hic locus, non
deserunt tamen qui diuinum Oratorem, tanquam parum uidisset, arguerint.
Nos optimum ducem sequemur: dicemusq; plurima esse in rerum natura sibi
cohærentia: si nō semper, adiuncta sunt: si semper, antecedentia, aut consequen-
tia, aut ex contrario repugnantia. Hi tres loci natura, sed est una ratio inue-
niendi argumenti. Quamobrem frustra desudat Boëtius, qui probare contem-
dit unum esse locum, quem Cicero tripertitum facit. Quintilianus autem lib. v.
scribit nullam esse confirmationē, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequen-
tibus, aut ex repugnantibus, sed est alia ratio Quintilianus, alia Ciceronis.
Causa est, quæ rem efficit, uel sola, uel cum alijs iuncta. Auaritia captus nun-
quam quiescit. Causarum alia necessaria: ut, si corpus est in luce, umbra est.

Alia non necessaria: ut, si amat eā, ducet uxorem. Rursus causarum genera
duo sunt. Vnum quod efficit: ut ignis accendit. Alterum sine quo res non effi-
citur: ut materia, tempus, locus: quæ causæ solidæ ab ipso nec mutantur. Ad hoc
secundum genus pertinet illa causæ formalis toties recantata, materialisq;: ad
prius autem causæ efficiens, atque finalis: quæ uerba spinosa non tractat Cice-
ro. Vide secundam partem. Efficitur sunt quæcunque efficiuntur ex
causis: ut, Titubat, ergo ebrius est. Comparatio maior, & minor, rerum
collatio est sine æquabilitate. à similibus utranque segregare, nihil difficile
est. Illa sunt qualitatis: hæc autem quantitatis. Comparatio parium non
facile separatur, nisi dixeris esse tantum in quantitate. Qui separare cona-
ti sunt, exhausto labore, rem fecerunt incertiore: In similibus, aiunt, non esse
tertium quiddam, quod sit in comparatione. Quod falsum puto. Nam duo mi-
nimum construntur, & accidens est tertium in quo conueniunt. Relinquamus
igitur hanc subtilitatem, neque enim propter hanc partem similitudo, & com-
paratio diuiduntur. Exempla sunt, Si quis sacrilegium facit, faciet furtum. Qui
facile ac palam mentitur, peierabit. Qui ob rem iudicandum pecuniam acci-
pit, & ob

pit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet. Hæc de locis anguste lo-
cuti sumus.

Tum ex toto. Ut si res tota queritur, definitione uis uniuersa explicans. G. VALLA.
da est. sic, Si maiestas est amplitudo ac dignitas ciuitatis: uis eam muniat, qui exer-
citum populi Romani hostibus tradidit, non qui eum, qui id fecisset, in popu-
li Romani potestatem tradidit. Partibus. Partiendo, hoc modo, Aut sena-
tui parendum est de salute reipub. aut aliud consilium instituendum, aut sua
sponte faciendum. aliud consilium superbum: suum arrogans. utendum igitur
consilio senatus. Notatione. Hoc est, ex uocabulo: ut, Carbo si consul est
qui consulit patriæ, quid aliud fecit Opimus? Quæ quodammodo affe-
ctæ sunt. Nempe quandam habentes inter se inuicem relationem. Defini-
tio adhibetur. Ut, Quia rhetorica est bene dicendi scientia: cognoscen-
da rhetorica igitur. Tum partium enumeratio. Si liber est, aut censu, aut
uindicta liber est, aut testamento: non est ullo horum modo, non ergo liber.

Tum notatio uerbi. Aether à perpetuo cursu dictus, ergo perpetuo cursu
rit, ut Aristoteles ait. Alia coniugata. Si pietati summa tribuenda laus est,
debetis moueri, cum Q. Metellum tam pie lugere uideatis. Alia ex genere.
Si magistratus in Po. Ro. esse potestate debent: quid Norbanum accusas, cuius
tribunatus uoluntati paruit ciuitatis? Alia ex forma: Si omnes qui reip.
consulunt, chari esse debent: certe in primis Imperatores, quorum consilij, uir-
tute, periculis retinemus & nostram salutem, & imperij dignitatem. Alia ex
similitudine. Si feræ partus suos diligunt: qua nos in liberos nostros in-
dulgentia esse debemus? Alia ex differentia. Non si pluribus coena non
potest una sufficere, uox quoq; docentis multis eam excipientibus non poterit
satis esse. Alia ex contrario. Si, Gracchus nefarie, præclare Opimus: si
amplectendæ bonæ artes, fugiendæ sunt malæ. Alia ex coniunctis. Si
amanda uirtus, bene uiuendum est. Alia ex antecedentibus. Si grauida
est, cum uiro concubuit. Alia ex consequentibus. Si ferro interfectus ille,
& tu inimicus, & cum gladio comprehensus in illo ipso loco, & nemo præ-
ter te ibi uisus est, & causæ nemini imputatur, & tu semper audax: quid est
quod de facinore dubitare posimus? Alia ex repugnantibus. Ut Crassi
adolescentis, non si Opimum defendisti, Carbo, idcirco te bonum ciuem puta-
bunt. simulasse te, & aliud quæfisse perspicuum est: quod Titi Gracchi mor-
tem sæpe in concionibus deplorasti, quod Publij Africani necis socius fuisti,
quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper à bonis dissensisti, & qui sa-
piens est, stultus non est. Alia ex causis. Auaritiam si tollere uultis, ma-
ter eius est tollenda, luxuries. Si doctrinam queritis, doctissimos, quos legatis
autores, & quos adæcatis præceptores, uobis deligatis. Alia ab effecti-

*Hæc compilasti,
Valla, & Cic.
de Or. II. c. 29.
S. 167 sq.*

bus. In Topicis ipse ab effectus rebus, hoc modo: Cum mulier uiro in manum conuenit, omnia quæ mulieris fuerint, uiri fiunt, dotis nomine. In locorum tractatione paulo post: Coniunctus huic caussarum loco locus ille est, qui efficiatur ex causis. ut enim caussa effectum indicat: sic quod effectum est, quæ fuerit caussa, demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus, & poetis: saepe etiam philosophis, sed & his qui ornate, & copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant quid ex qua re sit futurum: caussarum enim cognitio, cognitionem euentorum facit. In libro de Oratore, Ex his autem quæ sunt orta de causis, si ærarij corpore, & ad belli adiumenta, & ad ornamenta pacis utimur: uectigalibus seruiamus. Quintilianus, Quæ utiq; fiunt, talia sunt, Si sapientia bonum uirum facit: bonus uir est utique sapiens: ideoq; boni est honeste facere: mali turpiter. & qui honesta faciunt, boni: qui turpiter, mali iudicantur recte. Aut, plerunque exercitatio robustum corpus facit: sed non quisquis, est robustus, est exercitatus: nec quisquis exercitatus, robustus est. neque quia fortitudo præstat ne mortem timeamus: quisquis mortem non timuerit, uir fortis erit existimandus. nec si capitis dolorem facit, inutilis hominibus sol est. & hæc ad demonstratiuum genus maxime pertinent. Virtus facit laudem: sequenda igitur. At uoluptas infamiam: fugienda igitur. Recte autem monemur causas non utique ab ultimo esse repetendas: ut Medea, Vt inam ne in nemore Pelio. & quæ sequuntur. Alia ex comparatione. Maiorum, aut parium, aut minorum. Ipse in Topicis, Ex comparatione autem omnia ualent, quæ sunt eiusmodi: Quod in re maiore ualeat, ualeat in minore: ut, In urbe fines non reguntur: nec aqua in urbe arceatur. Item contra, Quod in minore, ualeat in maiore. licet idem exemplum conuertere. Item, Quod in re pari ualeat, ualeat in hac, quæ par est: ut, Quoniam usus autoritas fundi biennium est, sit etiam ædium: ut in lege ædes non appellantur: & sunt cæterarum omnium, quarum annuus est usus. ualeat æquitas, quæ paribus in causis paria iura desiderat, in locorum tractatione. Comparantur igitur ea omnia, quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur: in quibus spectantur hæc, numerus, species, uis: quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero comparantur: ut, Plura bona paucioribus bonis anteponantur: pauciora mala maioribus pluribus: diuturniora bona breuioribus: longe & late peruagata angustis: ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur, & faciant: & in hoc genere, quæ sequuntur: commonstrato enim loco, quilibet longius poterit prospicere. In libro de oratore, Maiora autem, inquit, & minora, & paria. Sic ex maiore, Si bona existimatio diuitijs præstat, & pecunia tantopere expetitur: quanto gloria magis expetenda est? Ex minore, Si hic, parue consuetudinis caussa huius mortem fert tam familiariter, quid si ipse amasset? Quid hic mihi

hic mihi faceret patri? Ex pari, Si est eiusdem & eripere contra Rempublicam, & largiri pecunias. Quintilianus, Apposita, uel comparatiua dicuntur, quæ minora ex maioribus, maiora ex minoribus, paria ex paribus probant. Confirmatur coniectura ex maiore, Si quis sacrilegium facit: faciet & furtum. Ex minore, Qui facile ac palam mentitur, peierabit. Ex pari, Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet. Iuris confirmatio est eiusmodi. Ex maiore, Si adulterum occidere licet: & loris cedere. Ex minore, Si furem nocturnum occidere licet: quid latronem? Ex pari, Quæ poena aduersus interfectorem patris iusta est, eadem aduersus matris. Quorum omnium tractatus uersatur in syllogismis. illa magis finitionibus, aut qualitatibus profunt, Si robur corporibus bonum: non est minus sanitas. Si furtum scelus: magis sacrilegium. si abstinentia uirtus: & continentia. si mundus prouidentia regitur: administranda ea Respublica. si domus ædificari sine ratione non potest: quid agendum in naualium cura & armorum? Fit, inquit etiam Quintilianus, ex pluribus ad unum, & ex uno ad plura comparatio: unde est qui semel & sepius, & ex parte ad totum, ex genere ad speciem, ex eo quod continet ad id quod continetur, aut ex difficilioribus ad faciliora, & ex longe positis ad propiora, infinitaq; est rerum comparatio. Iucundiora, grauiora, magis necessaria, honestiora, utiliora. Ac (ut ex Cicerone, quæ ponit Quintilianus, proferamus exempla) ex maiore, pro Cecinna Cicerone, Qui exercitus armatos mouet, is aduocationem non uidebitur mouisse. Ex faciliore, ut in Clodium & Curionem, At uide an facili fieri potueris tu, cum is factus non sit, cui tu concessisti. Ex difficiliore, Vide quæso Tubero, ut qui de meo factio non dubitem dicere, de Ligarij non audeam confiteri. Et ibidem, An sperandi Ligario caussa non sit, cum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi? Ex minore, pro Cecinna, Ita ne uerò? seire esse armatos satis est, ut uim factam probes? in manus eorum incidere non est satis?

*Ut definitio, ut contrarium, ut ea quæ sunt ipsi, contrario ue eius aut similia, aut dissimilia, aut consentanea, aut dissentanea, aut ea quæ sunt quasi coniuncta, aut ea quæ sunt quasi pugnantia inter se, aut earum rerum de quibus agitur, causæ, aut caussarum euentus, id est, quæ sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partium, generum ue partes, ut primordia rerum, & quasi præcurrentia, in

quibus inest aliquid argumenti, ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur.

STREB.

Etiam. Nam hæc sunt Cicero in hoc libello, non illa superiora

QVAESIERE permulti quid sibi uellet hic Cicero: cur hic loci repeterentur: quod nec alijs libris ipse fecisset, nec scriptores ceteri, qui topicam rationem tradiderunt. Arbitrabantur ex ijs, quos uidimus, nonnulli, summam colligi superiores locos. In quo mihi falli uidebantur, quod earum rerum fiat coaceruatio, quæ sparsæ fuerunt: hic autem locos tanta breuitate numerauit, ut nulla fuerit opus repetitione. Dicam quod sentio, Posteaquam posuisset argumentorum sedes, quæ ueræ & stabiles essent, uidit alias esse non ita dissimiles: quæ quoniam parum distarent, nihil distare uiderentur: unde quoque liceret oratoribus argumenta producere. ijs porro nomina defuerunt: superioribus igitur quadam similitudine comparauit. Quod ostenderunt hæc aduerbia, ut, quasi, sæpe repetita. quæ tum demum congruunt, si qua fortè ducitur aliunde translatio sermonis. Est igitur uera finitio: quædam imago finitionis. Sunt uere contraria, quædam similia contrariorum. De secundis igitur locis per similitudinem dictis facta est hæc descriptio. Iam experiamur exempla. Vt definitio, Si comædia est imitatio uitæ, speculum consuetudinis, imago ueritatis, illa certe legenda est. Vt contrarium, Nihil educationi pueritiæ contrarium magis, quam patris indulgentia, tollenda igitur. Educatio & indulgentia non sunt contraria: sed quemadmodum contraria se demoliuntur, sic bonos mores corrumpit indulgentia. Hoc modo in orationibus multa facit contraria uideri, quæ non sunt ipsa contraria: ut iudicium Censorum pro Cluentio. Vt similia, Cicero Philipp. quinta, Quid interest utrum hanc urbem oppugnet, an huius urbis propugnaculum? Similia uult esse urbem obsideri à M. Antonio, & coloniam Mutinensem: quæ tamen similia non sunt. Vt dissimilia. Accipe quæ similia tradit Cicero, Si fidem præstare debet tutor, & procurator. Dissolue hoc modo, Non quemadmodum fidem debet tutor, & procurator. Nam loco parentis relictus est tutor, non item procurator. Hæc sunt ut dissimilia, & tanquam differentia. De consentaneis, & præcurrentibus, & repugnantibus Cicero secundo de Oratore facit mentionem, & hoc proponit exemplum: Non si Opimium defendisti Carbo, ideo te isti bonum ciuem putabunt. Simulasse te, & aliud quid quæsisse perspicuum est, quod T. Gracchi mortem sæpe in concionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper à bonis disensisti.

sensisti. Consentanea sunt: Carbonem non esse bonum ciuem, & ista male administrasse: Dissentanea uero & repugnantia, Hæc fecisse, & ciuem bonum esse.

At quid differunt consentanea, & adiuncta? In priore locorum enumeratione conueniebant in unum genus adiunctorum: nunc autem distrahuntur hac differentia. Coniuncta, quod & nomen ostendit, tempore sunt finitima, & prope coherentia: ut metus, pallor: Consentanea serè quidem consequuntur, sed tempore nonnihil distant, nec proxime coherent: ut illa Ciceronis. Quasi pugnantia demonstrantur exemplo superiore. neque enim pugnant, male autem acta uita, præsensque ratio melior, sed ut pugnantia conferuntur. Quasi causa, Cicero Philipp. Tibi certe confitendum, causam perniciosissimi belli in persona tua constituisse. Non M. Antonius causa belli civilis erat, sed à Cicero causa dicebatur. Ut euentus, exemplum proximum in contrarium recurret. Distributiones capiunt & partitionem, & diuisionem. Si diuidas species, & conferas ad enumerationem partium, constitues formarum tanquam partium distributionem. ut quum superior locus fuerit de numeratione partium, hic sit de numeratione formarum: ut, si sponsia neque herba est, neque frutex, neque arbor, haberi planta nullo modo potest. Distributio inter colores habetur in Rheroricis ad Herennium. Verum Cicero posuit enumerationem partium: diuisionem autem ut enumerationem esse uoluit. Genera sunt formarum, non partium. Rursus partes erunt totius, haud generis. Hæc ergo dicuntur ex similitudine, Si T. Gracchus & Saturninus in tribunatu sunt iure cæsi, magistratum seditionis necare licet. Magistratus est genus: Tribunatus species: Tyberius & Saturninus partes. Vt primordia & quasi præcurrentia. Vide consentanea. Quintilianus, Ex initijs summa colligitur. Non possum togam prætextam sperare, quum exordium pullum uideam. Certe inter consentanea, & adiuncta, & præcurrentia non ita magnum discrimen est, quin possint adiunctorum nomine contineri. Vt rerum contentiones.) id est, ut comparationes, quando res natura maior pro minore, aut minor pro maiore, aut impar pro pari sumitur. Ouidius secundo Fastorum, Romule concedas facit hic, tua magna tuendo Mœnia, quæ dederas transilienda Remo. Maius est Romulum mœnia condidisse, quam Cæsarem Augustum condita seruasse: hoc uult tamen ut minus haberi. Facultas uis est in rebus: *diuinitas.*

Vt definitio. Breuiter tractat locos, quos exposuimus. Vt primordia. G. VALLI
Causas dicit, hoc est locum à causis. Contentiones. Id est, comparationes, quoniam comparando alterum cum altero contendimus. Aut naturæ rerum. Comparationes enim sunt in naturis rerum, ut dulcibus ad austera, utilibus ad inhonestas. Facultates. Vt professiones, & artes, & scientia inter se comparantur: & facultates, id est, opes. Facultates, inquit Cicero, sunt aut qui

aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest.
 C. F. Omnibus ne igitur ex his locis argumenta
 sumemus? C. P. Imò uerò scrutabimur, & quæres
 mus ex omnibus: sed adhibebimus iudicium, ut leuia
 semper reiiciamus, nonnunquam etiam communia
 prætermittamus, & non necessaria.

STREB.

POSTEA QUAM locos, eorumque naturam cognoueris, si proposita
 fuerit ad dicendum materia, singulos perscrutabere. Querenti si nihil dederit
 locus primus, aut si quod attulerit, non ita multum faciet ad rem propositam, ue
 nies ad secundum, & ita deinceps, donec excutientur argumenta. Argumenta
 aut euidencia, aut credibilia propensiora. Nam leuia, inquit, semper reiiciemus.

Ex argumentis igitur optimum, quod firmissimum: deinde credibile. Quæ
 sunt communia, ut quibus uterque litigator uti possit, & tantum non repugnan
 tia, sæpenumero prætermittenda: Tamen est & apud hunc in orationibus
 suos leuibus argumentis locus, & communibus. Quid ergo leuia semper rei
 cienda arbitratur? quia præcepta feruntur in id quod est optimum, deinde quod
 optimo proximum. Si quid sua natura sit improbandum, quo tamen utamur, nõ
 tam præcepti fuerit, quam inopia atque necessitatis. Ergo semper leuia reiiciemus
 in delectu. Si uerò tempus requireret, utemur tanquam seruis in bello: post præ
 lium Cannense.

G. VALLA.

Omnibus ne igitur. Ex istis locis argumenta sumuntur. Sanè docet in ul
 tima Topicorum parte quibus quæstionibus, qui loci magis congruant. Itaque
 hic ait, eruenda ex omnibus his locis argumenta: adhibendum iudicium, ut le
 uia reiiciamus. nam leuia à coniugatis putat argumeta. Quintilianus: sed causa
 una, leuia aliquando habet, quæ alia causa grauia putauerit. quare hoc ipse ora
 tor poterit perpendere, & perinde reiicere inutilia, & utilia causa accom
 modare.

C. F. Quoniam de fide respondisti, uolo audire de
 motu. C. P. Locos tu quidem quæris, sed planius
 quod uis explicabitur, cum ad orationis ipsius, quæ
 stionumque rationem uenero.

STREB.

LOCOS tu, id est, ex ordine tu quidem quæris. Nam propositum fuerat,
 oratori inueniendum quemadmodum fidem faceret ijs quibus persuadere uel
 let, & quemadmodum motum eorum animis adferret, ex quibus alterum resti
 bat. Ne (quod multi faciunt) locos hic legeris. Nulli reperiuntur loci præter
 assigna

assignatos, nisi qui minores his maioribus continentur. Contemplare potius
 quemadmodum sit affectus insertus orationi, ac quæstioni. Orationis, inquit,
 partes quatuor. Duæ ualent ad impellendos animos, principium, & peroratio.
 Has itaque partes qui præceptis assequitur, eodem negotio de motu præcepit.
 Iam quæstio uel in demonstrationem cadit, uel in deliberationem, uel in iudi
 cium. Quibus cum sit propria quædam facies, atque distincta ratio tractandi, quæ
 arte colligitur, necesse est inter præcipiendum ea constitui, quoniam quodque ge
 nus affectu inuenitur. Ergo permixta sunt de motu, affectuque præcepta, nisi quum
 ratio amplificandi traditur.

Locos tu. Id est, ubi nam motus excitetur, & in qua orationis parte audi
 toris animus incendatur. G. VALLA.

C. F. Quid sequitur igitur? C. P. Cum inuenere Dispositio.
 ris, collocare. Cuius infinita quæstione ordo est idem
 ferè, quem exposui, locorum.

DISPOSITIO secunda pars est Rhetorices, eaque inuentionis STREB.
 propria. quia rerum est dispositio, uerborum compositio. Dispositio, quo
 nam accommodatur ad finem quæstionis, diuiditur in eam, quæ est quæstionis
 infinita, & eam quæ finita. Dispositionis in infinita quæstione ordo est
 idem ferè, inquit, quem exposui locorum. Tamen postea dicet utriusque quæ
 stionis similem esse dispositionem. Id arbitror factum, quod utroque modo tra
 ctari potest consultatio. Quod exemplo si demonstrauero, operæ precium fa
 cturus uideor: quoniam & ad loquendum & ad scribendum plurimum ualet.
 Sumamus igitur infinitam quæstionem: ut, Mors est contemnenda. quam ut bre
 uiter explicemus, adhibeamus ordine locos. A finitione, Nihil est cur morte
 terreamur. quid enim mors est aliud, quam corporis & animæ dissolutio? qua
 membris ut carcere quum anima liberetur, nobis & suaui & iucunda esse de
 bet. Ab enumeratione, Etenim siue natura dissoluimur, parenti omnium re
 rum obtemperandum est: siue fato, deorum uoluntati: siue casu, ferendum æquo
 re animo, quod optimum sit non nasci, aut ocyus aboleri. Ab etymologia,
 Morte quidem malis omnibus liberamur, qua de re mors à nobis, ut à Græcis
 mortis, a separandis partibus nominatur. quæ sciunctio quid habet mali? quid
 non potius boni, si coniunctio fuerat misera, omnibusque fortunæ procellis ob
 noxia? A coniugatis, Mori igitur bonum est, & ideo mors bona, quam sicut
 molestia antecedit, ita quoque subsequitur felicitas. A genere, Transimus
 per eam ad deorum societatem, sempiternamque immortalitatem: quod si nullus est
 transitus reformidandus, non erit metuenda mors, una quadam uia ad melio
 rem

Mors antecedit

rem diuturnioremque uitam. A specie, Enimuero summi uiri per grauissimos labores & cruciatibus acerbissimos properauerunt ad hanc aeternitatem, nec timuerunt hoc genus mortis: quod si est optabile, ut illi planum fierent, mors profecto etiam cum dolore coniuncta laudabilis. A similitudine, Ab arboribus fructus uel sua sponte cadunt: semina frumentorum sponte moriuntur, ut transeant in messem: solus homo traducetur inuitus? A differentia, Cuius exitus non est ut ceterarum rerum: cetera corrumpuntur nullo tempore reditura: Homo solus tum maxime uiuit, quando mori uidetur. A contrario, Hec uita in corpore molesta, grauis, misera: mors igitur quieta, suauis, atque iucunda. Ab adiunctis, Sed improbi mortem impatienter frunt, quia qui in uoluptatibus summum bonum collocarunt, iis omnibus mors grauis est. Si probe uixeris, migrare iucundum est: si improbe, pertriste. Leuis est haec uia sapientissimis quibusque, propterea quod non grauius putant e uita migrare, quam in hanc lucem uenire. Ab antecedentibus & consequentibus, Nihil esse graue existimant, quod sit a natura constitutum. Nascimur, ergo morimur. Et quia morimur, idcirco nascimur. A repugnantibus, Ab utero prodimus ad mortalitatem: a morte progredimur ad immortalitatem. Non hoc bonum mors afferat, & non erit bona: affert autem, bona igitur, neque metuenda. A causis, Porro ubi mortale corpus elanguescit, anima se liberat membrorum compagibus, ut pro seruitute libertatem, pro tenebris lucem, pro labore praemium consequatur. Ab effectis, Quae si bona a morte pariuntur, non poterit mors, nisi a dementibus improbari. A comparatione, Fac tamen malam esse: cur diuturniores molestias anteponimus? cur tot casus, tot pericula, tot erumnas, uni morti, eiq; per breui praeserimus? Huc adde, si uoles, exempla. Hec scripsimus, ut ostenderemus esse uerum, quaestiones infinitas ordine locorum posse tractari. Quod autem non utiq; fieri oporteret, excepit his uerbis, Ordo est idem sero, quem exposui locorum.

G. VALLA.

Cum inueneris. Cum materiam fueris affectus, in qua tibi orandum. Collocare. Suo loco digerere.

Dispositio quaestionum.

Quid fides.

Quid motus.

Quatuor motus species.

In definita autem, adhibenda sunt etiam, quae ad motus animorum pertinent. C. F. Quomodo igitur ista explicas? C. P. Habeo communia praecipua fidem faciendi, & commouendi. Quoniam fides est firma opinio; Motus autem, animi incitatio, aut ad uoluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut

dolor

triduum, cupidita

cupiditatem; (Tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum); Omnem collocaationem ad fidem accommodo quaestionis. Nam est in proposito finis, fides: in causa, & fides, & motus. Quare cum de causa dixero, in qua est propositum, de utroque dixero.

VIDETUR hoc uelle, nihil motum pertinere ad infinitam quaestionem: quo tamen utitur in Oratione pro Sexto Roscio de toto genere patricidij: qui locus est communis. Rursus in quaestione finita non utique motus erunt: quod Quintilianus affirmat, & Atheniensium probatur exemplo: qui diu oratione quidem, non ita motu usi fuerunt. Quid igitur haec praecipua uolunt? Praecipua Rhetoricae non sunt de re necessaria, sed accommodatiore. In quaestione propositi sunt rariores affectus: in causa & hypothesi frequentiores. Sic enim multo melius, & ad obtinendum tutius tractatur. Sed age, quid omnium facit motus, & affectus ad dispositionem? Nam proponit perinde, atque sine motu non possit haberi dispositio. Respondet ipse, Omnem collocaationem, inquit, ad finem accommodo quaestionis. In proposito, finis est fides: in causa, fides & motus. Ex quibus uerbis colligitur, propositum, id est, infinitam quaestionem, non desiderare motum, sed probationem: Causam uero, id est, finitam quaestionem, probationem, motumque uelle. Iam si finis est fides & motus, animusque pro causarum generibus uarie mutantur, necesse est ad motum ex parte referri dispositionem. Quod autem non sit res eadem, fidem facere, & commouere, definitionibus, ut par est, ostendit. Quoniam fides est firma opinio, motus autem est animi incitatio, aut ad uoluptatem &c. Fides argumentis efficitur: Motus autem locis affectuum. Argumenta porro nisi se accommodarent ad utilitatem causae, ordine naturae se locarentur. Sed quia refert, qua ratione, quo ue ordine doceantur, & moucantur animi, digeruntur omnia pro utilitate causae. Restat inquirendum, qui fiat, ut motus omnis animi quatuor generibus constet, quum mille modis moueatur animus. Deinde si causa minor est, propositum maius, quo pacto propositum causa contineri dicatur. Motus omnis, quod ait Cicero tertio Tusculan. aut boni aut mali opinione excitatur. Voluptas est ex opinione boni praesentis: Cupiditas autem boni futuri, quod immoderate appetitur. Aegritudo contra, ex opinione malorum praesentium: Metus autem futurorum. Sic quatuor affectuum genera statuuntur, uoluptas & aegritudo siue molestia de rebus praesentibus: cupiditas & metus de futuris. Quoniam autem multae

e 2 sunt

Motus
Voluptas
Cupiditas
Aegritudo
Metus

sunt uoluptatum partes, & cupiditatum, item molestiarum terrorumq; , asseuerat partes esse plures generum singulorum. Veniamus ad secundum. Propositum est ut genus, causa ut species. In specie autem est genus, quinetiam genus est pars una formæ. Hoc definitio commonstrat, Homo est animal rationale, hominis duæ partes: altera est animal, genus. Hoc modo in causa propositum est, ut illius pars. Non quomodo quidam fœde somniauit: non animaduvertebat speciem constare ex genere & differentia, eamq; alteram partem suscipere genus.

G. VALLA.

In definita autem. Hoc dicit, In questione infinita fidem faciemus eo modo, quo locos digessimus. At in ipsa definita, locos alios adhibebimus, de quibus dicetur suo loco ad motus animorum faciendos. Habeo communia præcepta. Nam eodem tempore inquit, & fidem faciam, & commouebo ex locis definitæ questionis, id est, questionis quæ in causam & complexum uenit personarum. Quoniam fides est firma opinio. Ideo si mouet animum, obnixè opinatur. Tot sunt enim motus. In tot genera diuiditur affectus, ut ipse in tertio questionum Tusculanarum. Itaque uoluptatem nunc pro spe, & molestiam pro dolore posuisse uidetur hic Cicero, ut Vergilius in sexto exponit. Partes plures. Id est, multæ sunt species, in quæ hæc genera diuiduntur: ut ipse in tertio questionum Tusculanarum docet. Omnem coli. Tam fidem faciendi, quam mouendi in consultatione, id est, definita questione, uel propositione, id est, infinita questione. In causa. Hoc est, definita questione. Nam ita eam Cicero ipse uocat in Topicis. In qua est propositum. Id est, questio infinita, ut ipse alibi uocat. In causa autem ideo propositum esse dicitur, quoniam causa, id est, finita questio, probatur semper per propositum, id est, per infinitam questionem. neque enim obtinere unquam potuero licuisse Clodium, utpote insidiatorem, occidere: nisi constet licere omnibus insidiatores suos occidere.

Causarum genera cur tria sint.

C. F. Quid habes igitur de causa dicere? C. P. Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator est modo qui audit: aut disceptator, id est, rei, sententiæq; moderator, ut aut delectetur, aut statuat aliquid. Statuit autem, aut de præteritis, ut iudex: aut de futuris, ut senatus. Sic tria sunt genera, iudicij, deliberationis, exornationis: quæ quia in lauda

in laudationes maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen.

TRIA genera causarum. Cuique sua quædam propria dispositio. Tentatum, inquit Fabius, & propè impulsum, ut non modo plura genera, sed etiam pene innumerabilia uideantur: quærendumq; , quo moti priores, rem tam late fuissem tam breuiter astrinxerint. Ergo tria faciunt genera auditorum. Vnum, quod ad delectationem conueniat. Alterum, quod consilium accipiat. Tertium, quod de causis iudicet. Cicero quidem auditorum genere distinguit: Aut, inquit, auscultator est modo qui audit, id est, tantum auditor. Aut disceptator, id est, qui de re cognoscat: uel, ut interpretatur, rei sententiæq; moderator. Si auscultator est modo qui audit, res comparatur ad delectationem, & genus est demonstrationis. Si disceptator est is qui audit, aut statuit de præteritis, iudiciale genus est: aut de futuris, deliberatio est: quæ si cadit in præteritum, ratione futuri cadit. Quia dubitatio diu tenuit multos, hac demonstratione colligit esse tria genera causarum, neq; plura, neq; pauciora, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale: quæ uerba ut duriora uitat. Primumq; genus exornatione appellat, quod ad delectationem comparatum res exornare debet: à parte meliori, & frequentiori nominatum, non ab ea, quæ est uituperationis.

Auditorum eam genere distingui. Id est, quot sunt auditorum genera, tot sunt etiam causarum genera. Auscultator modo. Id est, solum auscultat, non etiam deliberat, aut iudicat. Aut disceptator. Hoc est, discussor propositæ sententiæ. Ut aut delectetur. Quod est demonstratiui generis.

De præteritis. Ut iudex: & inde iudiciale genus. Aut de futuris. Ut senatus: & inde deliberatiuum causæ genus. Iudicij. Id est, iudiciale. Deliberationis. Hoc est, deliberatiui generis. Et exornationis. Hoc est, demonstratiui: quod rebus exornandis accommodatur. Proprium habet nomen. Quia à multis laudatiuum, & Panegyricum nominatur.

C. F. Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione: in iudicio aut sæuitiam, aut clementiam iudicis: in suasionem autem, aut spem, aut reformidationem deliberantis. C. F. Cur igitur exponis hoc loco genera controuersiarum? C. P. Ut rationem colendi ad finem cuiusque accommodem.

STRBB.

G. VALLA.

goy orat. an
de h. th. p. 100
Laudatiuum.

Qui finis singulorum generum.

Dispositio generis demonstratiui.

C. F. Quonam tandem modo? C. P. Quia quibus in orationibus delectatio finis est, uarij sunt ordines collocandi. Nam aut temporum seruantur gradus, aut generum distributiones, aut à minoribus ad maiora ascendimus, aut à maioribus ad minora delabimur, aut hæc inæquabili uarietate distinguimus: cum parua magnis, simplicia cōiunctis, obscura dilucidis, læta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus: quæ in exornationem cadunt omnia.

STREB.

CONSTITVNTVR hic fines non generum, sed motuum, qui singulis generibus conueniunt: ad quos se dispositio accommodat. Post enim generum fines, alios assignat. In exornatione, id est, demonstratione sibi proponit orator delectationem audientis: In iudicio seuitiam, aut clementiam iudicis: illud, ut accusator, hoc ut patronus. In suasionem aut spem, aut reformidationem deliberantis: illud, ut suator: hoc, ut dissuasor. Delectatio autem, seuitia, clementia, spes, reformidatio, sunt motus animi, in oratione spectandi: quod supra cōmonuit. In definita, inquit, adhibenda sunt etiam, quæ ad motus animorum pertinent. Hæc autem generibus proponuntur collocandi gratia: qua de re nunc agitur. Planius explicabuntur quum ad orationis ipsius, questionumque rationem uentum erit. Sed quid omnino ad collocationem pertineant, nõ sine re queri potest. Nam collocatio uel dispositio est ordinis ratione quadam constituti: hæc autem serè per omnem orationem fusa sunt. Iam resposum uidetur ex eo quod antè dicebamus, in questione finita propter affectus, ordinem solere commutari: quoniam et iucunda, et acerba, et mitia, et similia, ex aliqua parte suboriri necesse est, quæ pars ad eum locum reijcienda est, cui maxime eiusmodi conuenit affectus. Propterea percontatur: Cur exponis hoc loco genera controuersiarum, ut rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem? At qui finis etiam motus est, ut antè dicebat, hæc igitur tractantur ab eo ad instruendam collocationem. Non hic agit de tota ratione demonstrationis, de qua grauius, et copiose in hoc opere tandem præcipiet. Sed quoniam de collocatione sermo fuerat institutus, ex plurimis ea tantum desumit, quæ ad collocationem facere uidentur. In demonstratione duo sunt ordines collocandi: nam aut temporum seruantur gradus: aut generum distributiones. In temporum gradibus ea sunt, quæ fuerunt ante nos, ut natio, patria, genus, id est, parentes, atque maiores. Deinde quæ nobiscum, ut sexus, ætas, indoles, ha-

bitus

bitus corporis, animi natura, facta dictaque pueritiæ, iuuetutis, senectæ. Post nos erunt exequia, funera, pompa, honores, hominumque existimationes. Hunc ordinem Cicero serè seruat, resque describit temporibus, in Verrem, in Pisonem, in Antoni. Philippica secunda. Hoc enim modo recta est expositio, et amplior materia, promptiorque memoria. Generum distributiones non uno modo diuiduntur. Nam diuidimus bona malaue, in externa, et animi. Aut facta dictaque reducimur in quædam genera uirtutum, siue uirtutum: non utique quatuor, sed quot res ipsa tradiderit. Ut pro lege Manilia, bona summi imperatoris partitur in scientiam rei militaris, uirtutem, auctoritatem, felicitatem: ubi subest quædam ratio temporis. Aut res gestas concidimus in maiores, et minores. Ut pro Marcello, comparat reliqua Cesaris facta cum misericordia in uictos, tanquam munus cum maiore. Hoc modo trifariam genera diuiduntur. Quod autem in illis rerum quædam dissimilitudo est, singula rursus progrediuntur, aut à minoribus ad maiora, aut à maioribus ad minora, aut inæquabili uarietate distinguuntur: aliter infra præcipit his uerbis. Sed quoniam in tribus generibus bona malaue uersantur, externis, corporis, et animi, prima sunt externa, postea corporis bona, deinde est ad facta ueniendum: quorum collocatio triplex, est, aut enim temporum seruandus est ordo: aut in primis recentissimum quodque dicendum: aut multa, et uaria facta in propria uirtutum genera sunt dirigenda. Quæ ut consentiant istis, primo generum distributio est. Deinde temporum gradus, quibus uel ascendimus, uel delabimur. Tandem inæquabilis uarietas. Res est propè eadem, tractatio, et uerba diuersa. Inæquabilis uarietas coniungit res generis diuersi: Cato bellum gerebat, ut summus imperator: rem familiarem administrabat, ut bonus paterfamilias. Nec facile iudices an fuerit domi forisne præstantior. Hæc inæqualia. Hic parua magnis intexuntur. Simplicia unam modo rationem, Coniuncta plures habent. Cicero Philippica secunda, Patrum in Septemuiratu nonne destituiti? Hoc crimen est simplex. Probrum in simula-sti pudicissimam fœminam. Hoc quoque simplex est. Contentus eo non fuisti: Frequentissimo senatu Calendis Ianuarij, sedente patruo hanc tibi esse cum Dolabella odij causam ausus es dicere, quod ab eo sorori, et uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest impudentiorne, qui in senatu? an improbius, qui in Dolbellam? an impurius, qui patre audiente? an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Videsne ut in uno dicto multa sunt scelera coniuncta? Ne dixeris simplicia dici, quæ solus quis aut primus fecerit: coniuncta uero, quæ cum paucis uel etiam cum pluribus.

c 4

Sic imperiti

Sic imperiti fabulantur. Cicero hoc si forte intelligere uoluisse, propria non simplicia, communia non coniuncta dixisset. Factorum præterea alia obscura, alia dilucida: ea sunt maioris minoris uel splendoris. Quæ translatione dicimus claros natales, & obscuros: ut, quod Oratius Cocles pontem aduersus hostem solus tenuit, dilucidum præclarumque factum: reliqua uiri facta sunt obscura. Læta & tristia, quæ uel arridente, uel aduersante fortuna gesta sunt. Cicero de Senectute, posteaquam Quinti Fabij Maximi lætiora quædam facinora commendauit, addit, Multa præclara in eo uiro cognoui, sed nihil est admirabilius, quam quo modo ille mortem Marci filij tulit clari uiri, & cõsularis. Incredibilia, quæ superant hominum fidem: Probabilia contra. Cicero in Paradoxis: Sed nihil est tam incredibile, quod nõ dicendo fiat probabile. Cæsar ad Alexandriam eruptione hostium subita compulsus, cum deslisset in mare, nado per ducentos passus euasit ad proximam nauem, elata læua, ne libelli, quos tenebat, madefierent: paludamentum mordicus trahens, ne spolio potiretur hostis. Factum quidem isthuc, sed multis est incredibile. Iunge simili facto, Idem Cæsar si flumina morarentur, nado trajiciebat, uel innixus instatis utribus, probabile est.

G. VALLA.

Delectationem. Quod in demonstratio, siue laudatio, uel ut nunc libuit Ciceroni appellare, exornatio, nihil ferè aliud sibi proponit, quam ut delectet.

Iudicio. Id est, genere iudiciali. Sæuitiam. Si accusat, quam extorquere uult à iudice. Aut clementiam, si defendit. In suasionem. Id est, deliberatio genere, in quo suademus, uel dissuademus quid, quod fieri oporteat. Aut spem. Cum spem habemus ita deliberatum iri. Aut reformidationem. Cum metuimus ne senatus contra nostram deliberet sententiam. Collocandi. Propria cuiuslibet generi accommodandi. Nam aut temporum. Namque inquit Quintilianus, aliis atatis gradus gestarumque rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplina: post hoc, operum, id est, factorum dictorumque contextus. Aut generum. In species, ibidem inquit Quintilianus, uirtutum diuidere laudem fortitudinis, iustitiæ, continentia, ceterarumque: ac singulis assignare, quæ secundum quamque gesta erant. Aut à minoribus. A bonis externis uel corporis, ad animi bona: aut quæ pusilla, & inde ad maiora. Aut hæc in æquab. De omnibus pariter ac tempore uno bonis tractabimus. Simplicia. Quæ solus quis, aut primus fecisse dicitur. Coniunctis. Ut si cum paucis, uel etiam pluribus, & eisdem illustribus fecit quis. Obscura. Minus cognita. Dilucidis. Quæ palam sunt omnibus. Læta tristibus. Vbi cordis magnitudinem in aduersis ostenderit. Incredibilia. Quæ credi sua magnitudine non posse uideantur.

C.F. Quid

C.F. Quid, in deliberatione quid spectas? C.P. Principia, uel non longa, uel sæpe nulla. Sunt enim ad audiendum, qui deliberant, sua causa parati. Nec multum sanè sæpe narrandum est. Est enim narratio præteritarum rerum, aut præsentium: suasio autem, futurarum. Quare ad fidem, & ad motum adhibenda est omnis oratio.

DE deliberatione permulta, atque præclara scribit ad huius operis finem: nunc tantum præcipit, hoc genus quonam ordine dirigatur. Principium, si quod erit, initio collocabitur: deinde narratio: cui proxima confirmatio: extrema peroratio. Cõfirmatio ad fidem, peroratio ad motum pertinebit. Quod si principium nullum fuerit, nullaque narratio, duo restant collocanda. Probatio antecedit: Motus autem subsequenter. Principia ne sint longa, ut Philip. prima, Antequam de republ. Patres Conscripti dicam &c. Aliquando nulla, ut Philippica decima tertia, & quarta. Causam ponit utriusque: Sunt, inquit, ad audiendum qui deliberant, id est, consiliu petunt, sua causa parati. Hæc Quintilianus interpretatur his uerbis, Pars deliberatiua proœmio, quale est in iudicialibus, non ubique eget, quia conciliatus est ei quisque, quem consulit: initium tamen quodcumque debet habere aliquam proœmij speciem: nec enim abrupte, nec unde libuit incipiendum: quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In senatu utique, & in concionibus, eadem ratio, quæ apud iudices: acquirenda sibi plerumque eorum, apud quos dicendum sit, beneuolentia. Affirmat & in senatu, & in concionibus proœmia ad beneuolentiam comparandam duci posse, quæ plerumque longa ducuntur. Eiusmodi principium est Ciceronis in Seruiliu Rullum ad populum. Nec mirum, quia rationi parcat ars, ut optime duci. In hoc genere non multum sanè sæpe narrandum est, quia narratio est præteritarum rerum, aut præsentium: Suasio autem, futurarum. Quintilianus, & hæc interpretatur: Narrationem, inquit, nunquam exiget priuata deliberatio eius dumtaxat rei, de qua dicenda sententia est: quia nemo ignorat id, de quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus sæpe est etiam illa, quæ ordinem rei docet, necessaria: & affectus, ut quæque maxime postulabit. Hæc sententia duplicem facit narrationem. Vnam eius rei, de qua dicenda sententia est, quam Cicero uoluit hic accipi. Ea in priuata deliberatione minime necessaria: in concione sæpe texenda. Exponimus enim, & quid
f factum.

factum sit, & quid fiat, & quid sit futurum: quæ omnia in nullum facile reperies.

G. VALLA. Principia. Hoc dicit: In deliberatio genere aut breuia, aut nulla esse exordia expedit. Præteritarum. Vt in iudicijs. Præsent. Vt in demonstratio genere. Admotum. Vt concitatum habeat auditorem.

Dispositio accusatoris.

C. F. Quid in iudicijs, quæ est collocatio? C. P. Non eadē accusatoris, & rei: quod accusator rerum ordinem prosequitur, & singula argumenta quasi hasta in manu collocata uehementer proponit: concludit acriter: confirmat tabulis, decretis, testimonijs, accuratiusq; in singulis commoratur, perorationisq; præceptis, quæ ad incitandos animos ualent, & in reliqua oratione paululum digrediens de cursu dicendi, utitur, & uehementius in peroratio. Eff enim propositum, ut iratum efficiat iudicem.

STREB. DE GENERE iudiciali, postremo loco tandem plurima. Nunc de collocatione. Ea duplex est, una accusatoris, altera rei, id est, eius qui uocatus est in ius. Accusator rerum ordinem prosequitur: quod ipse facit in Verrem, ut exponat, quæ commiserit. Quæstor, quid Legatus, deinde Prætor Urbanus, tandem Sicilia Prætor. In rerum gradibus, singula argumenta, quasi hasta in manu collocata uehementer proponit: ac si dicat: Non debet in acie consertim denefq; sua argumenta collocare, sed si se & sparsim porrigere, ut singula aduersarium superare uideantur. Proposita concludet acriter: ut tanquam secunda substruatur acies, nunc e simplici complexione, nunc ex enumeratione multorum: sic enim acerbitas exasperatur, quod plus colligamus, quam quod efficiatur argumentis, & misceamus affectus. Extendet argumenta, id est, singulorum factorum probationes, si immoretur, multumq; loci capiat. Immorabitur, si non modo ratione uig; argumentandi a rebus internis contentus fuerit, sed etiã extrinsecus assumpserit, aut tabulas, id est, literas, quales subinde pducit in Verrem: aut decreta, ut Senatusconsulta ciuitatum Sicilia in eundem: aut testimonia: aut, si fieri potest, uniuersa. Iam duo sunt ordines, unus temporum tanquam legionum uniuersarum. Alter singulorum, quæ reprehenduntur uelut cuiusq; cohortis in exercitu. Tertius est subsidiarum auxiliorumq;. Is est ordo potentissimus affectuum. Hos in acie uult collocari post singulos quosq; grauiores

uiores locos, ut hic ad affectum egrediatur, & erumpat impetus. In quo proponenda singula, deinde grauius exponenda, lateq; firmanda, tandem colligenda. Subsequitur affectus, quo in reu accusator inuehitur, uelut ira grauiore percitus. Exempla multo prolixiora sunt, quam quæ scribi debeant. Lege Actioes in Verrem: hunc ordinem scite collocatum reperies.

Rerum ord. Id est, ut reus accusari pro commissis dignus uideatur facinoribus. Quasi hasta. Quod ita argumenta contorqueat, eisq; compungat reum, ut in militia hostem suum miles hasta petit. Vehementer. Vehemens est & erectus, ut in Verrem Cicero. Acriter. Instando, adurgendoq;.

Confirmat tabulis. Hæc supra exposita sunt, ubi de locis diximus, artis expertibus. Accuratus. Vt motus animorum maiores faciat. In perorationis. De quibus suo loco dicitur, ubi de partibus orationis præcepta tradentur. Paululum. Quod facit aliquando in Verrem Cicero, ut in Segestana Diana. Vt iratum. In reum iudicis animum exulceret.

C. F. Quid faciendū est contra reos? C. P. Omnia longe secus. Sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandæ, quæ lædunt: aut relinquendæ, si totæ sunt molestæ. Firmamenta ad fidem posita, aut per se diluenda, aut obscuranda, aut digressionibus obruenda. Perorationes autem ad misericordiam conferendæ.

HÆC statuuntur de collocatione patroni siue defensoris. Sit in acie prima principium ad beneuolentiam comparatum, quia auditores exasperauit accusator. Narratio, si tota pro nobis, ordine secundo ponetur: Si tota contra nos, relinquetur, ne intromissa fundat acie. Si partim pro nobis erit, partim contra nos, id quod proderit, instruendum: quod nocebit, arcendum. Succedet acies argumentorum, quæ quidem argumentis aduersarij confruntur. Ea firmamenta uocat. Aduersarij probationes, aut superari possunt, aut inuictæ constant. Vt uincantur per se, id est, ipsa ratione firmamenti, initio tentandum est: sine queunt expugnari, aut obscurandæ, aut digressionibus obruendæ.

Obscurantur, si multa dicendo faciamus, ne uirtus earum splendescat: & eludendo uerbis, uim omnem obtundamus, & lucem. Adulter est, inficiari non potest. Non respondeo, inquit, ad omnia maledicta, quæ inimicus excogitauit, nec siquid est comune magnorum uirorum, & frequenter eorum qui ceteros accusant: quorum si uitam, si libidines, si adulteria requiramus,

Obruerit
obscurare

metuo ne penè omnibus periculum creetur. Condonemus aliquid uoluptati, quod citra reipub. perniciem fiat, aut omnes quicumq; peccauerint ciues exterminemus. His & similibus res obscuratur, ut Caelij incontinentia. Plus autem est obruere, quam obscurare. Obscura uideri possunt: Obruta non possunt. Seditiosus quis fuit. Exponendum magnifice præclaras illius egregiasq; uirtutes. Hac digressionem consequeris, ut unius facti memoria deleatur, si non in perpetuum, tamen in iudicium præsens. Peroratio subsidebit, ueluti cum triarijs. In ea collocabuntur affectus mitiores, quibus index iratus mitigetur. De quibus aliàs suo loco dicitur.

G. VALLA. Aut relinquendæ. Id est, nullæ narrationis partes referendæ, ne molesta, quæ narrata sunt, iudicis mentem adhuc in odium resciant. Firmamenta. Quibus sublatis, defensio nulla sit, ut inquit Quintilianus in tertio libro, hoc est firmissima argumenta, quibus magnopere nititur aduersarius. Aut per se. Sine alijs argumentis infirmata. Aut obscuranda. Id est, non plana, non aperta esse ostendenda. Aut digressionibus. Hoc est, à proposito reuocanda.

Qui modus in disponendo.

C. F. Semper ne igitur ordinem collocandi, quem uolumus, tenere possumus? C. P. Non sanè. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti, & prouido, & quod respuunt immutandum est.

STREB. ANIMADVERTENDA præceptio: & consilium tenendū. Dispositio frequenter cum seruat ordinem, quem antè per genera describit. Tamè utilitas causæ, persona, tempus, locus, & ratio plurima commutant. Hinc ante narrationem refutatio est pro Milone: hinc interruptiones narrationum pro Cluentio. Verum igitur quod Quintilianus indicat, Mutantur, inquit, plerumq; causis, temporibus, necessitate, occasione. Atq; ideo res in oratione præcipua, consilium est: quia uariæ, & ad rerum momenta conuertitur. Et paulo post, Neque rogationibus, plebis uel scitis, sancta sunt ista præcepta. Sed hoc quicquid est, utilitas excogitauit.

G. VALLA. Auditorum moderantur aures oratori. Hoc est, audiendo, quid dicendum, & quid fugiendum sit, oratori ostendunt: quod ex ipsorum uultu motuq; facile deprehendi potest.

De oratione.

C. F. Expone deinceps, quæ ipsius orationis, uerborumq; præcepta sunt. C. P. Vnum igitur genus est eloquendi sua sponte fusum; alterum uersum, atq; mutatum.

mutatum. Prima uis est in simplicibus uerbis: in coniuñctis secunda. Simplicia inuenienda sunt: coniuñcta collocanda sunt. Et simplicia uerba partim natiua sunt, partim reperta. Natiua ea, quæ significata sunt sensu: Reperta, quæ ex his facta sunt.

Orationis species due.

VIS ORATORIS in quinque rebus posita est, ex quibus exposuit STREB. inuentionem atq; dispositionem: nunc ordine persequitur elocutionem, quam uocat orationem. Quoniam pars illa est unde nomen duxit eloquentia, unde rhetores & oratores nominati. Non absurde igitur nomine totius appellatur. Et ne maneret ambiguitas, orationem interpretatus est præcepta uerborum. Id sic explicat in oratore, Quamquam, inquit, omnis locutio oratio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprio signata nomine est. Diuiditur eloquendi genus in sua sponte fusum, & in uersum, atq; mutatum. Genus uersum, atq; mutatum est, quod uerba, aut orationem in plura dilatat, aut contrahit, uel orationis ordinem commutat. Quod ut intelligas, ea tibi legenda sunt, quæ paulo post ascribit de conuersa oratione, atque mutata. Genus sua sponte fusum est, quod ipso nature impetu proicitur, numero ac lege componendi solutum. Quod perraro (nisi sponte fluant numeri bonus usurpat orator. Proponitur tamen ab autore, quia quum sit in cogitatione primum, arte perficitur. Haud aliter, quam lapides, & materia, quæ natura parit, expoliuntur artificis industria, & adibus aptantur. Proponamus exemplum quod rudiores uelint. Nuscquam enim longius aberrant à uia multi professores, quam quum elocutionis iter recta sequendum est. Milo occidit Clodium, in uia Appia. Sermo naturalis, & sponte fusus. rectus enim antecedit, uerbum subsequitur, uerbo sui casus apponuntur. nec aut conuersione, aut mutatione uariatur. Hoc sermone non utetur orator, quia posterior syllaba uerbi primi cum prima sequentis interstitit, uastumq; reddit sonitum. Eodem modo tertium uerbum cum quarto, quintum cum sexto dissentiant, quodq; peius est, nullus est cursus orationis, utpote quæ claudicat, hiulca, aspera, insuauis, atque suspensa. Quid igitur uerte, muta, ut ex sponte fusum componatur illud uersum atque mutatum, Cæsus est à Milone Clodius in uia maiorum suorum. Omnia uitia sustulisti. Ergo si quod genus sua sponte fusum est, proprium uerbis, numero decorum, nihil immutabis. Si uerò non respondeant, aut impropria uerba, aut sonus orationis, aut figura dicendi, querendum genus. Illud uersum atque mutatum. Genus sua sponte fusum duas habet uirtutes, unam in simplicibus uerbis, in coniuñctis alteram. Quas ubi conseceris, persæpe fiet illud genus immutatum, quod

f 3 est natura

est natura posterius. Simplicia inuenienda sunt ab Oratore, quibus optime res exprimat, quibusque uis ea perferatur ad aures, quam mens ante concepit: cuiusmodi est isthuc Ciceronianum, Importuni gladiatoris amentia, pro Antonio crudeli. Quanto uerba sunt ad significandum uehementiora? In uerbis queritur sensus, uis significandi, & figura. Coniuncta collocanda sunt, ut numero se cadant cum decenti conformatione. ut pro Calio. Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potius a gloria, quam incitandi fuerunt. Tolle orationis compositionem, Etenim adolescentes ingenio magno fuerunt semper refrenandi potius a gloria quam incitandi: perijt uirtus illa coniunctis secunda. Simplicia uerba, partim natiua sunt, partim reperta. Natiua, ea quae significata sunt sensu. Reperta, quae ex his facta sunt. Diu boni, quam nulli foede ac turpiter hic deciderunt. Date nobis meliorem mentem. Natiua & reperta dico, quae primitiua, & deriuatiua grammatici uocant. Quid porro est aliud uerbum natiuum, quam primitiuum? & id quod est prima positionis? Cuius originem si queras, non referes ad aliud uerbum, quia nullum, sed ad sensum, id est, intelligendi facultatem. Sensus enim qui uellet expectare, quod intelligendo concepisset, inuenit signa: ea sunt uerba rerum nota, quae ore promuntur. Verba significata igitur sunt signa rerum facta, sensu, id est, hominum intellectu, qui loqui uellent. Si queritur unde sit uerbum intelligentia, referemus ad participium intelligens. hoc rursus ad uerbum intelligo. hoc deinceps ad uerbum lego. hoc postremum, siue Graecum est λεγω, siue Latinum, referetur ad sensum. Constat igitur infinita esse, quae reperta dicantur, ut denominatiua, ut possessiua, ut uerbalia, ut uerba, & aduerbia permulta, ut participia: quasi ad sensum referri possunt ut primam omnium causam, tamen propiore habent fontem, unde deriuantur. Quamobrem Quintilianus natiua dixit significata primo sensu: quia secundo, reperta facta sunt.

C. VALLA.

Vnum genus est eloquendi. Postea quam de inuentione, simulque de dispositione locutus est, sequitur ut de elocutione, unde & eloquentia nomen habet, dicat. Eius itaque duo esse ait genera, unum sua sponte fuisum, hoc est, naturale: ut omnes loquuntur. Versum atque mutatum. Hoc est tropis schematisque distinctum. Simplicia. Hoc dicit, Naturalis oratio, aut in simplicibus, aut coniunctis consideratur uerbis. Simplicia inuenienda, hoc est, eligenda: ut Quintilianus libro v l i i i. inquit, Sunt alia alijs honestiora, subtiliora, nitidiora, iucundiora, uocaliora, ut syllabae e literis melius sonantibus sunt clariores, ita uerba e syllabis magis uocalia: & quod plus quoque spiritus habent, auditu pulchrius: & quod facit syllabarum, idem uerborum quoque inter sese copulatio, ut aliud alij iunctum melius sonet. diuersus tamen est usus.

usus. nam rebus atrocibus uerba etiam ipso uultu aspera magis conuenient. Quae significata sunt sensu. Id est, proprietate intellectus. Proprietas, inquit Quintilianus, non ad nomen, sed ad uim significandi refertur: nec auditu, sed intellectu perpendenda est. Secundo modo dicitur proprium inter plura quae sunt eiusdem nominis, & unde caetera dicta sunt, ut Vertex est conuoluta in se aqua: uel quicquid aliud similiter uertitur. inde propter flexum capillorum, pars summa capitis, & ex hoc, inquam, in montibus eminentissimum, recte dixeris haec omnia, uertices. Et tertius est huic diuersus modus, cum res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium: ut carmen funebre, proprietaria: & tabernaculum ducis, augustale. Item quod commune est, & alijs nomen intellectu alicui rei peculiariter attribuitur: ut urbem, Romanam accipimus: & uenales, nouitios: & corinthia, era: cum sint urbes aliae quoque, & uenalia multa, & tam aurum & argentum, quam aes corinthium. sed ne his quidem uirtus oratoris inspicitur. At illud iam non mediocriter probandum, quod hoc etiam modo laudari solet, ut proprie dictum, id est, quo nihil possit inueniri significantius, ut Cato dixit, C. Caesarem ad euertendam Rempublicam sobrium accessisse. ut Vergilius Deductum carmen. & Horatius Acrem tibiam, Annibalemque dirum. In quo modo illud quoque est a quibusdam traditum, proprium genus ex appositis, quae epitheta dicuntur: ut dulcem mustum, & cum dentibus albis. de quo genere postea dicemus. Etiam quae bene translata sunt, propria dici possunt: quae sunt in quoque praecipua, propria locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias uirtutes cunctator est appellatus. Reperta, quae ex his. Id est, reperta dicuntur, quae ex natiuis, hoc est, naturalibus, quibus omnes utuntur, a nobis deducta repertaque sunt: ut Cicero ab eo quod est beatus beata beatum, finxit reperitque beatitas & beatitudo: quae dura Quintilianus quidem sentit esse, ueruntamen usu putat posse molliri, ac ut a Cicerone etiam syllabatum, ita ab Asinio simbriatum, & figulatum.

Et nouata aut similitudine, aut imitatione, aut in flexione, aut adiunctione uerborum. Atque etiam est haec distinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora, leniora, & quodammodo nitidiora, alia contra.

EX REPERTIS sunt nouata: de quibus Cicero tertio de Oratore: Nouantur, inquit, uerba, quae ab eo qui dicit ipso gignuntur ac fiunt, uel coniungendis uerbis, uel saepe sine coniunctione. Nouantur autem quatuor modis, similitu

in uerbis natura & distingue sic.
Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora: leniora et quod nitidiora alia contra.

Importuni gladiatoris amentia
pro Antonio crudeli

Natiua et reperta
uerba.

subleptis

Proprietat
Vertex quid?

Exi uim non est
Natiua
augustale

Nouata

Quatuor genera uerborum nouatorum. Verba naturalia quomodo considerantur.

Similitudo

similitudine, imutatione, inflexione, adiunctione uerborum. Similitudinem tertio de Oratore uocat metaphoram, quam hic accipere non possumus, quia eodem loco nouatum distinguit à translato, & iam ponet ea quæ transferuntur. Accipimus analogiam de qua Quintilianus in quinto, Analogiam quidam à simili separauerunt: nos eam huic generi subiectam putamus. Analogiam appellat hic similitudinem. Eius hæc us est (ut eiusdem uerbis utar) ut id, quod dubium est, ad aliquid simile, de quo non queritur, referat, ut incerta certis probet. Qua ratione infinita propè uerba nascuntur, ut somnolentia sicut uinolentia. Curuitas ut prauitas. Poenitendus, ut pudendus. Rapturio, ut parturio. De tonsare, ut deffosare. Considerate, ut docte. Sedenim, ut etenim. Hæc & similia ad inflexionem pertinere possunt: tamen alia est ratio similitudinis, alia inflexionis. Inflexio deriuationis est sine ulla comparatione: ut, sit nomen finitimus, in hoc genere primum cui poterat comparari antequam reperta essent legitimus aditimus & consimilia? Quam multa sunt, quæ nulli cõparantur? Laberius nimus inflexit à bibo bibosum: simile non reperies. A' detero inflexu detertius sine consorte. A' credo credibile: nullum simile à ludo, cado, & reliquis id genus. A' pede & tento pedetentim. A' fido fiducia, producit enim primam. A' puero pufio. A' post & limine postliminium. Ergo inflexio frequenter est sine analogia, quam obrem non sine causa diuiduntur. Analogia, si uera est, quærit simile genus, similem finem, simile declinamentum, quæ non spectat inflexio. Analogia comparat, inflexio deriuat. Imitatio de sono uerba trahit, tinnio, rugio, uagio, balo, rudentes, murmur, clangor, baubator. In his Latinorum minima felicitas. Adiunctio uerborum est compositio. Incuruicercicum pecus, ueliolum mare, uelificari, aræ thuricremæ, barbigeræ capellæ, apri bidentes, beligena puella. Hic Græci feliciores *καταπύου, καταπύου, ποδὸς ἀετοῦ*. Tertia est uerborum partitio. Alia natura sunt præstantiora, deteriora uel quum ipsa per se considerantur, non habita ratione tractandi. Alia tractatione sunt talia. Ex synonymis natura quædam sunt consonantiora, ut tempestas quàm tempus, moderatio quàm modestia, concertare quàm conflagere, frequenter quàm frequens, quanquam quàm etsi. Quædam grandiora, ut illud Vergilianum, Regnatorem Asiæ grandius, quàm si regem Asiæ dixisset. Et illud Ciceronianum, In tuis illis immanibus poculis: quàm, magnis poculis. Grandiora bene legebantur: sed immutarunt imperiti in grauiora, quia leuiora sequebantur: non animaduertentes autorem, non opposuisse contraria, sed postremo dixisse pro contrarijs alia contra. Quædam leuiora, hoc est uiribus infirmiora, ut amor quàm charitas, comedere quàm uorare, tangere quàm percutere, niti quàm conari, ire quàm uadere. Quædam nitidiora, quæ sunt splendentiora, sordidis aduersa, ut Quintil. dicit in octauo, ut boues pro uaccis, sus pro porco, minus

*Imitatio
Adiunctio
Similitudo*

*Imitatio
Adiunctio*

*Consonantia
Grandiora*

*Leuiora
Splendentiora*

minus humilia sunt. Nec orator usurpabit epigrammaticorum pudenda uerba & Satyricorum: sed pro decoro nitidiora inueniet.

Nouata. Ut quæ memorauimus. Aut similitudine. Sicut bonitas dicitur, ita beatitas: beatitudo ita dicitur, ut magnitudo. Aut imitatio. Ut enim Græci dicunt *μυθώματα*, ita Cicero de uniuersitate medietates. ac sicut à Græcis *ὄρη* & *ὄρη* dicitur, ita à Sergio Flauio, ut Quintilianus ait, ens & essentia. & quæ à Græcis *ὄρη* dicitur, à Cicerone in Hortensio tum perspicuitas, tum euidencia. Aut inflexione. Quemadmodum piraticam (ut tradit Quintilianus) sicut musicam, à piratis deriuarunt multi, usq; eo sunt uerbo. Nec ideo ait hic Cicero inflexione, quin superiora quoque inflectantur (nam ait primo, Reperta quæ ex his facta sunt) sed propter id quod sequitur. Aut adiunctione uerborum. Hoc est cum per compositionem nouantur: ut Lucretius terroloquis dictis inquit, & barbigerum pecus: & Cicero soliuagas feras. nam cum sint eorum simplicia natiua, composita certe reperta sunt: quod genus uehementer Horatius in arte poetica probat, cum inquit, Dixeris egregie notum, si callida uerbum reddiderit iunctura nouum.

Altera natura. Distinguit Cicero adhuc uerba, ut alia natura dicat, alia tractatu ipso considerari. Natura. Ut sonantiora sint alia, quemadmodum ductor, quàm dux. Grauiora. Ut uastum pelagus, quàm magnum. Leuiora. Id est, magis lubrica, & quodammodo nitidiora: ut meliuscule, leuiuscule, & tales molliuscule pronuntiate dictiones. Alia contra. Ut Horrida terra tremit. & similia.

G. VALLA

i. leuiora.

Tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut prisca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodammodo, qualia sunt ea, quæ transferuntur, aut immutantur, aut ea quibus tanquam abutimur, aut ea quæ obscuramus, quæ incredibiliter collimus, quæ quæ in mirabilius quàm sermonis consuetudo patitur, ornamus.

Verba quæ tractatione uim capiunt.

Quæ de uerbis antè dicta sunt, quodam quasi naturali sensu iudicantur. In tractatione uero est quod edificet orator, & in quo adiungat artem. Vbi uerborum copiam sibi comparauerit, ac diligenter explorauerit eorum naturam, tum pro rei dignitate quæ conuenientiora uidebuntur aptabit orationi. Hæc enim tractandi lex est & ratio, ut ex multis ea legamus, quæ res de qua agitur, & orationis poscet ornatus, quemadmodum architectus, haud

S T R E B.

omnem, sed aptiorem substructioni materiam legit & collocat, hoc modo collocabit orator, aut propria rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut prisca &c. Addita ad nomen sunt epitheta, præcipue quæ sensu dicuntur adiectiua, ut pater, mater, frater, licitor, aphyricanus, quæ cadunt in antonomasiam. Sunt alia quoque interim apponenda: ut, homo improbus uexauit Asiam: interim onuttenda, ut uaga quæ dicuntur. Igitur utendum erit aliquando proprio, & proprium nonnunquam proprio mutabitur, quod est additum ad nomen. Salsia fuit Cluentij mater. Hic proprijs utendum fuit, quia prima rei expositio est, nec ulla alia uis desideratur. post hæc si dixeris, Oppugnat Cluentium Salsia, imperite dixeris. Quid igitur? Intronute addita ad nomen, Oppugnat filium mater. Hinc duplex uirtus, & molestia repetendi uitatur: & res dicitur grauius, quia in matre & filio est aliquid, cur oppugnatio impia sit, quod non erat in proprijs. De eadem Cicero. Nubit genero Socrus. quanto melius est, quam isthuc? Nubit Melino Salsia. Nam priora causas habent cur impias nuptias fieri non oportuerit. Est etiam quando prisca nouis, nouaq; prisca anteponantur. Res est grauis, animus permotus, natura de uerbo non ita multum sollicita est. Tum prisca longe optima. Vergilius, Hec quia nam tanti cinxerunt athera nimbi. Idem in decimo, Tros Rutulus ue suat, nullo discrimine habebat. Conuenient item sermonibus prisca, & fictionibus personarum: ut, rebar, opinabar, effari, soboles, profapia, actutum, olli: ex quibus loco positis grandior atque antiquior oratio sæpe uideri solet. Noua contra in rebus floridis, & amœnitate, locisq; iucundioribus non temere conueniunt: ut, plurifariam, cohibilis: qualia innumerabilia fecit Apuleius, & recentiorum puerilis affectatio. Cicero, Terra diffundit & elicit herbescentem ex eo uiriditatem. Idem, Quæ ex fici tantulo grano. Idem, Ne syluescat sarmentis. & permulta consimilia. ubi naturæ uoluptates uerborum iucunditate gratiaq; nouitatis efficit amœniores. Quibus in foro & in concionibus multo uerecundius utebatur. Alia sunt ab oratore modificata & inflexa quodammodo, tropi nominantur. Quæ figura est uerbi uel sermonis à propria significatione in aliam cum uirtute mutatio. quibus uerba possunt & reliquæ figuræ uerborum. Cur autem eo modo immutata uerba modificata & inflexa dicat, in dubium uenire potest. sane ultra modum mensuramq; naturalem fusius extenduntur, quadam prioris intellectus seruata dimensione, ut metaphora. à qua modificatione & competentia (ut cum Gellio dicam) modificata dici posse existimauit. Nisi forte sit hoc proprium omnium figurarum, nouam quandam accipere formam, quæ alia uelut lineamenta ostendet: propterea dici figuras & conformationes, quas quidem in mensuram cadere scimus: inflectuntur autem ab eo quod rectum, quodq; proprium est, ad aliud

ad aliud propter uirtutem & ornatum. Prima sunt quæ transferuntur: ea uulgò metaphorica: ut, concionum procella, eloquentiæ flumina, gloria seges, os roseum, firuet æstu pelagus, eloquentiæ tympana, exemplorum sylua. Bonorum frequentissimus est usus Oratori, quia sæpe proprijs, aut uirtute potentiora sunt, aut iucundiora. Immutantur autem per metonymiam dicta, quod ostendit de Oratore libro tertio, Ne illa quidem traductio, atq; immutatio in uerbo quandam fabricationem habet, sed in oratione. Hic immutatio, id est, hypallage. Eiusdem rei nomen est metonymia. quæ, ut ait, proprium proprio commutatur: ut, Aphyrica pro Aphyris, id quod continet pro eo quod continetur. Mars pro bello, inuentor est pro re inuenta. Campus pro comitijs, locus est pro illo quod sit in loco. Neptunus pro mari, possessor est pro re possessa. Toga pro pace, signum est pro signato. Arma pro bello, instrumentum pro re quæ efficitur. Scelus pro scelerato, res pro persona cui conuenit. Hoc modo distinguuntur septem metonymiæ species. Ea, quibus tanquam abutimur, rationem seruant translationis, ut, *ἄστυ* dicuntur, hoc est, per abusum usurpata, quæ necessitas genuit, inopia coacta & angustijs: post autem delectatio uoluptasq; celebrant: ut, gemmat uitis, luxuriatur herba, leta est seges, equitat in asino, inhorrescit mare, tenebræ conduplicantur, grando præcipitatur. Hæc tria posteriora sunt iucunditatis non inopiæ. Sicut minutus animus pro paruo, grandis oratio pro magna. Hæc sunt translationes paulò audaciores. Ea quæ obscuramus sunt ænigmatica. Quintilianus, Hæc allegoria, quæ est obscurior, ænigma dicitur, id est, obscurus sermo, in quo multa sunt obscuriora prouerbia: ut, Similes habent labra lactucas: multa sententiæ, Coronam ne carpseris: multa parabola, Bos lassus fortius figit pedem: Imagines quædam, Quid tu? porrigis assen elephanto. Cicero utitur pro Sexto Roscio, Te pugna Cannensis accusatorem fat bonum facit. Ibidem, Nihil mali est canes ibi quamplurimos esse, ubi permulti obseruandi multaq; obseruanda sunt. Quæ incredibiliter tollimus sunt hyperbolica: Ferit athera clamor. Frigidius glacie pectus amantis erat. Tu niue candidior, Veneris tu clarior astro. Cicero Philippica secunda de bonis Pompeij, Quæ charybdis tam uorax? Carybdin dico? Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Quæ mirabilius quam sermonis consuetudo patitur ornatus, non sunt ea tantum, quæ circumlocutione enunciantur. Nam cur potius hæc, quam gradationes, repetitiones, coaceruationes, paria, contraria, & splendidiore uerborum figuræ? Hæc enim tam mirabiliter ornant, quam periphraesis: qualis est hæc, Cædida uenit auis logis inuisa colubris. Aliquot tropos ante posuerat, nunc uno genere capit reliquas uerborum conformationes.

G. VALLA

Tractatione. Cum aut propria sumuntur uocabula, eo modo, quo tradente Quintiliano, diximus fieri: ut cum dicimus sterilem platanum, tonsasque myrtos, maritimum ulmum, & uberes olcas. Aut addita ad nomen. Id est, epitheta, ut impium parricidam: euersorem Carthaginis & Numantiam, Scipionem intelligimus: principem eloquentiam, Ciceronem. Aut noua. Vt Cicero fauorem, & urbanum, tradente Quintiliano noua putat, ut putat Terentium primo dixisse obsequium. Aut prisca. Qualia Ciceronis sententia in libro de Oratore sunt reor, autumo, & (ut Quintilianus inquit) nuncupare, fari, & huiusmodi multa, quae certe grandem & sanctiorem & magis admirabilem nostram reddunt orationem. Aut ab oratore modificata. Verba, inquit, in alium modum trahuntur, aliumque inuestitur significatum, quam sit eorum naturalis significatio, per translationem. transfertur ergo nomen aut uerbum, ut Quintilianus inquit, ex eo loco in quo primum erat, in cuius in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. id facimus aut quia necesse est: aut quia significantius est: aut, ut dixi, quia decentius est. Vbi nihil horum praestabitur, quod transferretur, improprium erit. necessitate rustici gemmam in uitibus dixerunt, inde gemmare etiam uites, inquit Cicero: sitire segetes, & frutices laborare. nos necessitate durum hominem, aut asperum: non enim proprium erat quod daremus his affectibus nomen. nam incensum ira, & inflammatum cupiditate, & lapsus errore, significandi gratia. nihil enim horum suis uerbis, quam his accersitis magis proprium erit. Illa ad ornatum, lumen orationis, & generis claritatem, & concionum procellas, & eloquentiae flumina: ut Cicero pro Milone, Clodium fontem gloriae eius uocat. & in alio loco segetem ac materiem. Quaedam etiam parum speciosa dictu, per hanc explicantur: Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus Sit genitali aruo, & sulcos obliuemet inertes. Aut immutantur. Quae figura metonymia dicitur: quam, ut Cicero in oratore inquit, hypallagen esse rhetores dicunt. haec inuenta ab inuentore, & subiecta ab obijcientibus significat: ut, Cererem corruptam undis. &, Receptus terra Neptunus. Refert autem, inquit Quintilianus, in quantum dictus tropus oratorem sequatur. nam ut Vulcanum pro igne uulgo audimus, & uario Marte pugnatum eruditus est sermo: & Venerem quam coitum dixisse magis decet: ita Liberum & Cererem pro uino & pane licentius, quam ut fori ueritas ferat. Aut ea quibus tanquam abutimur. Haec figura a Graecis catachresis nomenatur, quam, ut inquit Quintilianus, recte dicimus abusionem, quae non habentibus nomen suum, accommodat quod in proximo est, ut parricida, matris quoque aut fratris interfector. Et si dicas, ut sis bonus, hoc ego non metuo. & cum inquit Iuuenalis, Quartanam dudum sperantibus agris, pro timentibus. Aut ea quae obscuramus. Hanc Graeci allegoriam uocant

cant, quam nos, ut Quintilianus inquit, inuersionem interpretamur, aliud uerbis, aliud sensu ostendit, ac etiam interim contrarium. Prius: ut, O nauis referent in mare te noui Fluctus, quid agis, fortiter occupa Portum. Totusque etiam ille Horatii locus, quo nauem pro Repub. fluctuum tempestatem pro bellis ciuilibus, portum pro pace atque concordia dicit. Tale Lucretius, Inuia Pieridum peragro loca. Et Verg. Sed nos immensum spatium confecimus equor, Et iam tempus equum spumantia soluere colla. Sine translatione uero in Bucolicis, Certe equidem audieram, quae se subducere colles Incipiunt, mollique iugum demittere cliuo, vsque ad aquam, & ueteris constricta cacumina fagi: Omnia carminibus nostrum seruasse Menalcam. Hoc enim loco, praeter nomen, caetera proprijs expressa sunt uerbis. uerum non pastor Menalcas, sed Vergilius est intelligendus. Apud Ciceronem, Equidem caeteras tempestates & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper Miloni putauit esse subeundas. Nisi adiecisset, inquit Quintilianus, duntaxat fluctibus concionum, allegoria esset: cam nunc miscuit: est ergo mixta cum translatione allegoria. Illud uero longe speciosissimum genus orationis, in quo trium est permixta gratia, similitudinis, allegoriae, & translationis, in pro Murena Cicero, Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam uarias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes, & quantas aestus habet ratio comitiorum: Dies intermissus, aut nox interposita saepe perturbat omnia, & totam opinionem parua nonnunquam commutat aura rumoris. Haec allegoria, inquit Quintilianus, quae est obscurior, aenigma dicitur, uitium meo quidem iudicio: siquidem dicere dilucide, uirtus. quo tamen & poetae utuntur, Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo, Treis pateat caeli spatium non amplius ulnas. Aenigmata itaque sunt, quae nisi quis interpretetur, non intelligas. Ideo dum ait Cicero, Aut quae obscuramus: non uerisimile est ut aenigma intelligat: sed allegoriam, quae paulo obscurius effert quod sibi uult, ut tamen possit intelligi. Quae incredibiliter tollimus. Hanc Graeci figuram hyperbolen uocant: ut, Geminique minantur In caelum scopuli, & Fulminis ocyor alis. & Illa uel intacta segetis per summa uolaret Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas. Cicero in Antonium, Quae Charybdis tam uorax? Charybdis dico: quae si fuit, fuit animal uiuum: Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Et rursus in Verrem Pindarum secutus, Versabatur in Sicilia longo interuallo alter, non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos, & crudeles tyrannos) sed quoddam nouum monstrum, ex uetere illa immanitate, quae in ipsodem locis uersata esse dicitur. Non enim Charybdis tam infestam, neque Scyllam nautis, quam istum in eodem fretum fuisse arbitror. Quaeque admirabilius quam sermonis consuetudo pa-

titur, ornatus. Hanc figuram, periphrasim uocant Græci: Circuitū loquē di ornatū, inquit Quintilianus, petit solū: qui est apud poetās frequentissimus, Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris Incipit, & dono diuū gratissima serpit. Et apud oratores nostros, semper tamē astrictior: quicquid enim significari breuius potest, & cum ornatu latius ostenditur, periphrasis est.

Quid in uerborum coniunctione seruandum.

C. F. Habeo de simplicibus uerbis, nunc de coniunctione quæro. C. P. Numeri quidam sunt in coniunctione seruandi, consecutioq; uerborum. Numeros, aures ipsæ metiuntur, ne aut non compleas uerbis quod proposueris, aut redundes. Cōsecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. Nam ut in simplicibus uerbis, quod nō est Latinum, sic in coniunctis, quod nō est consequens, uituperandum est.

STREB. EX SIMPLICIBVS uerbis quæ natura, uel tractatione ualent coagmentatur, & coalescit oratio. Huic igitur secundus assignatur locus. In cōiunctione uerborum duo seruanda, numerus & cōsecutio. Eō pertinent etiā figuræ sententiarum. Numerus est ἰσομετρία, id est, quædā orationis musica, quæ pro rei natura de qua agitur, longarum breuiumq; spatio decurrit ad aurium dimensionem. Numerus tempora metitur. Nam breues syllabæ orationē præcipitant celerem: ut, Stolidus homo fuit, qui sophismata legere uoluerit. Longæ constantem tardamq; reddunt, Vtebatur tanta grauitate sententiarum, tanta uerborum dignitate, ut illum iure suorum lumen, regni firmamentum existimarent. Mixtæ temperatum faciunt cursum, Animaduerti iudices omnem accusatoris orationem in duas diuisam esse partes. A breuibus ad longas diuinius insurgimus, Num te pudet? Quid hic agis? scelerate fugis hinc? A longis ad breues molliore uia & expeditiori cursu declinatur, Ex eius ore melle dulcior stuebat oratio. Ergo prius id uidendum quibus utare pedibus: quos ideo reliquit, quod in alijs artibus, ea de re grauius & copiose differuit. Pedes autem ratione atq; arte non auribus iudicantur. Cursus orationis de quo hic facit mentionem, non aliud quam aurium iudicium habere potest. Cursus erit, si neq; asperè intersistat, neq; subsultet, neq; suspendatur oratio. Hæc est insuauis, Vita improborum urget illos, dat spem aliquam, postea sperantes perdit. Alia sunt numeris absoluta: ut, domiisti gentes inhumanitate barbaras, multi

multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes: sed tamen ea uicisti, quæ naturam & conditionem, ut uinci possent, habebant. Quod ut sentias, modulatione quadam uelut cantico periodos enunciare ac propè cantare profuerit, sed in primis aures exercitatas habere. Alia non implent uerbis id quod propositum est: hoc est, minus quam par erat decurrunt: ut, Si nihil est uirtute præstantius, si morum dignitate nihil optabilius, bene uiuendum est. Clausula est ex tribus membris: duo priora non indecenter mouebantur, tertium multo breuius est, quàm quod æquare superiora possit. Corrigamus, Si nihil est uirtute præstantius, si morum dignitate nihil optabilius, earum rerum seruata ratione uiuendum est. Alia redundant, Nulla est tanta uis, tanta copia, quæ non ferro, ac uiribus debilitari, frangiq; possit: uerum animum uincere, iracundiam cohibere, uictoriam temperare, aduersarium nobilitate, ingenio, uirtute præstantem, non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem, hæc qui faciat, non ego cum summis uiris comparo, sed similitum deo iudico. Hæc oratio pulcherrima, numeris absolutissima, redundabit siquid adicias: hoc modo, sed similitum deo iudico, nec fallor. Exempla multa proferre in medium possum, quibus scauent imperiti. Sed quid opus est tantulum fāmæ, si quid habent, obscurare? Ego quidem non ubique numerum compleo: neque semper est necesse. Neque Cicero multis in locis perficit: quia non optimis quibusque semper utendum.

Consecutio dicitur ἀκόλουθος, uitium contrarium ἀνακόλουθος, de quo Donatus aliquoties in Terentium. Nec tam Cicero præcipit de Solæcismo (quam uitandus est) quam de consecutione quæ dixerit orationem. Quid enim attinebat insere prima infantium rudimenta, posteaquam de numero & compositione præcepisset? Est igitur ἀνακόλουθος, quod orationem generibus perturbat: ut, uastabat agros, regionem populabatur, oppugnabat urbes, multiq; mortales ab eo cadebantur. Recte dictum putes. Sed uerbi genus est immutatum. Rectum est igitur, multosq; mortales, trucidabat. Quod idem exemplum est de numerorum perturbatione, quale est isthuc, Interimit bonos, mali relinquuntur. Innocentes damnat, nocentes absoluuntur. De temporibus, Terentius in Andria. Principio amicū filio restitueris, Illi generum firmum, & filiæ inuenies uirum, Restitueris & inuenies ἀνακόλουθα. De personis, Persius, Secuit Lucilius urbem Te Lupe, te Muti, & genuinum fregit in illis. De casu, Cluentius fuit pater huiusce iudices, huic homini municipium fuit Larinum, ab eo filia nubilis relicta. Quid hac oratione contortius? dicendum igitur, Cluentius fuit pater huiusce iudices, homo municipij Larinatis, is reliquit filium grandem & nubilem filiam. Si complectaris & solæcismum, quem emendata uitat oratio, suppeditabunt exempla grammatici.

Ego

Ego certe de recto contexendi filo dictum puto.

G. VALLA

Numeri quidam. Expositis simplicium uerborum præceptis, nunc tradit coniunctorum: & primò quidem numeros in oratione custodiendos dicit. qui, quales ue sint, breuiter & utilissimè ex omnibus colligemus autoribus, qui de numeris locuti sunt. Numerus omnis oratorius, quem Græci rhythmum uocant, tum in principio clausulæ, tum in fine consideratur. In principio quidem clausulæ, modo duo, aut tres, modo qualescunque qui fluant bene, iunguntur pedes: sed etiam incipitur à carminis principio, & aliquando ab integro uersu: ut Plato Timæum orsus à uersu heroico, τίς, δύο, τρεῖς, ὀλίγη, ἡ τριτάτη; ἡμῶν δὲ φίλε Τίμαιε, Id est, Unus, Duo, Tres: Quartus porrò nobis ubinam à amice Timæe? Ab integro autem senario Iambico dicendi accuratissimus præter alios omnes oratores Isocrates, Panathenæicum inceptit, cum inquit, νῦν δὲ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἔρχομαι. Titusq; Lilius (ut Quintilianus putat) à uersu heroico historiam suam inchoauit: ut melius quàm ut nunc legatur, Facturus ne operæ pretium sim. Ita Diomedes annotat Sallustium in principio Iugurthæ, & Ciceronem sæpiissime principia orationum à metris integris incepisse. Quare ut in principio clausulæ bene à carmine incipitur, ita male desinit in carmen clausula, siue integrum, siue uersus ultimam partem. Lusorium siquidem habet quiddam, & perinde contemnendum. Cuiusmodi ergo pedibus clausula recte terminetur, iam uideamus. Cum igitur aures extremum semper expectent, in eoq; conuiescant, id uacare numero non oportet. At & Aristoteli & Ciceroni & Quintiliano placet sententiæ quoque initium, cuiusmodi diximus, numerosum esse: quòd statim à principio sententiæ dictionis concinnitate multum afficiamur: & ipsa conclusionem, ne claudicans ac quasi fluctuans: sed æqualiter habeat oratio. Illud igitur primò nos non fugiat, non tantum referre qui pedes, sed etiam quæ uerba commissura quædam claudant orationem. Primò igitur, pedes numerus oratorius nullos, ut etià Quintilianus existimat, respuit: quare non pedes, sed pedum iuncturæ damnandæ sunt, aut eligendæ. Commonebimus ergo iuncturas aliquas, ut ex eis aurens suam consulens & iudicium adhibens, cæteras possit custodire. Ut ergo de uerbis loquamur, si in extrema clausulæ parte breuiora locaueris, infringitur illa quasi membrorum comprehensio: quare aut paria syllabis esse oportet posteriora superioribus: aut, ut Cicero putat, melius, iucundiusq; longiora claudent. Veruntamen non refert si monosyllabum sit: in fine enim antecedenti iungi uidetur: ut, auxilium est. Spondeus ergo (ut à duarum syllabarum pedibus ordiamur) quo Demosthenes plurimum usus est, moram affert: ac illud generaliter tenendum est, quòd quo pedes sunt temporibus pleniores, longisq; syllabis constant, hoc stabiliores sunt & grauiores, grauioremq; reddunt orationem: breues

breues autem, celerem ac mobilè. Spondeus præcedente se pyrrhichio, bene sonat: ut, timuerunt: uel trocheo: ut, arma sumpsi, & acta res est: uel iambo: ut, manus armant. Ipse autem sibi male spondeus præponi creditur: ut, oratores. præterquam in cæsis ac membris, ut Crassi illud, Nos oppugnant. Ne dactylus quidem bene præponitur, quòd finis uersus uideatur heroici. sunt tamè qui admittant. Si anapestus antecedit in una parte orationis, lubrica structura est: ut, dominabatur. ubi diuersæ fuerint partes orationis, retentus spiritus firmitatem facit: ut, uideant ipsi. Idem de tribracho dicimus: ut, gerere morem, & facilitates. Spondeus recte iambo præponitur: ut, doctus fui. Seipsum præcurrit iambo bene, ut bona fide. & cretico antecedente: ut prospera fide. Trocheus bene se præcedit, quo frequenter utitur numero Tullius: ut, esse ei pœnas persolutas. & Gracchi illud, Temeritas filij comprobauit. Trocheus autem, spondeus, & iambo, ut Cicero putat, male cõcludunt. rerum tamen tumor, ex spondeis atq; iambis maximè continetur, ut Sceptrum mihi liquit Pelops. Pyrrhichius currit: ut, quid igitur faciã? Dactylus Aristoteli amplior, sicut humanior uidetur. Iambo clausulam is fortè reddit antecedente trocheo: ut, iure fecimus. pyrrhichio antecedente: ut, bene dicitur. spondeo, Causas audias, iuste fecimus. iambo, fide dicitur, dies attulit. Tribrachus dactylum bene præcedit, recole nomina. anapestus, repetes cætera. & molossus, quærebat dicere. Facit etiam tribrachus ad clausulam, præcedente cretico: ut si dicas, de cæteris agitate, de prælijs redeo, de literis dubito. Amphibrachus quoque recte ponitur in clausula, spondeo ferè antecedente, ludos habete, recte locutus. Trocheo, iusta querela. Anapestus etiam conuenit: sed in rhythmum modum profluit, ut innocentia leue præsidium est. Mollior fiet præcedente spondeo, ut si mutes, leue innocentis præsidium est. profluit etiam si trocheum anteponas, ut nomen erat imperij. Creticus antecedens eum paulò fortiozem reddit: ut, nobiles homines. Ante spondeum exultat: ut, de quo nihil dicam, nisi depellendi criminis causa. Et, Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra? Duo autem, aut tres, ut uult Cicero, sunt ferè extremi seruandi pedes, si modo superiora breuiora non sint, aut creticus, aut herous, ut pæon. Creticum bene antecedent uel anapestus: ut, populo conferunt. uel pæon ultimus: ut, placat facilitas nobiles. uel epitritus tertius, seruare quamplurimos. uel trocheus, turpe ducere. Hæc de duarum & trium syllabarum pedibus. Nunc alios uideamus. Pæonem primum & quartum probat Aristoteles, cui à priore ordiendum placet, ut hæc uerba sunt, desinite, incipite, comprimite. posteriore autem finire: ut in hæc uerba, agilitas, facilitas, domuerant. Pæona tertium aiunt omnes bene concludere: cui Cicero tribrachum anteponit: ut, facere uideamur. aliquando iambo: ut in Catilinam, Cum omnibus potius, quàm soli, pati uoluerunt.

h

sæpiissime

sepiſſime autem trochæum: ut, quantum laboris ſit habitura. & Diu multumq; mecum Brute dubitavi. & frequentiſſime eſſe uideatur. Dichoræo quoq; frequenter utitur: ut, dicere maluerunt. & crimina detulerunt. & exercitum compararunt. & contra amentiam perditorum. Antiphaſtum bene daſtylus antecedit: ut, Vir optimus uideretur. & trochæus: ut, Interfectam eſſe fateretur. Ionicum maiorem bene præcurrit tribrachus: ut, Te ad crudelitatem acuet oratio. Nonnunquã trochæus, ueſtit oratio. his Cicero utitur. Ex quinque autem ſyllabis pedes fluxiorem ſtructuram faciunt: ut, arbitramini, interrogarunt, deſyderarunt. Omnium quinque ſyllabarum Cicero dochimum probat maxime: cuius ponit exemplum, amicos tenes. & ubiq; aptum eſſe dicit, modo ſemel ponatur: quoniam iteratus, apertum faciat numerum. Hæc ſunt quæ breuiſſime dicenda de numeris putauimus. Nunc reliquam proſequamur interpretationem. Numeros, aures. Hoc eſt, ne clauſula quæ numeris clauditur, ſit longior, quàm uno ſpiritu pronuntietur: aut breuior, ut aures fruſtratur audientium. Conſecutio autem. Hoc eſt, ne ſolæciſmum grammaticæ uitium facias. Vt in ſimplicibus. Quod non eſt Latinum, ſed barbarum, reprehenditur: ita in Coniunctis, inquit, ſolæciſmum. Vitanda ergo hæc duo in oratione uitia monet, barbariſmum, & ſolæciſmum.

Figure orationis quinque.

Communia autem ſimplicium, coniuñtorumq; ſunt hæc quinque quaſi lumina, dilucidum, breue, probabile, illuſtre, ſuaue.

STREB.

SINGVLORVM quædam uirtutes & uitia, deinde coniuñtorum. Tandem ſimplicium coniuñtorumq; communia ſunt hæc quinque quaſi lumina: dilucidum, breue, probabile, illuſtre, ſuaue. Tria ſolent aſſignari narrationi, quæ ſunt etiam totius orationis, dilucidum, breue, probabile. Antoniſecundo de Oratore, iam uero narrationem quod iubent ueriſimilem eſſe, & apertam & breuem, recte nos admonent. Quod hæc narrationis magis putant eſſe propria, quàm totius orationis, ualde mihi uidentur errare. Duo poſteriora illuſtre & ſuaue, ad illam magnificentiore ſplendidioremq; pertinent orationem. qualiſ adhibetur locis communibus & generi demonstrationis, ubi uerborum uoluptatibus, & iucunde fluentibus numeris indulget orator. Sit oratio dilucida, quo facilius intelligatur. Breuis, ne grauet memoriam, tediumq; pariat. Probabilis, ut mereatur fidem. Illuſtris, ut digna ſit oratore magnisq; rebus. Suauiſ, ut animum delectet. In his quinque ſunt omnia genera dicendi.

Dilucidum ſit uſitatis uerbis, proprijs, diſpoſitis, aut circun-

aut circunſcriptione concluſa, aut intermiſſione, aut concuſione uerborum. Obſcurum autem, aut longitudo, aut contractione orationis, aut ambiguitate, *obſcura.* aut inflexione, atq; immutatione uerborum.

DILVCIDVM genus orandi ubiq; ſere locum obtinet, ſed præcipue rebus exponendis, quod optima ratio perſuaſit. Nam ſi uitioſum eſt obſcure loqui, & abdite narrare, contrarium eſt uirtus. Inuſitata uerba, ut Caſnar.

Impropria, ut ſere pedem. Indigeſta, ſiue de loco in locum male reiecta, confundunt orationem: ut, pedem Caſnar in templum labans ſerebat tarde.

Quid igitur uſitatum, ſenex: proprium, ire: diſpoſitum, quod bene & ordine coniuñctum eſt: ut, ſenex infirmus, tardus ibat in templum. Poeta ſunt obſcure, quod improprij, inuſitatis, permixtisq; uerbis, id quod uolunt, enunciant: nec intelliguntur ſermonis affectatores, quoniam placuerunt illis uitia obſcuritatis. Cicero contra, facilis eſt captu, uerba ponit uſitata, propria, digeſta.

Proprium & uſitatum eſt in ſimplicibus: in coniuñctis obſeruanda ratio componendi. Ea triplex: Alia eſt clauſula, quæ eſt periodos, numero concluſa. Aliud membrum uelut à corpore ſuo deductum. Aliud incuſum, *καμνα* dicitur. Dicendum aliquando membratum, aliquando ceſim, aliquando plena continuatione. Periodon appellat concluſam circunſcriptionem, hoc eſt, numeris orbq; circunductam comprehensionem. Membrum uocat intermiſſionem, quia deſectentes à periodo, perfectam illam continuationem, ut inuidioſam intermittimus, hoc eſt, deſerimus: quod ait ipſe in Oratore, Sin membratum, inquit, uolumus dicere, inſiſtimus: idq; cum opus eſt, ab iſto curſu inuidioſo, facile nos & ſæpe diſtingimus. Uerborum concuſionem dicit incuſum. Ponit exemplum in Oratore, Domus tibi deerat? at habebas: pecunia ſuperabat? at egebas. Hæc incuſe dicta ſunt quatuor: at membratum, quæ ſequentur, duo, Incurriſti amens in columnas, in alienus inuafiſti. deinde apponitur circunſcriptio concluſa, Depreſſam, cæcam, iacentem domum, pluris quàm te, quàm fortunas tuas æſtimafi. Hæc tria ſunt, non alia genera diſpoſitionis, quibus utuntur ij qui ſua præclare atque uarie diſponunt. Ex qua collocatione, ac diſpoſitione uerborum, lux aſſertur orationi, & peruecunda uarietas. Scio quosdam ueteres ægrotos hic ſomniaſſe, falſosq; coniectores fuiſſe, qui ſententiam Ciceroſis haud intellexerint. Obſcurum genus dilucido contrarium, quale Cicero damnat in Rullum: Vnum erat, inquit, quod mihi uitioſum uidebatur, quod tanta ex frequentia inueniri nemo potuit, qui intelligere poſſet, quid diceret. Ex quo facile cognoscas, hoc traditum genus potius ad euitandum quàm inſequendum.

sequendum. Nisi forte locus obscuritatis aliqua ratione quaeretur, ut quum mores hominum occultius insectamur, aut tenebras ultro offundimus, usi contemto quodam genere dicendi. Orationis autem longitudo parit obscuritatem, cuius rei permulta sunt exempla etiam doctissimorum uirorum, qui continuantes ambitum uerborum, uix tandem sententiam perficiunt. Plura sunt imperitorum, qui medijs uerbis inserentes ter quaterq; parenthesin, duabus clausulis absoluunt epistolam, etiam longam. Exempla proferre nihil est necesse. Orationis contractio longitudini opponitur: de qua notum est Horatij preceptum, Breuis esse laboro, Obscurus fio. In quo genere multum Sallustius, et Suctonius, et Valerius Maximus. In eo frequentiores poetæ Latini, qui fabulas et historias attigisse contenti, palpabilem propemodum euaporauerunt caliginem. Virg. Manet alta mente repostum Iudicium Paridis, spretaq; iniuria formæ, Et genus inuisum, et rapti Ganymedis honores. Quam multa breuiter amplexus est? Ambiguitas est duplex in singulis, et coniunctis. In singulis: ut, rem præclare gessit in Gallia. In coniunctis, Ego pacis alumnus: an qui pacem aluit? an ne potius quem pax aluit? Sic iniuria uiri, Mulieris amor, Beneficium patris. Inflexionem accipe inmutacionem. Nam cetera diuisit, hæc autem coniunxit: quod prioris esset interpretamentum secundum. Per utrunq; uerborum figuras obscuriores accipimus, quia paulo ante figurata dixit, ab oratore modificata et inflexa quodammodo, hoc est, inmutata ab illa propria significandi natura, ad id quod improprium est quidem, sed ratione quadam proximum. Nemini autem dubium est, quin si proprijs uerbis dilucida constat oratio, quod paulo ante dixit, eadem obscura reddatur improprijs atq; figuratis. Persius, O Iane à tergo quem nulla ciconia: Dilucidum magis erat, Ianus à tergo, subsannantem uidet. Ne dicas inflexionem esse deriuacionem: hoc enim modo, si obscurius est uerbum, id fit quod sit iniustum, non quod aliunde deducatur.

G. VALLA.

Dilucidum. Appellat dilucidum, quod etiam apertum in Rhetoricis nominat, ubi narrationis præcepta tradit. Quintilianus, Aperta, inquit, et dilucida erit oratio, si fuerit primum exposita proprijs uerbis, et significantibus, et non sordidis quidem, non tamen exquisitis, et ab usu remotis: tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam pronuntiatione in hoc accommodata, ut iudex, quæ dicuntur, quam facillime accipiat. Hæc de narratione locutus. At de elocutione, Nobis, inquit, prima sit uirtus perspicuitatis, propria uerba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio, nihil neque desit, neq; superfluat. ita sermo et doctus probabilis, et planus imperitis erit. Hæc est eloquendi obseruatio. Nam rerum perspicuitas quo modo præstanda sit, diximus in præceptis narrationis. similis autem ratio est in omnibus. Nam si neque

neque pauciora quam oportet, neq; plura, neq; inordinata, aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, et negligenter quoque audientibus aperta. Recte ergo monet Cicero, ut si dilucidam elocutionem uelimus, usitatis utamur uerbis, id est, non à loquendi consuetudine remotis. Proprijs. Quod Quintilianus inquit, significantibus: hoc est, bene explicantibus. Dispositis. Suo in loco collocatis. Aut circumscriptione conclusa. Id est, clausa, ascripta, non uaga. Aut intermissione. Cum parenthesin facimus. Aut concisione uerborum. Cum uerba subtrahimus non necessaria: ut Plinianum illud, An uenaris, an piscaris, an aucuparis, an simul omnia? et infinita huiusmodi.

Obscurum. Tangit uitium dilucido contrarium uirtuti. nam corrupta, ut inquit Quintilianus, oratio, in uerbis maxime improprijs redundantibus comprehensione obscura, compositione fracta, uocum similium aut ambiguarum puerili captatione, consistit. Longitudine. Igitur, inquit, longius euagatur oratio. Contractione. Cum oratio concisa est, et uerba necessaria subtrahit. Ambiguitate. Cum sensus multiplex esse uerborum potest. Inflexione. Cum uerborum deriuatio non percipitur: uelut apud Ciceronem in Bruto, cum Sisenna dixisset sputatilia, à Grannio irrisus est, quod pro eo uerbo uilia intelligeret. Immutatione uerborum. Cum alia pro alijs ponuntur uerba: ut qui solem aurum, et lunam argentum uocant.

Breuitas autem conficitur simplicibus uerbis, semel unaquaque re dicenda, nulli rei, nisi ut dilucide dicatur, seruiendo. De oratione breui.

BREUITATE commendatur historia, narratio quoque, et omnis illa tenuis, et nuda ratio loquendi, in qua fere totus est Cæsar in Commentarijs. Conficitur autem uerbis simplicibus, detractis epithetis, circumlocutione, et aggeratione summo: Cicero Latine facundie parens, causas forenses et iudiciales egit. Breuius isthuc, Cicero causas egit. Ratio discernendi, et dicendi facultas, et illa uis oratoria, multitudini legibus et magistratibus constituta, perquam necessaria est. Circumlocutio est. expeditius isthuc, Rhetorice ciuitati necessaria. Dilatat etiam uerborum multitudo. Cicero Antoniana septima. Equidem non decero, mouebo, prædicabo, denunciabo, et testabor deos hominesq; quid sentiam. satis erat ad explicandum, denunciabo quid sentiam. Breuitas etiam fit semel unaquaque re dicenda nulla facta commoratione, nulla geminata repetitione. Proponatur illud Cato: mis apud Gellium, Succidias humanas facis, decem funera facis, decem capita libera interficis, decem hominibus uitam eripis. Quater dixit idem: breuitas

unum modo collocasset. Breuitas etiam conficitur si nulli rei, nisi ut dilucide dicas, seruias, hoc est, uteris proprijs, usitatis, & dispositis. Quantum uoles exemplorum suppeditabit Cæsar.

G. VALLA. Breuitas autem. Quintilianus, Ac merito laudatur breuitas, inquit, integra: sed ea minus præstat quoties nihil dicit, nisi quod necesse est. *ἑραχολογία* breuitatem uocant, quæ reddetur inter schemata. Est uero pulcherrima cum plura paucis complectimur, quale Sallustij, Mithridates corpore ingenti proinde armatus. Inter schemata autem utimur hac figura, inquit, non singulis modo uerbis, sed etiam sententijs: ut Cicero dicit contra concionem Metelli: Qui iudicabantur, eos uocari, custodiri, ad senatum adduci iussi, in senatu sunt positi. & totus hic locus talis. Hoc genus *ἑραχολογία* uocant. Hoc ergo dicit Cicero, Breuitas conficitur Simplicibus uerbis, non accruatis.

De oratione
probabili.

Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comptum, atq; expolitur: si est autoritas, & pondus in uerbis: si sententiæ uel graues, uel aptæ opinionibus hominum & moribus.

STREB.

SAEPENVMERO oratio eadem breuis est probabilis & dilucida, siue narratio est, siue confirmatio, siue alia pars orationis. Sed istorum ratio diuersa est. Non est probabilis ille nimis ornatus, & eloquentia, ut ait Fabius, libidinosa & resupina uoluptate molliter effæminata: ubi rerum grauitas negligitur, unum queritur lenocinium uerborum. Contra probabilis est oratio, compta quidem, & expolita. nec enim sordes patitur, sed robusta, uirilis, mascula, minime fucata. quo genere semper utetur orator: & in quo ne quid desideretur exempli, Cicero totus est. Vbi figura dicendi recta fuerit, & proba, quæretur pondus in uerbis, grauitas in sententijs: his enim duobus, omnis constat oratio. Cice. pro Cluentio, Tum uero illa egregia ac præclara mater, palam exultare letitia, ac triumphare gaudio coepit, uictrix filia, non libidinis. Itaq; diutius suspitionibus obscuris, lædi famam suam noluit. lectum illum genialem, quem biennio ante filia suæ nubenti strauerat, in eadem domo sibi ornari & sterni, expulsa atq; exturbata filia iubet. Nubit genero socrus, nullis auspicijs, nullis autoribus, funestis omnibus omnium. Quid hac autoritate uerborum grauius? Quæ sententiæ grauiore esse possunt? Probabile genus est & illud, quod interferit argumentorum seminaria, & quod aptum est hominum opinionibus & moribus: ut quod loquitur parasitus apud Terentium.

G. VALLA. Probabile autem genus. Probabile autem, inquit Cicero, id genus dicitur, quod non plus minus uel est, quam dicit: non quia comi expoliriq; non debeat (nam

beat (nam & hæc ornatus pars est) sed quia uitium est ubiq; quod nimium est. Si non nimis compt. Quoniam hæc ueritatis fidem tollunt. Si est autoritas & pon. Ne lasciuires compositione uideamur.

Illustris autem oratio est, si & uerba grauitate deleta ponuntur, ac translata, & superlata, & ad nomen adiuncta, & duplicata, & idem significantia, atq; ab ipsa actione, atq; imitatione rerum non abhorrentia. Est enim hæc pars orationis, quæ rem constituat pene ante oculos. Is enim maxime sensus attingitur. Sed quæ dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia. Est enim plus aliquanto illustre, quam illud dilucidum. altero fit ut intelligamus: altero uero ut uidere uideamur.

De oratione
illustri.

ILLVSTRE genus, ut ipse definit, pars est orationis, quæ rem constituit pene ante oculos. Ferit & alios sensus, ut aurem, mouetq; mentem. Sed oculos dicimus, quia is maxime sensus attingitur. Vfus generis huius est, ut non modo intelligamus, sed ut uidere uideamur, quæ dicitur *ὑποτύπωσις*, & *ἰσαγῆρα*, & representatio, & euidencia. Vergil. v 111. de Cyclopiibus:

STREB.

Ocyus incubere omnes, pariterq; laborem
Sortiti: fluit æs riuus aurique metallum:
Vulnificusq; chalybs uasta fornace liquefit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum, septenosq; orbibus orbes
Impediunt. alij uentosis follibus auras
Accipiunt, redduntq; alij stridentia tingunt
Aera lacu, gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese magna ui brachia tollunt
In numerum, uersantq; tenaci forcipe massam.

In hoc genere illustri uerba grauitate deleta ponuntur, ut, ocyus incubere, uasta fornace, ingentem clypeum informant, tollunt in numerum. neq; enim significantiora, neq; meliora inueniri possunt. Ponuntur & superlata, unum esse clypeum, omnia contra tela Latinorum. septenos orbibus orbes impediri. Sunt ad nomen

ad nomen adiuncta, quæ dicuntur adiectiua. Sonitus autem ab imitatione rerum non abhorret, uel hoc maxime, Stridentia tingunt Aera lacu. & Illi inter sese magna uir brachia tollunt In numerum, qui uersus laborat pedum tarditate, ut conatus ille grauior ostendatur. Quid multis? Sic omnia sunt illustra, ut rem & audire, & uidere uideamur. Cice. Philip. 1. 1. de bonis Pompeij, Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil obscriptum. Apothece totæ nequissimis hominibus condonabantur: alia nimirum rapiebant, alia minima: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum, totos dies potabatur, atque id locis pluribus. Suggestebantur etiam saepe, non enim semper iste felix, damna aleatoria. Conchyliatus Cn. Pomp. peristromatis seruorum in cellis lectos stratos uideres. Hic superlata, hoc est, hyperbolica, hic uerba delecta, uerba duplicata, ad nomen adiuncta, idem significantia: quæ pluribus ostenderem nisi breuitati studerem, & res ipsa per se intelligeretur. Itaque illustris oratio est & probabilis, & dilucida, & plus aliquando quam dilucida. Huc referes pulcherrimas rerum descriptiones, cuiusmodi multas habet ipse in philosophia: ut uoluptates rusticorum, lib. de Senect.

S. VALLA.

Illustris autem oratio est. Quintilianus quoque cum de probabili loquitur oratione, subiungit, Itaque in nobis esse oportet auctoritatem, in uerbis sententias, ut graues, uel aptas opinionibus hominum ac moribus: his enim saluis, licet assumere ea quibus illustrem fieri orationem putamus, delectant translata, superlata, ad nomen adiuncta, duplicata, & idem significantia, atque ab imitatione rerum non abhorrentia. Vbi licet nobis intueri, ad uerbum, Cicero uerba ex hoc loco sustulisse, nec tamen eum nominasse. Et aliquanto post, Itaque inquit, cuius in præceptis narrationis feci mentionem, quia plus est euidencia, uel, ut alij dicunt, representatio, quam perspicuitas, & illud quidem patet, hæc se quodammodo ostendit, inter ornamenta ponamus. Magna uirtus est, res de quibus loquimur, clare, atque ut cerni uideantur, enuntiare, neque enim satis efficit, neque ut debet plene dominatur oratio, si usque ad aures uolet, atque ea sibi iudex de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi, & oculis mentis ostendi. Est igitur unum genus quo tota rerum imago quodammodo in uerbis depingitur, Constitit in digitos extemplo arrectus uterque, & cetera, quæ nobis illam pugilum congregientium aciem ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. Cicero quoque in Verrem, Stetit solatus Prætor Pop. Rom. cum pallio purpureo: tunicaque talari muliercula nixus in littore. Non solum qui legit hæc, ipsum os intueri uideatur & habitum: sed quedam etiam ex his, quæ dicta non sunt, sibi ipse astruat, Ego certe mihi cernere uideor & uultum, & oculos, & deformes utriusque blanditias, & corum qui

aderant

aderant tacitam auersationem, ac timidam uerecundiam. Interim ex pluribus efficitur illa, quam conamur exprimere, facies. ut est apud eundem, Nempe omnium ornatum uirtutum. Exemplum uel unum sufficiat in descriptione conuiuij luxuriosi, Videbar uidere alios intrantes, alios uero exeuntes: quosdam ex uino uacillantes: quosdam hesternæ potatione oseitantes, humus erat immunda, lutulenta uino, coronis languidulis, & spinis cooperta piscium. Quid plus uideret, qui interesset? Hæc est ergo illustris oratio, de qua Cicero loquitur, cum inquit, Illustris est autem oratio, si & uerba grauitate delecta ponuntur, non ridicula, sed quæ pondus suum habeant. Et translata. Hoc hyperbole, de qua dictum figura. Et ad nomen adiuncta. Quæ dicuntur epitheta: de qua sanè figura ita Quintilianus, Epitheton quod recte dicimus appositum, à nonnullis sequens dicitur. eo poetæ & frequentius & liberius utuntur. Namque illis satis est conuenire uerbo cui apponitur, & ita dentes albi, & humida uina in his non representantur. Apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. id autem erit huiusmodi, ut si dicas, O facinus indignum, o durum peccatum: quod ob rem ridiculam amicissimum perditum ire possit. Solet fieri alijs adiunctis epitheton tropis: ut apud Vergilium, turpis egestas, trahis senectus. ueruntamen talis est ratio huiusce uirtutis, ut sine appositis nuda sit, & uelut incompta oratio. Et duplicata. Et idem significantia, ut Cicero illud in Catilinam, Tandem aliquando Quiritibus Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, uobis atque huic urbi ferrum, flammamque minitantem, ex urbe uel eiecimus, uel emisimus, uel ipsum egredientem urbe profecuti sumus, abiit, excessit, euasit, erupit. Sensus attingitur. Hoc est, animus compungitur. Et cæteris. Quæ dicta, & quæ statim dicentur de suaui oratione. Altero fit. Dilucidum dicit.

Suaue autem genus erit dicendi, primum elegantia & iucunditate uerborum sonantium & lenium: De oratione suaui.
deinde coniunctione, quæ neque asperos habeat concursus, neque disiunctos, atque hiantes: & sit circumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum uocis apto: habeatque similitudinem, æqualitatemque uerborum. tum ex contrarijs sumpta uerbis crebra crebris; paria paribus respondeant: relataque ad idem uerbum, & geminata, atque duplicata uel etiam sæpius iterata ponantur.

i

nantur:

nantur: constructioq; uerborum, tum coniunctionibus copuletur, tum dissolutionibus relaxetur.

STREB.

SVAVE dicendi genus ex tribus conficitur: ex elegantia & iucunditate uerborum sonantium & lenium: ex suauitate collocationis & numeri: ex bonitate figurarum. Elegancia & iucunda uerba sunt, non affectata, non illa minus usitata, magnisq; laboribus à uetustis rerum scriptoribus pueriliter emendicata: sed omnia sonantia, & lenia ex suauibus literis, in quibus uerbis est præclara significandi uis, sine obscenitate: ut, elegantia, iucunditas, modulatio, storerere, magnopere, festiue. Coniunctio, iunctura à Quintiliano dicitur: quæ si proxime coheret, ut lapides coagmentati, sedos & asperos fugit concursus priorum sequentiumq; uerborum: ut, cæca caligine, clara Roma, tuba bona, mors turpis, lex sancta. Euitat etiam disiunctos hiatus, ut ama omnes, arma Aeneæ, seditio oritur, frugi homo. Ad coniunctionem facit & circumscriptio, quæ est absoluta numeris, & aurium iudicio comprehensa clausula. Pro lege manilia, Statui Quirites uestram uoluntatem, & Reipub. dignitatem, & salutem prouinciarum atq; sociorum, meis omnibus commodis & rationibus præferri oportere. Decurrit hæc oratio cum suauitate, nec anfractu longo, id est, circumscriptione longe producta spiritum uocemq; debilitat. Nec satis est orationem bene coherere, si non habet similitudinem æqualitatemq; uerborum. Nec enim si minuti lapides grandioribus saxis in muro coherant, pulcherrimam faciunt structuram, sed potius inæqualem, aspectuq; deformem: sic in oratione suauiori querenda uerborum similitudo. Ponamus dissimilia, & improbanda, Ferebatur ea uolubilitate lingua, eaq; dicendi celeritate, ut nihil esset leue magis. Quinq; posteriora uerba ceteris multo leniora sunt. equiparemus hoc pacto, Ferebatur ea uolubilitate lingua, eaq; dicendi celeritate, ut nihil omnino uolubilius accerari & expediri possit. In quo syllabas haud quaquam metimur, sed discordiam magnitudinum repudiamus. Sunt & figura iucundiores, quum crebra crebris, paria paribus relata respondent. Cicero pro Milone, Est igitur Iudices non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus, uerum ex natura ipsa arripimus, hausimus, expressimus. Hic paribus numeris comprehensa crebro conferuntur. Contraria relata sunt in eadem oratione, Quem cum omnium gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitauit occidere? Relata ad idem uerbum, Aphricano uirtutem industria: uirtus gloriam: gloria emulos comparauit. Geminata atque duplicata accipimus eadem. Quintilianus, Nam & uerba geminantur: ut, Occidi, occidi. Ah Corydon Corydon. Cicero philippica

lippica secunda, Bona (miserum me, consumptis enim lachrymis, tamen infixus animo hæret, dolor) bona, inquam, Cn. Pompeij acerbissima uoci subiecta præconis. Sæpius iterata sunt, Vos enim statuistis, uos sententiam dixistis, uos iudicastis. Coniunctionibus copulantur hæc pro lege manilia, Asia tam opima est & fertilis, ut & ubertate agrorum, & uarietate fructuum, & magnitudine passionis, & multitudine earum rerum quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. Dissolutionibus hæc relaxantur, hoc est, sine coniunctione ponuntur, in octaua Antoniana, At uero erecti, incitati, parati, armati animis iam esse debemus. Vtemur autem suauis genere dicendi quando uoluptatem asserre cupiemus, ut in laudationibus, aut motus animorum componere, aut admiratione retinere mentes.

Suaue autem. Vt uno Ciceronis modo contenti sumus exemplo, Si patres conscripti, pro uestris immortalibus in me, fratremq; meum, liberosq; nostros meritis parum uobis cumulate gratias egero, quaeso, obtestorq; ne mea natura potius, quam magnitudini uestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. quæ enim tanta potest existere ubertas ingenij? quæ tanta dicendi copia? quod tam diuinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit uestra in nos uniuersa promerita, non dicam complecti orando, sed percensere enumerando? & totus ille locus. Coniunctione. Id est, uerborum structura. Asperos concur. Vt Sextus Roscius, melius dicas, Sextus quoque Roscius. & non, sed rex Xerxes: at pro eo, rex Xerxes, & similia. Disiunctos. Cum extrema uocalis, uocalem primam uerbi sequentis includit: ut si dicas, ere emit, illi incumbit, fero omnia, & similia. hiat enim iunctura, quæ structior, pleniorq; fieret, si consonantes uocalibus applicarentur, hoc modo, ere meraatur, illi totus incumbit, fero cetera. Circumscripta. Hoc dicit, si clausula longior non fuerit, quam ut uno possit spiritu enuntiari: ut in ipsa clausula pronuntiatione uocem mutare non necesse fuerit. Habeatq; Ne alia grandia, magnificaq; alia porro humilia & depressa: nam in sermone tenui, sublime, nitidumq; non conuenit, fitq; corruptum, quia in plano tumet. Ita humilia circa res magnas carpinus: itaque ut ridetur illud, Prætextam in cista mures rosere Camilli: ita probatur Vergilianum illud, Sæpe exiguus mus. nam adiectiuum exiguus, epitheton aptum, proprium, effecit ne plus expectaremus. & casus singularis magis decuit: & clausula ipsa unius syllabæ non usitata, addit gratiam. Imitatus itaque est utrunque Horatius, Nascetur ridiculus mus. Ex contrarijs. Hæc figura Antitheton appellatur, Latine Contrapositum: cuius exemplum non uidemus commodius proferre posse, quam Ciceronis illud in Catilinam. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc sectus: hinc constantia, illinc

G. VALLA.

furor: hinc honestas, illinc turpitudine: hinc continentia: illinc libido. Denique *ex* quitas, temperantia, fortitudo, prudentia, uirtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignauia, cum temeritate, cum uitijs omnibus. Postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes, cum omnium rerum desperatione confligit. Quintilianus autem de hac figura locutus, Non uno, inquit, fit modo. nam *et* fit si singula singulis opponuntur: ut, uicit pudorem libido, timorem audacia. *et* bina binis: non nostri ingenij est, uestri auxilij est. *et* sententia sententijs: dominetur in concionibus, iaceat in iudicijs. Relataq; ad idem uerbum. Vt, Neque is es Catilina ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocauerit. ad idem enim uerbum plura referuntur: quod fit aut preposito uerbo, aut in ultima parte collocato, ut hic: aut in medio. Et geminata. Vt, Perturbatio istum mentis, *et* quadam scelerum offusa caligo, *et* ardentes furiarum faces excitarunt. Et illud, Inuestigata, comperta, patefacta, sublata, deleta, extincta. Et illud, Pater hic tuus, patrem hunc appellas? patris tui filius est. Constructio. Vt, Teetumq; laremq;, Armaq; Amyclaeumq; canem, Cressamq; pharetram. Dissolutionibus. Vt, Alexandro Aquila in deliberando consilium, in praeliando uirtus, in beneficio benignitas non deorat, sed duntaxat in supplicio crudelitas. nam cum aliqua res dubia accidisset, apparebat sapientissimus: cum autem confligendum esset cum hostibus, fortissimus: cum uero praemium dignis tribuendum, liberalissimus: *et* cum animaduertendum, clementissimus. Et apud Vergilium, Hic illum uidi iuuenem Meliboe, quotannis Bis senos cui nostra dies altaria fumant, Hic mihi responsum primus dedit, ille petenti. Sed utrumque horum, inquit Quintilianus, coaceruatio. etenim tantum iuncta aut dissoluta, omnibus scriptores sua nomina dederunt, sed uaria, *et* ut cuique fingere placuit, fons quidem unus, qui acriora facit, *et* instantiora quae dicimus, *et* uim quandam praese ferentia uelut sepius erumpentis affectus.

Suaui oratio
ex rebus.

Fit etiam suaui oratio, cum aliquid aut inuisum aut inauditum, aut nouum dicas. Delectat enim quicquid est admirabile, maximeq; mouet ea, quae motum aliquem animi miscet, oratio, quaeq; significat oratoris ipsius amabiles mores: qui exprimitur aut significando iudicio ipsius ex animo humano ac liberali: aut inflexione sermonis, cum aut augendi

alterius

alterius, aut minuendi sui caussa, alia dici ab oratore, alia existimari uideatur, idq; comitate fieri magis, quam uanitate. Sed multa sunt suaui tatis praecipua quae orationem, aut magis obscuram, aut minus probabilem faciunt. Itaq; etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum.

SVAVIS oratio conficitur uerbis, ut ante dictum est, *et* rebus, de quibus STRB. nunc agitur. Res numero quinque sunt. Inuisum, id est, non ante uisum, Inauditum, Nouum, Affectus, *et* oratoris amabiles mores. Delectant haec omnia, suscitant attentionem, animumq; rescitant: ea de re suaui dicuntur. Inuisum *et* inauditum differre sciunt omnes: gesta priscorum non uidimus sed audiuius: uerum ab his duobus noua quantum differant haud forte cuiq; notum est, quia inuisa, *et* inaudita uidentur esse noua. Nouum temporis est: inauditum, *et* inuisum ignorationis, *et* rei quae non uenit in sensum. Ita quaedam prisca possunt esse noua. Tamen aliquando confunduntur. Cicero in Academicis, In rebus inuisitatis utamur uerbis interdum inauditis. Et paulo post de re eadem, Noua sunt rerum nouarum facienda nomina. Hic inaudita uerba *et* noua dixit eadem. Hoc itaq; mihi uidetur, Cicero ne duos praecipue facere sensus aspectum, *et* auditum, quibus orator multa cognoscat: reliquos oratori non ita saepe considerandos existimare. Deinde inuisa *et* inaudita non accipere, quae nemo unquam uel uiderit, aut audierit (Hoc enim modo noua essent omnia) sed quae nemo eorum ad quos habetur oratio. Praeterea noua appellare quaecumq; receter acta sunt. Laudauit poetas. Cicero in oratione pro Archia poeta. Hoc nouum fuit in iudicio Romano. Vtr, inquit, uestra benignitate, quonia me in hoc nouo genere dicendi diligenter attenditis. Sasia Cluentij mater filio diuortium fecit, nupsit genero suo Melino. Hoc Romae fuerat inauditum. O mulieris, inquit, scelus incredibile, *et* praeter hanc unam in omni uita inauditum. Octauius Caesar pene puer exercitum sua sponte comparauerat in Marcum Antonium. Hoc inuisum, *et* inauditum. Cicero Philipp. quarta, Laudo, laudo uos Quirites, cum gratissimis animis prosequimini nomen clarissimi adolescentis, uel pueri potius. Sunt enim facta eius immortalitatis, non aetatis. Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omnium seculorum memora tale cognoui. Suaui oratio, multumq; popularis. Iam quae uis oratione, quae motum aliquem animi commiscet. In perorationibus frequenter inuenies, et in alijs partibus actionum, sed multo pulcherrima est tertia actione in Verrem de casu Philodami, sed longior est, quam quae commentarijs inseri debeat. Amabiles mores ostendit orator, aut commendatione uirtutum, aut

i 3 insecta

infectione uitiorum, aut iudicio animi liberalis, et ad officia subeunda prompti. Multa sunt exempla in Seruiliū Rullum, et in Verrem; et hoc pro Cluentio, Abs te peto Oppianice, ut me inuitum de patris tui causa dicere existimes adductam fide, atque officio defensionis. Sermonis inflexio non est apostrophe, ut quidam fabularur: sed uelut egressio, quum discedit orator a cursu: aut augendi alterius, aut minuendi sui causa. Cicero pro Cornelio Balbo, Et succedo orationi, quae non praeteruecta sit aures uestras, sed in animis omnium penitus infederit, ut plus uoluptatis ex recordatione illius orationis, quam non modo ex mea, sed ex cuiusquam oratione capere possitis. Hic se comutate, et benignitate quadam immunuit, ut Pompeium Crassumque, qui eadem causa ante dixerant, augere possit. Nec id facit per ironiam, atque dissimulationem, sed ut ipse dicit, per comutatem. Postea uideamus, quae suauitatis praecipua magis obscuram, minusque probabilem faciunt orationem. Elegancia uerborum, atque iucunditas per sepe figurata, deinde compositio, quae transgressione sepe utitur, hoc est uerba de loco in locum traducit, et figurae compositiores, et sermonis inflexiones, non semper quidem, sed plerumque orationem, aut magis obscuram, aut minus probabilem faciunt. Quamobrem suauitati non utique dabitur locus, sed nobis est ipsis, quid causa postulet indicandum.

G. VALLA.

Fit etiam suauis. Ut ipse Cicero pro Celio, Praeestit animus iam uidere primum lautos iuuenes mulieris beatae ac nobilis familiares: deinde fortes uiros ab imperatrice in insidijs, atque in praesidio balnearum locatos: ex quibus requiram quonam modo latuerint, aut ubi: alucus ne ille, an equus Troianus fuerit, qui tot inuictos uiros muliebri bellum gerentes tulerit, ac texerit. Illud uero respondere cogam, Cur tot uiri ac tales, hunc et unum, et tam imbecillum, quam uidetis, non aut stantem comprehenderint, aut fugientem consecuti sint. qui se nunquam profecto, si istum in locum processerint, explicabunt. quam uolent in conuiujs faceti, dicaces, nonnunquam etiam ad uinum diserti sint. alia fori uis est, alia triclinij: alia subselliorum ratio, alia lectorum: non idem iudicium comesatorumque conspectus: lux denique alia est solis, et lychnorum. Delectat. Ut ipse in Pisonem, Sed multa carne subrancia serui sordidati ministrant, nonnulli etiam senes: idem coquus, idem atriensis: pistor domi nullus, nulla cella: panis et uinum a propola, atque decupa: Graeci stipati, quini in lectulis, saepe plures, ipse solus, bibiturus, quae eodem de folio ministrantur: ubi galli cantum audiuit, auum suum reuixisse putat: mensam tolli iubet. Quaeque significat. Ut pro Celio, Adulterum ego putarem, si quis hanc paulo liberius salutasset? Et contra Catilinam, Serui, mehercule, mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes ciues tui, domum meam relinquendam putarem. Et rursus pro Celio, O magnis uis ueritatis: quae contra hominum ingenia, calliditatem, solertiam, contraque fictas omnium

omnium insidias facile se per seipsam defendat. Inflexione sermonis. Quae figura, apostrophe dicitur a Graecis. haec, ut inquit Quintilianus, mire mouet: Siue aduersarios inuadimus, Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharsalica gladius agebat? Siue ad inuocationem aliquam conuertimur, Vos enim Albani tumuli, atque luci, uos inquam imploro. Siue ad inuidiosam implorationem, O lex Portia, legesque Semproniae. Augendi alterius. Ut in Tuberonem memorato in exemplo. Minuendi sui causa. Ut pro Milone, O me miserum? O me infelicem? reuocare tu me in patriam Milo potuisti. Alia dici ab oratore. Haec figura, Ironia dicitur: ut illud in Catilinam, A quo repudiatus ad sodalem tuum uirum optimum Metellum demigrasti. Vnde quoniam Socrates ea plurimum usus est, appellatus est ἀπαρ, simulator. Quae orationem. Ideo illa a nobis repudiata sunt praecipua.

C. F. Reliquum est igitur, ut dicas de conuerfa oratione atque mutata. C. P. Est itaque id genus totum situm in commutatione uerborum, quae simplicibus in uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum contrahatur oratio. Ex uerbo, cum aut proprium, aut idem significans, aut factum uerbum in plura uerba deducitur. Ex oratione, cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur, aut assumpta uerba remouentur, aut in circuitus diriguntur, aut in coniunctione fit unum uerbum ex duobus.

De oratione mutata.
Duae species commutandae orationis in uerbo.

DIVISIO facta est orationis. Genus est, inquit, eloquendi sua sponte sum, alterum uersum, atque mutatum. nunc de conuerfa oratione praecipit, atque mutata, in cuius non dicam interpretatione, sed inuentione interpret ille Georgius frustra laborauit: doctus quidem bene tradita in improbum sensum conuertere, atque mutare. Vidit Cicero proprijs, et simplicibus uerbis, et oratione sponte fusa, atque naturali, non semper utendum: quod neque iucundum sit, neque uarium, neque uehemens uno semper uti genere dicendi: uoluit igitur, et uerba singula, et coniuncta aliquando mutari: ut plus iucunditatis esset, plus uarietatis, plus cuiusdam uirtutis in oratione. Est itaque id genus totum situm in commutatione uerborum. Commutatio duplex. Altera uerba de loco mutat in locum, aptius ordinandi gratia: altera dilatata, aut contrahit uerba, aut ad uarietatem, aut ad signifi

significandi vim ampliorem. In qua mutatione plurimum uersatur orator. Hinc illud infra, Eloquendi, inquit, exercitatio maxime in hoc toto conuerti genere uersatur. Nā (quod ante dixi) genere sponte fuso perraro uti possumus, propterea quod ordo naturalis, ut est multo optimus quando respondet, ita uotis eloquentiae non saepe respondet. Quod si antea de commutatione uerborum facta est mentio, ne quid mirre: alterum enim genus sine altero explicari uix potest. Nec sponte fusa magnopere egent praeeptione, nisi quod explorare oporteat sint ne per se bona, an commodius immutentur. Igitur superiora tanquam naturalia considerantur, quae si uertenda sunt, atque mutanda, posuit rationes immutandi. Verba dilatantur. Oratio in pauciora quaedam contrahitur, uel etiam in unum uerbum. Proprium est uerbum, bellum. Idem significans assumpta figura, Mars. Neque enim dicit idem significatia, synonyma, quae et ipsa propria sunt: sed in figuris usurpata loco priorum. Factum, id est, compositum, de quo fit hic mentio (quamuis quatuor modis uerba fiant) ut armipotens. bellum ducitur in plura, ut Motus armorum in hostili discordia. Quid tu? hoc et illo sic utemur, ut res ipsa persuadebit. Bello uicit Aphros, honesto Marte superauit Asiaticos, et in hoc armorum motu ac hostili discordia nunquam cessit rebus aduersis. Hoc modo et copia, et uarietas, et iucunda uerborum compositio miscetur. Armipotens dicitur a poetis, nec enim omnia succedunt, neque tot membris separatur. Experiare licet similem uariandi legem. Cicero non dicit ubique rhetoricen, sed etiam oratoris artem, orandi facultatem, rationem differendi, bene dicendi scientiam, dicendi facundiam: dices tamen non quod illorum uenerit in buccam: sic faciunt imperiti: sed optime prioribus ac posterioribus cohaerent: quod ipse facit libro de Oratore. Definitio ad unum uerbum reuocatur hoc modo, Rem finit orator, deinde quod pluribus intelligendum proposuit, uno complectitur uerbo: quae ratio dicendi sit amplior et grauior, quam si quid ieiune, atque sicce uerbo tantum notetur: quod quando sit usurpandum, res ipsa monstrabit. Cicero, Nos Deorum immortalium templa, nos muros, nos domicia, sedesque Populi Romani, penates, aras, focos, sepulchra maiorum: nos leges, iura, libertatem, coniuges, liberos, patriam defendimus. Partibus definit patriam, deinde uerbo comprehendit, ut genere summo. Dicit quiseptiam, hic uerbum in plura uerba deducitur. Fatebor quidem: sed aliud est progredientem, ab uno ad plura peruenire: aliud a pluribus ad unum. Referuntur haec dilatatio, et contractio: ideoque in contrarium dicuntur. Tale est illud Vergilij, Vrbs antiqua fuit, Tyri tenuere coloni, Carthago. Nam descriptio Carthaginis reuocatur ad uerbum. Assumpta uerba remouentur per negationem, non per correctionem, quae nihil remouet, sed magis idoneum subiungit. Etenim Quintilianus appellat argumentum a remotione, cuius

cuius una pars plures uel negando tolluntur. De correctione sit hoc exemplum, ex actione tertia in Verrem, Non enim furem, sed creptorem: non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae: non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque: non sicarium, sed crudelissimum carnificem ciuium sociorumque, in uestrum iudicium adduximus. Haec ita remouentur, ut in breuius non contrahantur. Qua de re non idoneum sit exemplum, sed ea causa positum, ne quis arbitretur eiusmodi remotiones ab autore signari. In breuius contrahuntur hoc modo, Errauit imprudens, sensu lapsus est, existimauit esse Pompilium qui esset Octauius. Sceleri non adiecit animum? Nihil est istorum. Quid igitur? Occidit inimicum. Priora tolluntur, ut apertius conficiatur hoc extremum, quae rei totius est summa. Circuitus autem comprehensio est, siue clausula longioribus numeris comprehensa, quae dicitur a Graecis Periodos. De qua Cicero in Oratore, Quintilianus in nono, permulta dixerunt. Difficilius isthuc expedire quid circuitus ad orationis contractionem omnino faciat. Nam qui de uerborum extensione putant hic fieri mentionem, turpiter hallucinantur. Ego quidem sic existimo, esse plurima quae dicendo ab Oratore longe lateque funduntur: tandem una periodo angustius omnia contrahuntur: ut fit in peroratione frequentissime quando repetuntur argumenta. Nec in peroratione solum, sed in omni quaestione, si quid fusius extensum parit obscuritatem, id circumscribimus, unoque circuitu comprehendimus, ut quid sit effectum manifestius ostendamus. Et ne tedium afferamus in longioribus exemplis, ponamus hoc nostrum, Irrita sunt apud te preces amicorum: nulla te manet necessitudo, non te reddit exorabilem affinitas, nihil te flectunt propinquorum uoces, nulla parentum mouet te charitas. Quid est igitur quod ipsi sperare possumus? Haec membra sex, breuiter in circuitum diriguntur hoc modo, Si neque preces amicorum, neque necessariorum, neque affinium, propinquorum, neque etiam parentum te mouent, quid est quod ipsi sperare possumus? Unde constat illum circuitum, quo frequenter utuntur historici, plurimum iuuare breuitatem, ac dissipata dispersaque in unum congregare, atque etiam leuare tedium audientis, si forsitan immorandum est, unumque et idem saepius alio et alio modo enuntiandum. In coniunctione, hoc est, in compositione uerborum, fit unum uerbum ex duobus, ut patrem occidit parricida. potest omnia fortuna omnipotens salutem feret salutifer exercitus.

Cum aut proprium: Ut, Te nemus Angeriae: uitrea te Fucinus unda. G. VALLA.
Et, Haec nauis onusta praeda Siciliensi: Cum et ipsa quoque esset ex praeda.
Et, Multi et graues dolores inuenti parentibus et propinquis multi.

Cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur: Ut, Qui sunt qui foedera saepe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt qui bellum crudelissime
k. gesserunt?

gesserunt? Carthaginenses. Qui sunt qui Italiam deformauerunt? Carthaginenses. Qui sunt qui sibi ignosci postulant? Carthaginenses. Assumpta. Per correctionem, Hunc ego non immanem, sed feram duco. Circuitus. Id est, in clausulam uerba extendunt: ut quod dicit de Sexto Roscio, Etenim cum artifex eiusmodi sit, ut solus dignus uideatur esse, qui in scena spectetur: tum uir eiusmodi est, ut solus dignus uideatur, qui eò nō accedat. Aut coniunctione. Fit unum uerbum ex duobus nouatione uocabuli, de qua dictum superius est.

In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi potest commutatio, nō uerborū, sed ordinis tantummodo: ut cum semel dictum sit directè, sicut natura ipsa tulit, inuertatur ordo, & idem quasi sursum uersus, reque dicatur, deinde idem intercise, atque permiste. Eloquendi autem exercitatio maximè in hoc toto conuertendi genere uersatur.

STREB. ORATIONIS ordo triplex est: directus unus, inuersus alter, alius permixtus. Cicero Philippica septima, Num hostem Antonium iudicauistis? Nec tum hostis est à uobis iudicatus Antonius? Et paulo post, Tum non hostem iudicastis Antonium? Et iterum, Tum ille hostis non est iudicatus? Et rursus, Non est iudicatus Antonius hostis? Quoties unam & eandem commutauit sententiam? Ouidius, Anna soror, soror Anna. Directum, Omnia parent homini.

Inuersum, Homini parent omnia. Permixturem, Omnia homini parent. Hæc est illa commutatio non uerborum, sed ordinis tantummodo, quam tradit autor: & ad eligendum id quod omnium est optimum, & ad uariandam repetendorum collocationem.

G. VALLA. Ut cum semel dictum est. Quæ figura, Græce ἀναδρομή & regressus dicitur, ut propositis duobus secundum primo, deinde primum capimus, ut apud Vergilium, Forte sub arguta confederat ilice Daphnis, Compulerantque greges Corydon & Thyrsis in unum, Thyrsis oues, Corydon distentis lacte capellas. Et idem quasi sursum. Hæc ἄνωθεν Græce, Latine gradatio nominatur. hæc repetit ea quæ dicta sunt: & priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit: ut, Africano uirtutem industria, uirtus gloriam, gloria amulos comparauit. Et Calui, Non ergo magis pecuniarum repetundarum, quam maiestatis: neque maiestatis magis, quam Plancie legis: nec Plancie legis magis, quam ambitus: neque ambitus magis, quam omnium legum iudicia perierunt. Deinde intercise, atque permiste. VI, Stupere

pere

pere gaudio simul enim auditur, cœpit. Permixte ut, Tam deest auaro quod habet, quam quod non habet.

C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. Est ita: quæ quidem oratori & cum rerum, & cum uerborum momentis commutanda maximè est. Facit enim & dilucidam orationem, & illustrem, & probabilem, & suauem, non uerbis, sed uarietate uocū, motu corporis, uultu. quæ plurimum ualebunt, si cum orationis genere consentient, eiusque uim, ac uarietatem subsequantur.

ACTIO pronuntiatio est, quarta pars artis rhetorica, ut hoc in opere Cicero constituit. Et ante rationem commonstrauimus, eoque fecimus quod alibi quintam fecerat partem. Omnis actio cum rerum & cum uerborum momentis, id est, uarijs crebrisque immutationibus commutanda maxime est. Est enim actio sententiarum & actio uerborum. Nec in oratione plura sunt, & omnis actio est in uarietate uocum, motu corporis, uultu. Vox aurem ferit. Motus corporis & uultus tangit oculum. Per quos duos sensus, inquit Fabius, omnis ad animum penetrat affectus. Vox est in quantitate, grandis, exigua, media. In qualitate, candida, fusca, plena, exilis, lenis, aspera, contracta, fusca, dura, flexibilis, clara, obtusa. Voce utimur acuta, graui, flexa, lenta, citata. Motus corporis est uel in toto, uel in partibus, ut capite, humeris, brachijs, manibus, pectore, lateribus, pedibus. Vultus in fronte, ore, & adiunctis partibus. Non quum de loco in locum mouentur, quod ad motum pertinet, sed cum indicio quodam ac proprie necessario signo sanguinis aut spiritus, interiorem animum produnt. Hæc tria plurimum ualebunt, si cum orationis genere, reque subiecta consentient, eiusque uim ac uarietatem subsequantur. dilucida facient orationem distinctione: illustrem, rei immutatione: probabilem, dignitate: suauem, tacita quadam modulatione. Quæ rebus & uerbis quidè finit, tamen meliora sunt quum pronuntiatione adiuuantur. Cur autem hæc de rebus Cicero tam breuiter? Quia limari quidè, sed donari ab arte non possunt. Quod ipse libro de Oratore testatur: Hæc, inquit, cum ipso homine nascuntur, lingue solutio, uocis sonus, latera, uires, confirmatio quadam, & figura totius oris & corporis. In Oratore tamen paulo plura scribit expressio, sed nos ad ea melius componet imitatio, quam multa præceptorum traditio. Quintilianus uoluit rem omnem late suscipere tractare, ac eloquentia uestire: quod ut minus est necessarium, ita certe ad cognoscendum non inutile.

k 2

Facit

G.VALLA. Facit enim & dilucidam. Cum sit actio rhetorum omnium consensu, in duas diuisa partes, uocem & gestum, quorum altera oculos, altera aures mouet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus: non dubium quin dilucidam orationem, & illustrem, & probabilem, & suauem, si fuerit decorata, effectura sit. cuiusmodi autem eam esse conueniat, copiosissime exposuit Quintilianus.

De memoria.
*ab: gemma

C. F. Nunquidnam de oratore ipso restat? C. P. Nihil sane præter memoriam, quæ est germana literaturæ quodammodo, & in dissimili genere perfimilis. Nam ut illa constat ex notis literarum, & ex eo in quo imprimuntur illæ notæ: sic confectio memoriæ tanquam cera locis utitur, & in his imagines ut literas collocat.

STREB. IN PARTIBVS extremam memoriam facit, ut aliarum custodem. Ea est duplex. Naturalis, quæ non cadit in præceptum. Artificialis quæ una ratione & similitudine perstringit. Utendum, inquit, locis, pro charta: imaginibus, pro literis, quia memoria est germana, id est, similis literaturæ, quæ est conformatio & uelut pictura literarum. Literatura & conscriptio constat ex notis & signis literarum, & ex eo in quo imprimuntur notæ, ut charta, membrana, pugillaribus. Sic confectio memoriæ, quæ est ars conficiendæ memoriæ, locis utitur pro ceratis tabellis: imaginibus, pro literis. Loca sunt ædes, castræ, stella, templa, uia. Imagines autem quisquis pro suo arbitrio fingit, ut leonum, urforum, armorum, rerumque cæterarum. Verba collocantur & sententiæ: uerba quidem, si admodum pauca sunt: quia permulta collocare nunquam expediet. Sententiæ melius designantur, ut si dicturus orator, quinque faciat partes, & in uestibulo domus statuatur armatum Annibalem, quia deliberandum sit de bello Punico. In atrio argentarium nummis onustum, quod de cogenda pecunia locus alter habeatur. In impluuiis tres uiros ingentes in equis, quia tertius est locus de præficiendis tribus imperatoribus. In aula prima duas manus in latum diuisas & armatas, quoniam sit quarta pars de supplendis legionibus decem. In aula secunda fingat duas lunas, quod ultimus est locus secundo mense copias educi oportere. Hæc inducere satis est. Etenim memoria non tam arte, quam usu & exercitatione firmatur.

G.VALLA. Quæ est gemma. Talis, inquit, est memoria, qualis gemma in qua sculptæ sunt literæ, quæ in cera designantur: nam & ipsa quoque memoria ita rerum figuras

figuras continet impressas, uel etiam uerba. Est autem memoria quidem duplex, alia naturalis, alia arte comparata. Naturalis adiuuari ac augeri arte adhuc potest. Arte comparatur aut per imagines: ut Cicero in rhetoricis ad Herennium tradit. Aut solertia & diligentia, quam exponit Quintilianus, melior euadit. Aut tertio medicamine roboratur, nam quemadmodum medici prope omnes & philosophi tradunt, memoriæ omnis imbecillitas, aut a cerebro frigido est, aut a frigido & arido, aut a frigido & humido: aut aliquando etiam uarias mutat imagines propter calidum in humido, ut in biliosis solet accidere. his omnibus causis inspectis, medelæ singulis suæ possunt accommodari.

C. F. Igitur quoniam uis oratoris omnis exposita, quid habes de orationis præceptis dicere? C. P. Quatuor esse eius partes: quarum prima, & postrema ad motum animi ualeat, is enim initium est, & perorationibus concitandus. Secunda narratio, & tertia confirmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem ferè semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeque cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque uel plurimum ualeat. Est enim amplificatio uel hemens quædam argumentatio, ut illa docendi causa sit, hæc commouendi.

IN TREIS partes distributa est omnis doctrina dicendi, primum in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum quæstionem. Porro transit ad secundam quæ præceptis orationis continetur. Orationis partes sunt quatuor si resolutio confirmatione concluditur. duæ quidem ad docendum, totidem ad mouendum: quarum uis & ratio ab interpretatione superiori peti potest. Principium delibet affectus. Peroratio conficit & absomit. Narratio docet quid sit in causa. Confirmatio, quid certi incerti ue sit. Partibus iungit amplificationem, quoniam quum de motu animi paulo antè dixisset, & ad eam rem amplificatio plurimum ualeret, annectenda uidebatur. Simul ut interpretaretur quo sensu motum animi duabus tantum partibus dedisset, quum in reliquo

curfu orationis adhibeatur. Non est igitur amplificatio una de summis partibus orationis, sed e grauioribus locis uehemens quaedam argumentatio deducta: cuique parti subiicienda, unde deducta est. Quintilianus quatuor amplificationum genera facit, incrementum, comparationem, ratiocinationem, congeriem: quae quidem aperte monstrant, quid per amplificationem accipere debeamus. Cicero in hoc libro tam aperte, quam Quintilianus amplificandi rationem monstrat. Quamobrem debemus hic esse breuiiores. Amplificatio habet proprium locum perorationem, quod ipse testatur his uerbis, Augendi, inquit, hic est proprius locus in perorando, sepe etiam primum obtinet locum, Quousque; tandem abutere patientia nostra Catilina? Quandiu nos etiam furor iste tuus eludet? Quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihil ne te nocturnum praesidium Palatii? nihil ne urbis uigiliae? nihil timor populi? nihil occurfus bonorum omnium? nihil hic munitissimus habendi Senatus locus? nihil horum ora uultusque mouerunt? et quae sequuntur. Postremum fere semper amplificatio locum tenebit. Videre licet perorationes alias, et eam quae est in Verrem actione ultima, et pro Milone. Longiora sunt exempla, quam quae suis uerbis exponi debeant. Reliquo in cursu orationis amplificatio adhibenda est, maximeque quum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. Etenim ante non conuenit: quia turpe facinus, id augere quod probandum est. Multa sunt exempla in Verrem, quale isthuc de Sopatro, a quo pecunia Verres acceperat. Quod ubi reprehendit Cicero, subdit, Scelus est accipere ab reo, quanto magis ab accusatore? quanto etiam sceleratius ab utroque? Fidem quum proposuisses uenalem in prouincia, ualuit apud te plus is qui pecuniam maiorem dedit? Concedo. Forsitan aliquis aliquando eiusmodi quidpiam fecerit. Cum uero fidem ac religionem tuam alteri addictam pecunia accepta habueris, post eandem aduersariis tradideris, maiore pecunia, utrumque fallas? et trades cui uoles, et ei quem fefelleris, ne pecuniam quidem reddes? Quae mihi tu Bulbum? quae Stalenum? quod unquam huiusmodi monstrum, aut prodigium audiuimus, aut uidimus? Amplificatio ad fidem plurimum ualet: quia uehemens est argumentatio: et, ut ipse postea dicit, grauior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliet in dicendo fidem. Facit autem duas argumentationum species: unam, quae docendi causa fit. Ea est probatio rei dubiae faciens fidem. Alteram, quae sit probatio cum animi motu. Ea fit aut argumentis, aut asseuerationibus, argumentorum loco.

G. VALLA.

Quoniam igitur. Quoniam totus hic oratoriarum partitionum liber in tres diuisus est partes, in uim oratoris, orationis partes, et quaestiones: cum dictum de prima sit, de reliquis nunc dicendum est, primoque de orationis partibus. Quarum prima et postrema ad motum animi ualent: non quin reliquae quoque idem praestent, sed quod in his duabus fere tota uis mouendi explicetur

cetur. ideo in Arcopago his uti oratores per praconem prohibebantur: ingredienti siquidem oratori praeco aiebat, *ὡς προομιμαζου, μηδ' ἐπιλεγε*, Nec proemio, ne ue epilogo utare. id autem ideo, quo uerum facilius ab omni affectu semoti possent diiudicare. Sed amplificatio. De hac dicemus ubi de conclusione tractabit. Ut illa docendi. Hoc est, ut confirmatio docendi causa adhibetur, ita amplificatio causa mouendi. Sumuntur autem. Ita Quintilianus, Causa principij nulla alia est, quam ut auditorum, quo sit nobis in ceteris partibus accommodatior, praeparemus. Id fieri tribus maxime rebus inter autores plurimos constat, si beneuolum, attentum, docilem fecerimus: non quia ista per totam actionem non sint custodienda, sed quia inijs praecipue necessaria, per quae in animum iudicis, ut procedere ultra possimus, admittimus.

C. F. Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. C. P. Faciam, & a principijs primum ordiar. Quae quidem ducuntur, aut ex personis, aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratia, ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis, nostris, discipulorum, aduersariorum: e quibus initia beneuolentiae conciliandae comparantur, aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maxime liberalitatis, officij, iustitiae, fidei, contrariisque rebus in aduersarios conferendis, & cum ijs qui disceptant aliqua coniunctionis aut causa, aut spe significanda: & si in nos aliquod odium offensio ue collata sit, tollenda ea, minuenda ue, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando.

QUONIAM de principijs omnes omnia fabulantur, et nihil aliud etiam triviales scholae personant, non stat mihi hac in parte diutius immorari, nec aliorum more Graeca proferre monumenta, quo planum fiat ignotum per ignotius. Principij et initij uerbum Ciceroni frequens, quia proemium Graecum est, exordium translaticium. Principia ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. Certe in haec duo recidunt quaecumque subiiciuntur oratori, quamobrem isthuc

Initia unde ducantur.

Exordia

Quid in personis spectandum ad ducenda principia.

is huc aliarum partium commune est. Sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Amice, cum benevolentia: intelligenter, cum docilitate. Hoc pacto tritiora fugit uerba. Quorum molesta repetitio ut tedium affert, sic est eloquentiæ inimica. Sunt & hæc tria cæterarum partium communia, sed eorum est præcipuus usus in exordijs. Personarum tria facit genera. Vnum in nobis. Alterum disceptatorum, id est, eorū quibus est cognoscendi potestas. Tertium aduersariorum, in quibus aduersæ partis oratores intelliguntur, sicut & in nostris nostri litigatores. Benevolentiam conciliamus à meritis nostris: quia benefactorum recordatio gratiam iure suo postulat. Cicero, Si quando inimicorum impetum propulsare ac propellere cupistis, defendite nunc uniuersi unum: qui ne omnes occideretis, ardoreq; flammæ conflagraretis, mei capitis periculo non dubitauit providere. A dignitate litigatoris ducitur initium, Maxime uellem iudices, ut P. Sylla & antea dignitatis suæ splendorem obtinere, & post calamitatem acceptam modestiæ fructum aliquem potuisset percipere. Idem pro Flacco, Quod enim esset præmium dignitatis, quod populus Romanus quum huius maioribus semper detulisset, huic deneget? quum L. Flaccus ueterem ueteris gentis in liberanda patria laudem, prope quingentesimo anno reipublicæ retulisset. Parcius Cicero de sua dignitate, ut pro Murena, Idem Consul cum uestræ fidei commendat, qui antea dijs immortalibus commēdauit. Et in eodem principio, Ac si ut nonnullis in ciuitatibus fieri solet, patronus huic causse publice constitueretur, is potissime honore affecto, defensor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum autoritatis, quam facultatis. Ab aliquo genere uirtutis sumuntur initia, maxime liberalitatis, officij, iustitiæ, fidei, quæ uirtutes ideo gratiores sunt, quod in aliorum commoditates & usus conferuntur. Cicero pro Rabirio perduellionis reo, Me cum amicitia uetustas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meæ uitæ perpetua consuetudo, ad C. Rabirium defendendum est adhortata. At uero ut id studiosissime facerem, salus Reip. consulare officium, Consulatus deniq; ipse mihi unā uobiscum cum salute Reip. commendatus cogit. Hic est liberalitas operam perpetuo dantis, officium amici, iustitia uiri pericula propulsantis, Consulisq; fides in Rempub. Contraria uitia in aduersarios conferuntur, ut in Ebutium pro Cecinna. Cum his qui disceptant, ut iudicibus aliqua coniunctionis, aut spes, aut caussa proponitur. Cicero pro C. Rabirio, Sic existimare debetis Quirites, post hominum memoriam, rem nullam maiorem, magis periculosam, magis ab omnibus uobis providendam, neq; à Trib. ple. susceptam, neq; à Consule defensam, neq; ad P. R. esse delatam. Idem in Verrem proponit iudicibus spem bonæ existimationis, si Verrem damnauerint. Odium & offensio tollitur aperta refutatione. Minuitur, si diluamus.

si diluamus probabili argumento, si extenuemus figuris, qualis est ironia pro Ligario, si compensemus aliquo genere uirtutis: si deprecemur, id est, amoliamur honesta postulatione. Quæ penè omnia Cicero facit in exordio pro Cluentio: sed longius est, quam quod perscribi debeat.

Quorum primus. Quintilianus, Sed personarum, inquit, est, ut plerique tradiderunt, triplex ratio, ex litigatore, ex aduersario, ex iudice: nam exordium duci nonnunquam ab actore causse solet: quanquam enim pauciora de seipso dicit, & parcius, plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positum. Aut meritis. Ut ipse ad Quirites antequam iret in exilium, Si quādo inimicorū impetum propulsare ac propellere cupistis, defendite nunc uniuersi unum, qui, ne omnes occideretis, ardoreq; flammæ conflagraretis, mei capitis periculo non dubitauit providere. Nam quem uirtutis gloria cum summa laude ad cœlum extulit, eūdem inimicorum inuidia indignissime oppressum deprimat ad supplicium. Et Demosthenes pro Ctesiphonte, Πρὸς μὲν δ' ἀνέβρις ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς ἐυχόμενοι πάντες καὶ πατρῴοι, ὁσὴν ἰστοῖαν ἴχθυον ἐγὼ διατελέω τῆτε πόλει καὶ πατρὶν ὑμῶν, ὅσων ἐπαρξέαι μοι παρ' ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν ἀγῶνα. Primum quidem Athenienses, Deos Deasq; omnes oro, atque obtestor, ut quo animo semper fui in hanc ciuitatem, & uestrum quemlibet, eodem me causam hanc agentem audiat. Contrarijs rebus. Ut ipse in Vatinius, Si tua tantummodo Vatini quid indignitas postularet, spectare uoluisset, fecissem id, quod his uehementer placebat, ut te, cuius testimonium propter turpitudinem uitæ, sordesq; domesticas, nullius momenti putaretur, tacitus dimitterem: nemo enim horum ita te refutandum, ut grauem aduersarium: aut ita rogandum, ut religiosum testem arbitrabatur. Demosthenes contra Midiam, Τῆρ μὲν ἀσέλγηται δ' ἀνέβρις διαστὰ καὶ τὴν ὕβριν ἢ πρὸς ἀπαντας αἰεὶ χεῖται μεθ' ἑαυτῶν οὕτε τῶν ἄλλων πολιτῶν ἀγνοῶν ὅμοια. Petulantiam Iudices, insolentiamq; qua in omnes utitur Midias, neminem neq; uestrum, neq; aliorū ciuium esse arbitror qui ignoret. Ita Isocrates in Lochita, Ἔτι μὲν πόνηρ ἐπιπέει με δ' ἄρχιτῆς ἀρχῶν χαρῶν ἀδικῶν, ἀπαντες ὑμῖν οἱ παρόντες μεμαρτυρήκασι. Τὸ δ' ἀμάρτημα τῶν ἄλλοιων δὲ νομίζω καὶ τοῖς ἄλλοις. Ut igitur me cædebat Lochites prior laceffens iniuria, omnes uobis, qui adsunt, testantur. Peccatum uerò hoc non est alijs simile iudicandum. Aut deprecando. Deprecor, uehementer precor, & refuto. Statius, Nec deprecor umbram Accipere. Vergil. Equidem merui, nec deprecor, inquit. Luca. Non deprecor hosti Seruari, dum me seruet ceruice recisa. Ouid. in Fastis, Ille metu pavidus, mortem non deprecor, inquit. Augu. in psalmo octogesimo nono, Deprecor commune est uerbum: dicimus enim deprecor te, & deprecor à te. Aut deprecando, hic intelligendum est recusando, refutandum.

G. VALLA.

Docilitas unde comparetur.

Intelligenter autem ut audiamur, & attente, à rebus ipsis ordiendū est. Sed facillime auditor discit, & quid agatur intelligit, si complectare à principio genus, naturamq; causæ, si definias, si diuidas, si neq; prudentiam eius impediatis confusione partium, nec memoriam multitudinis: quæq; mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri.

STREB.

INTELLIGENTER audimur, quum facillime auditor discit, & quid agatur, intelligit: quod expeditus fiet, si à rebus ipsis, quam si longius à personis ordiamur. Complectitur à principio genus materiamq; causæ Cicero in Verrem, Multa mihi necessario Iudices prætermittenda sunt, ut possum aliquo modo aliquando de ijs rebus, quæ meæ fidei commissæ sunt, dicere. Recepi enim causam Sicilia: ea me ad hoc negocium prouincia attraxit. Tamen hoc onere suscepto &c. Hic exposuit summam totius accusationis. Proponit aliter in Antonium oratione IIII. Fundamenta sunt iacta reliquarum actionum: nam est hostis à Senatu nondum uerbo appellatus, sed re iam iudicatus Antonius. Poëta semper initio proponunt genus, & caput argumenti: non ita frequenter oratores. A definitione sæpenumero sumunt initium scriptores artium, remq; totam breui circumscriptione uerborum enunciant. Quæ ratio differendi non ita decenter conueniat oratoribus. Latius paulo dilatant finitionem, ut Cicero actione sexta in Verrem, insigne sursum partibus describit, Venio nunc ad istius, quemadmodum ipse appellat, studium, ut amici eius, morbum & insaniam, ut Siculi latrocinium: ego quo nomine appellem nescio. Rem uobis proponam: uos eam suo nominis pondere penditote: genus ipsum prius cognoscite Iudices, deinde fortasse non magnopere quæretis, quo nomine appellandum putetis. Nego in Sicilia tota, tam locuplete, tam uetere prouincia, tot oppidis, tot familijs, tam copiosis, illum argenteum uas, illum Corinthium, aut Deliacum fuisse: Nego ullam gemmam, aut margaritam fuisse, aut quicquam ex auro, aut eburne factum, signum illum æneum, marmoreum, eburneum: Nego ullam picturam, neque in tabulis neque textilem fuisse, quin quæserit, in spexerit, quod placitum sit, abstulerit. Hoc initium est quod complectitur genus naturamq; causæ, quod causæ describit finitq; latius explicanda, quod diuidit species questionis. Diuidit Antoniana prima, Antequam de re publica dicam ea, quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam uobis breuiter consilium

consilium & profectiois, & reuersionis meæ. In partitione uitanda partium confusio, quia prudentiam, hoc est, intelligendi uim, atque facultatem implicat. Vitanda multitudo, quia memoriam confundit. Quærendum genus illud obuium, & dilucidum, quo facilius omnes dicta præcipiant.

Intelligenter autem. Quia quæ primo dicuntur, illa magis considerari solent: ut de prouincijs consularibus ipse, Si quis uestrum P. C. expectat, quas sim prouincias decreturus, consideret ipse secum, qui mihi hoies ex prouincijs potissimum detrahedi sint: non dubitabit, quid me sentire conueniat, cum quid mihi sentire necesse sit, cogitarit. Lysias in epitaphio auxiliantiu Corinthijs, Εἰ μὴ ἡγοῦμαι διορτὶ εἶναι ὡ παρόντες ἐπὶ τῷδε τῷ τάφῳ, λόγῳ ἀλλόθεν τῆς τέρει ἰδέσθαι κειμένωρ ἀνθρώπων ἀρετῆρ, ἐμεμψάμεν ἂν τῆς ἐπαγγελίας ἐπὶ αὐτοῖς, ἐξ ὀλίγων ἡμετέρων λίγων. Si quidem fieri posse arbitraret, o uiri presentes hoc in sepulchro, oratione ut exprimi posset eorum, qui iacent, uirtus: e quidem illos accusarem, qui mihi ex paucis diebus, ut de his orationem haberem, denuntiarunt. Si complectare. Vt ipse pro Publio Sylla, Maxime uellem iudices, ut P. Sylla & antea dignitatis suæ splendorem obtinere, & post calamitatem acceptam modestia fructum aliquem potuisset percipere: sed quoniam ita tulit casus infestus, ut amplissimo in honore, tum communi ambitionis inuidia, tum singulari Antronij odio euerteretur, & quæ sequuntur. Demosthenes Ad Philippi epistolam, Οὐ μὴν ὁ ἀνοήτης Ἀθηναῖος Φίλιππος ἐκ ἐπιτοῖσθε τὴν ἐρήνην πρὸς ἡμᾶς, ἀλλὰ ἀνεβάλετο τὴν πόλεμον, πᾶσιρ ἡμῶν φασίνοι γίγονε. ἰπεδὴ γὰρ παραπίσει ἄλλοι παρὰ δίκαι, καὶ τὰ πρὸ φωνίας διακρίσαστο, καὶ τὴν Θράκην κατεστρέψαστο πᾶσασ, αἰτίας ἐκ βύβας πλασάμενος, καὶ προφασίς ἀδίκους ἐξέσωρ, ἰσθὶ μὴ ἔργῳ πάλαι πολέμῳ πρὸς τὴν πόλιν, τῷδε λόγῳ νόρ ὁμολογοῦν διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἰπεμψέρι. Quod Philippus, Athenienses, non quidem pacem uobiscum fecit, sed bellum distulit, est omnibus manifestum. Postquam enim Pharsalijs Halum tradidit, & res Phocensium suo arbitratu constituit, ac Thraciam omnem cepit: falsas commentus causas, ac prætextu minime iusto inuento, re quidem ipsa, iam pridem bellum gerit cum urbe, uerbo autem nunc demum confitetur ex epistola, quam ad uos misit. Si definias. Hoc est, determines, ut ipse in Catilinam, Rempub. Quiritis, uitamq; omnium uestrum, bona, fortunas, coniuges, liberosq; uestros, atque hoc domicilium clarissimi imperij, fortunatissimam, pulcherrimamq; urbem hodieo die deorum immortalium erga uos summo amore, laboribus, consilijs, periculisq; meis ex flamma, atque ferro, ac pene ex faucibus facti ereptam, & uobis conseruatam ac resitutam uidetis. Demosthenes de Cherronensibus, Ἐδὴ μὴν ὡ Ἀθηναῖοι τοὺς λεγοντας ἀπαντας ἐν ἡμῶν, μήτε πρὸς Ἰχθῆρ ὡπιυδα λόγῳ μεδύνα, μήτε πρὸς Χάρηρ, ἀλλὰ ὡ ἐλέσασρ ἰεσος ἔχουσ, γὰρ ἀσφαλίμεθα, ἄλλως τὶ, καὶ πρὸ κινῶν πρᾶγμάτων καὶ μεγάλων ἡμῶν

G. VALLA.

ὁμοῖον βουλευόμενον. ἐπειδὴ οἱ ἐνιοὶ τὰ μὲν φιλονεκενὰ τὰ δὲ ἢ ἕνεκα δὴ ὅτι αὐτὰ πρόβλεπον
 ταὶ λείπειν, ὁμοῖος δὲ ἀθηναῖοι τῶν πολλῶν δὲ πάντα τὰ ἄλλα ἀφέντας, ἃ τῆ πόλις νομίσειτε
 συμφέειν, ταῦτα καὶ ἠμφίθετα, καὶ πράττειν, id est, Conueniebat, Athenienses, ut
 omnes qui uerba apud uos facerent, neque odio cuiusquam, neq; gratia, oratio=
 ne uterentur, sed quod optimum quisq; arbitraretur, hoc simpliciter enūtiaret,
 cum praesertim publicis maximisq; de rebus consultetis. Cum uerò quidam par=
 tim studio contendendi, partim alia quacunque causa adducti accedant ad di=
 cendum: uos multos Athenienses, rebus alijs omnibus praetermissis, quae ipsi in=
 teresse Reip. putetis, ea tum suffragijs uestris comprobare, tum facere etiā oportet.
 Si diuidas. Cicero ipse pro Cluentio Habito, Animaduerti Iudices om=
 nem accusatoris orationem in duas diuisam esse partes: quarum altera mihi
 niti, et magnopere confidere uidebatur inuidia iam inueterata iudicij Iuniani:
 altera tantummodo consuetudinis causa timide, et diffidenter attingere ratio=
 nem ueneficij criminum, qua de re, lege est haec quaestio constituta. Isocrates
 in oratione, quae ab eo de pace inscripta est. Ἀπαντες μὲν ἑώρασαν οἱ παριόντες ἕθα=
 δα, ταῦτα μέγιστον φάσκειν εἶναι, καὶ μάλιστα ἀνδρῶν ἀξία τῆ πόλις, πρὸς ἃν ἄνθρωποι μέγα=
 λωστοὶ συμβουλεύσειν, ἢ μὴ ἄλλ' εἰ καὶ περὶ ἄλλων ἕνων πραγμάτων ἡρμολεῖται, αὐτὰ πρῶτα πρῶτα
 πρῶτα, ὁδκεῖ μοι πρῶτον καὶ πρὸς τὴν παρόντων πραγμάτων ἐντεῦθεν ἀρχήσθαι τῆν ἀρ=
 χὴν. ἢ καὶ μὲν γὰρ ἐκκλησιασθέντες πρὸς τὴν πόλιν, καὶ ἐφ' ἑστέ, ἃ μέγιστον ἔχει δύναμιν ἐν
 τῷ βίῳ τῷ ἀνθρώπων. Id est, Consueuerunt omnes, qui huc accedunt ad dicen=
 dum, ea maxima dicere esse, ac multo studio, et contentione digna urbi nostrae,
 de quibus sententiam ipsi sunt dicturi. Enimvero si de alijs ullis rebus haec praes=
 fari conueniat, uidetur mihi de ijs rebus, quae nunc in deliberatione uertuntur,
 hinc ducendum initium esse dicendi. Venimus enim in concionem de bello, ac
 pace consulturi: quae duae res maximam in uita hominum uim habent.

**Vt attente autem audiamur, trium rerum aliis
 qua consequemur. Nam aut magna quaedam pro=
 ponemus, aut necessaria, aut coniuncta cum ipsis apud
 quos res agetur.**

ATTENTIONE M excitant, aut magna, aut necessaria, aut
 coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Magna pariunt admirationem:
 Necessaria uim incutiant animis: Coniuncta, spe boni, fuga mali mortales so=
 licitant. Magna proponuntur initio pro Rabirio perduellionis reo, quod
 paulo ante citabamus, et aegloga quarta Vergilij, Sicelides Musae paulo ma=
 iora canamus, et Aeneidos septimo, Maior rerum mihi nascitur ordo, Maius
 opus

opus moueo. Necessaria proponit Cicero Antoniana tertia, Serius omnino P.
 C. quam tempus reipub. postulauit, aliquando tamen conuocati sumus. quod fla=
 gitabam equidem quotidie, quippe cum bellum nefarium, contra aras et focos,
 contra uitam fortunamq; nostras, ab homine profligato ac perditio non compa=
 rari, sed geri iam uiderem. Hic tempus reipub. dicit necessitatem more suo.
 Coniuncta cum ipsis apud quos res agebatur, posuit in Verrem, Quod erat
 optandum maxime Iudices, et quod unum ad inuidiam uestri ordinis, Infamiamq;
 iudiciorum sedendam maxime pertinebat, id non humano consilio, sed prope
 diuinitus datum atq; oblatum uobis, summo Reipub. tempore uidetur.

Nam aut magna. Ut ipse in Verrem Cicero, Quod erat optandum ma=
 xime iudices, et quod unum ad inuidiam uestri ordinis infamiamq; iudiciorum
 sedendam maxime pertinebat, id non humano consilio, sed prope diuinitus da=
 tum atque oblatum uobis summo Reipub. tempore uidetur. Inueterauit enim
 iam opinio perniciose Reipub. uobisq; periculosa, quae non modo Romae, sed
 et apud externas nationes omnium sermone percrebuit, his iudicijs quae nunc
 sint, pecuniosum hominem, quamuis sit nocens, neminem posse damnari. et De
 mosthenes contra Timocratem, Τὸ μὲν ἀγνοεῖν ὃ ἀνδρες δικασταὶ τὸ παρόντων,
 ἢ ἂν αὐτῶν ὁμοῖα Τιμοκρατῆρι ἐπὶ τὸ πάλαι εἶσιν ἄλλοις αὐτῶ πληρῶ αὐτῶ αὐτῶ.
 Χρημάτων γὰρ ἔκ' ὀλίγων ἀποσειρήσαι βολόμενοι τὴν πόλιν, πρὸς πάντας τῶν νόμων
 νόμων ἀσυνήκεν οὐτ' ἐπιτύθειον, οὐτε δικαστῶν ὁ ἀνδρες δικασταὶ. ὅς τὰ μὲν ἄλλα ὅσα λυ=
 μανήτα, καὶ χερσὶν ἔχον τὰ κοινὰ ποιήσαι, κερσὶν εἰ γυνήσεται, τὰ χα δὲ καὶ ἕτερα
 ἀκροῦντες ἐμὲ μαθήσασθε, ἢ τὸ μάλιστα ἔχω, καὶ προχρηστότατον πρὸς ὑμῶν ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον
 πρὸς τοῖς νόμοις. τὴν γὰρ ὑμετέραν ψήφον, ἢ ὁμοιωκότες περὶ πάντων φέρει, λυεῖ, καὶ ποτὶ μὴ
 θεῖος ἀξίαν ὁ ποτὶ νόμος. Nō arbitror iudices ne ipsum quidem Timocrate dicere
 posse, alium huius iudicij autorem, quam ipsum sibi, fuisse. Cum enim propo=
 situm haberet urbem fraudare non modicis pecunijs, contra leges omnes legem
 ipse promulgauit neq; commodam Iudices, neq; iustam. quae quam multis alijs
 modis corrumpet, ac deteriores faciet res nostras, perlata si fuerit, fortasse intel=
 ligetis, cum singula, quae dicam, attenderitis. Vnum autem, quod maximum, ma=
 ximeq; in promptu habeo, dicere interea non grauabor. Sententiam enim ue=
 stram, quam iurati omnibus de rebus fertis, antiquat, et nullius autoritatis ac
 momenti reddit istius lex.

G. VALLA.

**Sit autem hoc etiam in praecipis, ut siquādo tem=
 pus ipsum, aut res, aut locus, aut interuentus alicuius
 ius, aut interpellatio, aut ab aduersario dictum aliis
 quod, & maxime in perorando, dederit occasionem**

A rebus exor=
 diorum genera.

nobis aliquam, ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus: & quæ suo loco de amplificatione dicemus, multa ex his poterunt ad principiorum præcepta transferri.

STREB. **PRINCIPIA** sumuntur extrinsecus à tempore, ut pro Calio. A re aliqua, ut à præsijs armatis in foro, pro Milone. A loco, unde pro Deiotaro. Ab interuentu alicuius, unde in Verrem, qui præter opinionem aderat iudicio. Est enim hoc quodammodo interuenire, quanquam improprie dictum. Ab interpellatione, Antoniana quarta, quum proposuisset hostem iudicatum Antonium, & populus acclamando interpellasset, adiecit, Nunc uero multo sum erectior, quod uos quoque hostem illum esse, tanto consensu, tantoque clamore approbauistis. Ab aduersarij dicto, maxime in perorando, quia res est recentior: ut Philippica nona, Nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Seruilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuae nemini tribuendum censuit, nisi qui ferro esset in legatione interfectus. Quæ suo loco de amplificatione dicentur, multa ex ijs poterunt ad principiorum præcepta transferri. Nam & amplificatio sæpe etiam primum locum habet, quod ante monstratum est, & principium atque peroratio communiter ad affectum comparantur, & sunt uerba quædam figuræque communes utriusque partis, & principia finibus, fines principijs optime respondent. Quibus de causis initia & perorationes habere quædam præcepta communia, nihil est cur miremur.

G. VALLA. Sit autem hoc etiam. Quintilianus autem, Ad causam, inquit, extra pertinet tempus: unde principium pro Calio. locus: unde pro Deiotaro. habitus: unde pro Milone. opinio: unde in Verrem. deinceps ne omnia enumerem, fama iudiciorum, expectatio uulgi. nihil enim horum in causa est: ad causam tamen pertinet. Et in perorando. Hoc est, in ipsa conclusione quod dictum fuerit (quoniam ultimo dictum loco, magis hæret) dabit aliquando exordij nobis occasionem.

De narratione. **C. F.** Quid, in narratione, quæ tandem conseruanda sunt? **C. P.** Quoniam narratio est rerum explicatio, & quædam quasi sedes, ac fundamentum constituendæ fidei, ea sunt in ea seruanda maxime, quæ etiam in reliquis ferè dicendi partibus, quæ partim sunt

sunt necessaria, partim sunt assumpta ad ornandum. Nam ut dilucide, probabiliterque narremus, necessarium est: sed assumimus etiam suauitatem, Ergo ad dilucide narrandum, eadem illa superiora explicandi, & illustrandi præcepta repetemus, in quibus est breuitas: eaque sæpissime in narratione laudatur: de qua supra dictum est.

Tria in narratione seruanda. Dilucida quæ fiat narratio.

IN PARTIBVS orationis narratio ferè secunda est. Ea finitur ab autore, rerum explicatio. Vfus illius ab eodem traditur, ut sit quædam quasi sedes ac fundamentum constituendæ fidei: quia quod argumentorum continet breuis expositio, fusius & apertius extendit, & explicat narratio: unde & propositio breuis, pro narratione collocari potest. Quod si propositio est sedes ac fundamentum argumentationis, erit & narratio. Tertio loco narratio diuiditur, in ea quæ sunt necessaria, & ea quæ sunt assumpta ad ornandum. Dilucide probabiliterque narrare, necessarium est, ut res intelligatur, fidei meretur: sed assumimus suauitatem. Ex quo Quintilianus deduxit hoc præceptum, Ego narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest gratia & uenere exornandam puto. Cur autem suauitas adhibeatur, idem Fabius ostendit: Nec in ulla parte, inquit, intentior est iudex, eoque nihil recte dictum perit: præterea nescio quomodo etiam facilius credit, quæ audienti iucunda sunt, & uoluptate ad fidem ducitur. Hæc ille. In quo refellit eorum fallacem opinionem, qui arbitrabantur esse narrationem simplicem, nudam, figuris, ornamentis, probationibus destitutam. Prima narrationis est uirtus, explicandi, & illustrandi: ad quod facit illud ante dictum genus orationis dilucidum & illustre, quod est plusquam dilucidum. Altera uis est breuiter exponendi, de qua breuitate supra differebat. Igitur cadunt in narrationem genus dilucidum, & illustre, & breue, & duo quæ sequuntur, probabile & suauis. His quinque uirtutibus optimum narrandi genus perficitur.

G. VALLA. Quoniam narratio. Post exordium continuo sequitur narratio. Fundamentum. Quoniam narratur quæ facta sunt, aut quæ presentia: ex quibus magna uis argumentorum inde elicitur. Assumpta. Quæ non tam necessaria, quam ornantia sunt. Ut dilucide. Quid dilucidum, quid probabile, quid suauis in dicendo sit, iam memorauimus.

Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis. *Narratio probabilis.*

Narratio suavis.

locis ea quæ narrabuntur, consentient, si cuiusq; facti, & euenti causa ponetur, si testata dici uidebuntur, si cum hominum opinione, autoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta, si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis ueritas, & uite fides. Suavis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, si interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætities, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus.

STREB. QVÆ tradit hic Cicero de narratione probabili & suauis, ea multis oscitantur omnia legentibus, obuia, facilia, dilucida uidentur. Res aliter habet. Quotus enim quisq; intelligit? aut illustrat exemplo? Omnes id dicuntur narrationem debere esse breuem, dilucidam, uerisimilem, & probabilem: quum uentum est ad narrationis expositionem, mirum est quam cæcitiamus, non uidentes id quod in arte loquebamur. & quod foedius est, scriptores commentariorum hæc subinde præcepta repetunt, non sine lectorum summa molestia, nec tamen usquam monstrant locum, ubi talia usu tractata reperiantur. Itaq; facturus operæ precium uideor, si paulo diligentius id quod queritur, exemplo patefaciam. Sumamus igitur narrationem Ciceronis actione 111. in Verrem de Lampfaceno Philodamo, cuius honestam ac pudicam filiam Verres rapere, transferre, uiolare contendebat, unde exortus est tumultus. Ministri Verres, alij cæsi, alij uulnerati, ipse pene domus combustus est: Philodamus tandem cum filio damnatus, atq; securi percussus. Raptus ille idoneis personis attribuitur, ut Rubrio homini facti ad Verres libidines, qui miro artificio quocunq; uenerat, hæc inuestigare omnia solebat. Datur negocium comitibus nequissimis, turpissimisque hominibus, Vt, inquit, mos erat Verres, & cum suæ libidines facere admonuerant. Age quod tempus erat opportunum magis ad rapiendam mulierem, quam nocturnum? quam post cœnam lautiolem? quam cum frater abisset, & propinquit? quam cum frequentes conuenissent comites illi Verres, qui more Græco bibissent: qui poposcissent maioribus poculis? qui celebrassent omnium sermone, lætitiæq; conuiuium? Quid autem maturius, quam quod Lampfaceni postridie mane in concionem ueniunt? querunt quid optimum facti sit? in Verrem procedunt? ignem subiiciunt adibus? Sic enim facta consilio uidentur omnia.

Ne dicas

Ne dicas ea sic exposita, quia hoc modo gesta sunt: sed ita ab oratore quæsitæ & digesta, ut probabilis esset expositio. Porro considerauit orator sapientissimus, qui locus rei conueniret, migraret ne Verres ad Philodamum: quod erat facturus, nisi retinisset hospes. Deinde eo ne mitteret Rubrium, delicias suas, in omnibus eiusmodi rebus adiutorem suum & conscium. Præterea, quo seruos loco constitueret Rubrius: quos ad fores stare iubet, ut ingredientem auferant. Postea ut Verres Philodamum uocaret in Asiam ad Neronem, ut iniquitate loci facilius damnaretur. Vt in foro Laodiceæ spectaculo acerbo sit necatus. Pergamus. Quam diligenter cuiusq; facti & euenti causam posuit? Lampfaceni, inquit, maxime sedati & quieti: non irruunt igitur nisi læcesiti, nisi consilio capto, nisi re decreta. Mittitur Rubrius, quia factus ad Verres libidines: dantur idonei comites, quia nequissimi. Hæc mulier præter ceteras appetitur, quia eximia pulchritudine, & quæ uirum non habebat. Rubrius reliquit hospitem, quia parum laute diuersari mentiebatur. Philodamus ægre Rubrium admittit, qui Prætores, & Consules, non Legatorum asseclas recipere soleret, ut maior sit eius hominis autoritas, & eius offensio multo grauior. Quid moror? nihil enim dictum sine sua causa, ut sit in neruoso quodam genere dicendi. Veniamus ad id quod quartum est. Testata dici uidentur & aperta atque uulgata. Quia, ut inquit, ciues Romani, qui Lampfaci negociabantur, assuerunt. Quia Verres nullam causam excogitare potuit, quamobrem commiserit, aut quid euenerit, ut in tantum periculum ueniret. Quia Cicero ea se Lampfaci cognosse dixit: & C. Varro ex Philodamo audiisse. Quod quintum est, quis non opinetur grande flagitium à Verre commissum propter quod Lampfaceni socij P. R. Legatum saxis, ferro, igni, aggrediuntur? ægre diuelluntur? Quanta autoritas & in Philodamo, & in toto oppido, concione uocata? dictis sententijs? omnibus uno animo consentientibus? Contra, quis non existimet id fecisse Verrem pro ea autoritate, qua Legatus abutebatur? quis non iudicet iniuria damnatum Philodamum autoritate Dolabellæ corruptiq; iudicij? Lex hospitalis à Philodamo seruatur. Rubrius laute de more tractatur. probabile est. Homo nequam legem uiolat hospitij, morem honestum repudiat. & hoc probabile. Sanctimoniam religionemq; hospitalem spernit, adulter impudens. credibile est. Eadem religiose conseruat homo, genere, honore, copijs, existimatione facile princeps Lampfacenorum. hoc etiam credibile. Quid tandem? Probitas narrantis significatur his uerbis, Nemo iamiam Dolabella, neq; tui, neq; tuorum liberum, quos tu miseris in egestate atq; in solitudine reliquisti, misereri potest. Quanto dicit affectu, quanta probitate? quia Dolabella Philodamum damnauerat. Quanta memoria, quanta fide, totam conficit narrationem? qui locos, qui tempora, qui personas, qui facta, qui dicta, qui omnia & tenuit, & digessit?

m

Quam

Quam commode significatur & consuetudinum & antiquitatum obseruatio? Græco, inquit, more bibebatur, hospes hortatur. poscunt maioribus poculis. Hæc & alia permulta probabilem faciunt narrationem, quæ notasse breuiter idcirco uolui, ut interpretis officio ne decessem. Quid quod in eadem expositio- ne sunt omnia, quæ de suauitate tradit: admirabere incredibilem sceleratorum audaciam, sed magis fratris eius mulieris aduentum, pugnam, cædes, uulnera, & iterum concursus in concionem, fidem Lampsacenorū in Philodanum, Philodami constantem animum ad ulciscendam iniuriam. Vbi principium au- dieris, illectus rei nouitate in longum uocabere, non sine expectatione iucun- da, quid Rubrius sit facturus, quid frater mulieris, quid Lampsaceni, quid tan- dem Verres immanis & ferox. Quumq; ex leni principio, rixas, pericula, uer- bera, cædes ortas cognoueris, tenebunt animum exitus inopinati, tumq; sen- tientes interpositos motus animorum, quando mollitus animo, haud temperabis à lachrymis. Ibidem colloquia personarum: Quæso, inquit, Philodame cur non ad nos filiam tuam intro uocari iubes? Hic tum alius ex alia parte, Enim- uero ferendum hoc non est, uocetur mulier. Hic dolores patris & filij, metus to- tius domus tum Philodami, tum Verres, letitia in conuiuio, cupiditates stupri, iracundia in ulciscendo. Huc adde dilucidum genus ex uerbis proprijs, ustitatis, & dispositis. adde genus illustre, quo res ob oculos ponuntur. adde breuitatem eam, quæ nihil frustra petit. In una hæc ista narratione cuncta reperies, quæ proponuntur ab eodem autore seruanda.

G. VALLA. Probabilis. In Rhetoricis ueteribus, Probabilis, inquit, erit narratio, si in ea uidebuntur esse, quæ solent apparere in ueritate, si personarum dignita- tes seruabuntur, si causæ factorum extabunt, si fuisse facultates faciendi uide- buntur: si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem de qua narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorum, qui agent, naturam, & ad uulgi rumorem, & ad eorum qui audient opinionem, accommodabi- tur: ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Quæritur enim ut sit probabilis narratio, quis, quid, cur, ubi, quando, quemadmodum, quibus ad- miniculis, natura nostra, opinio iudicum, uulgi mos: quæ sunt omnia, persona, factum, causa, locus, tempus, modus, facultas, opinio. Si testata. Id est, de quibus testimonia habita sint. Euenti. Euentus, inquit ipse in Rhetoricis, est exitus alicuius negotij, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenit, eue- niet, euenturumq; sit. quare hoc in genere, ut commodius quid euenturum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat euenire considerandum est, hoc modo, ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Opinione. Opinio est cunctorum ad quæ ancipiti seramur sententia, uni uel pluribus propensior existimatio. Autoritate, Autoritas est mentis & corporis quædam

quædam dignitas, quæ efficit tum sua præsentia, tum etiam oratione, ut cæteri ei reuerentiam præstent. Si cum lege. Lex, ut Papinianus inquit, est cõ- mune præceptum, prudentium consultum, delictorum, quæ uel sponte uel igno- rantia contrahuntur, coercio, cõmunis Reipub. sponso. Cum more. Mos est, quod inter homines solitum est fieri. Cum religione. Religio est, quæ diuinæ naturæ cultum & ceremonias affert. Si antiquitas. Id est, ue- neratio. Si memoria. Ne uera exciderint, & falsa narret. Suauis au- tem narratio. Ut Cælij in Antonium, Nanq; ipsum offenderunt temulento sopore profligatum, totis stertentem præcordijs ructuosos spiritus geminare, præclarasq; contubernales ab omnibus spondis transuersas incubare, & reli- quas circum iacere passim: quæ tamen exanimata terrore, hostium aduentu percepto, excitare Antonium conabantur, nomen inclamabant, frustra ceruici- bus tollebant: blandius alia ad aurem inuocabat, uehementius etiam nonnulla feriebat. quarum omnium cum uoce, tactuq; oscitaret, proxima cuiusq; collum amplexu petebat, neq; euigilare cbruius poterat: sed semisomno sopore inter ma- nus centurionum concubinarumq; iactabatur.

C. F. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fi- De confirma-
dem pertinent. C. P. Ita est: quæ quidem in cõfirma- tione.
tionem, & in reprehensionem diuiduntur. Nam in cõ- Confirmatio
firmando, nostra probare uolumus: in reprehenden- duplex.
do, redarguere contraria. Quoniã igitur omne quod
in controuersiam uenit, id aut sit, nec ne sit, aut quid
sit, aut quale sit, queritur: in primo coniectura ualeat, Questionum
in altero definitio, in tertio ratio, species.

NARRATIONI iuncta sere partitio est, sed ipsa confirmationi ce- STREB.
dit, cuius est fundamentum. Cõfirmatio pars orationis est tertia. Ea est duplex,
aut nostra confirmamus, aut redarguimus contraria. Prior dicitur proprie cõ-
firmatio: posterior, reprehensio & refutatio. Omnis autem confirmatio ad-
hibetur quæstioni, alioquin frustra tela conicias, si nihil est quod petatur.
Quæstiones omnes numero sunt tres: An est, Quid est, Quale est. Nam si rem
non constet esse, queritur an sit. Si cõstet: aut quid sit, aut qualis sit: propterea
quod omnia sunt aut res ipsa consistens, aut rei accidentia. Ex tribus quæstioni-
bus oriuntur tres oratorum status: Coniectura, quæ suspitionibus inquirat: Dea-
finitio, quæ uim rei definiendo uerum nomen accommodat: Ratio, quæ est
rerum

rerum qualitas, et ostendit cuiusmodi sit illud, de quo agitur. Proponuntur autem constitutiones, quia omnes loci (quod ait in Topicis) ad plerasque quaestiones sunt, sed alij ad alias aptiores.

G. VALLA.

Quae ad fidem. Nam tametsi narratio ad fidem faciendam pertinet, in primis tamen confirmatio et confutatio. Quoniam omne Genus totius artis est rhetorices facultas. Rhetoricae uero species tres, quae tria genera causarum appellantur, Iudiciale, Demonstratiuum, Deliberatiuum. Materia, quaecumque quaestio circa quam uersari oratoris possit oratio. Partes huius materiae quaestio infinita, et definita. Definita, diuiditur in constitutiones, siue status, seu controversias libeat appellare. Eae itaque omnes aut in scripti alicuius causa uersantur: aut ex re ipsa sibi nomen uendicant: et perinde quae in scripto, legitime: quae in re, rationales nominantur. In scripto, cum unus scriptoris uerba defendit, alter sententiam: qui status, scriptum et uoluntas appellatur. Alter si inter se leges dissentiant, et utraque pars defendatur: status, leges contrariae. Tertio, cum scriptum de quo contendit, sententiam amplectitur ambiguam: ambiguus status dicitur. Quarto, cum ex eo quod scriptum non est, per collectionem aliquid intelligitur: quod quia per ratiocinationem et per syllogismi collectionem inuestigatur, a Graecis syllogismus, a nostris ratiocinatio nominatur. Quinto, cum scriptum quidem est, sed in quo uis est id uerbum non clarescit, finis uel finitiuus in scripto nominatur status. Earum porro constitutionum, quae rationales appellantur, ita distinguuntur iuxta Ciceronem in rhetoricis: quanquam uaria est de his inter rhetores opinio, sicut de memoratis. In his ergo quaeritur an sit, et quale sit: et praeter hoc, an iure, an more possit tractari iudicium. quod si quod factum negatur, coniecturalis, uel inficialis status appellatur. si factum constat, et quo nomine sit appellandum quaeratur: finitiuus status. quod si utrunque controversia careat, sed quale id sit quaeratur: generalis status nominatur. In hoc autem quaeritur de praeterito, aut de praesenti, aut de futuro. si de praeterito: iuridicialis. si de praesenti uel futuro: negotialis. Iuridicialis igitur, cuius inquisitio praeteritum respicit, in duas partes diuiditur: aut enim in ipso facto uis defensionis est, et absoluta constitutio nominatur: aut extrinsecus assumitur, et assumptiua nuncupatur. Haec porro diuiditur quadrifariam: aut enim conceditur crimen, aut remouetur, aut refertur, aut (quod est utilitimum) comparatur. Conceditur crimen, cum nulla facti inducitur defensio: sed uenia postulatur. Id fieri duobus modis potest: si deprecaris, aut purgas. deprecaris, cum nihil excusationis attuleris. purgas, cum facti culpa his ascribitur, quibus obisti obuarique non possit. sunt autem imprudentia, casus, necessitas, error. Remouetur uero crimen, cum ab eo qui incoepsit, transfertur in alium. id duobus fit modis, cum aut causa refertur, aut factum refertur. causa, cum aliena

pote

potestate aliquando factum esse contenditur. factum uero, cum alius aut potuisse, aut debuisse facere demonstratur. Refertur crimen, cum iuste in aliquem facinus commissum esse contenditur, quod is prouocari lacepsueritque iniuria. Comparatio, cum meliore de causa factum dicitur. Nunc quid hic Cicero dicat, intueamur.

C. F. Teneo istam distributionem. Nunc coniecturae locos quaero. C. P. In uerisimilibus, et in proprijs rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia uerisimile, quod plerumque ita fiat, ut adolescentiam procliuiorem esse ad libidinem. Propriae autem notae argumentum, quod nunquam aliter fit, certumque declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus, et quasi membris narrationis: ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerum ipsarum, negotiorumque naturis. In personis, naturae primum spectantur, ualitudinis, figurae, uirium, aetatis, marium, foeminarum, atque haec quidem in corpore. Animi autem, aut quemadmodum affecti sunt, uirtutibus, uitijs, artibus, inertijs: aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, uoluptate, molestia: atque haec quidem in natura spectantur. In fortuna, genus, amicitiae, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, diuitiae, libertas, et ea quae sunt ijs contraria.

ASSIGNAT coniecturae locos, qui partes eorum sunt qui principio libri numerabantur. Argumenta coniecturalia, aut sunt uerisimilia, aut propria rerum notae: ut quae dicuntur *ἐκ τῆς ἰστορίας*. Verisimilia definit, quae plerumque ita sunt: ut adolescentiam procliuiorem esse ad libidinem. Proprias notas appellat signa et argumenta necessaria, quae aliter esse non possunt, certumque declarant, ut fumus ignem. quae si cadunt in coniecturam, litem contro-

m 3 uersi

Loci coniecturales.

Coniectura in personis.

In personis tria genera bonorum considerantur.

uersamq; dissoluunt. Verisimilia reperiuntur aut in personis, aut in rebus ipsis. Ex his duobus tanquam membris conficitur oratio. Res sunt περιστασιας, quae circumstantiae uocantur, ut locus, tempus, facta, euenta, rerum negotiorumq; natura. Nam Quintilianus res omnes complectitur causas, loco, tempore, modo, facultatibus. In personis tria spectantur, quot sunt genera bonorum, & quot malorum. Alia enim corporis, alia animi, alia fortunae. In corpore spectantur ualctudo, figura, uires, aetas, sexus. In animo uirtutes, uitia, artes: & ex contrario inertiae: motus item, qui sunt quatuor, ut ante monstrauimus ex tertia Tusculana, cupiditas, metus, uoluptas, molestia. In fortuna genus, ut parentum maiorumq; amicitiae: liberi, ut filij filiae ue? propinqui, id est, cognati: affines ex connubio: opes in hominibus & rebus, honores in magistratibus, potestates in autoritate & gratia, diuitiae, libertas: & ea quae sunt contraria, ut inimicitiae, orbitas, inopia. Proferamus ex singulis singula enthymemata, quoniam in una causa omnia reperiri nequeunt: ut, qui aduersa ualctudine uteretur, domo non exijt. Pulcher & formosus libidine ferebatur. robustus petulanter egit. auare fecit senex. uenenum propinauit mulier. non deseruit uir fortis. latuit miles ignauus. ignarus rerum foresium rusticus. fallit praearicator. cupiditate regni bella in patriam geret Caesar. nullum bellum suscipiet timidus. uoluptate literarum captus operam dabit. molestum uitae genus deseret Cato. gloriabatur insolenter loco nobili natus: fretus amicis has suscepit inimicitias. nihil magni faciet proletarius: propinquos inopes ditare cupiebat. affinitate noua Pompeij fretus Caesar, res nouas mouebit. Neuius, qui opibus & gratia plurimum ualcret, Quintium sine re uocauit in ius. Antonius prouinciam adeptus nihil non licere arbitrabitur. homo potens non metuit ne ab rusticis & bonis euerso traheretur ad iudices. diues iniuriam facit: seruus liberari cupit. Ego quidem Ciceronis exempla proferre possum, sed immensa rerum magnitudo me terret, qui breuitati maxime studeo. Quocirca satius esse duxi compendiosis enthymematis omnia notare, quam ingenia confundi immodica rerum prolixitate. Nec illud nouum est, quod argumentum uerbo concludimus. Etenim uideas oratorum narrationes, inspergi probationum seminarijs, ex quibus argumentationes fieri totidem possunt. Singulis enim uerbis singula persepe notantur argumenta.

G. VALLA.

Nunc coniecturae. Hoc dicit, Quoniam rationalium constitutionum prima est coniecturalis, uelim mihi explices locos, unde in hac quaestione possim argumenta deducere. In uerisimilibus. Id est, quoniam factum esse negatur, a uerisimilibus & proprijs notis rerum argumentandum. proprijs autem notis ait: id est, signis unde uideri possit, aut factum, aut non factum esse quidpiam. Ut fumus. Videtur siquidem unde fumus erumpit, ibi ignis esse.

Ex par

Ex partibus, &c. Quod facit Cicero pro Milone, cum in narratione ipsa nihil apparatus fuisse Miloni ostendit, ut insidias faceret: at contra fuisse Clodio. Naturae. Sint ne procliuces ad id, an minime. Quemadmodum affecti. Hoc est, an bene educati, an secus. Artibus. Nunquid lasciui, uagi, errabundi; sint, nulla arte instituti, an secus. Inertijs. Hoc est, an sint artium expertes. Aut quemadmodum commoti. Ut facilius potuisse fieri, aut non potuisse ostendatur, si affectuosos, aut minime, esse ostendamus. si nullo, uerbi causa, modo ad iram prouocari potuisse, ut id fecerint, contendamus. In fortuna. Quibus omnibus probari potest aliquid facilius fieri potuisse. Opes. quibus colimur: quae non tam usum, quam lautum usum rerum nobis suggerunt, ut canes uenatici, & similia. Diuitiae. Quibus utimur: ut si abundemus frumento, uino, oleo, caeterisq; huiusmodi.

In locis autem, & illa naturalia, maritimi, an res ^{Coniectura} moti a mari: plani, an montuosi: leues, an asperi: ^{a loco.} salubres, an pestilentes: opaci, an aprici. & illa fortuita, culti, an inculti: celebres, an deserti: aedificati, an uasti: obscuri, an rerum gestarum uestigijs nobilitati: consecrati, an profani.

VERISIMILIA quoniam posita sunt in personis, & locis, & temporibus, & reliquis, altera pars distributionis est locus. In locis quaedam naturalia, quaedam fortuita. Illa talia sunt sine hominum industria, haec contra. Membra partitionis huius bina iungenda sunt, propterea quod contraria contrarijs opponuntur, & in hac dispositione facilius intelliguntur. Maritimi loci, sunt mari finitimi. Remoti a mari, Mediterranci dicuntur. Verbum montuosi improbarunt uiri doctissimi, & montosos dicere maluerunt: quibus ego consentio, sicq; legendum contendo. Enimuero a monte ducitur montosus, ut a facinore facinorosus, dedecore dedecorosus: nec montosum quispiam dixit. Vigil. vii. Et te montose misere in praelia Nursae. Quintilianus, qui & alia multa, & hunc locum transtulit in suos libros, montanos locos nominauit.

Leues opponuntur asperis, differunt a planis, in quibus spectatur situs equalitas & aperta porrectio conclusa montibus. In leuibibus aliud consideratur, ut rasa terra facies, dorsumq; leuigatum. Vasti sunt uacui, neque aedificati. Obscuri, ignobiles. Hoc in coniectura quale sit, illustremus exemplo, Scipio nusus aduersus Annibalem, deliberat qua sit facturus iter Pannus in Italiam:

Non

Non traiciet Annibal per alpes loca montosa, aspera, insalubria, opaca, inculta, deserta, uasta, ubi sit extrema pernicies hominum atq; iumentorum. Maritima sectabitur, propiora subsidijs & Carthagini. Mediterranea uitabit, ubi timeat exercitum intercludi: quodq; turmis equitum praestat, planis feretur campis & facilibus, quâ uideat cultiores agros & frequentiores populos, unde spes oriatur praedae amplioris. Teneamus igitur oram Liguria & Galliae fines. Locum Cicero tractauit pro Milone, pro Quintio, contra Seruilium Rullum, ubi coniecturam facit locos pestilentes uenum iri. Pro Celio, pro Deiotaro, sed in Verrem frequentissime tum ad coniecturam, tum ad qualitatem. Abstini longioribus exemplis.

G. VALLA. In locis autem. Loci ad coniectandum argumenta maxime suppetent, cum in omni genere, tum in deliberatiuo: ut si quaeratur, an Caesar Rhenum transgressus, Sueuos obstantibus locorum iniquitatibus possit debellare: an Morinos, qui se in paludes condant, & huiusmodi alia. Leucis. Prima producta accipiendum, hoc est minime herbidi, uel arborosi. Opaci. Crebris arboribus solares radios arcetes. Aprici. Sole gaudentes: unde, apricis statio mergis: & apricos meminisse senes Vergilius Persiusq; dixerunt. Celebres. A multis habitati. Obscuri. Incogniti. Profani. Ab omni religione remoti. ex his proposita materia cuius ducere argumenta minime erit difficile.

Coniectura a tempore. In temporibus autem, praesentia, & praeterita, & futura cernuntur. In his ipsis uetusta, recetia, instantia, paulo post, aut aliquando futura. Insunt etiã in temporibus illa quae temporis quasi naturam notant, ut hyems, uer, aestas, autumnus, aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempestas, quae sunt naturalia. Coniectura a factis. Fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiae. Iam facta & euentus, aut consilij sunt, aut imprudentiae: quae est aut in casu, aut in quadam animi permotione. Casu cum aliter accidit, ac putatum sit. Permotione, cum aut obliuio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa permouit. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda.

STREB. TEMPORVM partitio est in praesentia, quae frequenter Quintilianus appellat.

appellat instantia, in praeterita, in futura. Praeterita diuiduntur in uetusta & recentia. Futura partiuntur in futura paulo post, & olim futura. Praeterea in temporibus quaedam naturalia, quaedam fortuita. Naturalia duplicia. Alia temporis quasi naturam notant, & opportunitatem uel agendi, uel non agendi, uel dicitur. A quibusdam Latinis speciale tempus, ut hyems, uer, interdiu, noctu. Alia sunt anni tempora, quae generalia dicuntur, non habita ratione agendi negocij, ut mensis, dies, nox, hora, tempestas: quod est tempus simpliciter dictum, ut hic sumitur. Fortuita spectant humanas actiones: ut sacrificia: dies festi, in bello, in conuiuio. Ex praeterito colligitur praesens. Vergilius, Non tu in triujs indocte solebas Stridenti miserum stipula disperdere carmen? Rerum difficultatem etiam tempus ostendit. Idem, Quinciam hyberno moliris sidere classem, Et medijs properas aquilonibus ire per altum, Crudelis. Tempore laudabilior est uirtus. Idem, Nox erat, & terras animalia fessa per omnes, Alituum pecudumq; genus sopor altus habebat: Quum pater in ripa gelidique sub aetheris axe Aeneas tristis turbatus pectora bello Procubuit, seramq; dedit per membra quietem. A tempore atrocitas rei colligitur. Cicero pro Celio, Si quis Iudices forte nunc adsit ignarus legum, iudiciorum, consuetudinis uestrae, miretur profecto, quae sit tanta atrocitas huiusce causae, quod diebus festis, ludisque publicis, omnibusq; negocijs forensibus intermissis unum hoc iudicium exerceatur. Tempus in oratione pro Milone Cicero tractat, & in narratione, & in argumentis: ut, Clodius uideret ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses Praetura gerere posset: ut Praetura manca ac debilis esset futura, Consule Milone: ut sciret iter solenne Miloni esse Lanuuium: ut Roma pridie profectus sit: ut Milo in Senatu fuerit, quoad Senatus demissus est: ut sit domi commoratus: ut profectus sit id temporis, quum iam Clodius redire potuisset: ut factus sit obuiam Clodio hora fere undecima, aut non multo secus. Quem si interficere uoluisset, inquit, quantae quoties occasiones, quam praeclearae fuerunt? In his omnibus est argumenti ratio conclusa temporibus. Talia reperies prope infinita in Verrem, sed mihi sat est monstrasse uiam, & digitum ad fontem intendisse. Facta in distributione uerisimulium, quarta fuerant. Ea aut consilij sunt, aut imprudentiae, quia rem facimus, aut consulto, aut ignoranter. Imprudentia autem & eiusmodi ignoratio est, aut in casu, quum aliter accidit ac putabamus: aut in quadam animi permotione, ut obliuione, errore, metu, cupiditate, quibus mortales sensus frequenter occaecantur. Habet igitur imprudentia quandam necessitatem, quoniam errore ducta quo alioqui minime uelit, pertrahitur. Euentus eodem modo diuiduntur, ijque factis adiunguntur: quia secundum facta eueniunt & subsequuntur. Ut bellum factum atq; confectum sequitur clades, captiuitas, seruitus, exilium. Hi sunt belli

gratiores euentus: feliciores autem, uictoria, corona, trophaeum, ouatio, triumphus. A facto coniectura ducitur. Vergilius, At non ille, fatum quo te mentiris, Achilles, Talis in hoste fuit Priamo. à crudeli facinore Pyrrhi ducit argumentum Achilles eum non esse filium. Ab euentu. Cicero pro Ligario, Causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certe etiam ea iudicanda est, quam dii adiuuerunt. De imprudentia, & animi permotione, Cicero pro Sexto Roscio, Consilium ceperunt plenum sceleris & audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem ueterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspitio: denique, ut quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. Ita loqui homines, quod iudicia tandiu facta non essent, condemnari eum oportere, qui primus in iudicium adductus esset: huic autem patronos propter Chryfogoni gratiam defuturos, de bonorum uenditione & de ista societate uerbum esse facturum neminem: ipso nomine parricidij, & atrocitate criminis fore, ut hic nullo negotio tolleretur, cum ab nullo defensus esset. hoc consilio, atque adeo hac amentia impulsus, quem ipsi, quem cuperent, non potuerunt occidere, eum iugulandum uobis tradiderunt. Hic Roscium explicatur error, & amentia, & imprudentia ad probandam falsum crimen intentatum.

G. VALLA. Tempestas. Tempus quo aliquid agitur: ut cum dicimus, hac tempestate hoc non fit: ut, Nulli maior fuit usus edendi Tempestate mea, dixit Iuuenalis. Fortuita. Quae obueniunt, ut ipsis forte liberit hominibus colere. Et euentus. Supra quid per euentum accipere oporteat, exposuimus. Casu. Est siquidem proprie casus aut in ratione carentibus, aut prorsus anima: sicut fortuna, in ratione utentibus, cum aliqua praeter propositum conueniunt. Nunc ergo casum, fortuitum euentum accipiendum. In imprudentia. Quoniam prudentia, ac imprudentia arbitraria, ac in nostra optione posita neutiquam sunt.

Rerum autem bonarum, & malarum tria sunt genera. Nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. Huius igitur materiae ad argumentum subiectae perlustrandae animo partes erunt omnes, & ad id quod agetur, ex singulis coniectura capienda.

STREB. RERVM ipsarum negotiorumque natura, postrema fuit in uerissimum

lium diuisione. In quo quidem haerere possis, qua ratione motus recidat in ea ipsa, quae paulo ante personis attribuerat: deinde res & negocia, à factis & euentis quid quantumque differant: & tandem quod sit hoc argumentandi genus. In personis haec tria spectamus, ut personarum uim naturamque deprehendamus: quod tum maxime licebit, si quae sunt in re ipsa, quaeque extrinsecus assumuntur, explorata, quae sita, notaque teneamus. Eadem & per se citra complexum personarum considerantur: quam uim habeant, quid efficiant, quae maiora, quae minora, quae consentanea, quae contraria, quae repugnantia, qua ratione non incommode separantur a personis, ac sola tractantur: & in demonstratione & deliberatione, saepe etiam in iudicio. Differuntque à factis, quia rerum negotiorumque natura praecurrunt, ut impulsioni causaque motrices. Facta & euenta subsequuntur. Nam quid aliud Cicero uoluit per rerum negotiorumque naturas, quam causas efficientes illas, unde colligit orator aut aliquid esse factum suadente opinione boni, aut non esse factum dissuadente opinione mali: Rerum enim bonarum opinione ad faciendum quid impellimur, à malis rebus auocamur. Quarendum igitur in suspitione coniecturae, quale sit negotium, & quae uis eius, atque natura: ut quid efficiat in animis nostris, intelligatur. Vtrum relegatio Sexti Roscij, qua pater cum relegauerat in agrum, potuit efficere parricidium. quid odium, ira, amor, ebrietas efficiant. quid commiserit Verris audacia. quid factura sit Antonij libido. quid ambitio mouebit. an pudorem uincet libido, auaritia magnificentiam. inuidia ne possit esse cum amicitia, grauis amor sine probro. Quicquid sit igitur, ab aliquo fieri necesse est: & in tempore, & in loco, & aliqua de causa fieri, & ad aliquem exitum perducit. Quamobrem particbatur uerissimum fontes in personas, tempora, locos, negotiorum naturas, facta, & euentus. Haec est probationum materia. Unde dicitur, & sylua quaedam, unde conficiuntur argumenta. Igitur perlustrandae animo, & diligenter excutiendae partes erunt omnes, ut ad id quod agetur, ex singulis, si quid modo subministrant, coniectura capiatur.

Perlustrandae. Vt quoties quaestio aliqua coniecturalis in quouis genere G. VALLA. fuerit oblata, ex his omnibus sedibus educere possimus argumenta.

Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex factis Coniectura ex
et uestigijs sumitur, ut telum, cruor, clamor editus, tibi signis.
tubatio, permutatio coloris, oratio incostans, tremor,
& eorum aliquid, quod sensu percipi possit, etiam si

præparatum aliquid, si communicatum cum aliquo,
si postea uisum, auditum, indicatum,

STREB. FACTI uestigia signa dicuntur, quæ Cicero & cum secutus Quintilianus separauit ab argumentis, quod signa inartificiales essent probationes, argumenta inuenirentur oratoris officio. quanquam Cicero ponit hic genus argumenti ex facti uestigijs, accipiens nomē argumenti, quod significet omnem probationem. Signum est, quod ex eo, de quo queritur, natum sub oculis uenit, ut sanguis ex cæde. E signis, aliud est necessarium, ut cicatrix perpetuum est indicium uulneris: Aliud non est necessarium, ut telum, repertum in uulnere, uel cruentum. ut cruor aspersus. clamor editus, id est, emissus. titubatio, quod est consternata mentis indicium. permutatio coloris, uacillantis animi signum. oratio inconstans, mendacij scelerisq; nota. tremor, timoris index. Et eorum aliquid, quod sensu percipi possit, ut strepitus, eiulatus, imploratio, tumor, sudor, uultus iratus, diuisa coma, dissecta uestis. Si præparatum aliquid, ut Clodius palam agere cepit, & aperte dicere, occidendum Milonem. seruos agrestes & barbaros ex Apennino deduxerat. Si communicatum cum aliquo, si postea uisum, auditum, indicatum, ut coniuratio Catilinæ primum cum Aërio fuit communicata: deinde cum Fuluiæ: tum postea indicata, audita, uisa: hisq; signis manifesto comprobata.

G. VALLA. Ex facti. Quæ signa superius diximus appellari, de quibus superius abunde dictum est. Quod sensu. Præsertim uisu & auditu: qui omnium acerrimi sunt.

Verisimilia autem partim singula mouent suo pondere: partim etiam si uidentur esse exigua per se, multum tamen, cum sunt coaceruata, proficiunt.

STREB. QVVM primum sit inuenire, disponere secundum, assignat locos unde eruuntur argumenta coniecturalia. Nunc ut inuenta digeramus, in aciemq; reducamus, utendi causa præcipit. Verisimilia si mouent suo pondere, singula collocantur: si sunt infirma, tamen coaceruata proficiunt. De quo Quintil. in hanc sententiam, Firmissimi argumentorum singulis instandum: infirmiora congreganda sunt, quia illa per se fortia non oportet circumstantibus obscurare, ut qualia sint appareant. Hæc imbecilla natura, mutuo auxilio susinentur. Itaque si non possunt ualere, quia magna non sunt: ualebunt, quia multa sunt: quæ ad eiusdem rei probationem omnia spectant: ut si quis hereditatis gratia, hominem occidisse dicatur, hereditatem sperabas, & magnam hereditatem, & pauper eras, &

eris, & tum maxime à creditoribus appellaberis, & offenderas eum, cuius heres eras, & mutaturum tabulas sciebas. Singulis instat in Clodium, ut initio confirmationis, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse demonstrat.

Multum tamen. Dixisse enim ideo uideri hunc illum occidisse, quod eum oderat, parum est: at & quod minatus erat se occisurum, & quod inuentus cum gladio cruento, & quod argutus titubarit, & cætera huiusmodi si addantur: hac coaceruatione fieri uidetur iam indubitatum.

Atq; in his uerisimilibus insunt nonnumquam etiam certæ rerum, & propriæ notæ.

SIPROPRIAE notæ argumentum supra definiit, quod nunquam aliter sit, certumq; declarat: Verisimile, quod plerumq; ita sit: qui fieri potest, ut in uerisimilibus insint etiam certæ rerum, & propriæ notæ? Sic enim erit argumentum necessarium, idemq; minime necessarium, quod fieri non potest. Id Cicero non dicit, sed in uerisimilibus coaceruatis certas esse propriasq; rerum notas, hoc est, ex his argumenta nonnumquam suboriri necessaria. Quemadmodum paulo post dicit, ex communibus proprium quid sit elucere: ut, eras in eo loco cum telo, solus eras, clamabas: redijsti cruentus, titubasti, mente concidisti: Hominem igitur occidisti. Nullum istorum necessarium est, uniuersa sunt necessaria, ut rhetores utuntur appellatione necessarij.

Maximam autem facit fidem ad similitudinem ueri primum exemplum, deinde introducta rei similitudo: fabula etiam nonnumquam, etsi sit incredibilis, tamen homines commouet.

EXEMPLVM maximam facit fidem, ad similitudinem ueri, hoc est, ut res uerisimilis esse uideatur. Differt à similitudine, & fabula. Nam exemplum est rei gestæ utilis ad persuadendum commemoratio. Similitudo, collatio rerum in qualitate. Fabula, quæ neque ueras, neque uerisimiles continet res: propterea dicit eam incredibilem. Exemplum est pro Cluentio, ad capiendam coniecturam de Staleno iudice corrupto, iam hoc ignoratis iudices, ut etiam bestię fame dominante plerumque ad eum locum ubi pasta aliquando sint, reuertantur. Hæc similitudo est: subdit exemplum, Stalenus biennio antequam causam bonorum Safinij Atellæ recepisset, sexcentis milibus nummum, se iudicium corrupturum esse dixerat. Quæ cum accepisset à pupillo, suppressit, iudicioq; facto nec Safinio, nec bonorum emptoribus reddidit: quam quum pecuniam profudisset, & sibi nihil non modo ad cupiditates suas, sed ne

sed ne ad necessitatem quidem reliquisset, statuit ad easdem sibi prædas ac super-
pressiones iudiciales reuertendum. Fabula est coniecturalis apud Terent.
Dauius sum, non Oedipus. Res obscuras à se non capi probat hac fabula. Et in
Antoniana quarta, Quid legio Martia, quæ mihi uidetur diuinitus ab ipso deo
traxisse nomen, à quo populum Romanum generatum accepimus: Non ne ipsa
suis decretis priusquam Senatus hostem iudicauit Antonium? Si Mars genuit
populum Romanum, uerisimile est, & hunc Martiæ legioni suum nomen dare
uoluisse. Quod Cicero fabulosum nouit, ut ostendit libris de natura deorum.

Hæc ideo proposuimus exæpla, quod arbitrantur multi in coniectura (quum
probanda res est) non habere locum exemplum, non similitudinem, & multo-
minus fabulam. Quæ tamen potentissima sunt, ac frequentissima, si coniectura su-
mitur de futuro, ut in deliberatione. Exempla reperies infinita, & in historijs,
& in concionibus, & in omni fræ sententia.

G. VALLA. Primum. Si prostramus alios idem scisse, & similitudinem ostendamus.
Fabula. Quod ex usu ipso apparet.

De definitione.
Definitio ex qui-
bus constet.
Definitionū spe-
cies.

C. F. Quid definitionis, quæ ratio est, & quæ uia?
C. P. Non dubiū est id quidem, quin definitio ge-
nere delectetur, & proprietate quadam, aut etiā com-
munium frequentia, ex quibus proprium quid sit elu-
ceat. Sed quoniam de proprijs oritur plerūq; magna
dissensio, definiendum est sæpe ex contrarijs, sæpe
etiam ex dissimilibus, sæpe ex paribus.

STREB.

QVÆSTIO quid est, in ordine secunda per definitionem explicatur,
quo sensu definitio uenit in iudicium. Nam quum tota uis explicandæ causæ
sit in definitione eiusq; confirmatione, non immerito genus illud causæ ab eo,
quod præcipuū est, definitio nominatur. Vnde miror haud defuisse recentiores,
qui tanto uiro obstrepent, quū diceret in iudiciū uenire definitione. Est autem
definitio (ut Quintiliani uerbis) rei propositæ propria, & dilucida, &
breuiter comprehensa uerbis enunciatio. Conficitur à genere: & à differentia:
quam uocant essentialem, si modo nominari potest, quod perraro contingit:
ut, animal est corpus animatum: homo est animal rationale: pecus est animal
rationis expertus. Sunt istæ propriæ definitiones, ac breuissimæ: sed adeo pau-
cæ, ut oratori copiam quærenti nunquam fræ respondeant. Quamobrem diffe-
rentiam tacet Cicero, Proprietatem generi coniungit, qua etiam differentiam comple-

complectitur: ut, ignis est elementum calidissimum, est ignis proprium calere.
Auis est animal uolatile. Sacrilegium sacri direptio. Tyrannicida, tyranni per-
cussor accepto consilio reipublicæ liberandæ. Rhetorice est bene dicendi scien-
tia, Grammaticæ loqueadi, Dialecticæ disserendi, Physicæ causarum natura-
lium. Prudentia, uirtus est intelligendi. Eiusmodi finitiones ex genere, & pro-
prietate quadam multæ reperiuntur. Quod autem propria ad communia re-
feruntur, annectit secundum finiendi genus à communium frequentia, ex qui-
bus proprium quid sit eluceat. Utamur Ciceronis exemplo, Hereditas est pe-
cunia: commune adhuc, multa enim genera sunt pecuniæ. Adde quod sequi-
tur, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit. Nondum est definitio: mul-
tis enim modis sine hereditate teneri mortuorum pecuniæ possunt. Vnum ad-
de uerbum, iure iam à communitate res disiuncta uidebitur: ut sit explicata de-
finitio sic, Hereditas est pecunia, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iu-
re. Ergo è communium frequentia proprium quiddam conficitur, ut quod
uni tantum conueniat. Tradit alia definitionum genera, propterea quod de
proprijs oritur plerumque magna dissensio. Quoniam quid sit cuiusq; rei pro-
prium sæpe dubitatur: ut, an lucere, & calere sint ignis propria: Proprium ne
sit oratoris argumentari, an ne dialectici: amici fauere: senis agere parce: me-
retriciis exigere: serui fallere: lenonis blandiri: amatoris polliceri: Vnde
Quintilianus ita subscribit, Sæpiissime autem quid sit proprium cuiusque quæ-
ritur: ut si proprium tyrannicidæ negemus tyrannum occidere, quia si carni-
fex eum occidat, non sit tyrannicida, neque si quis imprudenter occidat. Ad
eas dissensiones euitandas aliquando finiemus ex contrarijs. Horatius in Episto-
lis, Virtus est uitium fugere, & sapientia prima Stultitia caruisse. Iustus, qui
neque sibi, neque alteri sit iniurius. Prudens, qui non decipitur ignorance
rerum, quas sciri oporteat. Aliquando ex dissimilibus: ut, seruire non est ser-
uum esse, sed uel serui, uel addicti conditiones obire. Latitia est non quod uo-
luptas, sed animi motus ex opinione recenti boni præsentis. Qui agri prohibe-
bet aditu non uim affert, sed iniuriam facit. Sic finiebant aduersarij Cecinnæ.
Sunt definitiones, ut ipse testatur in Topicis, aliæ partitionum, aliæ diui-
sionum: ut, Ius ciuile est, quod in legibus, senatusconsultis, rebus iudicatis,
iuris peritorum autoritate, edictis magistratum, more, æquitate, consistit.
Tamen quia dissimilia proposuit, quibus ex aduerso paria respondent, lega-
mus ex paribus, non ex partibus. Nam & Quintilianus comparationes
prodesse finitionibus dicit. Et si definimus à dissimili, id possumus à pari: ut,
continentia est in rebus nostris, quod abstinentia in alienis: per quam cu-
piditas consilij gubernatione regitur, Tutor est pupilli ueluti procurator iu-
re constitutus.

Quid

G. VALLA.

Quid definitionis. Post coniecturalem statum sequitur, ut paulò antè ostendimus, finitiuus. Tractatis ergo coniecturæ locis, sequitur iam, ut finitiuus quoque status locos pariter exponat. Non dubium. Quintilianus ubi hunc statum tractat, Qui priuatam pecuniam, inquit, de templo surripit, sacrilegij reus est: culpa manifesta est: quæstio, an huic crimini nomen quod est in lege, conueniat: ergo ambigitur an hoc sacrilegium sit. Accusator quia de templo sit surrepta pecunia, utitur hoc nomine. Reus, quia priuatam surripuerat, negat esse sacrilegium, sed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet sacrilegium, Est surripere aliquid de sacro. Reus sic finiet sacrilegium, Est surripere aliquid sacri. Vterque finitionem alterius impugnat. Ea duobus generibus eueritur, si aut falsa est, aut parum plana. Docet ergo Cicero definire, Non dubium, &c. Hoc dicit, definitio fit multis modis, sed potissimum genere, & differentia: ut, homo est animal, genus expressi, rationale: adiecta iam à cæteris separans animantibus differentia, quam Cicero nunc proprium uocat. quid autem intersit inter differentiam, & proprium, ab Aristotele in Topicis, & Porphyrio in quinque uocibus percipi potest. Sed addit, Aut communiu frequentiam, id autem fit, cum proprio, aut differentia caremus: ut si dicas, homo est animal bipes, latis unguibus, & protensis, sursum in cœlum spectans, cui ab humeris brachia demittuntur brachia: & cætera hoc modo. Ex quibus. Nam ex omnibus uideri potest proprium factum esse. Definiendum. Subaudiendum, adiecta negatione: ut Horatianu illud, Virtus est uitium fugere, & sapietia prima Stultitia caruisse. id maxime solet fieri de principijs, quoniam genera superiora non habent: ut, punctum est, cuius pars nulla. Dissimilibus. Vt si dicas, rhetorica est ars liberalis: quæ nec grammatica, nec poetica, & reliquas enumerando, aliam ab alijs esse significes. Partibus. Vt rhetorica est, quæ inuentione, dispositione, locutione, memoria, pronuntiationeque consistit.

Quamobrem descriptiones quoque sunt in hoc genere sæpe aptæ, & enumeratio consequentium, in primisque commouet explicatio uocabuli, ac nominis.

STREB.

DEFINITIONES omnis præter eam, quæ constituitur genere, & differentia, quidam putant esse descriptiones: in quo mea sententia falluntur. Non uidet hic octo definiendi species Ciceronem facere, & à reliquis partibus descriptiones separare: quia uocet descriptiones personarum rerumque, suas, & apertas explicationes, quibus omnia dilucidius exprimuntur: quæ sunt definitiones uocabuli, ex accidentium congerie. Nec obest eas descriptiones figuras uideri, alia ra

alia ratione sunt figuræ, alia ratione sunt earum rerum, quas definire uolumus, explicationes. Quod si qualitates ostendunt, quale sit potius, id quod definitur, quam quid sit, id ne te moueat. Ex qualitatibus enim rerum natura per sepe cognoscitur. Et hoc contendit orator aperte demonstrare, quod explicandum suscepit: quod quia facere non potest, illa subtili, & ad morem dialecticorum formata conclusione, ac præcisæ comprehensionis necessitate ideo latius fundit orationem: & ut intelligant omnes, hoc assequitur euidenti rerum descriptione. De quo Fabius, Rarissima, inquit, apud oratores reperietur illa ex consuetudine philosophorum ducta seruitus. Est enim certe seruitus, ad certa se uerba astringendi. Ergo si quid sit ledere maiestatem, definire uoles, utilius erit explicare multis, qui lege, qui consuetudine, qui sermonibus hominum dicantur ledere maiestatem: quæ uis ea sit uerbi, quæ ratio, quæ natura: utilius erit, inquam, hæc explicare, quam circumscriptam, breuemque implicare definitionem. Cicero de Oratore libro secundo, Quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatauit, quid esset maiestatem minuire. Etenim definitio primum, reprehensio uno uerbo, aut addito, aut dempto, sæpe extorquetur è manibus. Deinde genere ipso doctrinam redolet exercitatio nemque penè puerilem. Tum & in sensum, & in mentem iudicis intrare non potest. Hæc ille. Ex quibus intelligas Oratori magis conuenire descriptiones, quam dialecticorum definitiones. Sic Sallustius Catilinam describit, Annibalem Liuius, Pisonem Cicero, famem Onidius, parasitum Terentius. Sic explicat quid sit, afferre uim, Cicero in Oratione pro Cecinna. Definimus enumeratione consequentium, quum quæ necessario, uel tanquam necessario consequuntur, enumeramus, ad explicandum, quid sit, unde procedunt. Etenim ex prioribus posteriora, & ex posterioribus priora monstrantur. Hoc definiendi genere utitur octaua Philippica, Dum Brutus oppugnatur, non est bellum? Mutina obsidetur, ne hoc quidem bellum est? Gallia uastatur, Claterna recepta est, fugati equites, prælium commissum, occisi aliquot, delectus tota Italia decreti sublatis uacationibus, saga cras sumentur, utrum hoc bellum non est? Enumerauit ea quæ bellum susceptum consequi solent: quæ si posita sint, necesse est esse bellum. Consequentia quidem Cicero dicit, ea quæ rem necessario consequuntur: tamen adiuncta etiam consequentia dicuntur: nec incommodum est in enumeratione posuisse uel adiuncta uel consentanea, quamquam fortiora sunt necessaria: ut, neque spirat, neque mouetur, neque ullo modo sentit, mortuus est igitur. Postremum definiendi genus est explicatio uocabuli ac nominis. Cicero eadem octaua Philip. Quid est enim tumultus, nisi perturbatio tanta, ut non maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus. hæc ille. Tumultus est timor multus, & tantus, ut non maior timor

o

oriatur

oriatur, quia est omnium maximus. Ergo quia definitio est locus, & ex ea ducitur argumentum, & hic singulorum statuum proprii loci designantur, hæc de definitione tradita sunt. quæ iuuatur, à contrarijs, à dissimilibus, à paribus, à notatione, ab enumeratione: qui quidem loci per se sunt, sed tum cadunt in definitionem, quum materiam definiendæ rei præstant.

G. VALLA. Quamobrem. Subaudi, quoniam desunt propria: ut si dicas, homo est in quo pietas, in quo iustitia, in quo æquitas, in quo religio. & rursus flagitium, scelus & cætera, quæ tam uitiorum, quam uirtutum nomen habere inueniuntur. Enumeratio. Quæcunque res id quod definias, consequi uideantur. In primisq;. Hoc est, etymologia. Idem ait Quintilianus: Maximus enim, inquit, usus in approbando resellendoq; sine priorum ac differentium: nonnunquam etiam etymologia: quæ tamen omnia, sicut in cæteris, confirmat æquitas, nonnunquam etiam coniectura mentis. Etymologia maxime rara est. Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur, unde etiam nomen ductum est tumultus? Et Cicero, qui, sicut pro Celio, per consequentia definit accusare hoc modo, Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet. Ita pro Balbo aduersarij etymologiam uerbi carpit, inquit, Erat accusatoris interpretatio indigna responsione, qui ita dicebat, comiter esse communiter: quasi uero priscum aliquod, aut insolitum uerbum interpretaretur. Comes, benigni, faciles, suaues homines esse dicuntur, qui erranti comiter monstrant uiam benigne, non grauate. comiter quidem certe, non communiter conuenit. In hoc genere. Subaudi, qualitatis. nam postea quam an sit, & quid sit nouit, quærit tertio loco quale sit, hoc est, statum qualitatis: qui tertius rationalis est status.

C. F. Sunt exposta iam ferè ea quæ de facto, quæq; de facti appellatione quærentur, Nempe igitur ea restant, quæ cum factum constet, & nomen, qualia sint uocatur in dubium. C. P. Est ita ut discis. C. F. Quæ sunt igitur in eo genere partes? C. P. Aut iure factum depellitur, aut ulciscendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitia, aut religionis, aut patriæ nomine, aut denique necessitate, inscitia, casu, Nam quæ motu animi, & perturbatione facta

De statu qualitatis.

Species qualitatis.

facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen, in legitimis iudicijs non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo quale sit quæritur, ex controuersia iure, & recte ne actum sit queri solet, quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est.

FACTVM coniectura quæritur: facti nomen & appellatio, definitio = S T R E B. ne. Tertius est status qualitatis. Is est duplex, unus absolutus: quo iure factum depellitur. tanquam per se probabile, hoc est, ad facti defensionem nihil extrinsecus assumitur: ut Cicero fatetur Ligarium in Africa fuisse, quod ipsa rei natura non erat improbandum. Alter est *κατὰ τὴν ἰδέαν*, à Latinis dicitur assumptius, in quo factum per se improbabile, assumptis extrinsecus auxilijs tuetur: ut, Clodium insidiatorem Milo iure interemit, assumitur insidiarum crimen, ut factum iure uideatur, quod alioqui non licebat. Hæc assumptiua pars iterum multiplex: aut enim assumit in defensionem causam doloris ulciscendi, quando crimen, alterius facti causa tuetur, nostraq; defensio constat eius accusatione qui uindicatur: ut, Occisus est Clodius, qui uim inferbat. Hæc relatio criminis appellatur, ineptius translatio. Aut assumit pietatis, aut pudicitia, aut religionis, aut patriæ nomen: id est, factum tuetur ex aliqua utilitate Reipublicæ, aut hominum multorum, aut ipsius aduersarij. Hæc remotio criminis est dicta. Differt à relatione, quod illa causam tuetur ex contrario factio: hæc ex utilitate defensionem suscipit: ut, Si Nasica fatetur occisum esse Tyberium Gracchum, si Brutus Casarem: idq; pietatis, religionis, & patriæ nomine, simul utetur & relatione criminis, & remotione, quia dominationis adferet crimen, eademq; Reipublicæ commodis adiunget. At si quæ mandata legatus acceperat, haud exposuit reus factus, utilitate nitetur, quod exponi talia non expedire patriæ duxerit. Si Trebonius miles excuset à se factam eadem, pudicitia nomine remouebit crimen. Assumitur etiam necessitas, inscitia, casus. Purgatione uocat, libro de Inuentione. Necessitas, ut si quis obire munus ingrauescente morbo non potuit. Inscitia, id est, ignorantia, ut si tenueris alicnum, quod putas esse tuum. Casus, ut si cupiens in sylua confodere feram, imprudenter hominem conficiat: siq; ludo certans aduersante fortuna concertatorem interimat. Colligamus paucis, Qualitas est absoluta quum iure factum depellitur. Relatio criminis quum factum depellitur ulciscendi doloris gratia. Remotio criminis quum pietatis, aut religionis, aut patriæ nomine factum defenditur. Purgatio siue Concessio, quæ ducitur in defensionem

necessitas, inscitia, aut casus. Postrema deprecatio, quia minus est in ea praesidium minusque firmamenti, ea tum necessaria, quum quid fecimus motu animi et perturbatione sine ratione, ueniamque deprecamur. Et haec, inquit, defensionem contra crimen in legitimis iudicijs non habet, quod ordinarij iudices, et legibus, et iurciurando, atque religione teneantur: sed in liberis disceptationibus, quum qui disceptat, atque cognoscit, legibus est solutus. Ut rex, ut populus uniuersus misereri quidem potest, ac uentiam dare supplicanti, qui omni praesidio relictus ad unam confugit misericordiam. Altera est deprecatio iuncta defensionem, in omni fere iudicio perutilis, et in peroratione frequens. Posteaquam partes generis huius ostendit, ut locos ad confirmationem monstrat, hoc addit: Ex controuersia naturaque quaestionis huius quaeri solet, Sit ne actum iure, hoc est, legibus. Recte ne, hoc est, ex aequo et bono. Quorum duorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est, tum ea quae principio digere locos Rhetoricos, tum ea quae postea tradetur in explicatione causarum forensium. Ex his enim multa repetentur in tribus illis generibus dicendi, quia se mutuis auxilijs omnia iuuant.

G. VALLA.

Aut iure factum. Ut Orestes, qui ideo se matrem defendit occidisse, quia illa patrem suum occiderat. Necessitate. Haec in diuisione qualitatibus status superius exposuimus. In legitimis. Quia legum praescripta iudices sequi oportet. In liberis. Ut sunt apud principes, qui statuunt liberè ut uolunt animaduertendo, ignoscendo uel. Ex locorum. Quos ipsa profert nobis causa.

C. F. Agelis ergo, quoniam in confirmationem, & reprehensionem diuiferas orationis fidem, & dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo. C. P. Aut totum est negandum quod in argumentatione aduersarius sumpserit, si fictum, aut falsum esse possis dicere: aut redargueda ea quae pro uerissimilibus sumpta sunt. Primum dubia sumpta esse pro certis. Deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici. Tum ex his quae sumpserint, non effici quae uelint.

STREB.

QVAE ad faciendam fidem pertinent, in confirmationem et reprehensionem diuiduntur: dictum de altera, nunc exponenda reprehensio, siue refutatio. Qui refellit aduersarium, aut ficta falsa uel negat, aut redarguit ea quae pro uerissimilibus sumpta sunt, in quibus aduersarius arbitratur esse firmum praesidium

De refutatione.

dium. Extra haec duo nihil est. Nam si quem reprehendimus, aut negamus ab eo dicta, aut admittimus. Sic constituuntur duae partes. Si quid admittimus, id a causa nostra tribus modis amolitur: aut enim certum est, aut dubium. Si dubium, contemnimus, eludimus: Si certum, dicimus aut in perspicue falsis idem posse dici, aut ex eo non effici quod uelit aduersarius. In haec genera reprehensiones omnes cadent. Proponamus exempla, Si erit palam falsum, negare satis est, inquit Fabius. Ut pro Cluentio Cicero cum, quem dixerat accusator epoto poculo concidisse, negat eodem die mortuum. Ficta sunt pro Sexto Roscio, Postquam isti intellexerunt summa diligentia uitam Sexti Roscij custodiri, neque sibi ullam cedis faciundae potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent. Est alia quidem ratio falsi, alia ficti. Comedias fictas, non itidem falsas dicimus. Contra sunt argumenta falsa, quae non dixeris esse ficta: quamobrem a Cicrone diuiduntur. Dubia pro certis assumuntur, ut qui Cluentij nomen detulerunt, nitebantur argumento tantum necessario iudicium pecunia fuisse corruptum: non ab Oppianico, qui damnatus esset, sed a Cluentio, qui uicisset. Cicero trahit in dubium, facitque uerisimile ab Oppianico, quamuis postea damnato, iudicium pecunia tentatum. Idem pro Sexto Roscio sic refellit aduersariorum crimina, ut eadem conuenire dicat accusatoribus, etsi putant perspicue falsum uideri Roscium ab se de medio sublatum. Idem pro Cluentio, ex his quae sumpserant aduersarij de nota Censoria, demonstrat non effici quod uelint, Cluentium pecunia circumuenisse innocentem, sed a ueritate deuiasse Censores.

Aut totum est. Posteaquam de confirmatione dixit, sequitur locus reprehensionis: de quo Quintilianus: Patronus, inquit, neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuatur, auertat, despiciat, derideat. Quare indirecta fere, atque, ut sic dixerim, clamosa est actio. Hinc mille flexus, et artes desiderantur. Tum accusator meditata pleraque domo affert: patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. accusator dat testem: patronus ex re ipsa refellit, etc. ideoque accusationibus etiam mediocres in dicendo successerunt. bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus fuit. Nam ut quod sentio, semel finiam, tanto est accusare, quam defendere: quanto facere, quam sanare uulnera, facilius etc. Primum igitur intuentum est id cui responsuri sumus, proprium sit eius iudicij, an ad causam extra accersitum. nam si est proprium: aut negandum, aut defendendum, aut transferendum. extra haec in iudicijs fere nihil est. Deprecatio quidem, quae est sine ulla specie defensionis, rara admodum, et apud eos solos iudices qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur. quaequam illae quoque apud C. Caesarem, et triumuiros pro diuersarum partium hominibus actiones etiam si precibus utuntur, adhibent tamen patrocina: nisi hoc non fortissime defen-

dentis est, dicere, Quid aliud egimus Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possemus: Quod si quando apud principem alium ue, cui utrum uelit liceat, dicendum erit, morte quidem dignum eum pro quo loquemur, clementia tamen seruandum esse. Hic non cum aduersario, sed cum iudice res erit. inde deliberatiua potius, quam iudicialis materiae forma est. In perspicue. Dicemus naq; talia esse accusantis argumenta, ut in manifesto falsis eade dici possint. Non effici. Hoc est, non sequi ex eis qua arguerit.

Accedere autē oportet ad singula, sic uniuersa frāgentur. Cōmemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit, conquirenda conditio cōmunis periculi, si ingenijs hominum criminorum sit exposita uita innocentium.

STREB. FACTA partitione reprehensionum peruenit ad ea, qua sunt omnium partium communia. Primum praeceptum Quintil. interpretatur, Quae turba ualebunt, inquit, diducenda erunt, quod paulo ante dixi, Eras haeres et pauper, et magna pecunia appellabaris a creditoribus, et offenderas, et mutaturum tabulas testamenti sciebas. Urgent uniuersa: at si singula quaeq; dissolueris, iam illa flamma, quae magna congerie conualuerat, diductis quibus aiebatur, concidet. Alterum commune praeceptum de exemplorum commemoratione tractat in oratione pro Roscio Amerino, ubi narrat Claelij Tarracinenensis adulescentes filios iudicio absolutos, et suspicione omni liberatos, quorum nomina de parricidio delata fuerant: quia neq; seruus quisquam reperiretur, neq; liber, ad quem ea suspicio pertineret, praeter duos adulescentes filios, qui cum patre iugulato dormierant. in qua disputatione actoribus creditum non est. Deinde locus est communis in quo conquirenda, id est, deploranda conditio cōmunis periculi, si ingenijs hominum criminorum, qui sunt accusatores in falsum crimen proniores, sit exposita uita innocentium. quod idem in oratione pro Quintio facit, Quintus Hortensius, qui hoc iudicio partes accusatoris obtinet, contra me dicturus est, cui summam copiam, facultatemq; dicendi natura largita est. Ita sit ut ego qui tela depellere, et uulneribus mederi debeam, tum id facere cogar, quum etiam telum aduersarius nullum iecerit: illis autem id tempus impugnandi detur, quum et uitandi illorum impetus potestas adempta nobis erit, et si qua in re, id quod parati sunt facere, falsum crimen quasi uenenatum ali-quod telum iecerint, medicinae faciendae locus non erit. Hic et de conditione causae, et accusatoris ingenio, et periculo imminente conqueritur.

G. VALLA. Accedere, Singulas, inquit, partes reprehendemus, quo uniuersam argumenta

mentationem improbemus. Commemoranda. Alia in medium profereamus exempla, in quibus licet tales adhibita sint argumentationes, tamen non est creditum. Conquirenda. Hoc dicit, Exclamabimus, et ingemendo, quam sit conditio humana periculis obnoxia, ostendemus, si acumine dicentis alicuius, innocentes pericula subire cogantur, et infamias, et damna.

C. F. Quoniam unde inueniuntur quae ad fidem pertinent, habeo: quemadmodum in dicendo singula tractentur, expecto. C. P. Argumentationem quaerere uideris, quae est argumenti explicatio, quae sumpta ex ijs locis qui sunt expositi, conficienda, & distinguenda dilucide est. C. F. Plane isthuc ipsum desiderio.

C. P. Est ergo (ut supra dictum est) explicatio argumenti argumentatio. sed ea conficitur, cum sumptis aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium, aut minus probabile per se uidetur.

QVINTILIANVS hunc sequutus autorem de confirmatione primum, postea de refutatione, postremum de enthymemate et epicheeremate dicendum putauit: quia natura prius est inuenire quo pugnemus argumento, siue nostra confirmare, siue obiecta refutare cupiamus: Posterior est ex argumenti seminario producere argumentationem. Argumentatio definitur, argumenti explicatio, hoc est, materia ad faciendam fidem comparata tractatio. Ea sumitur ex locis, tum communibus, tum proprijs singulorum statuum, ex quibus omnia deriuari necesse est. Argumentatio conficienda et distinguenda dilucide est, quia argumentum proprie dictum, non confectum, sed inchoatum: non distinctum, sed implicatum: non dilucidum, sed obscurum est. Argumentatio multo fusior explicat argumentum. Argumentum est, Ne persequere filium pater. Argumentatio est, Natura parentibus ingenuit amorem et charitatem liberorum, firmumq; uinculum propinquorum colligauit, ut patres filios, filij patres pie sancteq; tuerentur. Quo foedere, qua necessitudine deuinctus es optime parens. Ne tu igitur filium, tuumq; sanguinem multo charissimum persequere. Non ne uides ut uno uerbo res eadem inuolui et argumentatione explicari potest? Sunt qui faciunt hoc discrimen, ut sit argumentum res quae probationi alterius adhibetur. Argumentatio, argumenti elocutio. Illic sententiae, hic uerba intelligantur, quod quidem in idem recidit,

quia

De argumentatione.

Argumentatio quid sit.

STREB.

quia explicatio & elocutio plura uerba desiderant, certumque; constituunt ordinem. Ad conficiendam argumentationem sumenda sunt haud dubia, quae certa sunt: aut probabilia, quae si non certa, tamen uerisimilia sunt. Ex indubitatis efficies & colliges id quod erat dubium. Ex probabilibus minus probabilia. hoc quale sit, explicat Quintilia. his uerbis, Quum sit argumentum ratio probationem praestans, qua colligitur aliud per aliud, & quae quod est dubium, per id quod dubium non est confirmat, necesse est esse aliquid in causa, quod probatione non egeat, alioqui nihil erit quo probemus, nisi fuerit quod aut sit uerum aut uideatur, ex quo dubijs fides fiat. Certum est Antonium Caesari diadema imponere uoluisse, uidit enim totus fere Po. Ro. Ex illo conficies, Antonium seruire uoluisse, quod dubium uidetur. Probabile est a filio rustico frugi bonoque, non interfectum patrem. Ex illo Cicero conficit non esse Roscium parricidam, quod erat minus probabile.

G. VALLA.

Ex his locis. Quos in confirmatione & reprehensione attingimus hypotheseos, id est, causae siue controuersiae. nam loci theseos, id est, infinitae quaestiones ante expositi: & quemadmodum ex singulis argumenta educantur, abunde ostensum est. Explicatio. Quid sit argumentum, supra abunde ostensum est. Argumentatio igitur est argumenti extensio. Argumentationum autem duo sunt genera, unum syllogismus Graece, Latine ratiocinatio: alterum inductio a Latinis, a Graecis epagoge nominatur. nam epichereia parum admodum a syllogismo differt. nam, ut Quintilianus inquit, differt a syllogismo nullo, nisi quod illi & plures habent species, & uera colligunt ex ueris, quemadmodum in mathematicis. Epichereimatis frequentior est usus circa credibilia. Quare fere semper epichereimate orator, raro syllogismus utetur. Utitur & enthymemate, quod a syllogismo nascitur, propositione una modo detracta.

Ex quibus id. Quoniam si certum est quod argumentatione accusatoris collectum est, ut responderi non possit, stultum est contradicere.

Argumentationum duae species.

Argumentandi autem duo sunt genera: quorum alterum ad fidem directo spectat: alterum se inflectit ad motum. Dirigitur, cum proposuit aliquid quod probaret, sumpsitque ea quibus uteretur: atque his confirmatis, ad propositum sese retulit, atque conclusit. Illa autem altera argumentatio, quasi retro, & contra prius sumit quae uult, eaque confirmat. Deinde id quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremum.

In argu

IN ARGUMENTATIONE spectatur fides & motus, ut STREB. ante dictum est: quamobrem duo facit argumentandi genera, alterum quod ad fidem, id est, rei dubiae probationem sine affectuum ratione spectat: alterum quod se inflectit ad motum, hoc est, suscipitur magis ad mouendos animos, quam ad simplicem propositionis fidem: quanquam plurimum adiuuat eam, sed aliud etiam spectat officium. Prior argumentatio fere directo non semper constituitur, hoc est, recto modo, rectoque ordine digerendae argumentationis. Dirigitur, inquit, si propositio primum, deinde assumptio ponatur, & utraque confirmetur, si modo confirmationis eget: deinde complectio & conclusio propositi consequatur: ut, bonum est uirtus. Nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest: uirtute nemo male uti potest, bonum est ergo uirtus. Syllogismus dicitur quo perraro bonus utetur orator, quia puerile quiddam sapit. sed utetur epichereimate paulo remotiore ab illa concisa & molesta conclusione, quae, ut Quintilianus ait, contemptum ex humilitate, & odium ex quadam seruitute, & ex copia satietatem, & ex amplitudine fastidium parit. Epichereia est Philip. 11. Cur prouinciae Cassio & Bruto datae? cur Quaestores additi? cur Legatorum numerus additus? atque haec acta per te, non igitur homicidae. Sequitur, ut liberatores tuo iudicio sint, quando quidem tertium nihil potest esse. Peius hoc modo collegisset, Prouinciae per te Cassio & Bruto datae: prouinciae abs te non dantur homicidis: non igitur homicidae, sed liberatores tuo iudicio sunt. Dicat quispiam, Sunt ne enthymemata argumentationes? Quaedam se explicant: ut, bonum est uirtus, quo nemo male uti potest. Quaedam inuoluta & implicata sunt: ut, uincetur infirmus. Hic enim duobus uerbis est propositio, atque ratio. Priora sunt argumentationes, posteriora non sunt. Nam argumentatio est argumenti explicatio. Altera est argumentatio, quae se inflectit ad motum, ea prius sumit quae uult, ut quae possunt animos hominum mouere: eaque confirmat, si natura debilia sunt: deinde propositionem permotis animis & affectu concitatis iacit, & impetu dicendi contorquet ad extremum. Id autem eo fit, quod si initio rem proponeret, eamque simpliciter confirmaret, non tam uehementer arderet affectus, ut in argumentatione dialectica, nulla graues excitantur tragodiae, quando rectissimum argumentandi ductum prosequitur. Huiusce rei profertur exemplum, ex actione tertia in Verrem, Nam quare abs te, circumfessus ne sis Lampfaci? coepit ne domum, in qua diuersabare, illa multitudo incendere? uoluerint ne Legatum Pop. Rom. comburere uiuum Lampfaceni? negare non potes. Haec Cicero sumpta uoluit. deinde confirmat. Habeo enim testimonium tuum, quod apud Neronem dixisti: habeo quas ad eundem literas misisti. Addit alteram confirmationem, Bellum ne Populo Romano Lampfaci ciuitas facere conabatur? deficere ab imperio ac nomine nostro uolebat?

p

lebat?

lebat: uideo enim, & ex his quæ legi & audiui intelligo, in qua ciuitate non modo Legatus populi Romani circumfessus, non modo igni, ferro, manu, copijs oppugnatus, sed aliqua ex parte uiolatus sit, nisi publice satisfactum sit, ei ciuitati bellum indici, atque inferri solere. Hactenus confirmationes. Assumit aliud, Quæ fuit igitur causa, cur cuncta ciuitas Lampfacenorum de concione, quemadmodum tute scribis, domum tuam concurreret? Iterum confirmat, Tu enim neq; in literis quas Neroni mittis, neq; in testimonio causam tanti tumultus ostendis ullam. Obsessum te dicis, ignem allatum, sarmenta circumdata. Licetorem tuum occisum esse dicis, prodeundi tibi in publicum potestatem factam negas, causas huius tanti terroris occultas. Deinde quod proponendum fuerat, iacit ad extremum, Cum igitur quæ causa illius tumultus fuerit, testes à nobis producti dixerint, ipse celarit, non ne causam hanc quam nos proposuimus, tum illorum testimonia, tum istius taciturnitas perpetua confirmat? Hæc multo uehementiora, quam si more syllogismi tractentur, Vim afferre uolueras Philodami filie. Nam Lampfaceni non sine causa te incendere uoluerunt. Nulla est alia causa præter illam, ergo ea est. Quod si grauiores affectus, & exempla quæris, inuenies duobus locis, ubi tractamus amplificationem. Nolumus hoc argumentandi genus cum amplificatione permiscere, etsi aliquid habet commune cum illa: nec eam Cicero excludit, sed exemplum proponere robustius, amplius, & concitatus, quam quod rectam argumentandi rationem obseruat. In quo si dicat se ipse proposuisse causam quam iacit ad extremum, non hic quidem, sed narratione superiore proposuit, nec tritam secutus est argumentandi uiam.

G. VALLA.

Argumentandi. Id est, duobus temporibus utimur argumentatione, & cum probare aliquid ex aliquo uolumus, & cum mouere acrius uolumus auditorem. Dirigitur. Sanè Cicero ipse in primo rhetoricorum ueterum copiosissime argumentationem nobis exposuit, illincq; petere satius est, quam à nobis perdiscere, quæ in hac re dicenda sint. Paucis tamen tum ipsius, tum Quintiliani sententia, quid obseruandum, dicemus. Quare argumentatio, quæ ratiocinatio est appellata, tres habet Aristotelis consensu & firmè aliorum omnium, partes. nam ita habet ista natura ut sit de quo quærat, & per quod probetur. tertium additur uelut ex consensu duorum antecedentium. prima ergo erit pars intentio, secunda assumptio, tertia connexio. ut si quærat an uirtus sit utilis: ita texatur argumentatio, Omnis habitus bene institutus mentis, est utilis. uirtus est habitus bene institutus mentis: ergo uirtus est utilis. Sunt qui quinque faciunt partes, ut Cicero in Rhetoricis ostendit, ut sit propositio, deinde ratio eius, tum assumptio, & eius probatio, quinta complexio. sed neutram probationem à suis separare oportet propositionibus, præsertim cum sint aliquando

aliquando tam notæ propositio & assumptio, ut probatione nõ egeant. Sunt, inquit Cicero, qui putant nonnunquam posse & oportere complexione superferri, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione, hoc modo, Si peperit, uirgo non est. peperit autem. hic satis esse proponere & assumere quod conficiatur, quoniam perspicuum sit complexionis rem non indigere. At Cicero existimat omnino infrendam complexionem, hoc modo, Concubuit: igitur cum uiro. hoc si nolis inferre, inferas quod sequitur, Fecit igitur incestum. Poterimus etiam breuius colligere ut dicamus, Quoniam peperit, cum uiro concubuit. uel per interrogationem, Cum peperit, quis dubitat adulterium commisisse? Quod si ad motum tendemus, pluribus uerbis rem ipsam amplificabimus. Comere ergo & expolire conuenit orationem multa aggerendo, non statim concludendo. Subiungit porrò Cicero, Variare autem orationem magno opere oportebit. nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit hoc, tum inductione, tum ratiocinatione. deinde in ipsa argumentatione non semper à propositione incipere: neq; semper quinque partibus abuti: neq; eadem ratione partitionis expolire: sed tum ab assumptione incipere licet, tum à probatione alterutra: tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Illud quoq; uolumus intelligi nos probe tenere, alijs quoq; rationibus tractari argumentationes in philosophia multis & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorere ab usu oratorio uisa sunt. Illa autem altera. Quæ percellere audientium animos cupit. Quasi retro. Quæ non directe proponit, assumit, & concludit: sed quæ uult concludere, sibi primo assumit, deinde confirmat. Deinde id. Quod in prima parte collocandum. Per motis animis. Iam incalentibus ob ea quæ dicta sunt. Iacit. Et iacit, inquit, hoc est, ut aliqua exaggerationis & ardore uerborum profert.

Est autem illa uarietas in argumentando, & non Argumentandi uarietas. iniucunda distinctio, ut cum interrogamus nosmet ipsos, aut percontamur, aut imperamus, aut optamus, quæ sunt cum alijs compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus non semper à proposito ordientes, etsi non omnia confirmando disputabimus, breuiterq; interdum, quæ erunt satis aperta, ponemus; quodq; ex his efficitur.

cietur, si id apertum sit, non habebimus necesse semper concludere.

STREB.

QVIA similitudo parit satietatem, contra uarietas iucunditatem, qua ratione uariemus argumentationes ostendit. Varietas est aut in figuris, aut in ordine. Figurae numerantur quatuor: quibus interrogamus nosmetipsos aut percontamur, aut imperamus, aut optamus. Quae quoniam non solae sunt, in his accipi uult et alia plura sententiarum ornamenta, id est, figuras, ut communicationem, permissionem, exclamationem. Ordo trifariam dirigitur. Unus immutat tres illas argumentationum partes, ne semper anteponatur propositio: deinde ponantur assumptio et conexio. Alter interserit quaedam praeter argumenta, ut ossa neruique confirmationis alijs quibusdam rebus, ueluti carne, et cute contegantur: quod nihil est odiosum magis, quam erebra, ieiuna, nuda, litigiosa argumentorum frequentia. Alius ordo breue enthymema collocat, pro longa partium dispositione, ac conclusione. Interrogamus nosmetipsos. Terentius: Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem quum accersor ultro? Enthymema est, Ire debeo, quia me accersit ultro. Percontari quid sit, ostendit Quintilianus his uerbis, Quid tam comune, quam interrogare uel percontari? Nam utroque utimur indifferenter, quum alterum noscendi, alterum arguendi gratia uideatur adhiberi. Haec ille. De percontatione luculentum est exemplum, quod paulo ante citauimus ex actione tertia in Verrem. Imperamus. Cicero pro Rabirio, Quin continetis uocem indicem stultitia uestra? testem paucitatis? Inrepat ac imperat. Facies enthymema nudum, hoc modo, Tacere uos deceat, quia clamor hic ostendit et stultitiam uestram, et paucitatem. Optamus. Idem in eodem loco, Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem haec praedicare, C. Rabirij manu Lucium Saturninum hostem Pop. Rom. interfectum. Ficti enthymema purum sine figura, Auderem praedicare a Rabirio Saturninum esse caesum, quia hostis erat Po. Ro. A proposito non orditur Cicero pro Milone, Quod si duodecim tabulae nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem si se telo defenderet, interfici impune uoluerunt: quis est qui quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet? Hic ratio, deinde intentio. De altero ordine, qui multa commiscet ornamenta et motus, non est exemplum exponendum, quia nimium prolixum. Constat autem inter argumentationes, esse locos communes, figuras, sententias, affectus, expositiones, comorationes, quae sunt argumentationis ornamenta, et quae sic interseruntur, ut imperiti uix sentiant argumenta. Breuiter interdum quae erunt satis aperta ponemus, neque concludemus. Cicero pro Milone: Eius mortis sedetis ultores, cuius uitam si putatis per uos restitui posse, nolitis. Fusius isthuc explicari potest, Eius uicisci mortem

mortem iniquum est, cuius ipsi uitam restituere nolitis: P. Clodij uitam restituere nolitis, ideo mortis eius ultores sedere non debetis.

Interrogamus. Quintilianus, Quid enim tam comune, quam interrogare **G. VALLA.** uel percontari? nam utroque utimur indifferenter, cum alterum noscendi, alterum arguendi gratia uideatur adhiberi. Interrogamus igitur cum nosse uolumus: Percontamur, contendendi, et instandi, urgendique causa, ut Cicero ipse pro Ligario, Apud quem igitur haec dico? nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me, antequam uideret, Reipublicae reddidit. Aliter pro Calio, facta interrogatione, Dicit aliquis, Haec igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? et totus ille locus. Cui diuersum est, cum alium rogaueris, non expectare responsum, et statim subijcere: ut, Domus tibi deerat? at habes. Pecunia superabat? at eges. Aliquando conuertiunt, et tamen interrogantes, quasi scire cupientes, ut in Pisonem, Scire cupio quid tandem isto in uersu reprehendas, Cedant arma togae. tuae dicis, inquit, togae summum imperatorem esse cessurum. quid nunc te asine literas doceam? non opus est uerbis: sed fustibus. non dixi hanc togam qua sum amictus, nec arma, seu scutum, et gladium unius imperatoris: sed quod pacis est insigne, et otij toga: contra autem arma tumultus, atque belli, more poetarum locutus, hoc intelligi uolui, bellum ac tumultum paci atque otio concessurum. Imperamus. Ut pro Cluentio, Vestram, Iudices, aequitatem et mansuetudinem una mater oppugnat. at quae mater? quam caeca crudelitate et scelere ferri uidetis: cuius cupiditate nulla unquam turpitudine retardauit: quae uitij animi in deterrimas partes iura hominum conuertit omnia: cuius ea stultitia est, ut eam nemo hominem: ea uis, ut nemo foemina: ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit et cetera iam denique adducta est, ut sibi praeter formam nihil ad similitudinem hominis reseruaret. Quare, Iudices, si scelus odistis, prohibete aditum matris a filij sanguine. Aut optamus. Quod frequentissime quotidie solet fieri, cum dicimus, o utinam nunc elucescat uerum. taciteque id ita esse uolumus significare. Quae sunt. Quoniam infinitis propemodum inflexionibus uti ad reprehendum possumus dicendi ornamentis, quae nos figurae locutionis docent. Vitare autem. Docuit argumentari nos posse uarijs modis: docet rursus uitare nos posse similitudinem, uel si non ex ordine, ut res postulat, orsi fuerimus: et si non omnia confirmare contentamus: et si quae erunt aperta, paucis comprehendamus. Quodque ex his. Id est, significatur tota argumentatione. Necesse. Ne fallatur animus audientis, si forte minus, quae inferre oporteat, cognouerit.

C. F. Quid illa, quae sine arte appellantur, quae ^{Probationes inartificiales.} iam dudum assumpta dixisti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? C. P. Illa uero indigent: &

nec eo dicuntur sine arte, quod ita sunt: sed quod ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata, tamē arte tractat, & maximē in testibus. Nam de toto genere testium, quā id sit infirmum, sæpe dicendum est, & argumenta rerum esse propria testimonia uoluntatum. utendumq; est exemplis, quibus testibus creditum non sit: & de singulis testibus, si natura uani, si leues, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsī, si præmio, si gratia adducti: comparandiq; superiore cū autoritate testium, quibus tamen creditum non sit.

STREB.

QVONIAM causis alijs alij sunt aptiores loci, proprios singulorum statuum locos assignauit, eos quidem certe qui sæpius occurrunt. Nunc autem ex ordine ac ratione scribendi statuum omnium cōmunes arte metitur: ut testimonia & quæstiones: quibus etiam primis assignare non erat alienū à consuetudine collocandi. Ad testimonia pertinent rumores, iusiurandum præiudicia, tabulæ, uaticinationes, autoritates: hæc esse testimonia supra commonstrauimus. Testimonia dicuntur inartificialia, quod ea nō parit oratoris ars, ut argumenta ratione collecta: sed à litigatoribus ad se delata, tamen arte tractat, ut uires & robur accipiant, uel amittant. In testes alter est locus cōmunis de toto genere testium, qui ratione multitudinis, in arte præcedit. Alter est proprius, de singulis. In genere dicendum est, plus adhibendum fidei rationibus, quam testibus. Quoniam argumenta sunt rerum propria, id est, natura monstrant ea quorum sunt, & ostenduntur argumēta, & inde nomen habent à demonstratione. Testimonia autem sunt uoluntatum. Idcirco quisque pro sua libidine confingere potest. Utendumq; est exemplis, quibus testibus creditum non sit. Singuli refelluntur, si natura uani, hoc est, ueritatis inanes & rerum bonarum uacui, nulliusq; bonæ frugis homines in sermone. Si leues, sine grauitate, pondere constantiaq; dictorum. Si cum ignominia, ut adulteri deprehensi. Si spe, boni assequendi. Si metu, mali impendentis. Si iracundia, seruire animi. Si misericordia impulsī, si præmio, si gratia, id est, fauore, uel amicitia inducti. Comparandiq; superiore cum autoritate testium: quorum exemplis paulo antè dixerat utendum, ut si melioribus creditum non sit, deterioribus multo minus credatur. Vsus est hac arte pro Elacco, ubi primū infectatur

infectatur uniuersum genus testium Græcorum tanquā diffuens uanitate, atq; leuitate. Testimoniorum, inquit, religionem & fidem nunquā ista natio coluit. & quæ sequuntur. Deinde comparat eos Romanis testibus, ijs quibus etiā credi non uult, postea accedit ad singulos, tandemq; colligit, nihil religione testatum, nihil ueritate fundatum, nihil dolore expressum. contraq; omnia corrupta libidine, iracundia, studio, precio, periurio reperientur: quæ quoniam longiora sunt, apud cum legenda tibi relinquo. Argumenta testibus anteposuit pro Calio, Vos abducam à testibus, neq; huius iudicij ueritatem, quæ mutari nullo modo potest, in uoluntate testium collocari sinam: quæ facillime fingi, nullo negotio flecti, ac detorqueri potest. argumentis agemus. Reliqua sumes ex oratione in Vatinius testem. Hæc & similia dicuntur in testes: pro testibus autem dicenda sunt contraria.

Quæ sine arte. Id est, loci quos artis expertes diximus, superiusq; tractauimus: ubi ceteros quoq; theseos locos excusimus. Argumenta rerum. Ad res explicandas. Propria. Testes enim ut ex sua pronuntiant uoluntate, ita res esse uideri faciunt: & contra testes memorat locos, quibus nō credi oportere dicit, quoniam hæc pars reprehensionis est.

Sæpe etiam quæstionibus resistendum est, quod & dolorem fugientes multi in tormentis ementiti perfæpe sunt, moriq; maluerunt falsum latendo, quā uere inficiando, dolere. Multi etiam suam uitam neglexerunt, ut eos qui his chariores, quā ipsi sibi essent, liberarent. Alij autem aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicij, aut mortis, uim tormentorum pertulerunt. Alij ementiti sunt in eos, quos oderant. Atque hæc exemplis firmanda sunt. Neq; est obscurum, quin, quoniā in utraque parte sunt exempla, & item ad coniecturam faciendā loci, in contrarijs contraria sint sumenda. Atq; etiam incurrit alia quædam in testibus, & in quæstionibus ratio. Sæpe enim ea quæ dicta sunt, si aut ambigē, aut incōstanter, aut incredibiliter dicta sunt,

sunt, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

STREB. **QVÆSTIONES** tormenta sunt, quibus exquiritur ueritas. Illis non esse credendum probatur, quod alijs patientia facile mendacium faciat, alijs infirmitas necessarium. Infirmi dolorem fugiunt, ideoque falsum confitentur. Robusti metu supplicij aut mortis uim tormentorum perferunt: alij ementuntur in eos quos oderunt, ut Casca et Ruscio pro Milone: aut pro charis amicis, ne uitae quidem parcunt. Id eo frequentius accidebat, quod Romae serui miserum hominum genus, non liberi tormento cruciabantur. De seruis in tormenta coniectis, quaedam pro Cluentio, quaedam pro Milone: sed nihil ad haec praeccepta, quae temporibus nostris, etsi usu conuenire possunt, non tamen habent firmum praesidium. In utranque partem sunt exempla: ut, argentarij cuiusdam seruus innocens, qui dolorem ferre non posset, in tormentis ementitus, supplicio mortis affectus est. Contra seruus Antonij oratoris noluit uerum confiteri. Item ad coniecturam faciendam loci sunt, quales assignauit in statu coniecturali, unde sumuntur argumenta. Ad haec, testimonia et quæstiones refelluntur, si quid ambigie dictum, quod in alium sensum trahi possit: aut inconstanter, ut dissentaneis prioribus: aut incredibiliter, quod alienum a ueritate: aut aliter ab alio teste dictum. Cicero pro Ciccina Fidiculanum testem arguit, quoniam aliter dixisset, quam ceteri testes, quoniam inconstanter: qui nullos armatos fuisse quum dixisset, postea seruos suos armatos fuisse dixit.

G. VALLA. Quæstionibus. Vbi torti homines et excrucijati contra nos responderint. Inficiendo. Prostrando, ne diutius torquerentur. Inficiari est in factum ire, hoc est, negare se quicquam deliquisse in quo arguatur. Suam uitam. Et perinde mori maluerunt ut alios liberarent, quos amant. inde nobis nascuntur argumenta, quae ad nos faciant. Natura. Ut Cappadoces. Atque haec. Docendo aliquos qui id fecerint.

C. F. Extrema tibi pars restat orationis, quae posita in perorando est, de qua sane uelim audire. **C. P.** Facilior est explicatio perorationis. Nam est diuisa in duas partes, amplificationem & enumerationem. Augendi autem & hic est proprius locus in perorando: & in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur, confirmata re aliqua, aut reprehensa. Est

Conclusionis partes.
Amplificatio qui fiat.

hensa. Est igitur amplificatio grauior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea & uerborum genere conficitur, & rerum. Verba ponenda sunt, quae uim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia, grauiora, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata, non uulgata, superlata, in primis translata, nec in singulis uerbis, sed in continentibus soluta, quae dicuntur sine coniunctione, ut plura uideantur. Augent etiam relata uerba, iterata, duplicata, & ea, quae ascendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad superiora. Omninque semper quasi naturalis, & non explanata oratio, sed grauibus referta uerbis, ad augendum accommodatior.

Amplificatio in uerbis.

PERORATIO est extrema conclusio, quae natura sequitur alias partes, ut finis, ac modus orationis. Diuiditur in duas partes amplificationem, & enumerationem: aut enim mouere uolumus affectus, facilius obtinenda causa gratia: aut dissipata sparsaque argumenta in unum colligere, ut quid efficiant, intelligat auditor. Vtrunque locis utile. Inde natae duae partes, duplexque ratio perorandi. Motus est prior. Is in amplificatione maxime consistit. Amplificationi locum attribuit: eam deinde finit. Et demum qua ratione conficiatur, ostendit. Locus est ei proprius in perorando. Sed et aliquando primas habet: aliquando sequitur in cursu quæstiones, quum egreditur, et declinat orator ad amplificandum, quod argumentando probauit. Exempla utriusque supra citauimus. Amplificatio est grauior quaedam affirmatio, quam simplex illa argumentatio, quae motu animorum magis, quam rebus probandis conciliet in dicendo fidem: ijs enim, quibus animus mouetur, multo facilius credimus. Conficitur amplificatio, quemadmodum omnis oratio, certo quodam genere uerborum, ac sententiarum. Prius autem uerba tractat, deinde sententias, etsi natura sententiae uerbis sunt priores, et inuentio rerum praefertur elocutioni, sed initio faciliorem maluit expedire partem. Verba ponenda sunt, quae uim habeant illustrandi, illa insignia, quae rem constituent pene ante oculos, et orationis lumina ac uerba figurata. Ut, importuni locutores nullo rerum pondere innixi uerbis humidis, et lapsantibus diffuunt. His uerbis res

STREB.

evidenter exprimitur. Ponenda ab usu nihil abhorrentia, quoniam iniustitia sunt illustribus aduersa. Et absurdum uidetur illustri genere dicendi, reperiri uerba paucis, aut nemini cognita, ut Silenta, Manciola, Trifechsenex. Sunt autem graui uerba cum pondere, et autoritate: ut, patrem patrie parricida trucidauit: grauius est, quam isthuc, Casarem Brutus occidit. Plena a sonantibus differunt. Sonus est in amplitudine literarum, ut a, o, r, thrax, bos, ros. Ampla uerba, et sonantia, etiam si constant una syllaba. Plenum illud est in magnitudine uerborum, quae complet actionem, et illam pronuntiandi contentiorem, et ex illa mole uerborum res quodammodo facit uideri grandiores: ut, Luctantes uetos, tempestatesque; sonoris. Caesar deorum immortalium beneficio, cum sua uirtute, tum approbatione autoritatis meae incitatos latronis impetus retardauit. His adde iuncta, quae sunt composita, ut consceleratus, perturbare, condolere, et si qua sunt compositione grauiora. Facta, quae facit orator: ut, dicturiebat impotens animi, et aestuabat colluione uerborum teterrima. Facies autem parricis, in hac misera superstitione Latinorum. Cognominata reddidit ad uerbum *οὐδὲν*, quae re sunt eadem, sed nomine diuersa, ut immanis, tetra, crudelis, et importuna bellua. Non uulgata, non adeo trita, ut nihil moucant animos: qui solent excitari, noua dignitate uerborum, ut uulgatum est: de re tanta nemo potest mediocriter loqui. Non uulgatum, et ideo robustius. Tanta rerum magnitudine omnis inferior esse uidetur oratio. Extollitur ultra uulgare dicendi genus. Uulgatum est, Nos patriam fugimus. Amplius est, Extorres a patria profugimus. Sic oratio in amplificatione summonetur a uulgo, uon ut ambiat affectionem, et inauditum uerborum genus, sed ut ampliorem acquirat ex uerbo dignitatem. Superlata, hyperbolica, Ferit aethera clamor. Translata, metaphorica. Habet Lucium fratrem, quam facie diuinitates: quod facinus? quod scelus? quae gurgitem? quam uoraginem? Soluta sunt, quae dicuntur sine coniunctione, ut plura esse uideantur. Soluuntur autem singula: soluuntur et continentia, quae sunt coherentia, et sic inter se iuncta, ut uno conatu pronunciari debeant. Cic. Nos penates, aras, focos, sepulchra maiorum: nos leges, iura, libertatem, coniuges, liberos, patriam defendimus. haec singula. Mar. Antonius id molitur, id pugnat, ut haec omnia perturbet, euertat: praedam reipublicae causam belli putet: fortunas nostras partim dissipet, partim dissipat parricidis. Haec continentia. Relata uerba dicuntur, quum propositis aliquot, et constitutis totidem pene referuntur. Cicero, Antonij promissa cruenta, tetra, scelerata, dijs hominibusque; iniusta, nec diuturna, neque salutaria: Nostra contra honesta, integra, gloriosa, plena laetitiae, plena pietatis. Iterata sunt uerba repetita. Cicero pro Milone, Vbi nunc Senatus est, quae secuti sumus? ubi Equites Romani: illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italia uoces? Duplicata

plicata sunt in eadem peroratione. Valcant, inquit, ualeant ciues mei. Et Equites Romani illi, illi tui. Ea quae ascendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad superiora, sic habent, ut maius alio gradatim superueniat. Cicero in Verrem, Facinus est uincere ciuem Romanum: scelus, uerberare: prope parricidium, necare: quid dicam in cruce[m] tollere? In amplificatione semper quasi naturalis oratio, hoc est, uelut sponte fusa, etsi latet aliquid ornatus, accommodatior est, quam explanata, id est, eleganti uerborum perpolitia. Querenda igitur graui, non ambitiose ac nimis eleganter ornata.

Extrema. Quoniam de partibus fide[m] facientibus dictum: de ultima parte, hoc est, peroratione dicendum, in qua in primis motus excitari consueuerunt.

Nam est. Amplificationem, et enumerationem. Quintilianus, Peroratio sequebatur, quam cumulum quidam, conclusionem alij uocant. Eius duplex ratio est posita, aut in rebus, aut in effectibus. Rerum repetitio, et congregatio, quae Graece dicitur *ὁμοειπεῖς*, a quibusdam Latinorum enumeratio, et memoria iudicis reficit, et totam simul causam ponit ante oculos, et etiam si per singula minus mouerat, turba ualet. In hac, quae repetemus, quam breuissime dicenda sunt, et quod Graeco uerbo patet, decurrendum per capita. Nam si morabimur, non iam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quae autem enumeranda uidentur, cum pondere dicenda sunt, et aptis excitanda sententijs, et figuris utique uarianda. Augendi autem. Prima sane species augendi, in nomine ipso est: cum eum, qui sit caesus, occisum: qui sit improbus, latronem dicimus. Quatuor tamen maxime generibus constat, incremento: ut, Facinus est uincere ciuem Romanum, scelus uerberare, prope parricidium necare, quid dicam in cruce[m] tollere? Comparatione: ut, P. Scipio pontifex maximus Gracchum mediocriter labefactantem statum reipublicae priuatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede, atque incendio uastare cupientem, nos consules perferemus? Ratiocinatione: ut, Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate. nam respicientes ad haec, possumus aestimare quantum ille uini in Hippiae nuptijs exhausit, quod ferre, et concoquere non posset illa corporis gladiatoria firmitate. Cogerie: ut, Quid enim tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus mucro ille petebat? quis sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? Quid cupiebas? Quid optabas? Est etiam comparatio, cum cogerie mixta, ut pro Cluentio, Quis P. Octauio Balbo ingenio prudentior? iure peritior? fide, religione, officio diligentior, aut sanctior commemorari potest? non absoluit. Quis Q. Considio constantior? quis iudiciorum, atque eius dignitatis, quae in iudicijs publicis uersari debet, peritior? quis uirtute, consilio, autoritate praestantior? ne is quidem absoluit. Longum est, de singulorum uirtute ita dicere. Quae quia cognita sunt ab omnibus, uerborum

rum ornamenta non querunt. Et pro Quintio, Qui moror dignus inueniri in calamitate tanta potest? Miserum est exturbari fortunis omnibus: miserius est, iniuria. Acerbum est ab aliquo circumueniri: acerbius, à propinquo. Calamitosum est, bonis eueriti: calamitosius, cum dedecore. Funestum est, à forti atque honesto uiro iugulari: funestius, ab eo cuius uox in præconio quæstum præstitit. Indignum est à pari uinci, aut superiore: indignius, ab inferiore atque humiliore. Luctuosum est tradi alteri cum bonis: luctuosius, inimico. Horribile est causam capitis dicere: horribilius, priore loco dicere. Omnia circumspexit Quintius, omnia periclitatus est. Iuncta. Quæ per compositionem nouata: de quibus superius dictum, ubi de ui oratoris præcepta exposuimus. Facta. Quæ ex sese inuenta: de quibus item dictum. Cognominata. Ut si dicas per antonomasiam euerforem Carthaginis, & Scipionem uis intelligi. In continentibus. Quæ per dissolutum figuram proferruntur: de quibus iam dictum. Etiam relata. Quintilianus de Ciceronis uerbis locutus, Relationem, inquit, quid accipi uelit, non liquet mihi. nam si apallagen, aut epanodon, aut metabolen dicit: de omnibus locuti sumus. Gradationem figuram dicit, de qua diximus. Naturalis. Quæ ex naturali sensu animi proferritur uideatur, non in ornamenta ambitiosa diffusa.

Hæc igitur in uerbis, quibus actio uocis, uultus, & gestus congruens, & apta ad animos permouendos accommodata est. Sed & in uerbis, & in actione causa erit tenenda, & pro re agenda. Nam hæc, quia uidentur perabsurda, cum grauiora sunt quam causa, diligenter ferè, quid quæque deceat, iudicandum est.

STREB. N I H I L proderit optimis uerbis uti, nisi qualia sunt talia in aurem perferantur. quod fiet apta pronuntiatione, quam ante distribuit in uocem, in uultum, & in gestum: causamque scripsimus. Sed & in uerbis, & in actione causa erit tenenda, ut sciamus, sit ne digna tam grauibus tragædijs, quia furiosum esset paruis in rebus deos atque homines commouere. Hic igitur, ut in alijs rebus, obseruandum est in arte præcipuum decorum.

G. VALLA. Quid quæque deceat. Ut seruemus non perit decorum, quod perquam difficile est.

Amplificatio in rebus.

Rerum amplificatio sumitur eisdem locis omnibus, quibus illa quæ dicta sunt ad fidem, maximeque defini

definitiones ualent conglobatæ, & consequentium frequentatio, & contrariarum, & dissimilium, & inter se pugnantium rerum conflictio, & causæ, & ea quæ sunt de causis orta, maximeque similitudines, & exempla, fictæ etiam personæ, muta denique loquantur.

R E R V M amplificatio sumitur eisdem locis omnibus, quibus argumenta STREB. eruuntur: ut definitione, consequentibus, contrarijs, dissimilibus, repugnantibus, causis, effectus, & exemplis: quorum uim naturamque prius exposuimus. Definitiones ualent conglobatæ, & in unum collectæ, quia rem uehementer illustrant. Antonius secundo de oratore sic amplificat historiam, Historia uero testis temporum, lux ueritatis, uita memoriæ, magistra uitæ, nuncia uetustatis, qua uoce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur? Hic quinque sunt tanquam definitiones. Tibi ne uilis est illa doctrina Rhetoricæ? quæ sit orandi facultas? ars bene dicendi? scientia grauius, & copiose differendi? inueniendi magistra, atque dissonedi cum elocutione, memoria, & apta pronuntiatione? quæ dicit accomodate ad persuadendum? quæ docet, mouet, atque delectat? hic sex definitiones conglobatæ. Consequentium frequentatio. Est enumeratio consequentium crebra, qualis est in conclusione pro Milone, quid uos iudices, quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis? ipsum eicietis? & quæ sequuntur. Damnationem Milonis hæc sequitur, eiectio uiri, & digniorem esse locum in terris qui hæc uirtutem excipiat, & milites quodam fortissimos ignauos fuisse in ciuis inuicti periculo, & à Cicrone in patria non eum potuisse retineri, à quo reuocatus erat in patriam, & eundem non habiturum quod respodeat liberis, Quintoque fratri. Idem facit in oratione pro Murena multo fusius ac uehementius. Contraria si conseruntur, elucescunt, & inde uires addunt orationi. Cicero, O spectaculum illud non modo hominibus, sed undis ipsis, & littoribus luctuosum, cedere patria seruatorem eius, manere in patria perditores. Dissimilia sunt differentia, quæ differunt à pugnantibus: quod etsi omnia pugnantia sunt dissimilia, tamen omnia dissimilia non sunt pugnantia: ut, luxuries & arrogantia non repugnant, sed dissimilia sunt. Cicero de uilla M. Varronis, O tecta ipsa misera quam dispari domino tenebantur. Studiorum enim suorum M. Varro uoluit esse illud, non libidinum diuersorium. Quæ in illa uilla ante dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? iura Po. Ro. monumenta maiorum, omnis sapientiæ ratio, omnisque doctrina. Atenim te inquilino, non enim domino, personabant omnia uocibus ebriorum, natabant pauimenta uino, mædebant parietes. Ingenui pueri cum

meritorijs, seorta inter matres familias uersabantur. Repugnantia sunt decima Philip. Quae est enim ista tua oratio Calene? quae mens? qui nunquam post Calendas Ianuarius idem senseris, quod is qui te sententiam prius rogat? cur nunquam tam frequens Senatus fuit, quod unus aliquis tuam sententiam secutus sit? cur semper tui dissimiles defendis? cur quum te & uita & fortuna tua ad ocium & dignitatem inuitet, ea probas, ea decernis, ea sentis, quae sunt inimica & ocio communi, & dignitati tuae? Haec Fusium Calenum facere, & eundem bene de Repub. sentire (quod uideri uolebat) inter se repugnant. Causae & ea, quae sunt de causis orta, id est, effecta, iuuant amplificationem. Cicero, Tanta ne tuae Verres libidines erunt, ut eas capere ac sustinere non prouinciae Po. Rom. nationes exterae possint? Tu ne quod uideris, quod audieris, quod concupieris, quod cogitaris, nisi id ad nutum tuum praesto fuerit, nisi libidini tuae cupiditatiq; parucri, immutentur homines, expugnabuntur domus, ciuitates non modo paratae, uerum etiam sociorum atq; amicorum ad uim atq; arma confugient, ut ab se atq; a liberis suis legati Pop. Rom. scelus atq; libidinem propulsare possint? Causam praemittit effrenatam libidinem, deinde effecta postponit, & inde uehementer amplificat. Similitudines. Cicero pro Archia poeta, Saxa & solitudines uoce respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur, atq; consistunt: nos instituti rebus optimis, non poetarum uoce moueamur? Hic tres similitudines addit. exemplum, Homerum Colophonij esse dicunt suum, Chij suum uindicant, Salamini repetunt, Smyrnaei uero suum esse confirmant. Itaq; etiam delubrum eius in oppido dedicauerunt. Permulti alij praeterea pugnant inter se atq; contendunt. Haec posuit ad amplificandam poetae laudem. Ficta persona, pro Caelio, Pustio frater, Appius senex. Muta loquantur, ut Cicero in Catilinam loquentem facit patriam. Exempla proposuimus hinc & inde sumpta, quia non poterant uno eodemq; loco uniuersa reperiri. nec eo data sunt praecpta, ut omnibus omni loco, sine gratia uarietatis uteremur, sed ut e multis optima quaeq; materiae praesenti accommodaremus. Ne quis autem exemplorum multitudinem, ut opus laboriosum relinquat, hoc apud se cogitet, inutilia ferre & haec & reliqua praecpta, nisi exemplorum demonstratione usq; cognoscantur.

G. VALLA.

Definitiones. Sane definitionem Plato ita definit, ὁρισμός ἐστι λόγος σύντομος, ἀκλόωτος τῆς φύσεως τῆς ὑποκειμένης πραγμάτων: id est, definitio oratio breuis est, quae subiectae rei naturam exprimit. Aristoteles autem in Topicis hoc modo, ὁρισμός ἐστι λόγος ὁ τὸ ἢ ἢ ἀνασημαίνων: id est (ut uerbum uerbo reddamus) definitio, est oratio quid erat esse significans. ubi ERAT PROEST ponitur, ut saepe etiam Porphyrius & alij ponunt. Non differt igitur a Platonica sententia Aristotelica quoque definitio. Hoc ergo dicit, Multae definitiones ad amplifi-

amplificandum in conclusione copulabuntur, hoc est, expressiones rerum: de quibus iam dictum supra, ubi de finitiua quaestione locos tradidimus ad argumenta eruenda. Similitudines. Nam a similibus exempla ducuntur Ficta etiam. Quintilianus, Illa adhuc audaciora & maiorum (ut Cicero existimat) laterum, fisiones personarum, quae ὑποστυλιὰ dicuntur. Mirè namq; tum uariant orationem, tum excitant. His etiam aduersariorum cogitationes uelut secum loquentium protrahimus: quae tamen ita demum a fide non abhorrent, si eas locutos finxerimus quae cogitasse eos non sit absurdum. Et nostros cum alijs sermones, & aliorum inter se credibiliter introducimus, & suadendo, obiurgando, querendo, laudando, miserando, personas idoneas damus. & quae sequuntur. nam pluribus hanc figuram prosequitur, quam hic scribendum existimari. Muta. Nam (ut Quintilianus inquit) urbes etiam & populi uocem accipiunt: quemadmodum Cicero ipse in Catilinam inquit, Etenim si mecum patria mea, quae mihi uita mea multo est charior, si cuncta Italia, si omnis respub. sic loquatur, M. Tulli quid agis? & quae sequuntur.

Omninoq; ea sunt adhibenda si causa patitur, quae magna habentur, quorum est duplex genus. Alia enim magna natura uidentur, alia usu. Natura, ut coelestia, ut diuina, ut ea quorum obscurae causae, ut in terris, mundoq; admirabilia quae sunt, ex quibus, similibusq; si attendas, ad augendum per multa suppetunt. Usu, quae uidentur hominibus aut prodesse, aut obesse uehementius. quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut charitate mouentur homines, ut deorum, ut patriae, ut parentum: aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarium: aut honestate, ut uirtutum, maximeq; earum quae ad communionem hominum & liberalitatem ualent. Ex ijs & cohortationes sumuntur ad ea retinenda, & in eos a quibus ea uiolata sunt, odia incitantur: & miseratio nascitur. proprius locus augendi in ijs rebus aut amissis, aut amittendi periculo.

NON

STREB.

NON omnis caussa patitur adhiberi magna, sed si quando patitur, orationem efficient ampliore. Cicero, Non uult Pop. Rom. obsoletis criminibus accusari Verrem, noua postulat, inaudita desiderat. non de Praetore Siciliae, sed de crudelissimo tyranno fieri iudicium arbitratur. Includuntur in carcerem condemnati. supplicium constituitur in illos, sumitur de miseris parentibus nauarchorum. adire ad filios suos, libertis suis cibum uestitumq; introferre prohibentur. patres hi, quos uidetis, iacebant in limine, matresq; miserae pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberum exclusae: quae nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum spiritum excipere sibi liceret. Haec Cicero uelut admiranda proponit. Alia sunt magna natura, alia usu. Natura, ut coelestia, tonitrua, imbres, tempestates, siderum stellarumq; insolite mutationes, ut diuina oracula, uaticinia, responsa, somnia: ut ea quorum obscura caussa latent, ut luce uideri cometen, lupos ululare in ciuitate, monstra gigni, tristem apparere naturam. Omnium istorum pulcherrimum reperies exemplum in fine lib. 1. Georgicon, ubi Vergilius admirabiliter amplificat illam Caesarianae mortis atrocitatem. Vsu & consuetudine uiuendi magna sunt, quae profunt, uel obsunt homini uehementius, ut haec tria, charitas, amor, uirtus, & contraria. Charitas est in deos, in patriam, in parentes. Amor in fratres, coniuges, liberos, familiares. Charitas, amor est sanctus. Amor autem latius patet. Honestas est in omni genere uirtutum, & quaedam citra uirtutem honesta, ut elegans ratio loquendi, ut gestus decens. Hisce rebus utitur in peroratione pro Milone, cuius in patriam charitatem, in ciues amorem, in agendo uirtutem, uehementer explicat. Ex ijs & cohortationes sumuntur, ad ea retinenda, & in eos a quibus ea uiolata sunt, odia incitantur: quae tractat ipse grauius undecima Philipp. in Dolabellam consulem, qui Trebonium crudeliter occiderat.

G. VALLA.

Natura. Quintilianus in Profopopœia, Quin deducere deos in hoc genere dicendi, & inferos excitare concessum est. & quaecunque, inquit, inducuntur, quae modo prodesse aut obesse hominibus possint, ad mouendos audientium affectus. Et in eos a quibus uiolata. Ut Cicero in Catilinam inuentus facit.

Nihil est enim tam miserabile, quam ex beato miser. Et hoc totum quidem moueat, si bona ex fortuna quis cadat, & a quorum charitate diuellatur, quae amittat, aut amiserit: in quibus malis fit, futurus uel sit, exprimatur breuiter. CITO ENIM arescit lachryma, praesertim in alienis malis. Nec quicquam
in ampli

in amplificatione nimis enucleandum est: minuta est enim omnis diligentia: hic autem locus grandia requirit. Illud iam est iudicij quo quae in caussa genere utamur augendi. In illis enim caussis quae ad delectationem exornantur, ij loci tractandi sunt, qui mouere possunt expectationem, admirationem, uoluptatem. In cohortationibus autem, bonorum, ac malorum enumerationes, & exempla ualent plurimum. In iudicijs, accusatori ferè, quae ad iracundiam: reo plerumq; quae ad misericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accusator misericordiam mouere debet, & defensor iracundiam.

QVALE sit hoc intelliges ex oratione pro Rabirio Posthumo, Occultat pecuniam Posthumus. Latent regia diuitia. Ecquis est ex tanto populo, qui bona C. Rabirij Posthumi nummo sestertio sibi addici uelit? Sed mi serum me. Quanto haec dixi cum dolore? Hem Posthume, tu ne es Curij filius? C. Rabirij iudicio & uoluntate filius? natura, sororis filius? tu ne ille in omneis tuos liberalis? cuius multos bonitas locupletauit? qui nihil profudisti? nihil unquam in libidinem contulisti? tua Posthume nummo sestertio a me addicuntur? O meum miserum acerbumq; praconium. Hoc insigne amplificandi genus. In miseratione non esse commorandum monuit rhetor Apollonius: Quia cito arescit lachryma, praesertim in alienis malis. Quod sic Quintilianus exposuit, Nunquam debet esse longa misratio. nec enim sine caussa dictum est, Nihil facilius, quam lachrymas inarescere. Nam quum etiam ueros dolores mitiget tempus, citius euanescat, necesse est illa, quam dicendo effinximus, imago, in qua si moramur, lachrymis fatigatur auditor, & requiescit, & ab illo quem ceperat impetu ad rationem redit. Obseruandum praeterea, ne quicquam nimis enucleatum sit, hoc est, fusa & subtiliter explicatum, quia minuta est omnis diligentia, multaq; parua dicit, qui omnia dicere conatur. Amplificatio grandia requirit, faciendus ergo delectus: nitendumq; iudicio, quo quae in caussa genere utamur augendi. aliud enim alijs conueniet locis. Nec quae de amplificatione dicuntur, in unam caussam cadunt omnia. Nam quum sint tria genera caussarum, in exornatione siue demonstratione, quae ad delectationem comparatur, ij loci tractandi, siue qui mouere possunt expecta-
r
tionem

tionem, admirationem, uoluptatem. Expectatio est ex nouo genere dicendi, quo laudauit Archiam poetam, in cuius admirationem ducit auditores cum uoluptate. In cohortationibus & genere suasorio, bonorum ac malorum enumerationes, & exempla ualent plurimum, ut in orationibus contra Seruilium Rullum uideas: quale isthuc est luculentissimum, Vnum ne fundum pulcherrimum Po. Ro. caput uestrae pecunia, pacis ornamentum, subsidium belli, fundamentum uectigalium, horreum legionum, solatium annonae, dispertire patiemini? Subdit exemplum, An obliti estis, Italico bello, amissis caeteris uectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? In genere iudiciali disceptatores concitat accusator, ut ipse facit in Verrem frequentissime. Contra mitigat patronus, ut idem pro Milone. Aliquando mutantur officia pro questionum uarietate, ut ipse erga Sthenium misericordiam mouet accusator. Defensor idem iracundiam in Roscios Sexti Roscij propinquos, quod nunquam faceret in litigatorem suum.

Q. VALLA. Cito enim arescit. Ita in Rhetoricis, Commotis autem, inquit, animis diutius in conuestione morari non oportebit. quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lachryma nihil citius arescit: id quae est ibi ultimum de conclusione praecipuum. Nimis enucleandum. Ne illud arguendi acumen ipsi officiat amplificationi: quod ipse ostendit, Minuta est omnis diligentia, hoc est, si humilis & deiecta. Ad delectationem. Hoc est, in demonstratiuo genere. In cohortationibus. Id est, in deliberatiuo. In iudicijs. Iudiciali genere. Accusator misericordiam. Ut in pupillo compilato. Et defensor iracundiam. A falso & a pessimis accusatum se hominibus dicat.

De epilogo per enumerationem.

Enumeratio reliqua est nonnunquam laudatori, suasori non saepe, accusatori saepius quam reo necessaria. Huius ipsa tempora duo sunt: si aut memoriae diffidas eorum apud quos agas, uel interuallo temporis, uel longitudine orationis: aut frequentatis firmitatis orationis, & breuiter expolitis, uim est habitura causa maiorem. Et reo rarius utendum est, quod ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne ostentatio memoriae suscepta, uideatur

uideatur esse puerilis. Id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed breuia singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet.

RERVM repetitio, quod ait Quintilianus, & congregatio, quae Graece **STREB.** dicitur *ὄρασις*, a quibusdam Latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totam simul causam ponit ante oculos, & etiam si per singula minus mouerat, turba ualet. Enumeratio laudatori, & suasori non saepe necessaria. Ille memoriae auditorum non diffidit, quia nihil periclitatur. genus est ad uoluptatem ferè comparatum, fufum, copiosum, securum: in quo tam multa repetendo, noua quaedam duceretur oratio. Hic sententiam dicit eam, quam diceret, si non uteretur argumentis: studet breuitati, neq; uersatur in causa tam molesta, quam qui iudicia tractant. Adde, quod in utroque genere sunt rerum expositiones, & amplificationes, quae repetitione decrescunt. Nihil obest tamen aliquando breuiter argumenta firmiter collegisse, ut quid efficiatur ex illis aperte cognoscat auditor, praesertim in consufiore causa. Enumeratio accusatori saepius, quam reo necessaria, quia multa iactat accusator: infirma quidem singula, sed quae tandem collecta, turbae multitudine roborantur. Reo ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sic ille paulo post. Sensus est, Reo ponenda sunt contraria ijs, quae obiecit accusator, quorum dissolutio & refutatio in breuitate & angusta enumeratione minus intelligetur. Aculei pungent: hoc est, accusatoris frequentata firmitas, repetitione defensoris iterum ferient aures, pungent animos, & comparata breui dissolutioni, maiorem uim habere uidebuntur. Non sunt aculei, defensoris argumenta, sed acria illa tela, quae uehementer intorsit accusator, ut aurem ferirent. quae quidem reo ponenda sunt, si medelam contrariam in enumeratione uelit adhibere. Posteaquam praecipit, a quo fiat enumeratio frequentius, & quo genere causarum, temporis assignat opportunitatem. Fit igitur, aut quia memoriae disceptatorum diffidit orator, aut quod frequentatis firmitatis id est, argumentis unum in locum stipatis uim est habitura causa maiorem. Memoriae diffidit eorum apud quos agit: uel interuallo temporis, si quis eandem causam multos dies egit, quod saepe accidebat in difficilioribus causis, ut ultra decimum diem agendo producerentur: uel longitudine orationis, quae memoriam confundit. Cicero paucis enumerationem conficit in firmitaria, pluribus in ultima actione, modice in oratione pro Cecinna. Quum iudicium de ui sit, is qui arguitur, uim se hominibus armatis fecisse fateatur, & quae sequuntur. Ea est enumeratio pro reo. In enumeratione uitandum ne ostentatio memoriae suscepta, uideatur esse puerilis. Etenim puerile est artis

memoria signum dare, ostentare ingenium, pra se ferre nimiam diligentiam, quod neglexisse multos hac praeeptione monstrat. Ergo singula delibanda seruato rerum pondere.

G. VALLA.

Et reo rarius. Raro contingit ut reus enumeratione utatur, quoniam contraria ab accusatore sibi referenda sunt. Quorum. Subaudi, enumeratorum, brevis ponatur dissolutio. Aculei pungent. Hoc est, acumen inuentionis et responsionis: ut quemadmodum animalium aculei in cutem figuntur: ita uis argumentorum animos audientium percellat: ac sicut accusator ipsum reum multitudine, ita reus accusatorem acumine urgeat et obtundat. Denique Cicero in Rhetoricis conclusionem in tres diuidit partes, enumerationem, indignationem, conuersionem. et indignationem quidem, quindecim: conuersionem uero, sexdecim locis tractandam esse docet. Verumenimvero quoniam exemplis plerumque magis, quam praeeptis commonemur, atque erudimur, existimo utriusque eminentissimi oratoris, Graeci alterius, et alterius Latini exemplis ostendere, et quomodo enumerandum, et quomodo amplificandum in peroratione esse uideatur. Amplificationis itaque unicum, cum multa sint, exemplum satis erit Ciceronis pro Caio, Quare obtestor, oroque uos Iudices, ut qua in ciuitate paucis diebus his Sextus Clodius absolutus sit: quem per biennium, aut ministrum seditionis, aut ducem uidistis: qui aedes sacras, qui census Pop. Rom. qui memoriam publicam, suis manibus incendit: hominem sine re, sine fide, sine spe, sine sede, sine fortunis, ore, lingua, manu, uita omni inquinatum: qui Catuli monumentum afflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit: qui in palatio atque in urbis oculis, seruitia ad caedem et inflammandam urbem incitauit: in ea ciuitate ne patiamini illum absolutum muliebri gratia, M. Caelium libidini mulieris condonatum: ne eadem mulier cum suo coniuge, et fratre, turpissimum latronem eripuisse, et honestissimum adolescentem oppressisse uideatur. Demosthenes uero de Haloneso, και ταύτην τῶν ἐπιστολῶν πέντε εὐεργετικῶν γράμματα. οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι δὴ καὶ τῶν ἡμετέρων, ἢ Φίλιππον μισοῦντες, ἐνείκους μὲν γὰρ ἴσασιν ἡμῶν καὶ τῶν ἡμετέρων, καὶ μεγάλα ἀγαθὰ, πάντα καὶ ὅμοια πράττει. ὅσοι δὲ Ἀθηναῖοι ὄντες, μὴ τὴν πατρίδα, ἀλλὰ Φίλιππον εὐνοῖαν ἐνδείκνυσται, προσήκει αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν κακῶς κακῶς ἀπολωλένα ἔπειτα ἡμῶν ἐγκρίματα ἐν τοῖς κροτάροις, ἀλλὰ μὴ ἐν τοῖς πῆξις καταπεπαισμένον φορεῖτε. Atque epistolam hanc quidem recte esse scriptam dicebant: qui multo iustius odio uestro digni sunt, quam Philippus. Ille enim sibi gloriam, et magna commoda comparans omnia contra uos agit. qui uero Athenienses cum sint, beneuolentiam non patriae, sed Philippo ostentant, par est, ut ij a uobis mali male perdantur: si modo cerebrum uos in temporibus, non etiam in talis inculcatum gestatis.

Enumerationis autem pulcherrimum est Ciceronis septime actionis in Verrem

Verrem

Verrem, cum inquit, Nunc te o Iupiter Optime Maxime, cuius iste donum regale, dignum tuo pulcherrimo templo, dignum Capitolio, atque ista arce omnium nationum, dignum regio munere, tibi factum ab regibus, tibi dicatum, atque promissum, per nefarium scelus de regis manibus extorsit: cuiusque sanctissimum, et pulcherrimum simulacrum Syracusis sustulit: teque Iuno regina, cuius duo fana duobus in insulis posita. et totus ille locus, quem, utpote paulo longiore, annotare superfedimus, praesertim cum eo monstrato, quilibet sibi cum possit uendicare. Demosthenes uero contra Aristocratem, Ο πρῶτος νόμος ἀντικυβερνητικῆς, ἢ πρὸς ἀποκτείναν τὴν βασιλῆα δικαίαν. ὁ δὲ ἄνθρωπος ἀποκτείναν εὐθὺς γράμματα ἀγῶνισμὸν εἶναι. τοσοῦτο φιλῶντες καὶ μέμνηδες, ὅτι πάντων ἐναντιωτάτην ἐστὶν ἡ κρίσις καὶ μὴ διδόντα κρίσιν ἐκδοῦναι ποιεῖν. οὐκ ἔα μεταταῦτα ὁ δὲ δὲ τῶν νόμων οὐδὲ τῶν ἐπισημοτάτων ἀποδοῦναι, ἢ δὲ χρέματα πρᾶττειν. ὁ δὲ τῶν νόμων ἀγῶνισμὸν, πάντα ταῦτα δέδωκεν. ἢ γὰρ πῶς λαβὴν ἔσται ποιεῖν, ὅτι ἂν ἐβούλωτο, ἀπαρῆν ὁ νόμος ὡς τὸ θεομορφίας κελύει, καὶ τὸ τῶν νόμων περὶ τῶν νόμων λέγει τις πατρίδα, ὁ δὲ ἀγῶνισμὸν αὐτῶν τῶν νόμων ἐπισημοτάτων ἀποδοῦναι ὡς αὐτῶν, καὶ τῆς ἀλλοτριᾶς ἀποδοῦναι. ἔστιν ἔφ' οἷς ἀδικήματα δέδωκεν ἀποκτείναν ὁ νόμος, ὁ δὲ οὐδὲν ὑπέσταν, καὶ ἢ τούτοις τις κτείναν ἀποδοῦναι τῶν νόμων ἀφαιρέσειν ἐν τοῖς νόμοις, ἢ τῶν νόμων πρᾶττειν, δίκας ὁ νόμος κελύει ἀπαρτεῖν πρᾶττειν. ὁ δὲ τῶν νόμων οὐδὲν ἀποδοῦναι κρίσιν οὐτε αὐτὸς εἰπῶν, οὐτε παρ' ἄλλου ἐξιστοῦν λαβὴν αὐτῶν, ἀγῶνισμὸν ἐποίησε. καὶ τῶν ἀποδοῦναι, παραχρημα ἐκαστοδὸν ποιεῖ. τὸ ἀποδοῦναι, παρ' οἷς ἄνθρωπος ἢ ἀνὴρ μὴ ἀδικῶν δίκας, κελύειν οἱ νόμοι μέχρι τῶν νόμων. ὁ δὲ ἀφαιρέσει τις τῶν νόμων, μὴ βελόμηνος πρὸς δίκας ἐκδοῦναι, εὐθὺς ἐκαστοδὸν ποιεῖ. οὐκ ἔα νόμος ἂν μὴ τῶν νόμων ἢ πᾶσι τῶν νόμων εἰσφέρειν. ὁ δὲ ἐπὶ ἀνδρῶν γράμματα φήμισμα ἔστιν. ἢ κ' ἔα φήμισμα ὁ νόμος κυριώτερον εἶναι νόμον, ὁ δὲ ὑπαρχόντων τοσοῦτων νόμων, φήμισμα ποιεῖ κυριώτερον τοῖς νόμοις ἀναρῶν. ταῦτα φιλῶντες, καὶ μέμνη μένοι κελύει. Prima lex aperte dixit, Si quis quempiam interfecerit, Senatus cognoscito. hic autem si quis interfecerit, statim addidit abduci ad supplicium licere. Hoc seruate, ac memoriae mandate, omnium maximè contrarium esse iudicio, nullo dato iudicio ad supplicium dedere. deinde non finit secunda lex ne condemnatum quidem homicidam uolari, ac pecunias ab eo exigi. His uero dum permittit abduci, omnia ista concessit. Erit enim in potestate illorum, qui abduxerint, omnia suo arbitratu facere. Abduci praeterea lex ad Thesmothetas iubet, atque ita demum, si in necati patria sit a quopiam deprehensus. hic autem illi ipsi qui crimen intenderit, permittit priuatam suam in domum abducere, uel si alicubi in aliena patria sit comprehensus. Sunt delicta ob quae lex concessit interficere. hic autem, sine ulla exceptione si ob haec delicta quis interfecerit, abduci permittit cum, quem leges noxae exemerunt. Si cui tale quippiam contigisset, ab eo primum ratio-

nem iudicio exigi lex imperat. hic autem nullum iudicium neq; ipse promittens, neq; à quibus accipi putat oportere, requirens abducendum dedit. Ac si quis exemerit, confestim foederum exortem esse iubet. Pignerationes in eos, apud quos homicida fuerit, si causam non dicant, ad tres usque, leges statuunt. hic uero, si quis abducenti exemerit, quia nollet causa indicta dedere, hunc statim foederum exortem facit. Non patitur lex legem, nisi propter omnes feratur, promulgari. Hic autem unius hominis causa, priuatum decretum scribit. Non sustinet lex decreti maiorem uim atq; autoritatem esse, quam legis. Hic autem cum tot sint leges, decretum ratum facit, leges interea abrogas. Hæc seruate, ac memoria mandantes in consilium ite.

De quaestione.

Quaestionum
duo genera.

De quaestione
infinita.

Propositi co
gnitionis et
actionis.

C. F. Quoniam & de ipso oratore, & de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum propofuisti quaestionis locū. C. P. Duo sunt, ut initio dixi, quaestionum genera: quorum alterum finitum temporibus & personis, cōtrouersiam, causam appello: alterum infinitum, nullis neq; personis, neq; temporibus notatum, propositum uoco. Sed est consultatio quasi pars causæ quædam, & controuersia. Inest enim infinitum in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dicamus, cuius genera sunt duo, cognitionis alterum: eius scientia est finis, ut ueri ne sint sensus, aliterum actionis: quod refertur ad efficiendum quid: ut si quaeratur, quibus officijs amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria: sit, nec ne, quid sit, quale sit. Sit, nec ne: ut, ius in natura sit, an in more. Quid autem sit, sit ne ius id quod maiori parti sit utile. Quale autem sit, iuste uiuere sit, nec ne utile.

STREB. IN TREIS partes distributa est omnis doctrina dicendi: in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum in quaestionem. Nunc de quaestione tertia parte, quæ est materia Rhetorices. Est autem quaestio, quæ in utranq; partem

partem disputatione trahi potest. Quaestio infinita, in qua aliquid generatim quaeritur: ut, expetenda ne est eloquentia. Quaestio finita, in qua quid in personis atq; certa et constituta re quaeritur. Neesse est quidem aut de toto genere quaestiones fieri, aut de eius aliqua parte: ut de toto genere parricidij, uel de uno aliquo parricidio: ut de uniuerso hominum genere, aut natione, aut ordine, uel de uno paucis uel certis. Nam genus non utiq; supremum, sed etiam speciem in hac parte complectitur. Sic natura rerum duas genuit quaestiones, certam, et incertam. Priorem ex singulis, uel tanquam singulis, quæ indiuidua dicuntur. Alteram ex tota specie uel uniuerso genere. Quaestio infinita dicitur consultatio, quia sepe cadit in deliberationem: dicitur et propositum, quod est Græce *κρίσις*. Quaestio finita causa dicitur et controuersia. Quærat aliquis, cur et hic, et secundo libro de oratore finitam quaestionem solis comprehendat personis et temporibus: qui latius in Topicis metiatur: Causa, inquit, certis personis, locis, temporibus, actionibus, negocijs cernitur, aut in omnibus, aut in plerisq; eorū. Nam et controuersia sunt de loco solo, de certa actione, de certo negotio. Arbitror cum personas et tempora, ut frequentiora posuisse, in quibus ea quæ sunt eiusdem rationis intelligerentur. Consultatio est tanquam genus, et ideo pars causæ, quædam et controuersia, quia inest infinitum in definito, sicut in specie genus, quod explicabimus per definitionem. Homo est animal rationale. Duæ sunt partes hominis, animal quod est genus, rationale quæ differentia est. Ad genus tamen referuntur omnia, ut partes referuntur ad totum summamq; comprehensionem. Genus itaq; natura postremum, arte et tractatione primum, quamobrem incipit à consultatione. Quaestionis infinita genera sunt duo. Cognitionis alterum, cuius finis est scientia. Alterum actionis, quod refertur ad efficiendum quid. Etenim in mortalibus, solus homo rerum uim naturamq; speculatur, et illius propriae sunt quaestiones. Si quid inquirit cognoscendi gratia, non agendi, quaestio est contemplationis, ut ueri ne sint sensus, an ne fallaces: sol ne maior est terra: ubi concresecunt pluuia: unde sit tonitruum: sunt ne octauo caelo posita stellæ: et innumerabiles eiusmodi quaestiones, quæ in philosophia tractantur: unde quaestio infinita à quibusdam quaestio philosophica nominata est. Hæc et similia sunt animi notiones, et ornamenta, ad agendum non ita necessaria. Si quid inquirat homo agendi causa, quod uel persequatur tanquam bonum, uel fugiat tanquam malum, quaestio est actionis. His duobus membris omne propositum continetur: quia si quaestio est humanae perscrutationis, homo aut tantum scire cupit, aut etiam agere sciedo. Neesse est his duobus omnia contineri. Dicat aliquis, Hæc diuisio conuenit etiam controuersia et finita quaestioni: ut quaesitum est, an Socrates esset omnium sapientissimus: quod est contemplationis: et an idem uiolasset religiones: quod est actionis. Existimo

Existimo utriusque partis esse diuisionem. Sic enim confirmat in Topicis, Quæstionum quacunque de re sint, duo sunt genera, unum cognitionis, alterum actionis. Quod non magis absurdum, quam diuisionem proximam utriusque quæstionis esse communem, sit, nec ne: quid sit: quale sit. Cur ergo tribuuntur infinitæ quæstioni? Quia quod in genere monstratum est, illud in specie quoque planum factum est. Quæstio speculationis igitur in tria genera partitur, Sit, nec ne: quod est coniectura: Quid sit: quod est definitio: Quale sit: quod est qualitas. Plura de re quæri non posse ante demonstrauimus. Quoniam si rem non constat esse, sit, nec ne quæritur. Si constat, aut de accidentibus agitur, aut de eo cui accidunt. Hic quid sit, illic quale sit quæritur. Exempla non sunt huius interpretationis. Hoc nosse satis est, Sensus plerumque ueros haberi. Nam Aristoteles libro de sensu existimat, in propria materia non decipi sensum, ut oculum ueris coloribus. Cic. primo de Finibus, Quod porro animo cernimus, id omne oritur à sensibus: qui si omnes ueri erunt, ut Epicuri ratio docet, tum denique poterit aliquid cognosci & recipi. Quos qui tollunt, & nihil posse percipi dicunt, ij remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod differunt. Hisce uerbis fuisse rem controuersam de sensibus ostendit, & ea de re suam pronunciat sententiam. Ius tum natura, tum more constat, ut omnibus est notum. Nam è iure naturali profluxere bonæ leges bonique mores. Non semper ius esse quod maiori parti sit utile, indicarunt ij qui à legibus agrarijs abhorruerunt, quiq; passim uenari piscari ue prohibuerunt. Iuste uiuere utile est, si utile ab honesto non separet. Quibus officijs colatur amicitia cognosces ex eiusdem libro, de amicitia. Amico concedenda sunt omnia usque ad aras & deos, ut dicebat Pericles. Gellius de hac re capite tertio libri primi.

G. VALLA.

Duo sunt. Duabus expositis libri partibus, & perinde generibus, quod in ui oratoris est, & quod in orationis partibus: tertium restat genus quod in quæstione positum est. Repetit ergo quod à principio dictum est, duo esse quæstionum genera, infinitum unum, finitum alterum. Itaque infinitum, quod propositum uocat, in duo rursus diuidit genera, sicut & in duobus præterea alijs tradit locis in lib. de Oratore, ac in Topicis. & quoniam plurimum, tametsi idem dicat in libro de Oratore, differre uideatur, non alienum putamus eius hic uerba referre, ait itaque, Omnis igitur res eandem habet naturam ambiendi de qua quæri & disceptari potest, siue in infinitis consultationibus disceptetur, siue in his causis, quæ in ciuitate, & in forensi disceptatione uersantur: neque est ulla, quæ non aut ad cognoscendi, aut ad agendi uim rationem que referatur. nam aut ipsa cognitio rei scientia que perquiritur: ut, Virtus suam ne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur. aut agendi consilium exquiritur: ut, Sit ne sapienti capessenda Respub. Cognitionis autem tres modi

modi, coniectura, definitio, & ut ita dicam, consequutio. nam quid in re sit, coniectura quæritur, ut illud, Sit ne in humano genere sapientia. Quam autem uim quæque res habeat, definitio explicat, ut si quærat, quid sit sapientia. Consequutio autem tractatur, cum quid quamque rem sequatur, inquiritur, ut illud, Sit ne aliquando mentiri boni uiri. Redeunt rursus ad coniecturam, eamque in quatuor genera dispartiuunt. nam aut quid sit, quæritur, hoc modo, natura ne sit ius inter homines, an opinionibus. aut quæ sit origo cuiusque rei, ut quod sit initium legum, aut rerum pub. aut causa & ratio, ut si quærat, cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant. aut de immutatione, ut si disputetur, num interire uirtus in homine, aut num in uitium possit conuerti. Definitionis autem sunt disceptationes, ut cum quæritur, quid in communi mente quasi impressum sit: ut si differatur, id ne sit ius quod maximæ parti sit utile. aut cum quid cuiusque sit proprium exquiritur, ut, ornate dicere proprium ne sit oratoris, an id etiam aliquis præterea possit. aut cum res distribuitur in partes, ut si quærat, quot sint genera rerum expetendarum: aut, sint ne tria, corporis, animi, externarumque rerum. aut cum quæ forma, & quasi naturalis nota cuiusque sit, describitur: ut si quærat, auari species, seditiosi, gloriosi. Consecutionis autem duo prima quæstionum genera ponuntur. nam aut simplex est disceptatio, ut si differatur, expetenda ne sit gloria. aut ex comparatione, laus, an diuitiæ magis expetendæ sint. Simplicium autem tres sunt modi de expetendis fugiendisue rebus, ut expetendi ne honores sint, num fugienda paupertas. de æquo, aut iniquo, æquum ne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum. de honesto, aut turpi, ut hoc, sit ne honestum gloriæ causa mortem obire. Comparationis autem duo sunt modi, unus, cum idem ne sit, an aliquid intersit quæritur: ut metuere & uereri, ut rex & tyrannus, ut assentator & amicus. alter, cum quid præstet aliud alij quæritur: ut illud, Optimum ne cuiusque sapientes, an populari laude ducantur. atque eæ quidem disceptationes, quæ ad cognitionem referuntur, sic fere à doctissimis hominibus describuntur. Quæ uero referuntur ad agendum, aut in officij disceptatione uersantur, quo in genere quid rectum faciendumque sit, quæritur: cui loco omnis uirtutum & uitiorum est sylua subiecta: aut in animorum aliqua permotione, aut gignenda, aut sedanda, tollendaue tractantur. huic generi subiectæ sunt cohortationes, obiurgationes, consolationes, miserationes, omnisque ad omnem animi motum & impulsio, & si ita res feret, mitigatio. Ut uerine. Nam à philosophis quæsitum est, è ανθρώποις αἰεὶ εὐδαιμόνεις ἔσονται καὶ φρονήσιμα. id est, An ueraces sint sensus, & imaginationes. Τὰς μὲν εὐδαιμόνειας, ἀληθείας, τὴν δὲ φωνήσιν τὰς μὲν ἀληθείας, τὰς ἢ ψευδέων. καὶ ἢ μὴ εὐδαιμόνεις μόνον ἔσονται. ἢ εὐδαιμόνεια ἢ φωνήσιν ἢ φωνήσιν ἀληθείας καὶ ἢ εὐδαιμόνεια φωνήσιν ἢ φωνήσιν. Id est, Sensus quidem esse ueraces: imaginationum autem quasdam esse ueraces

ueraces, fallaces alias. Ac sensus quidem unico modo fallit, per intellectilia: imaginatio autem bifariam. est enim tum sensilium rerum imaginatio, tum etiam intellectilium. Quibus officijs. Ut an propter amicos ab honestate aliquando declinandum sit: quod Aulus Gellius quoque querit, & a plurimis questum fuisse ostendit. **Vtius in.** An ius naturale dici possit: an in consuetudine collocatum. Sanè, ut Vlpianus inquit, ius aliud publicum, aliud priuatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanæ spectat. Priuatum est, quod ad singulorum utilitatem pertinet. Sunt enim quædam publicè utilia, quædam priuatiu. Publicum ius, in sacris, & sacerdotibus, & magistratibus consistit. Priuatum ius tripartitum est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Ius naturale est, quod natura docuit omnia animalia. Nam ius istud non solum humani generis proprium est, sed omnium animalium, quæ in terra, quæ in mari nascuntur: auium quoque commune est &c. Ius gentium est, quo gentes humanæ utuntur: quod à naturali recedere facile licet intelligere: ueluti, ut inquit Pomponius libro vi. erga deum religio, ut parentibus & patriæ pareamus. ac ut Hermogenes libro primo inquit, ex hoc iure gentium introducta bella sunt, discretæ gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, ædificia collocata, commercium, emptiones, uenditiones, locationes, conductiones, obligationes institutæ. Ius ciuile, inquit Vlpianus libro i. institutionum, est quod neque in totum à naturali, uel gentium recedit: nec per omnia ei seruit. Itaque cum aliquid addimus, uel detrahimus iuri communi, ius proprium, id est, ciuile efficitur. **Pap.** autem libro i. Digest. Ius ciuile, inquit, est, quod ex legibus, plebiscitis, senatusconsultis, decretis principum, autoritate prudentium uenit. Ius prætorium est, quod Prætores introduxerunt, adiuuandi, uel supplendi, uel corrigendi iuris ciuillis gratia propter utilitatem publicam, quod & honorarium dicitur, ab honore Prætorum sic nominatum.

Actionis autem duo sunt genera. Vnum ad persequendum aliquid, aut declinandum, ut quibus rebus adipisci gloriam possis, aut quo modo inuidia uiteatur. Alterum quod ad aliquod commodum, usumque refertur, ut quemadmodum sit Respublica administranda, aut quemadmodum in paupertate uiuendum.

STREB.

TRIA sunt rerum genera nostra mortalitati comparata: quædã bona, quæ natura persequimur, ut gloria: quædã mala, quæ declinamus, ut inuidia: quædã media,

media, ut paupertas, & administratio Reipublicæ, quibus & bene uti & abuti possumus. Hinc quæstiones actionis: Vna, de bono persequendo, & de malo uitando. Altera, de commodo usuque rerum utroque uersus spectantium, quo pacto uertamus in commodum nostrum. Sunt hæc & in *uoluntate*, & controuersia. Gloria uera, uirtute comparatur. Inuidia, modestiæ nomine & aliorum commo ditate uitatur, quam Augustus Cæsar optime uidit. Respublica administratur bonis legibus, maturo consilio, & uiribus consilio obtemperantibus. Hæc late patent, ut apud Platonem uidere est. In paupertate ita uiuendum, ut te metiari, tuoque sis contentus.

In paupertate. An contentum esse oporteat ea conditione: an querendum quo modo possis ipsam deuitare. **G. VALLA.**

Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi sit, nec ne sit, aut fuerit, futurum ue sit queritur, unum genus est quæstionis, possit ne aliquid effici, ut cum queritur ecquisnam perfecte sapiens esse possit. Alterum quemadmodum quidque fiat, ut quonam pacto uirtus pariatur, natura ne, an ratione, an usu. Cuius generis sunt omnes, in quibus ut in obscuris, naturalibusque quæstionibus, causæ, rationesque rerum explicantur.

Coniectura in quæstione infinita.

QVAESTIO infinita coniecturalis est præteriti temporis, & instantis, & futuri. Ea natura prior est. Hoc querit, possit ne aliquid effici: quod est omnium primum. Si non potest fieri, substitimus: Si potest, ultra progredimur. & proximum est inuenire causam unde aliquid oriatur, & quemadmodum quidque fiat, quod physicorum proprium est causas rationesque rerum explicare, sed & orator persæpe retro legit causas, ut effecta deprehendat. Exemplorum uis est, Neminem perfecte esse sapientem. Virtutem à natura seminarium, ab ratione usuque incrementum accipere.

Rursus autem. Primum genus quæstionum, quod in cognitione uersatur, hic trifariam diuidit: in Topicis autem in quatuor partes, Coniecturæ, in quibus ratio in quatuor partes distributa est. quarum una est, cum queritur sit ne aliquid: altera, unde ortum sit: tertia, quæ id causa effecerit: quarta, qua de mutatione rei queritur. Ecquisnam. Quoniam solus est deus sapiens. Quonam pacto. Natura ne, an ratione, an usu. Nam sunt qui dicant naturalem esse: quæ si ita sit, omnes utique homines, cum ab eadem uirtute orientur, uirtute

G. VALLA.

habebunt. Item quod à natura est, laudabile non est: quoniam mutari non potest, non igitur uirtus erit laudabilis, at qui mutari potest, sicut & uitium, non ergo à natura. Sunt qui apud Platonem dicant eam diuino concessu traditam hominibus. Sunt tamen etiam uirtutes naturales: sed illæ non morales dicuntur, ut appetendi escam, concoquendi, & id genus aliæ. Alij porro, uirtutes morales in ratione esse collocatas protulerunt: quoniam cum prudentia in ratione posita sit, & à prudentia omnes morales uirtutes dirigantur: ipsas in ratione positas esse duxerunt, quod tamen non sequitur. Nam tam ex effectibus, qui à parte oriuntur irrationali, quam ab ipsa proficiunt prudentia, quæ de ratione manat. Alij porro per ipsum, hoc est, assuetudinem fieri uirtutes putauerunt: quod frequentes actus habitus faciant. Naturalibusque. Quæ sunt in naturali philosophia.

Definitio in quaestione infinita.

Illius autem generis, in quo quid sit id de quo agitur, quaeritur, duo sunt genera: quorum in altero disputandum est, aliud an idem sit, ut pertinacia & perseverantia. In altero autem descriptio generis alicuius & quasi imago exprimenda est, ut qualis sit auarus, aut quid sit superbia.

STREB. CONIECTURAM partitus, ex ordine partitur definitionem. Duo sunt tempora quum adhibemus definitionem. Si disputatur, an aliud, an idem sit, utrumque definire oportet: quorumque definitiones erunt uel persimiles, eadem esse iudicabimus, & contra: ut perseverantia & pertinacia sunt alia, non eadem. Perseuerantia est in ratione bene constituta, stabilis, permanensque constantia. Pertinacia, in ratione male constituta firma permansio. Alterum definiendi tempus est, quando uim naturamque rei breui descriptione uolumus explicare. Id fit dupliciter, aut accidentium enumeratione, rerum imaginem exprimimus, ut si pingas auarum suis coloribus: aut genere ac proprietate uim totam comprehendimus: ut, Superbia est mentis elatio prætergrediens meritos honores.

G. VALLA. Illius autem generis. In topicis uero aliquanto secus dicit: quod tamen in idem recidere uidetur. ait enim, Cum autem quid sit quaeritur, notio explicanda est & proprietates, & diuisio, & partitio. hæc enim sunt definitioni attributa, additur etiam descriptio, ut pertinacia & perseverantia. Varrò de lingua Latina ad Ciceronem, A qua re sit, inquit, pertinacia cum quaeritur unde, dicitur esse à pertendendo. in qua re sit impositum, dicitur cum demonstratur in quo non debet pertendi, & pertendit, pertinaciam esse. quod in quo oportet manere si in eo perstet, perseverantia sit.

Tertio

Tertio autem in genere in quo quale sit quaeritur, *Qualitas in consulatione.* aut de honestate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum est. De honestate sic, ut honestum ne sit pro amico periculum aut inuidiam subire. De utilitate autem sic, ut sit ne utile in republica administranda uersari. De æquitate uero sic, ut sit ne æquum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo quale sit, quaeritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quaeritur quid honestum sit, quid utile, quid æquum, sed etiam ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid æquius, atque etiam quid honestissimum, quid utilissimum, quid æquissimum; cuius generis illa sunt, quæ præstantissima sit dignitas uitæ. Atque ea quidem, quæ dixi, cognitionis sunt omnia.

HÆC EST partitio qualitatis, quæ tertia fuerat in speculatione. In STRBB. qualitate, aut simpliciter quaeritur, aut comparate. Compare quærimus dupliciter, aut comparatione facta duorum, aut multorum superlative, in qua re nulla est difficultas. Simpliciter quaeritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de æquitate. Hic obrepit cogitatio utrum ne omnia sint honesta, aut utilia, aut æqua: possit ne tam fusa qualitas hisce tribus partibus comprehendi. Ego quidem sic existimo, uoluisse Ciceronem tractare quaestionem pro oratorum dignitate, idcirco nullam habuisse rationem earum, quæ rebus humanis utilitatem nullam ferunt: nec putauit artem esse proponendam de uilissimis quibusque, sed optima quæque scribenda censuit, atque speculatione dignissima. Valeant igitur argutuli nugatores, qui minutim sectis infinitis prope quaestionibus, arbitratur ingenium summi uiri alta quadam speculatione superasse: quibuscum actum præclare uideretur, si centesimam tanti uiri partem essent assecuti: quem quum reprehendant, suspicionem de se relinquunt omnibus doctis, singularis ingenij uirtutes non potuisse complecti. An possit esse Fabius? an fuerit? unde fuerit creatus? arma cepit? an in bello fuerit? an bellum gesserit in Veientes? Non ne si constat bellum gessisse Fabium in Veientes, reliquæ sunt superuacuae quaestiones? Ergo si rerum qualitas in dubitationem uenerit, aut quaeremus illa media, ut

alborem, pallorem, frigus, sapor, odores, pondus, quæ raro perscrutatur orator, aut de bonis, & malis agemus, in quibus oratoris frequens uersatur oratio. Relictis itaq; uanioribus ad meliora progressus in tres partes bona distribuit, in honesta, turpia: in utilia, inutilia: in æqua, iniqua: quæ quidem plurimum uuant oratorem, & in demonstratione, & deliberatione, & iudicio. Honestum quid ab utilibus differant sciunt omnes: quid ab æquis, non item sciunt. Honestum, iuris est etiam summi: Aequum clementiæ mitiorisq; iuris. Illud spectat officium, citra turpitudinem: hoc & officium, & quid cuique bonum sit, obseruat. Nam cum honesto potest constare iniquitas. Amicum pecunia donasti: honestum est. egentem propinquum, atq; poscentem eadem pecunia donare nolui: iniquum est.

G. VALLA.

Tertio autem. In Topicis autem aliter hunc locum tradit: inquit nanque, Cum autem queritur quale quid sit, aut simpliciter queritur, aut comparate: simpliciter, expetenda ne sit gloria: comparate, proponenda ne sit diuitijs gloria. Simplicium tria genera sunt, de expetendo fugiendoq; de æquo, & iniquo: de honesto, & turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem, & alio: alterum de maiore, & minore.

Questio infinitæ actionis.

Restat actionis locus, cuius alterum est præcipiendi genus, quod ad rationem officij pertinet, ut quem admodum colendi sint parentes. Alterum autem ad sedandos animos, & oratione sanandos, ut in consolandis mœroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eisdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione sæpe faciendum est, uel gignendos uel concitandos. Atq; ferè hæc est partitio consultationum.

STREB.

HÆC duo membra non uidentur absoluerè totum corpus actionis, nisi propius inspicias. Proponamus igitur hic poni quæstiones, quæ utiliter oratione tractantur. Constituamus oratorem, qui proponat aliquid, uel agendum, uel non agendum. Necessè est eum suadere quid opinione boni, aut opinione mali dissuadere, aut animos quodam modo afficere. Sic duo genera nascuntur, unum quod ad rationem officij, & uirtutis, alterum quod ad mouendos animos pertinet, Motus animorum duplices, alij grauiore, alij mitiore. Rursum affectus,

affectus, sunt numero quatuor, ut antè dictum est, duo præsentium rerum, uoluptas, ægritudo: duo futurarum, cupiditas, metus. affectu mitiore sedamus animos, grauiore motu concitamus. Ex his intelliges quid hic sibi uelit in actionis distributione. Similis erit partitio finitæ quæstionis. Nā est aut cognitiois, aut actionis rerū singularū. Et querit an est, quid est, quale est: nec simpliciter, sed aliter, & aliter, ut consultatio. Ad agendū autem proponit certam quædam persequenda, & declinanda, & ad usum transferenda. Item officia querit singula, uel motus animi. Nullum est ex ijs quæstionum genus, quod non incidat in orationem. Orator enim tres habet status, & totidem quæstiones: multaq; loco differit, non ad agendum modo, sed etiam cognoscendum. Idq; facit aliquando generalitè, sæpenuero singulatim, in quibus uersatur omnis ratio quæstionum.

Restat actionis locus. Qui ad uirtutem, & uitium totus refertur. Quod ad rationem. Ut totus Ciceronis officiorum liber est. Alterum ad sedandos. Ut cum consolamur, ut ipse in quæstionibus Tusculana. facit Cicero, & præterea plerunq; in orationibus: qui proprie locus est conclusionis, cum aliquid amplificamus, indignationem commouemus, aut in conuersionem descendimus.

G. VALLA.

C. F. Cognoui: sed quæ ratio est in his inueniendi, & disponendi requiro. C. P. Quid tu, aliam ne censas, & non eandem esse, quæ est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem, & ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autem, quæ est exposita in alijs ratio, eadem huc transfertur.

Dispositio quæstionis infinitæ

QVI autem, & propositum tractare uolet, è definitione, genere, specie, differentia, alijsq; locis ducet argumenta: nec alia ratione disponet, quam quæ sunt finitæ controuersie. At hæc uidentur repugnare superioribus: dicebat enim, Collocationis, in infinita quæstione, ordo est idem ferè, quem exposui locorum. In definita autem adhibenda sunt etiam, quæ ad motus animorum pertinent. Illic diuersam statuebat collocationem: hic constituit eandem. Dicemus utroque modo thesin collocari posse, & ordine locorum, & dispositione causæ. Quamobrem subdiderat, Quum de causa dixerò, in qua est propositum, de utroque dixerò. Si docere tantum uolumus, ordinem locorum seruare possumus: si docere, & mouere, eadem est dispositio consultationis, & controuersie.

Collo

G. VALLA.

Collocandi autem. Quae est exposita in alijs, quam tradidimus supra, ubi de motu, & pariter de collocatione locuti sumus.

De generibus
causarum.

Cognita igitur omni distributione propositarum consultationum, controuersiarum, causarum genera restant omnino. Et earum quidem forma duplex est: quarum altera delectationem sectatur aurium: alterius ut obtineat, probet, & efficiat, quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur: quod cum latum genus esse potest, saneque uarium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros uiros suscepimus, & ad improbos uituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione uirtutum, uitiorumque uerfetur.

STREB.

PROPOSITAE sunt consultationes, & quaestiones infinitae, ad quas referuntur omnia, ut ad genera prima. Subsident in ordine controuersae causae, quae sunt finitae quaestiones, in tria genera distributae. In quo putet aliquis inscite nos affirmasse, omnem consultationum diuisionem, causae conuenire, quia postea causam diuidat. Confirmo iterum haec tria genera causarum infinitae quaestioni conuenire. Nam & in genere laudamus, & consultationes sunt deliberationes. Et thesibus cadit in iudicium, ut uniuersum parricidium, pro Sexto Roscio. Quid igitur partitiones confunduntur? Nihil absurdum est, ea quae conueniunt generibus, & formis, ea conuenire singulis: & quae singulorum sunt, ea subijci formae, atque genus ex parte locupletare. Nam ratio animalis, & hominis, uni Socrati conuenit: ratio unius Socratis refertur ad hominem, atque animal. Ita quadam affinitate colligantur infinitae quaestiones, & controuersiae, quae sunt inperinde, atque genus, & species. Quod autem haec tria genera causarum fere tractat orator, ad eumque defruntur causae, & finitae quaestiones, subiecit illi parti, cui propius adherere uidebantur, unde genera causarum dicuntur, non item consultationum. Id cognoscere non erit operosum, si retro spectas iter. Vbi causam detulit ad oratorem litigator, primum contemplatur eius uim atque naturam, & quo genere dicendi continetur: deinde quis status quaestionis: postea

postea ad quem finem contendat oratio, tandem qua probatione finem assequatur. Hoc modo tria genera causarum sunt controuersiae proxima. Remotiores status, & actiones, & contemplationes, quae cadunt in probationem: quod qui spectauerit, uidebit apertius omnem quaestionum partitionem. Genus est causae, quod sectatur aurium delectationem. Demonstratio nominatur & exornatio. Alterum contendit, ut obtineat, probet, efficiat quod agit. Id si uersatur in prouisione posterius temporis, deliberatio est: si in praeteriti disputatione, iudicium. Ex qua partitione tria genera causarum nata sunt. Genus demonstrationis, inquit, latum saneque uarium esse potest: quia nihil est in uniuersitate naturae, de quo non aliquid in utranque partem dici queat, aut ornandi gratia, aut improbandi, aut certe docendi. Sed quoniam hominum praecipua laus est, hoc unum ex omnibus deligitur, ex quo ceterorum ratio cognoscatur.

Posteaquam proposuit, qui nam uteretur nomine demonstrationis, eam commendat: nullum genus uberius ad dicendum, quoniam in eo explicare libere potest orator omnes eloquentiae uirtutes, eo quod magna ex parte comparatum sit ad uoluptatem. Nullum genus utilius ciuitatibus, quia quod paulo post affirmat, non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste uiuendum ualet. Hortatur ad uirtutes, reuocat a uitijs. Commendat bonos, uituperat improbos. Implet animos admirabili quodam amore uirtutum: quumque plurimum orator in cognitione uirtutum uitiorumque uerfetur, non aliorum modo, sed suos ipse mores meliores efficit. Adde, quod deliberatio constat iisdem rebus aliter positis, honestis & utilibus. Aristoteles autor est Rhetoricorum primo. Et iudicia laude ac uituperatione miscentur. Vnde constat magnas generis huius esse partes. Ideoque principio non incommode tractari.

Propositarum. Quaestionum quae sub thesi continentur. Controuersiarum. Id est, causarum quae sub hypothese definita quae quaestione sunt.

Causarum. Prorsus supersunt tractanda tria causarum genera, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Delectationem. Demonstratiuum genus dicit. Alterius ut obtineat. Quae est deliberatiui & iudicialis generis. Latum genus esse. Laudando ac uituperando. Saneque uarium. Id est, admodum multiplex. Vnum ex eo. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse possit. Quintilianus in huius generis tractandi exordio, Potissimum incipiam, inquit, ab ea, quae constat laude ac uituperatione. Quod genus uidetur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus, a parte negotiali, hoc est, negotiorum remouisse, totamque ad solos auditores relegasse, & id eius nominis, quod ab ostentatione ducitur, proprium est: sed mos Romanus etiam negotijs hoc munus inseruit. nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio

officio, atque ex Senatusconsulto, Magistratibus sepe mandantur: & laudare testem, uel contra, pertinet ad momentum iudiciorum: & ipsis etiam reis dare laudatores licet: & editi in competitores in L. Pisonem, in Clodium, & Curionem libri, uituperationem continent, & tamen in Senatu loco sententiae habiti sunt.

Reliquum autem genus caussarum aut in prouisione posterius temporis, aut in praeteriti disputatione uersatur, quorum alterum deliberationis est, alterum iudicij. Ex qua partitione tria genera caussarum extiterunt. Vnum, quod a meliori parte, laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. Quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. Mihi uero placet. C. P. Ac laudandi uituperandique rationes, quae non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste uiuendum ualent, exponam breuiter, atque a principijs exordiar & laudandi, & uituperandi. Omnia enim sunt profecto laudanda, quae coniuncta cum uirtute sunt, & quae cum uitijs uituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitudine. Conficitur autem genus hoc dictionis, narrandis, exponendisque factis, sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quam ad fidem faciendam, aut confirmandam accommodatae. Non enim dubia firman- tur, sed ea quae certa, aut pro certis posita sunt, augentur. Quamobrem ex ijs quae ante dicta sunt, & narrandi, & augendi praecipua repetentur.

STREB. PRINCIPIA laudandi & uituperandi sunt, habere nota omnia quae laudi quaeque uitio cedunt, ea paucis amplectitur. Omnia, inquit, sunt profecto laudanda, quae coniuncta cum uirtute sunt: & quae cum uitijs, uituperanda.

Omnes

Omnes enim uirtutes, & omnia quae referuntur ad uirtutes, iure laudantur. Aristoteles enumerare conatur omnia, quae laudari solent. At, inquit Fabius, nimium multa dixit, nec tamen totum: quamobrem maluit Cicero paucis admodum comprehendere, quod ingenio quisque suo capere posset. Haec si principia tenebit orator, finem sibi proponet, aut honestatem, aut turpitudinem: non quod omnis demonstratio tantum uersetur circa honesti questionem (id enim Fabius improbat) sed quod ad eum finem praecipuum contendunt omnia: quae qui prouiderit, eo sine ullis erroribus, facilius perueniet. Hoc genus habet liberum prooemium. de prooemio communiter ante dictum est, qua ratione adductus omisit hanc partem. Conficitur genus hoc dictionis: id est, perpetuae orationis, narrandis exponendisque factis, quibus etiam dicta, & indicia quaedam uirtutum comprehendito. Sic est demonstratio perpetua quaedam factorum dictorumque narratio. In ea nullae sunt argumentationes. Causam ponit hanc, quia non dubia firman- tur, sed ea quae certa, aut pro certis posita sunt, augentur: quibus argumentationem adhibere, tam stultum est, quam lucem afferre soli. Quae uerba sic accepimus, argumentationem firman- que probationem & elocutione distinctam huic generi non esse necessariam, spargi tamen seminaria argumentorum, & ex alijs alia colligi. Nam robustius est illud dicendi genus, quod in spargit argumenta, quodque loco dilatat argumentationem, quod & Cicero facit, & Quintilianus probat his uerbis, Ut desiderat autem laus quae negocijs adhibetur probationem, sic etiam illa quae ostentationi conponitur, habet interim speciem aliquam probationis. Quale sit isthuc intelligemus exemplo proposito. Cicero pro Milone, sumit in defensionem Clodium fuisse insidiatorem. Hoc si ualere debet, necessario probandum est, quia iudicium est. non ita res habet in demonstratione. Idem proponit Antonium decoxisse, uulgare scortum fuisse, Curioni prostitutum, familiarem Clodio in Tribunatu fuisse, & alia complura quae non probat, quia genus est demonstratio- nis. Idem pro Cornelio Balbo, Pompeij uirtutes argumentatione firmat, quoniam etsi laus est, negocijs tamen adhibetur. Hoc & similia praecipua non sunt aliqua necessitate firmata, sed his de rebus tradita, quae frequenter accidunt. Deinde si quae sunt argumentationes, non tam sunt ad fidem faciendam accommodatae (quod proprium est argumentationis) quam ad animi motus leuiter suauiterque tractandos: ut sit potius amplificatio, quam illa simplicior argumentatio. Quod si genus hoc expositione constat & amplificatione, certe iuuabitur his quae de narrando amplificandisque, superiore loco dicta sunt.

Reliquum autem genus. Id est, reliqua duo genera quae unum separatum a superiore genus facere uidentur, quatenus illud in delectatione positum, in hoc autem aliquid, ut supra dictum est, statuit auditor. Ad bene di-

t 2 ccendum

G. VALLA.

endum. Quoniam queritur delectatio. Ad honeste. Quoniam laudatur & uituperatur. Alterius. Hoc est, laudationis finis, est honestas. Alterius. Id est, uituperationis finis, est turpitudine. Argumentationibus. Itaq; & Quintilianus, Manifestumq; est, inquit, errare eos qui nunquam oratorem dicturum, nisi de re dubia, putauerunt. an laudes Capitolini Iouis perpetuae, sacri certaminis materiae uel dubiae sunt? uel non oratorio genere tractantur? Ut desiderat autem laus, quae negotijs adhibetur, probatione: sic etiam illa, quae ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis. ergo locus hic intelligendus Ciceronis est sine ulla argumentationibus acerbis, acutis, uehementibus: ut sunt aliorum generum: ut tamen scias speciem argumentationum in hoc quoq; genere aliquam adhibendam.

Genus orationis in demonstratione.

Et quoniam in his causis omnis ratio ferè ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit his in oratione singulorum uerborum insignibus, quae habent plurimum suauitatis: id est, ut factis uerbis, aut uetustis, aut translatis frequenter utamur: & in ipsa constructione uerborum, ut paria paribus, & similia similibus saepe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose non ad similitudinem uersuum, sed ad explendum aurium sensum, apto quasi quodam uerborum modo.

STREB.

MATERIAM laudandi posuit, deinde finem, postea uniuersam tractationem. Nunc addit ornamenta uerborum & sententiarum. Quoniam in his causis omnis ratio: id est, doctrina dicendi ad uoluptatem auditoris refertur, utendum erit insignibus: id est, ornamentis, quae habent plurimum suauitatis. Insignia non modo appellat insigniores uerborum figuras, sed omnia uerba illustriora, quae maiori quodam lumine splendescunt, ut facta, ut uetusta, ut sonantia, ut grauiora. Insigniores figurae sunt, translatio, paria paribus, similia similibus relata, contraria, geminata, amplificationis figurae. His omnibus accedit numerosa circumscriptio, quae suauis est compositio, & ad aurium uoluptatem pedibus excurrens oratio. Cicero in Oratore, Omnino duo sunt, quae condiant orationem, uerborum numerorumq; iucunditas. In uerbis inest quasi materia quaedam: in numero autem expositio. Istorum quidem posuimus exempla

empla: iterum tamen illustrasse locum non pigebit. Sumamus illud de laudibus Siciliae prouinciae, quarta actione in Verrem, Et quoniam quasi quaedam praedia Pop. Rom. sunt uectigalia nostra atq; prouinciae, quemadmodum propinquus uos uestris praedijs maxime delectamini: sic Populo Rom. iucunda suburbanitas est huiusce prouinciae. Iam uero hominum ipsorum iudices, ea patientia, uirtus, frugalitasq; est, ut proxime ad nostram disciplinam illam ueterem, non hanc, quae nunc increbruit, uideantur accedere. Nihil simile Graecorum, nulla desidia, nulla luxuria: contra summus labor in publicis priuatisq; rebus, summa parsimonia, summa diligentia. Tres hic sunt numerose circumscriptiones, non certis pedibus ad similitudinem uersuum incedentes, quod uitiosum esset: sed ad explendum aurium sensum apto quasi quodam uerborum modo: hoc est, suauis quaedam mensura atq; modulatione confecta. Paria paribus relata sunt periodo prima. Nam tria sunt membra eodem prope numero syllabarum. nec enim syllabae in pari relatione numerantur, ut censet autor ille qui scripsit ad Herennium. Contraria sunt desidia & diligentia, luxuria & parsimonia, ut Cicero utitur appellatione contrariorum. Verbum factum, suburbanitas. Ad haec repetitio uerborum, aggeratio, dissolutio coniunctionum, imago, similitudo, uerba sonantia, grauiora, epithetis aucta in hac oratione breui reperiuntur. Translatio est paulo ante, Cella penaria. Nutrix plebis Romanae. & postea, Ara legum. Similia sunt eodem in loco, Sed ita reliquit ornata, ut esset idem monumentum uictoriae, mansuetudinis, continentiae: quum homines uiderent & quid expugnasset, & quibus pepercisset, & quae reliquisset. Nam paria referimus ad numerum syllabarum: Similia ad similitudinem cadentia, & desinentia, & uerba finitima, ut possis prosis, fama fama: de quibus multa Quintilianus in nono. Paria certe sunt quantitate: Similia qualitate. Vetus est, Egrege cordatus homo, catus Aelius Sextus Cethegus, dictus illis popularibus olim, Qui tum uiuebant homines atq; euum agitabant, Flos delibatus populis & suada medulla. Infinita sunt apud ueteres non tum uetusta quum dicerentur, sed iam uetusta si quis utatur. quod more Ciceronis parce decenterq; faciendum est. Geminata, Vidit, uidit homo sapientissimus quid se deceret. In geminatis autem omnis repetitio uerborum includi mihi uidetur.

Insignibus. Id est, tropis & schematis, quae orationem comunt, posuimus exempla, & cis quae supra ipse commemorauit. Factis. Id est, nouatis. Vetus. Non tamen nimium ab usu remotis, ut supra diximus. quae sequuntur omnia, iam dicta sunt ubi de elocutione locuti sumus. Uersuum. Admonuimus namq; in oratione uersum clausulam concludere, uitiosum esse.

Explendum aurium sensum. Vt tantum periodus tendatur, ut uno spiritu possit enuntiari: nec breuius contrahatur, quam possit ipse spiritus protrahere, ac ut pedibus iam dictis ambitus ille concludatur. Modo. Id est, modulatu.

Figura sententiarum in laudatione.

Adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, siue quae mirabilia, necopinata, siue significata monstris, prodigijs, oraculis, siue quae uidentur ei de quo agimus, accidisse diuina, atque fatalia. Omnis enim expectatio eius qui audit, & admiratio, & improuisi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem.

STREB. POSTEA QVAM leuiora posuit ornamenta uerborum, quorum pulchritudine iucundior efformatur exornatio, grauiora ponit ornamenta rerum, quae habent aliquam in audiendo uoluptatem, ut mirabilia, necopinata, monstra, prodigia, oracula, diuina, atque fatalia. haec porro complent expectationem atque desiderium audientis: inducunt admirationem, eoque sepe numero perueniunt, quo uentum iri non suspicabatur auditor: qui exitus improuisus grauiorem iniicit uoluptatem. Quum Vergilius ad ampliolem Aeneae gloriam, Turnum exornare uellet, mirabilia, necopinata finxit: hoc est, insolita et hominum opinione maiora. Nam lib. nono Turnum, qui hostium mœnibus inclusus esset, summoque periculo uersaretur, interritum, constantem, et securum facit.

Olli subridens sedato pectore Turnus,
Incipe si qua animo uirtus et consere dextram.

Isthuc profecto mirabile. Vbi accepit auditor inclusum unum uirum magna hostium manu circumuentum, mirabundus expectat quonam res sit abitura: tum necopinatum subijcit. Sic inopinum uocat Cicero etiam Philippica prima.

Tum demum praecipit saltu sese omnibus armis In fluuium dedit.
Idem poeta ad matrimonij commendationem, quo Lauiniam diuinitus ascitus Aeneas ducturus erat, excogitat monstrum libro septimo,
Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis:

Huius apes summum densae, mirabile dictu,
Obsedere apicem.

Id pro monstro posuit a uatibus explicando, etsi potest natura factum uideri. Paulo post de re eadem attulit prodigium,
Visa, nefas, longis comprehendere crinibus ignem

Atque

Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari.
Continuo superiora firmat oraculo Fauni,
Ne pete connubijs natam sociare Latinis
O mea progenies, thalamis neu crede paratis,
Externi ueniunt generi.

Nec ita multo post reperies accidisse diuina atque fatalia, quum penuria adegit edendi uiolare malis audacibus orbem fatalis crusti: Aeneasque dixit, Salue fati mihi debita tellus. Haec ex arte sunt omnia, ideoque conuenientiora. Si oratoria quaeris exempla, suppeditabit panegyricus ad Traianum.

Id quaerendum potius, quid a monstris differant prodigia. Cicero de Diuinatione libro primo confundere uidetur: Portentorum, inquit, exercitissimi interpretes extiterunt, quorum quidem uim, ut tu soles dicere, uerba ipsa prudenter a maioribus posita declarant: quia enim ostendunt, portentant, monstrant, praedicunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Valerius Maximus etiam monstra prodigijs complectitur. Donatus in Eunuchum Terentij monstrum finit, quicquid est contra naturam, et prodigium contra naturam est. Hoc tantum differunt, quod monstrum minus est admirabile, quam prodigium. Monstrat hic Cicero qui in enumeratione a minimo progreditur ad maximum.

Ornamenta rerum. Id est, figura sententiarum. Admirabilia. Cum ea dicimus quae mirentur auditores. Monstris. Cum quid nascitur insolitum: ut si mula pariat. Prodigijs. Vt cum arma in caelo splenduisse aut crepuisse dicuntur. Oraculis. Quae Apollo, aut alius demon, aut sanctus etiam uir prophetatus fuerit. Diuina atque fatalia. Quae diuinitus et fato quodam prouenisse uideantur: hoc est, quod necessario futurum uideretur.

Sed quoniam in tribus generibus bona, mala uerfantur, externis, corporis, & animi: prima sunt externa, quae ducuntur a genere: quo breuiter modiceque laudato: aut si erit infame, praetermissio: si humile, uel preterito, uel ad augendam eius, quem laudas, gloriam tacto: deinceps, si res patitur, de fortunis erit, & facultatibus dicendum. Postea de corporis bonis: in quibus quidem quae uirtutem maxime significat, facillime forma laudatur, Deinde est ad facta ueniendum

G. VALLA.

Bonorum genera tria unde laudantur.

ueniendum: quorum collocatio triplex est. aut enim temporum seruandus est ordo: aut in primis recentissimum quodque dicendum: aut multa & uaria facta in propria uirtutum genera sunt digerenda.

STREB.

TRIA sunt genera bonorum malorum ue, quoniam bona mala ue ad hominem solum comparata dicuntur: aut igitur extrinsecus assumuntur, ut externa: aut in eius corpore, & animo sunt, ex quibus homo componitur. Prima sunt externa non dignitate, sed ordine nature, quoniam ante nos est natio, patria, genus, & quedam facultates. Ex genere nascitur corpus, animus autem postremus accedit. Genus est in maioribus, & parentibus nostris. Eius ratio triplex, aut illustre est, aut infame, aut humile. Laudatur illustre breuiter modiceque, id est, temperate modoque seruato, ne quid nimis, quoniam uera laus est animi, non generis & externorum. Caius Caesar in ea laudatione qua Quæstor Iuliam amatam laudauit è more pro rostris, Amata mea Iulie maternum genus ab regibus ortum: paternum cum dijs immortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Martio sunt Martij reges, quo nomine fuit mater: à Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent: & cerimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. Infame genus prætermittitur in laude, tractatur in uituperatione. Cicero Philip. 111. Quæ porro amentia est, eum dicere aliquorum ignobilitate, cuius pater Numitoriam Eregellanam proditoris filiam habuerit uxorem: ipse ex libertini filia suscepit liberos? Humile præteritur: uel ad augendam eius quem laudas gloriam, tangitur. Cicero contra Rullum, Mihi quidem apud uos de meis maioribus dicendi facultas non datur. non quin tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos, disciplinisque institutos uidetis: sed quod laude populari, atque honoris uestri luce caruerunt. Ex his efficit Consulatum suum paulo celebriorem. Exempla duco à partibus orationum, quoniam nihil refert, unde sumas, si modo pars est generis huius, ueraque demonstrationis. In rebus externis fortune sunt, hoc est, diuitiæ. Sunt etiam facultates, quæ sunt opes in hominibus rebusque posite. Plin. Secundus epistol. lib. 1. uerecunde commendat Acilianæ facultates, Nescio an adiciam esse patri eius amplas facultates. Nam quum imaginor uos, quibus querimus generum, de facultatibus silendum puto: quum publicos mores, atque etiam ciuitatis leges intueor, quæ uel in primis census hominum spectandos arbitrantur, ne id quidem prætereundum uidetur. Et sane de posteris, & his pluribus cogitandi, hic quoque in conditionibus deligendis ponendus est calculus. Postea de bonis corporis

corporis agendum, de ualitudine, robore, laborum patientia, agilitate, forma. In quibus quæ uirtutem significat, facillime forma laudatur. Plato in Gorgia refert isthuc in conuiujs solitum cani, Primum bonum, prosperam esse ualitudinem: alterum, egregiam formam: tertium, diuitias. Certe forma, id est, corporis totius elegantia habet aliquid liberale, dignumque laude, maxime cum uirtute coniuncta. Inde, Pulcher Iulus à Vergilio dicitur. Et, Præstanti corpore Turnus. Et, Formosus Euryalus, quo pulchrior alter Non fuit Aeneadam. Plinius in epistola modo citata, de Minutio Aciliano, Est illi facies liberalis, multo sanguine, multo rubore suffusa. Est ingenua totius corporis pulchritudo, & quidam senatorius decor, quæ ego nequaquam arbitror negligenda.

Sæpe tamen forma ducitur in argumentum libidinis, quamobrem non sine re dicit eam formam posse laudari, quæ uirtutem maxime significat. Factorum, dictorumque collocatio triplex est. Aut enim temporum seruandus est ordo, ut quo quæque facta sunt ordine, sic exponendo digerantur: quod Ciceronem plerumque seruare superiori commentario diximus. Sic enim res est dilucidior, & memoria firmior, si ratio narrandi, & temporis ordo seruatur. Aut in primis recentissimum quodque dicendum, & à nouissimis ad prima ueniendum, ut sit temporis ordo superiori contrarius. Aut uaria facta permiscantur, non habitantur tempora, sed uirtutibus in genera partitis. Ad prudentiam reducuntur facta prudenter: ad fortitudinem, gesta fortiter. Sunt hi tres ordines nec pauciores. Aut enim recta progredimur à primis ad ultima: aut reuoluimur ab ultimis ad prima: aut tempora confundimus. Primo ordine usus est in Anto. Philip. secunda: postremo pro lege Manilia, quum dicit de Pompeij scientia militari, de uirtute, de autoritate, & felicitate: quæ pro ratione causæ tum maxime laudanda uidebantur. De medio apud eum nullam reperies integram orationem, sed tantum fragmenta quedam, ut quum Antoniana tertia, C. Octauium commendat à patre adoptionis Iulio Casare, deinde à patre naturali, postea à Iulia, unde uenit Accia mater Augusti. Hoc modo genus retro legit.

Sed quoniam. Omnia siquidem bona, mala ue, aut animi, aut corporis, aut externa sunt. animi: ut scientiæ, artesque omnes, ac morales uirtutes. corporis: ut forma, robur, bona ualitudo. externa: gloria, amplitudo, amicitia. quæ omnia suas habent species: sed quæ necessariae sunt, eas Cicero attingit. À genere. Id est, quæ sibi nomen uendicant à maioribus, qui excellentes fuerint: aut si utuperamus, qui obscuro, aut infames. Breuiter, modiceque. Ut in laudandi genere ne nimis sumus, sed paucis attingamus. Infame. Si infamiæ nota insignitum sit, dum reliqua laudamus, ipsum genus prætermittamus. Humile. Si ignobile, præteribimus, inquit, aut augendo gloriam eius quem laudemus, quantum

G. VALLA.

quantum illustrauerit ipsum significabimus. Fortunis. Quæ feliciter ges-
sit, & quas opes iuste, ac pie, fortiter ue sibi cumulauerit, dicemus. Forma
laudatur. Quod quædam in ea uideatur spirare diuinitas, cultusq; animi: si-
cut e diuerso deformatas, in compositos immanesq; mores significare uideatur.

Temporum. Quia narratur historia. Recentissimum. Quoniam sa-
cilius persuademus. Virtutum genera. Quæ ad prudentiam, quæ ad forti-
tudinem, quæ ad iustitiam cæterasq; uirtutes pertinere uidebuntur: quod pro le-
ge Manilia de Pompeij imperio ipse facit Cicero.

Diuisio uirtutum.

Sed hic locus uirtutum, atque uirtutum latissime
patens, ex multis, & uarijs disputationibus nunc in
quædam angustam, & breuem concludetur. Est igitur
uis uirtutis duplex: aut enim scientia cernitur uir-
tus, aut actione. Nam quæ prudentia, quæ calliditas,
quæq; grauissimo nomine sapientia appellatur,
hæc scientia pollet una. Quæ uero moderandis cupi-
ditatibus, regendisq; animi motibus laudatur, eius
est munus in agendo, cui temperantiæ nomen est.
Atque illa prudentia in suis rebus, domestica: in pu-
blicis, ciuilibus appellari solet. Temperantia autem in
suas itidem res, & in communes distributa est: duo-
busq; modis in rebus commodis discernitur, & ea
quæ absunt, non expetendo: & ab his, quæ in pote-
state sunt, abstinendo. In rebus autem incommo-
dis est itidem duplex. Nam quæ uenientibus malis
obstat, fortitudo: quæ quod iam adest, tolerat, &
perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno
genere complectitur, magnitudo animi dicitur: cuius
ius est liberalitas in usu pecuniæ, simulq; altitudo
animi in capiendis incommodis, & maxime iniurijs,
& omne quod est eius generis, graue, infedatum, &

turbis

turbulentum.

SILAVS omnis ad uirtutem reducitur, fons & origo laudationis STREB.
est uirtus, & inde uera sumuntur argumenta laudis. Ergo locum uirtutum la-
tissime patentem, tritumq; disputatione, philosophorum, in angustam quan-
dam breuemq; formam concludit, ut locus generis huius aperiat, non ad ex-
actam philosophorum disputationem, sed ad ueræ laudis eruendam probatio-
nem. Quicquid autem inde sumetur, ad genus & speciem communes locos
pertinebit: ut si constet omnem uirtutem esse laudabilem, singula species ge-
neris sui participes ad laudis ornamenta referantur. Virtus omnis, aut scien-
tia, & contemplatione, quæ nullum exigit actum, cernitur, ut prudentia: aut
actione, quæ non una, & sola speculatione contenta, operam actumq; deside-
rat, ut temperantia. In priore genere sunt prudentia, calliditas, atque sa-
pientia. Prudentia est, quæ constat scientia rerum bonarum, & malarum.
Hoc modo definit ipse, de Natura Deorum tertio: & eodem libro, Callidos,
inquit, appello, quorum tanquam manus opere, sic animus usu concalluit.

Quid autem a sapientia distet prudentia, distinguit Officiorum lib. 11.
Princeps omnium uirtutum est illa sapientia, quam Græci σοφίαν uocant.
Prudentiam enim quam Græci προνοίαν dicunt, aliam quandam intelli-
gimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq; scientia. Illa autem sa-
pientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, & humanarum scien-
tia, in qua continetur deorum, & hominum communitas, atque societas in-
ter ipsos. Hæc ille. Quibus uerbis ostendit esse multo inferiorem prudentiam,
quæ tantum circa res expetendas, fugiendasq; uersatur. Sapientiam multo
superiorem, quæ expetenda, fugiendaq; uidet, rationes omnium rerum scru-
tatur, uera & falsa, diuina & humana cognoscit, quæ princeps est omnium
uirtutum, nec ab illis separari potest. Prudentia est duplex: altera uersatur
in rebus domesticis, δημοτικῆς dicitur, ea est scientia dispensationis uniuersæ
domus: altera est prudentia ciuilibus, Græcè πολιτικῆς, quæ ratio est, & scientia
bene administrandæ ciuitatis. Igitur prudentia, calliditas, & sapientia pollet,
uimq; suam ostendunt una scientia, id est, sola contemplatione. In actione
quidem capiunt aliud nomen. Etenim ut bene quis agat, in primis cognitio-
ne rerum opus est, ut prudentia, sapientiaq; deinde actione, quoniam uirtus
in agendo perficitur. Virtutis inquit Officiorum primo, laus omnis in actio-
ne consistit. Hæc uirtus agendi, Temperantia nominatur: cuius proprium
est moderari cupiditatibus, regere motus animi, sedare perturbationes, mo-
dumq; rebus adhibere. Hic autem nomine temperantiæ complectitur omnes
uirtutes, quæ in actione consistunt, & ab una temperantia, tanquam ab uno
fonte

u 2

fonte

fonte deriuat. alia genera uirtutum: unde constat hoc nomen extendi latius, quam quum temperantia, quarta uirtutum species constituitur. Temperantiam facit duplicem, unam priuatis in rebus, quæ nomine generis appellatur, aut moderationis. Alteram in publicis, quæ proprie iustitia nominatur. Temperantia priuatis in rebus est duplex. Aut enim res commodæ sunt, aut incommodæ. Temperantia in rebus commodis, iterum duplex: aut enim adsunt, aut absunt commoda. Hinc Continentia est in prætermittendis uoluptatibus, quod affirmat ipse. Voluptates autem sunt ex opinione boni præsentis: autor idem in questionibus Tusculanis. Hinc etiam Abstinencia quæ res alienas, et absentes non concupiscit. Alia est temperantia in rebus incommodis. Quæ autem futuris incommodis obstat, Fortitudo. Quæ præsentia tolerat, et perfert, Patientia nominatur. Fortitudinem, atq; patientiam magnitudo animi complectitur: quia præsentibus incommodis, et futuris opponitur. Ea duplex: aut enim in rerum externarum despicientia ponitur, et pecuniam tribuit, id est, quodlibet possessionum genus. Ea uocatur Liberalitas. Aut res gerit magnas plenasq; laborum, et periculorum, hæc uocatur altitudo animi, quæ capit incommoda, iniurias, grauias, infedata, turbulenta, qualia suscepisse se pro Rep. gloriatur. De fortitudine, et magnitudine animi Officiorum primo, Omnis fortis animus, et magnus, duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur: altera est res, ut res geras magnas illas quidem, et maxime utiles, sed uehementer arduas plenasq; laborum, et periculorum tum uitæ, tum multorum, quæ ad uitam pertinent. Patientia sic definitur ab eo secundo de inuentione, Patientia est honestatis, aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perperatio.

G. VALLA.

Sed hic locus. Sensus est, Longè, lateq; de uirtutibus, ac uitijs hoc loco possemus utique disputare, sed cum non philosophiam doceamus, uerum oratorum quid sit in laude uituperatione que tenendum, admoneamus, satis esse ducimus si anguste breuiterq; omnia attingamus. Scientia. Id est, quæ scientiam parit, ab Aristotele, διανοητική appellata: unde et omnis scientia, arsq; oritur. Aut actione. Quoniam uirtutes morales omnes in actione sunt: siquidem, ut Aristoteles, Ptolemæus, Theonq; tradunt, aut homo inspektor, aut agens est. Inspicit quidem aut Theologica, aut mathematica, aut physica. Agitur uero in moralibus uirtutibus iuste, fortiter, temperate, atque in cæteris eodem modo. Quæ prudentia. Hæc (ut inquit Aritoteles) sapientiæ seruit, cum omnibus affectibus moderatur: ita enim in magnis Ethicis inquit. Ἀλλ' ἴσως ἔχει διαφέρει δικία ὁ ἐπιτροπος, ὅτος γὰρ πάντων κύριος, καὶ πάντα διοικεῖ, ἀλλ' ὅπως ἕως ἀρχῆς πάντων, ἀλλὰ παρακυβερτῆται τῶν ἀποπότην ἡγεῖται, ὅπως ἂν ἰκεῖνος μὴ κωλυόμενος ὑπὸ τῶν ἀναγκαίων, ἐκλύηται τῶν καλῶν.

καλῶν καὶ προσκόντων, πρᾶξιεν, οὕτω καὶ ὁμοίως τούτῳ ἢ φρονήσει ἔσπερ ἐπίτροπος πὺς πὺ ἐστὶ τῆς σοφίας, καὶ παρακυβερτῆται ταύτην ἡγεῖται, καὶ τὸ ποιῆν τὸ σωτῆρος ἔργον, κατ' ἐχέουσα τὰ πάθη, καὶ ταῦτα σωφρονίζουσα. Sed fortasse talis est, qualis in familia est is, cui domus curatio est mandata. Hic enim omnia in potestate habet, omniaq; administrat, ac moderatur: non continuo tamen omnium dominium tenet: sed tantum domino otium, et quietem parit, ne ille rerum necessariorum cura impeditus, facere præclarum, seq; dignum quidpiam prohibeatur. Ita, et ad eundem modum tanquam procuratrix quædam sapientiæ est prudentia, quæ illi otium comparat, quo ea quoque suo officio fungatur: comprimens perturbationes, easq; intra modum cogens consistere. Calliditas. Cicero de natura deorum, Versutos, inquit, eos appello, quorum mens celeriter uersatur. Callidos autem quorum tanquam manus opere: sic animus usu conceclluit.

Sapientia. Cum sit sapientia rerum diuinarum humanarumq; scientia.

Moderandis cupiditatibus. Quod prudentia, ut diximus, est munus. Domestica. Quam æconomicam dicimus. Ciuilis. Politica à Græcis nominatur.

Temperantia autem. Aristoteles autem, σωφροσύνης ἔ, inquit, ἐστὶ τὸ μὴ θαυμάζειν τῶν συμβαινῶν ἡλιθίων, καὶ τὸ εἶναι πάντας ἀπολαυστικῆς ἀσχολίας ἡλιθίους ἀνορεκτῆρας, καὶ τὸ φοβεῖσθαι καὶ τῶν δικαίων ἀλλοίων, καὶ τὸ τὰ χεῖρα περὶ τὴν βίαν ὁμοίως εἶναι τε μικροῖς, καὶ μεγάλοις. παρέπιπται ἢ τῆ σωφροσύνη, ἑταῖρία, καὶ μετρίτης, αἰδέως, εὐλάβεια. Temperantia est, inquit, non admirari corporis uoluptates, et omnis inhonestæ uoluptatis fruendæ appetitu non moueri: tum uel iustam quoque libertatem metuere: ac eundem perpetuò in uita statum in paruis similiter magnisq; rebus tueri. Comitantur autem uoluptatem modestia, uenustas, pudor, cautio. Fortitudo. De fortitudine inquit Aristoteles, ἀνδρίας δὲ ἐστὶ τὸ δυνάμειον ὑπὸ φόβῳ τῶν περὶ θάνατον, καὶ τὸ ὑπαρῆσθαι ἐν τοῖς δεινοῖς, καὶ τὸ ἐπιπλάμην πρὸς τοὺς κινδύνους, καὶ τὸ μέλλον ἀρξάσθαι τεθνήσκει καλῶς, ἢ ἀεὶ εὖ σὺν σώζειναι, καὶ τὸ νίκης ἀπὸ πόνου εἶναι. ἐπὶ ἢ ἀνδρίας, καὶ τὸ σωτήριον, κατ' ἐξέτην, ἀρξάσθαι, καὶ δύνασθαι. παρέπιπται δὲ τῆ ἀνδρίας καὶ ἡ εὐτολμία, καὶ ἡ ἐνψυχία, καὶ τὸ θάρσος, ἐπὶ ἢ, ἢ τε φιλοπονία, καὶ ἡ καρτερία. Fortitudinis partes sunt, non excitari terroribus mortis, et confidere in aduersis: tum audere in periculis, ac optare potius honestam mortem, quam salutem turpem, et uictoria autorem esse. Quin fortitudinis quoq; illa sunt, laborare, tolerare, deligere, posse. Accidunt autem Fortitudini, audacia, æquanimitas, confidentia, tum etiam susceptio laborum uoluntaria, et tolerantia.

Magnitudo animi dicitur. Aristoteles Μεγαλοψυχία ἔ, inquit, ἐστὶ τὸ

καλῶς ἐπιτελεῖν ἐν τυχαίῳ καὶ ἀτυχαίῳ, καὶ πένει, καὶ ἀπείρῳ καὶ τὸ, μὴ θαυμάζειν, μήτε τρυφᾶς, μήτε θεραπείαν, μήτε ἐξουσίαν, μήτε πᾶς νίκης πᾶς ἑταγωνίης. ἔχει δὲ πᾶν τὸ πᾶν τῆς ψυχῆς, καὶ μετρίως. ἐστὶ ἢ μεγαλοψυχία, ἢ δὲ τὸ (ἢ περὶ πολλῶν σωτηριωδῶν, ἢ δὲ ὁ φιλοπόνη, ἀπλῆς ἢ ἢ ἢ καὶ γυναικῶν, ἀδικῶν δυνάμει, καὶ ἢ πᾶν ἄλλο.

ἀκαλοῦ δὲ τῆ μεγαλοψυχία ἀπλότης, καὶ ἁλοῦσα. Magnitudinis animi officia sunt, recte ferre secundam aduersamq; fortunam, honorem & infamiam, & neque uoluptates admirari, neque cultum, neque potentiam, neque in contentionebus uictorias: habere autem profunditatem animi quandam, & magnitudinem. Est uero magnanimus, neque is qui uitam magnificiat, neque qui uiuere exoptat: sed moribus simplex ac generosus: qui iniuriam quidem accipere possit, non etiam ad ulciscendum promptus sit. Sequitur porro animi magnitudinem simplicitas, atque etiam ueritas. Liberalitas. De liberalitate, inquit, Aristoteles, ἑλευθεριότης ἢ ἐστὶ προαρετικὸν εἶναι χρημάτων ἢ τῶν ἀσμάτων ἔσθλα. τὸ βοηθητικὸν εἶναι ἐν τῷ διαφόρῳ, καὶ τὸ μὴ λαβεῖν ὄφει μὴ λεί. ἐστὶ δὲ ἑλευθερίῳ, καὶ περὶ εἰδήτων κωδικοῦ, καὶ περὶ οἰκιστρῶν, καὶ κατασκευαστικὸς τῶν περιττῶν καλῶν καὶ διαγωγῶν. ἐχόντων ἡδονῶν ἀντὶ τῆς λυσιτελεῖν. καὶ χρηστικὸς τῶν ἰσῶν, τῶν ἡδονῶν ἢ ἐχόντων, ἢ θαυμασῶν. ἀκαλοῦσα δὲ τῆ ἑλευθεριότητος ἢ ἡθὺς ὑψηλῆς, καὶ εὐαγωγία, ἢ φιλοσφωπία, ἢ τὸ εἶναι ἑλευθερῶν, ἢ φιλόφρον, ἢ φιλόθεον, ἢ φιλόκαλον. Liberalitatis est pecuniarum amantem esse, quas in res honestas impendat: & cum incidit eiusmodi tempus, ad praestandum auxilium paratum esse: & unde non oportet, nihil accipere. Est autem liberalis homo in uesitu, habitatione; mundus atque elegans. Libenterq; comparat quae eximie pulchra sunt, quaeq; usum habent iucundum sine utilitate. Animalia alit ea quae uoluptatis aliquid habent, aut admirationis. Sequitur autem liberalitatem morum quaedam mollities, & facilitas, & humanitas: tum esse misericordem, & amicorum, hospitum, elegantiaeq; amantem

Iustitia.
Religio.
Pietas.
Fides.
Lenitas.
Amicitia.

In communiōne autem quae posita pars est, iustitia dicitur: eaq; erga deos religio, erga parentes pietas, uulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia nominatur. Atque haec quidem uirtutes cernuntur in agendo.

STREB.

TEMPERANTIA in suas res & in communes distributa est. In communiōne, & hominum societate posita pars est, Iustitia nomine. Iustitia multiplex. Alia erga deos, quae Religio uocatur. Alia erga parentes & patriam, quae Pietas aut Bonitas appellatur. Alia in creditis rebus ac fidei commissis, ea Fides est. Alia in moderatione & temperantia animaduertendi, hoc est, maleficij corrigendi, cui Lenitati nomen est. Alia in

beneuolentia

Beneuolentia & animorum coniunctione, quae dicitur Amicitia. In his omnibus officium est tribuere cuiq; suum, atq; seruare hominum communionem, ac societatem. Haec sunt igitur nomina uirtutum, scientia, prudentia domestica & civilis, calliditas atque sapientia. Actionis autem sunt, temperantia, continentia, abstinentia, fortitudo, patientia, liberalitas, altitudo animi, iustitia, iustitiae partes, religio, pietas, fides, lenitas, amicitia. Quod si philosophi & idem Cicero aliam fecerunt uirtutum diuisionem, non ea de causa haec traditio repudianda est. Quid enim uetat idem aliter & aliter dici? Quis unam perpetuo miser anguste persequitur orbitam? Quis unquam breuius aut melius ista partitus est? Ridere possis inanem Georgiorum gloriam: qui totos Aristotelis locos huc adiungunt: non ut apertius expatiari, remq; circumspectare liceat, quod faceret bonus interpres, sed ut extincto lumine confusis omnibus, peregrina & Graeca tenere uideantur. Nec arduum est Aristotelis Ethica sumere in manum, & inde multa transcribere: nisi aliter Aristoteles, aliter Cicero tractare uoluisset. Ego quidem existimo ad Ciceronis interpretationem nihil esse melius, quam dicta Ciceronis opportune citata. In tradendis uirtutibus naturam secutus est. Quia nulla est sine cognitione uirtus, hinc auspicandum fuit. Cognitiono naturae excellentior est Prudentia. Haec usu firmata, Calliditas. Perfecta & omnibus numeris absoluta cognitio, Sapientia est. Quod autem uirtus actione perficitur, alter fuit locus de uirtutibus actionis. Temperantiam, ut animi quandam moderatricem in componendis affectibus, ut summum genus constituit, ut quae fusa esset per omnia sicut & deorum, quod genus ante fecerant ij qui dixere, Optimum esse modum. & Nihil nimis. & Modum summam esse uirtutem. Ex eo fonte deriuauit fortitudinem, quae se, non alium spectat: deduxit iustitiam, quae uirtus est ad comparata: subiecit illis species, ut prima quaeq; uidebatur, propriumq; singularum declarandi causa, dedit. Secuerunt alij minutius: sed professus est hunc locum uirtutum latissime patentem, in angustam quandam reuocaturum distributionem.

Iustitia dicitur. De iustitia quoq; egregie Aristoteles, inquit, Δικαιοσύνης δὲ ἐστὶ τὸ δυνάμει εἶναι πρὸς πάντας τὸ σωφρονεῖν τὰ πάτρια ἢ τὰ νόμιμα. τὸ σωφρονεῖν τὴν ἡμετέραν νόμον, τὸ ἀληθεύειν ἐν τῷ διαφύλαττον τὸ διαφύλαττον τῆς δημοκρατίας. ἐστὶ δὲ πρώτη τῶν δικαιοσύνην, πρὸς τὴν θεοῦ, εἴτα πρὸς πατρίδα, ἢ γονεάς, εἴτα πρὸς τοὺς ἀλλοτρίους, ἢ οἰσὶ καὶ ἐσθλα. ἀκαλοῦσα δὲ τῆς δικαιοσύνης ἢ δόξης, ἢ ἀλήθειας, ἢ πίστεως, καὶ ἢ μισοφωνηρίας. Iustitiae est, quod queng; deceat, tribuere: iura, institutaq; patriae seruare: leges iam scriptas tueri: ueritatem, ubi quid ambigitur, sequi stare pactis conuentis. Est autem iustitia princeps ea, quae ad deum pertinet. Proxima quae ad patriam, parentesq; tum quae erga mortuos est. in quibus con

G. VALLA.

bus consistit & religio. Ad iustitiam pertinent, sanctitas, ueritas, fides, & prauitatis odium. Animaduertendi. Id est, ulciscendi. Lenitas. De qua Aristoteles, Πραότης ἢ ἐστὶ τὸ ἀναδρα φέρειν μέτρια ἐγκλήματα, καὶ ἀλιτρωσίας, καὶ τὸ μὴ ταχέως ὀργίζεσθαι τὰς ἀμεσότητας, καὶ τὸ μὴ ἐκκινῆσαι οὐκ ἄνευ τῆς ὀργῆς. ἀπιπρὸς ἢ ἡδαι, καὶ ἀφιλόνητος, ἔχοντα τὸ ἡρεμώσασθαι ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ σαφισμῶν. Lenitatis est ferre posse mediocria crimina, & contumelias mediocres: non ad ulciscendum impelli celeriter, non facile in iram commoueri. Vacare autem omni morum acerbitate. non esse contentiosum. habereq; animi sedationē quamdam, & constantiam.

Sunt autem aliaē quasi ministræ comitesq; sapientiaē, quarum altera quæ sint in disputando uera, atque falsa, quibusq; positis quid sequatur distinguit, & iudicat. quæ uirtus omnis in ratione, scientiaq; disputandi sita est: altera autem oratoria. Nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia. quæ ex eodem hausta genere, quo illa quæ in disputando, uberior est atque latior, & ad motus animorum, uulgiq; sensus accommodatior. Custos uerò uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemq; maxime consequens uerecundia est.

STREB. MINISTRÆ comitesq; sapientiaē, Dialectice & Rhetorice. Dialectice uera distinguit à falsis, quid ē rebus positis uere colligi possit, ut in syllogismo indicat. cuius proprium est ratione & scientia disputare. Rhetorice ex eodem hausta genere ueluti seminario: differendi uberior est atq; latior, & ut Zeno dicebat, tanquam manus aperta. Ad motus animorum, quos frequenter admiscet, & ad uulgi sensus accommodatior. Cur, inquires, hæ dicuntur ministræ comitesq; sapientiaē, non item cetera disciplinaē? arbitror hanc esse causam. Reliquæ disciplinaē uersantur in cognitione rerum, suntq; sapientiaē quædam particula. Ratio differendi & eloquentia, cognitione rerum posterior res sunt, quoniam antè rem animo cogitasse, & cognouisse oporteat, quam ore & uerbis enuncietur. Nec unū quid proprium spectant, sed omnium sunt communes artium: quod affirmat Aristoteles Rhetoricorū 1. Ea de causa comites sunt ministræq; sapientiaē, quòd subseruiant in exprimendis ac sermone explicandis animi

animi conceptis, ut uis illa sapientiaē condita uirtute dicendi ad alios perferatur. Quid igitur eloquentiam sapientiamq; facit eandem? Verba sunt eius libro tertio de oratore, Hanc cogitandi pronuntiandiq; rationem uimq; dicendi, ueteres Græci sapientiam nominabant. Et paulo post, Stoicis, inquit, habeo gratiam, quòd soli ex omnibus, eloquentiam uirtutem ac sapientiam esse dixerunt. Fateor eloquentiam cognitioni omnium rerum coniunctam, atq; uirtuti, sapientiam esse. Tamen semper hoc manebit eloquentiaē uim elocutione & adione monstrari, cuius officij ratione dicitur ministra, comesq; sapientiaē. Id ostendit illius oratio: Nihil est, inquit, aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia. Hoc modo sapientia non est eloquentia, nisi quum loquitur & copiose dicit. Hoc etiam quæri potest, Putet ne dialecticem siue rationem differendi, & eloquentiam esse uirtutes. Certe multis locis affirmat eloquentiam unam esse de summis uirtutibus. & id Quintilianus argumentatione confirmat, xx1. cap. lib. 11. ubi censet reliquas artes esse medias, quæ neq; laudari per se neq; uituperari possunt, sed utiles aut secus, secundum mores utentium sunt. Rhetoricem autē & illam dialecticem disputatricem uirtutes esse demonstrat, & autoritate philosophorum, & argumentorum probatione: quam opinio nem concepit uerisimile est ex eo, quòd Cicero duas artes in uirtutibus haberet, propterea quòd opera dicentis præstantiora sunt ac hominum societati magis expetenda. Addamus & hoc, quamobrem initio sapientiam proposuit, ut quæ scientia cōtineretur? & tamen aliò comites eius transtulit? Causa est. alia uirtutes per se sunt expetendæ, propriaq; hoc nomine dicuntur: sapientiaē comites nisi cum uirtute coniunctæ, nullam uim retinere possunt, & nomen amittunt, ideoq; sapientiam & uirtutes natura sequuntur. Sicut uerecundia postrema collocatur, quia uirtutum est omnium custos: cuius est natura, dedecus fugere, laudemq; maxime consecrari.

Sapientiaē. Id est, philosophiaē: quæ sapientia primo dicta, postea à Pythagora philosophia nomen sibi uendicauit. In disputando uera. Dialecticam, id est, artem differendi dicit, cui hæc attribuuntur omnia. Oratoria. Quæ Græco nomine rhetorica nominatur. hæc eadem prope quæ & dialectica prosequitur: nisi quòd præsius dialectica, eloquentia copiosius omnia tractat, motusq; animi disputationi adiungit.

Atque hi sunt quidem ferè quasi quidam habitus animi sic affecti, & constituti, ut sint singuli inter se proprio uirtutis genere distincti, à quibus ut quæ res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeq; laudabilis. Sunt

Habitus artium, & scientiarum.

lis. Sunt autem alij quidam perfecti animi habitus ad uirtutem quasi præculi, & præparati rectis studijs, & artibus, ut in suis rebus, studia literarum, ut numerorum, ac sonorum, ut mensuræ, ut siderum, ut equorum, ut uenandi, ut armorum. In communibus propensiora studia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deseruendo, aut parentibus, amicis, hospítibus, præcipue atque insigne diligendis.

STREB. TRIA numero omni uirtuti conueniunt. Nam uirtus omnis est habitus animi. Habet aliquid proprium. Hæc est summeq; laudabilis. Virtus habitus animi dicitur, ut quædam qualitas, & constitutio, & affectus. quo sic animus habet, si quid afficiatur, sic ad aliquid honestum mouetur. Vulgus habitum capit aliter ut actuum concursationem. Virtutem habitum facit Aristoteles ethicorum secundo: ἐστὶν ἡ ἀρετὴ ἣ ἐστὶν προαιρετικὴ, ἢ μετῴνη ὄρεσις, ἢ ἡμετέρας ἀρετῆς λόγος, καὶ ὡς ἂν ὁρῶν μὲν ὁρίσασθαι. Id est, uirtus est habitus uoluntarius in eo medio constitutus quod humanæ uitæ ratio prudensq; definiat. Habitus illi sunt inter se proprio uirtutis genere distincti. Aliter constituitur animus ad liberaliter agendum. Aliter habet se ad pericula capeffenda. Aliter afficitur ad pietatis officia. Nam pro uirtutum distincta uarietate, animum uarie comparari necesse est. Alij sunt habitus animi & constitutiones eius, in cognoscendis artibus. Etenim artium cognitio qualitas est animi, sicut & uirtus. Cicero in Academicis, Scientiã nusquam esse censebat, nisi in animi motionibus atq; rationibus. Habitus isti perfecti uidentur, quod animu excolendo perficiunt, quodq; rectis studijs & honestis artibus ad uirtutem præparantur. Ij sunt duplices. Alij uersantur in suis rebus, hoc est, proprijs non comunibus. alij uero in comunibus. In proprijs sunt hæc: ut studia literarum, quæ grammaticæ est: ut studia numerorum, arithmetice: ut sonorum, musice: ut mensuræ, geometria: ut siderum, astrologia: ut equorum, ἵππικὴ, ars equorum domandorum: ut uenandi, θηρευτικὴ: ut armorum, τυροκινίη: de quo Plato in Lachete, καὶ δὴ καὶ ὀπλιτικὴν τῶν, εἰ μὲν ἐστὶ μέγιστος ὁπλῶν φασὶν οἱ διδασκάλους καὶ Νικίας λέγει, Χρὴ αὐτῶν μετῴνην. Hæc studia nonnunquam conferuntur in comune. Tamen ex eo propria dicuntur, quod haberi sine communicatione queunt. Nec sic aliorum commoda spectant, ut studia iustitiæ. Ex ijs autem capit incrementum prudentia atq; sapientia. quamobrem pro uirtutibus habentur: quia ad uirtutem quasi præculuntur,

luntur, ut sint animi præclaræ quædam facultates. In communibus autem rebus, hoc est, ad iustitiam communionis hominum seruatricem pertinentibus, etiam sunt studia propensiora. Ij sunt habitus animi tanto præstantiores uirtute populari, quanto liberalium artium cognitio communi sensu maior est. Ea sunt studia morum, quæ in philosophia uersantur, præcipue studia iustitiæ, religionis, pietatis, amicitie, fidei, beneuolentiæ. Hæc enim referre debemus ad iustitiam, quoniam paulo ante dixit eam uirtutem in communionem uersari: ceteras in suis rebus esse. Studia propensiora dicuntur, quia non modo posita sunt in uulgari opinione communi que omnium sensu, sed etiam institutione ac doctrina magistri percoluntur, quod sint in commune bonum propensiora. Ergo studia philosophiæ moralis & in suis rebus, & in communibus collocantur. Id ex actione cognosces. Uirtus autem aliquis frugi, suo contentus est, suo se pede metitur: hæc uirtus & studium uirtutis huius, in suis est rebus. Propulsat aliquis a quibus debet & potest iniuriam, Deos colit, parentes officio pietatis adiuuat, solatur amicos, benigne tractat hospites: hæc studia & ex studijs actiones in communionem conferuntur.

Habitus, utpote uirtutes, & in actione uersati. Præculi. Qui propter uirtutem amplectendam nos præueniunt exornantq;. Studia literarum. Quæ Græco uocabulo grammatices nomen adeptæ sunt. Ut numerorum &c. Hoc est, mathematicæ omnes disciplina, quarum dux Arithmetica est: quod ut ostendam, Nicomachi, & nihil amplius, uerba apponam: qui in 1. Arithmet. inquit, οὗτος μὲν γεωμετρία, ἀνάγκη καὶ ἀριθμητικὴ ἐπιπέδου, ἃ καὶ τῶν ἰσίων, ἢ τετραγώνων, ἢ ὀκταέμβων, ἢ εικοσαέμβων, ἢ διπλάσιον, ἢ τετραπλάσιον, ἢ ὀκταπλάσιον, ἢ ἡμιόλιον, ἢ ἄλλοι ὄντες, ὅν γεωμετρία λέγεται, καὶ ἐκ αὐτῶν τῶν ἐν ἑκάστῳ συμβεβηκότων ἀριθμῶν ἐπινοεῖσθαι ταῦτα δύναται. πῶς γὰρ οἴοντε τριπλάσιον πῆ εἶναι λέγεσθαι, μὴ ὑποκειμένου τῷ τρία ἀριθμοῦ. ἢ ὀκταπλάσιον, μὴ τῷ ὀκτώ. ἑμπαλιν δὲ, τὰ τρία εἶναι ὄν, καὶ τὰ τετάρτα, καὶ τὰ ἑξῆς, μὴ ὄντων ὁμωνύμων χημῶν. ὁμοιωρεῖται ἄρα ἢ ἀριθμητικὴ τῶν γεωμετρίων, ἀλλ' ἢ ὁμοιωρεῖται ὑπὸ αὐτῆς. καὶ ὁμοιωρεῖται μὲν ὑπὸ ἐκείνης, οὐ ὁμοιωρεῖται ἢ αὐτῆν, πάλιν δὲ ἐπὶ τῆς μουσικῆς, οὐ μόνον γὰρ ὅτι προηγουμένον καὶ παρ' αὐτῆν τῶν πρὸς ἴσους, ἀλλ' ὅτι καὶ αἱ μουσικαὶ συμφωνίαι εἰς τεσσάρων, εἰς πέντε, εἰς ἑξατῶν καὶ ἀριθμῶν εἰσιν, ὁνομασμένα ὁμοίως, καὶ τῶν ἀρμονικῶν λόγων ἀριθμητικῶς πάντως ἔχουσι. ἢ μὲν εἰς τεσσάρων, ἐπίτριον. ἢ δὲ εἰς πέντε, ἡμιόλιον. ἢ δὲ εἰς ἑξατῶν, διπλάσιον, τετραπλάσιον δὲ ἢ εἰς ἑξατῶν ἅμα, καὶ εἰς πέντε, τετραπλάσιον δὲ ἢ τελεσθῆς, ἢ δὲ εἰς ἑξατῶν. ἐκδηλωτέρον γὰρ μὴ ὁμοιωρεῖται δὲ ἀριθμητικῶς τῶν ἰσίων πάντων τῶν προσηκόντων αὐτῆς σχημάτων. οὐ μόνον ἐπεὶ μὲν μεταγενέστερα γεωμετρίας ἐστὶ, ἢ γὰρ κινήσις, φύσει μετὰ τῶν μουσικῶν.

G. VALLA.

ἢ ἢ οὐ ἀρμονίας ἁμωλῶν ἐκ πᾶντος τὰ τῶν ἀσέρον κινήματα ἴπυχον, ἀλλὰ καὶ ὅτι φησὶν περὶ ὁδοῦ καὶ ἀποστάσεων, ἀναβλά τε, καὶ ἀνσεις, καὶ προσωδομοί, καὶ ἀναποδομοί, διδραχμῶν. Existente geometria, necesse est etiam Arithmeti-
cam esse: simul enim trigonum aut tetragonum, aut octahedrum, aut du-
plum, aut triplum, aut octuplum, aut fescuplum, aut aliquid aliud eorum qui-
bus geometria utitur: ac sine ijs numeris, qui unā compositi apparent, cogi-
tari ista non possunt. Quo enim modo triplum aliquid esse dici posset, si non
tria numerus subsisteret? aut octuplum, si non octo? Quin contra potius, et
tria esse possunt, et quatuor, et cetera deinceps, etsi cognomines ijs figura
nulla subsint. Sublata igitur Arithmetica simul Geometriam perimit: nō etiam
ab ea perimitur. Et hæc ab illa simul subinfertur: non etiam ipsam subinfert.
Rursum autem et in musica eodem modo: non ob id tantum, quod quæ per se
constant, priora sunt ijs quæ ad aliud relationem habent, sed quod ipsæ etiam
musica modulationes, diatessaron, diapente, diapasen, numerorū nominibus
similiter notantur: eodē modo et harmonicas proportionēs, arithmeticas omni-
no habent. Diatessaron, fescquitertiam. Diapente, fescuplam. Diapasen, du-
plam. Triplam, Diapasen simul et Diapente. Quadruplā deniq; perfectio,
quæ distriplasen est. Manifestius autem Sphærica suas omnes considerationes
per Arithmeticam consequitur: non ideo tantum, quod Geometria posterior
sit (motus enim natura post quietem est) neq; quod harmonicis modulatio-
nibus motus celebretur astrorum: sed etiam quod per numerorum circuitus ac
quantitates, ortus, occasusq; et progressiones, regressionesq; constituuntur.

Vt numerorum. Hoc est, Arithmetices. Sonorum. Hoc est, Musices.

Mensuræ. Id est, Geometriæ. Syderum. Id est, Astrologiæ. Propen-
siora studia. Hoc est, in quibus scientijs magis se exercent is, quem laudemus.

Diuinis. Operam dando religioni.

Atq; hæc quidem uirtutum; uitiorum autem sunt
genera contraria. Cernenda autem sunt diligēter, ne
fallant ea nos uitia, quæ uirtutem uidentur imitari.

uitia uirtutibus
proxima.

Nam & prudentiam malitia, & temperantiam im-
manitas in uoluptatibus aspernandis, & magnitudi-
nem animi superbia in animis extollendis, & despi-
cientia in contemnendis honoribus & liberalitatem
effusio, & fortitudinem audacia imitatur, & patien-
tiam duritia immanis, & iustitiam acerbitas, & reli-
gionem

gionem superstitio, & lenitatem mollitia animi, &
uerecundiam timiditas, & illam disputandi pruden-
tiam concertatio, captatioq; uerborum, & hanc ora-
toriam uim inanis quædam profluentia loquendi.
Studijs autem bonis similia uidentur ea, quæ sunt in
eodem genere nimia.

SI CONTRARIORVM disciplina persimilis est, ex uirtutum
diuisione cognoscimus uitiorū genera contraria, qualia sunt imprudentia, im-
peritia, stulticia, intemperantia, libido, effrenata cupiditas, incontinentia, into-
lerantia, ignauia, desidia, impietas, inertia. Vitia quæ uirtutem uidentur imita-
ri, trahunt nos in errorem et ad praua deducunt, ut turpium rerum laudē se-
quamur, quod uir bonus uitabit orator, nisi cōmuni utilitate ducetur. Tum li-
cere putant malis rebus nomina bona imponere. de quo Quintilianus in ter-
tio. Idem Aristoteles præcipit. Id quoq; quod mox Cornelius Celsus propē su-
pra modum inuasit. Quia sit quædam uirtutibus ac uitij uicinitas, utendum
proxima deriuatione uerborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo libera-
lem, pro auaro parcum uocemus, quæ eadem etiā contra ualent, quod quidem
orator, id est, uir bonus nunquam faciet, nisi forte communi utilitate ducatur.

Prudentia imitari uidetur malitia, quam definit de natura deorū lib. 111. Est
malitia uersuta et fallax ratio nocendi. Et Tusculana quarta, Malitia, inquit,
certi cuiusdam uitij nomen est. uitiositas omnium. Cicero malitiam, dolum falla-
cem, malumq; uulgius autem uitij sitas capit. Immanitas est feritas quædam
asperitasq; morum in uoluptatibus aspernandis, qualis est in nimia, et pror-
sus inhumana uiuendi seueritate. Magnitudo animi est inter superbiam, quæ
præter modum extollit animos, et despicientiā, quæ despicit honores. Effu-
sio, est prodiga largitio. Audacia, est incōsulta in periculum propensio. Du-
ritia immanis, est indigna ac beluina toleratio malorum. Acerbitas, in exi-
gendo iure acrior et immanior seueritas. Superstitio, uana, importuna, ine-
pta, formidolosa religio. Mollitia animi, remissior est indulgentia. Disputan-
di prudentiam: id est, dialecticē imitatur concertatio captatioq; uerborum,
quæ est sophistarum contentiosa garrulitas. Eodem modo oratoriam uim
et eloquentiam affectatur inanis quædam profluentia loquendi, hoc est, im-
moderata uerborum redundantiā, sine ullo pondere sententiarum. Studijs
autem bonis, ut grammaticæ, arithmeticæ, geometriæ similia uidentur ea quæ
sunt in eodem genere nimia, ut superuacua rerum subtilium inuestigationes,
et inanis illa diligentia, quæ curiositas appellatur: de qua Cicero quinto lib.
x 3 de finibus

STREB.

de finibus, Omnia quidem scire cuiuscunq; modi sint, cupere, curiosorum est. duci uero maiorum rerum contemplatione ad cupiditatem scientiæ, summorum uirorum est putandum.

G. VALLA.

Vitiorum. Posteaquam uirtutes omnes amplexus est, eorum nunc ad uituperationis materiam suggerit contraria. Nam & prudentiam. Prudentiæ cōtraria enumerans Aristoteles, inquit, ἀφροσύνη δ' ἐστὶ ἀρίστη καὶ τὰ πράγματα. ἢ ἀλλοτρίως καὶ δ' ἀλλοτρίως καὶ χυρῶς τῆς πρῆξις ἀγαθοῦ. ἢ ψευδῶς δεικνύει περὶ τῶν εἰς τὴν βίον καλῶν, καὶ ἀγαθῶν. παρακολυθεῖ δ' τῆ ἀφροσύνη, ἀμαθία, ἀπειρία, ἀκρασία, ἰπαρσεροσύνη, ἀμνημοσύνη. Imprudentiæ autem est perperam de rebus iudicare, male consulere, male congregari. presentibus bonis male uti, corrupte existimare de bonis, malisq; ad uitam pertinentibus. Sequitur porrò imprudentiam imperitia, inexperientia, intemperantia, finisieriorum ac deteriorum delectus, obliuio. Et temperantiam. Hoc dicit, Sunt qui dum temperantes uideri uolunt ac uoluptates aspernari, immanes fiunt, truces, immutes. Et magnitudinem. Hoc est, Alij dum magnanimi uideri uolunt, dum animos extollunt, elati nimium animo, superbi, & intolerabiles fiunt. quod sanè genus hominum odit deus. quare & Augustinus in psalmo quinquagesimo octauo Dauid, Illud est uitium, inquit, capitale, quòd cum quis bene profecerit, superbia tentatur, ut perdat totum quod profecit. Denique omnia uitia in malefactis timenda sunt: superbia in bene factis plus metuenda est. Et despicientia. Sunt enim qui dum honores contemnere uidentur, & minime ambitiosi uideri uolunt, in aliud maius uitium deoluuntur, dum omnes homines contemnunt. Et liberalitatem. Alij dum liberales esse cupiunt, effusi sunt & prodigi. Et fortitudinem. Alij existimant se fortes uisum iri, si audaces extiterint. Duritia immanis. Alij dum nimis patientes uideri uolunt, incidunt in duritiam quandam immanem. Et iusticiam acerbitas. Alij dum nimium ad unguem iusti esse uideri cupiunt: agrestes, duri, barbariq; efficiuntur. inde, ut inquit Cicero, summum ius, summa iniuria, factum iam tritum sermone prouerbum est. Et religionem. Seruius Sulpitius religionem esse dictam tradit, quæ propter sanctitatem aliquam remota ac seposita à nobis sit, quasi à relinquendo dicta: ut à carendo ceremonia. Lactantius autem in quarto, Nimirum, inquit, religio, ueri cultus est: superstitio, falsi. Superstitiosi autem uocantur, non qui filios superstites optant (omnes enim optamus) sed aut hi qui superstitem memoriam defunctorum colunt: aut qui parentibus suis superstibus colebant imagines eorum domi, tanquam deos penates. nam qui nouos sibi ritus assumebant, ut deorum uice mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant: hos superstitiosos uocabant. eos

uero qui

uero qui publicos, & antiquos deos colerent, religiosos nominabant. unde Vergilius, Vana superstitio, ueterumq; ignara deorum. Idem quoque Lactantius rursus de religione locutus, Hanc sequamur, inquit, hoc uinculo pietatis obstricti deo, & religati simus, unde ipsa religio nomen accepit, non ut Cicero interpretatus est, à relegendo: qui in libro de natura deorum secundo ita dicit, Non enim philosophi solum, uerum etiam maiores nostri superstitutionem à religione separauerunt. nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut sui sibi filij superstites essent: superstitiosi sunt appellati. qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, & tanquam relegerent: hi sunt dicti religiosi à relegendo, ut eligentes ex eligendo, tanquam à diligendo diligentes. his enim in uerbis omnibus, inest uis legendi eadem quæ in religioso. ita factum est in Superstitioso, & Religioso, alterum uitij nomen, alterum laudis. Et lenitatem. Ut qui lenis haberi uult, plerunque nimium remolefcit. Et uerecundiam. Ut qui uerecundi sunt, in proximum uitium delabuntur, timiditatem. Et illam disputandi prudentiam, Hoc est, qui dialectici esse uolunt, sophistæ sint, & captiunculis sermones aucupentur, & illi rei soli studeant. Et hanc oratoriam. Hoc est, fit etiam, ut qui oratores uideri cupiant, inani uerborum tinnitu, & loquaci utantur, ac inutili oratione. Studijs autem bonis, in omni, inquit, studio, quicquid est nimium, carpi potest.

Quamobrem omnis uis laudandi, uituperandiq; ex his sumetur uirtutum, uitiorumq; partibus. sed in toto quasi contextu orationis hæc erunt illustranda maxime, quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus moratusq; fuerit, & si quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeq; si id diuinitus accidisse potuerit uideri: tum quod quisque senserit, dixerit, gesserit, ad ea, quæ propolita sunt, uirtutum genera accommodabuntur, ex illisq; iisdem inueniendi locis causæ rerum, & euentus, & consequentia requirentur.

Materia

STREB.

MATERIA laudandi uituperandiq; sumitur è locis uirtutum atq; uirtu-
 tiorū. Virtutes igitur argumentorum loci dicuntur, non amplissimi loci, gene-
 ribus pauci, qui rhetorici nominantur, sed illorū species propioresq; loci. Nam
 uirtus est uelut unum corpus: Partes eius plurimæ: quæ quam ad unum ge-
 nus, ut corpus educuntur, uno loco generis continentur. Quæ sumentur ab
 ijs locis, siue erunt argumenta, siue materia dicendi in toto quasi contextu
 orationis & filo quodam perpetuo erunt illustranda maxime, hoc est, ex-
 ponenda genere orationis illustri, quod quale sit, antè declarauit. In tem-
 porum gradibus generatio præcedet: educatio subsequetur: deinde institu-
 tio morumq; disciplina. Tum ordine naturali, cogitata, dicta, facta ponentur,
 suoq; generi singula accommodabuntur, ut prudentiæ, ut fortitudini, ut tem-
 perantiæ. Magna, incredibilia. Diuina, quoniam animis afferit uoluptatē, or-
 nate & suauius erunt explicanda, qualia exempli gratia paulo antè ex Ver-
 gilio citabamus. Causse mirum in modum faciūt ad laudem, propterea quæ-
 ritur qua de causâ quidq; factum sit. Vt, si Spurius Melius annonâ leuasset so-
 lo nomine liberalitatis, id erat factū laudabile. Credita est alia causâ, ut am-
 bitio regni, quæ turpem uidebatur effecisse largitionem. Constituenda sunt
 igitur honestæ causse, ut similes esse uideantur effectus. Ex causis agunt aliæ
 necessario, aliæ sine ulla necessitate. Ex illis consequentia, quæ necessario con-
 sequi dicit in Topicis. Ex his prosuunt euentus, qui non eueniunt ex causis
 necessario. Vt quum Cicero D. Brutum laudat Antoniana tertia, O ciuem na-
 tum Reipub. memorem sui nominis, imitatoremq; maiorum. Ponit euentum
 causse minime necessariæ. Nam genus illud à Iunio Bruto, qui Tarquinius
 exegit uidetur impulsisse D. Brutum ad interficiendum Casarem, sed non fuit
 necesse. Quum uero Seruium Sulpitium exornat his uerbis, Nec uero sile-
 bitur admirabilis quædam & incredibilis, & pene diuina eius in legibus in-
 terpretandis, æquitate explicandis, scientia. ponit consequentia. Necesse est
 enim posita pene diuina scientia consequi gloriam, & nomen eius apud mul-
 tos. Hic ne quis requirat illam philosophorum necessitatem, Necessaria cum
 Cicero dicimus ea, quæ uix unquam fiunt aliter, agente sponte natura.
 Causse rerum & euentus, & consequentia requirentur ex illis inueniendi
 locis qui principio numerabantur: non ex his minoribus, unde laudandi uitu-
 perandiq; materia depromitur.

G. VALLA.

Generatus. Quales parentes habuerit. Educatus. Molliter ac delica-
 te, an contrâ. Institutus. Quibuscum uersatus sit, peritis ne, an imperitis:
 quales mores habuerit, & si quid diuinitus ei apparuerit. Proposita sunt.
 Vt si iuste, si fortiter, si argute, si facundè dixerit feceritq; quidpiam: id illis
 ipsis uirtutibus adiungatur, de quibus illum laudantes, locuti sumus.

Neq; uero

Neq; uero mors eorum, quorum uita laudabitur,
 silentio præteriri debet, si modo quid erit animad-
 uertendum aut in ipso genere mortis, aut in ijs rebus
 quæ post mortem erunt consecutæ. C. F. Accepi
 ista, didiciq; breuiter, non solum quemadmodum lau-
 darem alterum, sed etiam quemadmodum eniterer,
 ut possem ipse iure laudari.

AB ipso genere mortis, & ab ijs rebus quæ post mortem erunt consecutæ, STREB.
 laus accipi potest. Sicut à maioribus ac parentibus ante nos, & à modo nascen-
 di capitur, ut laudatus est Iulius Casar, qui uulneribus acceptis sinum ad ima
 crura deduxit, quò honestius caderet etiam inferiore corporis parte uelata.
 Laudatus & ab ijs rebus quæ post mortem erant consecutæ. Nam relatus est
 in deos, ac percussorum serē neq; triennio quisquam amplius superuixit, neque
 sua morte defunctus est. Hactenus de ratione uirtutum, quarum tractatio sicut
 ad laudem facit, ita etiam ad bene beateq; uiuendum. Sic enim uoluit optimam
 disciplinam, quam magni faceret, ab utilitate commendari.

Neque uero mors. Hoc dicit, Si quid nobile in morte euenit, ne G. VALLA.
 id quidem silentio prætereundum est: uel quòd mortem constantissime tu-
 lerit. & siquid post mortem ipsam laudabile acciderit, obliterandum silen-
 tio non est.

Videamus igitur deinceps in sententia dicenda,
 quam uiam, & quæ præcepta tenemus. C. P. Est
 igitur in deliberando finis utilitas, ad quam omnia
 referuntur in consilio dando, sententiæq; dicenda, ut
 illa prima sint suasori, aut dissuasori uidenda, quid
 aut possit fieri, aut non possit, & quid aut necesse sit,
 aut non necesse. Nam & siquid effici non potest, de-
 liberatio tollitur, quamuis utile sit: & si quid ne-
 cesse est (necesse autem id est, sine quo salui liberi ue-
 esse non possumus) id est reliquis & honestatibus
 in ciuili ratione, & commodis anteponendum. Cum

y autem

De deliberatio-
 ne.
 Deliberandi fi-
 nis.Deliberati quid
 uidendum.

autem quæritur quid fieri possit, uidendum etiam est quam facile possit. Nam quæ perdifficilia sunt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici non possint. Et cum de necessitate attendemus, etsi aliquid non necessarium uidebitur, uidendum tamen erit quam sit magnum. Quod enim permagni interest, pro necessario sæpe habetur. Itaque cum constet hoc genus caussarum ex suasionem, & dissuasionem, suatori proponitur simplex ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una si non utile est, ne fiat; altera, si fieri non potest, nec suscipiatur. Sic suatori utrunque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est.

STRES. DICERE sententiam, est aliquid oratione decernere, quod sit in deliberando. hoc secundum genus est, si quaestionum rationem ordinemque spectemus. Nam quum thesis & consultatio sit natura prior, ac sepius in hoc genere & superiori tractetur, quam iudicio: ordine quaestionum exornatio, & deliberatio iudiciale genus antecedunt. Quod autem honestas in demonstratione finis est, in deliberatione, utilitas, qua complectitur honestatem, praeponit illud genus, in quo quaeritur, quid honestum sit: quia posterius est, an honestum utile sit. Principio constituit finem, ut ad quem referuntur omnia. Hoc eo fit, quod natura finem spectans initio, quem postremum assequatur, ad eum reducit omnia. In deliberatione recte statuitur finis utilitas, etsi Quintilianus improbat: Deliberationes, inquit, miror, à quibusdam sola utilitate finitas. Eos excusat postea, nec dubito quin secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarent. Sic res habet. Cicero paulo post, Utilitas, inquit, in discernendis bonis malisque uersatur: bonis subiecit honesta, quae proficiuntur a uirtutibus. hoc modo utilitate comprehendit honestatem. Sed uir sapiens intellexit in deliberando honesta considerari, non simpliciter, & ut sunt honesta, sed ut nobis utilia, uel ad gloriam, uel ad boni consecutionem. quod quum sit, utilitas postremus est finis. Deliberationis sunt duae partes: suasio, & dissuasio. Vtriusque est uidere, primum quid aut possit fieri, aut non possit: & quid necesse sit, aut non necesse. Si quid effici non potest, deliberatio

deliberatio tollitur, quamuis utile sit: ut si constet Isthmon intercidi non posse, frustra in posterum deliberat Caesar. Necessè quid accipi uelit, ostendit. uidebat enim fore qui dicerent: Necessarium hic non habere locum. quod Quintilianus arripuit: Quantalibet, inquit, uis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere. Necessarium est igitur, & quod aliter fieri non potest: & quod si fieri potest, tamen saluis nobis, aut salua dignitate nostra fieri non potest. Hoc necesse est, quod arbitratur reliquis honestatibus in ciuili ratione & commodis anteponendum. Ut Antoniana septima, Bellum cum Antonio necessarium dicit, quia pax esse non potest salua libertate Populi Rom. Pax est tamen sua natura & honestior & commodior, quam pugna ciuili. Rursus utranque partem diuidit, Querendum est an omnino fieri possit, & quam facile possit. Nam quæ perdifficilia sunt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici non possint. Ut effici potuit, Annibalem in Italia uinci. uerum quia perdifficile erat, non putarunt id effici posse Romani, ideoque reuocauerunt in Africam. Querendum est eodem modo quid omnino necessarium, quidque magni intersit tanquam necessarium: Mancinus facere foedus illud Numantinum necessarium uidit, si militem seruare uellet. ficitque necessitate ductus. Roma seruos armauit in Annibalem prope necessario. Id enim uidebat opem ferre posse Reip. Hoc quoque necesse duxit. Suasori proponitur una ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat. Ut Cicero bellum suadet in Antonium, Philippica septima: Si pace frui uolumus, bellum gerendum est: si bellum omitemus, pace nunquam fruemur. Utile proponit pace frui. Quod autem bellum fieri possit, ostendit: Eos Consules habemus, eam Pop. Rom. alacritatem, cum consensum Italiae, eos duces, eos exercitus, ut nullam calamitatem Resp. accipere possit, sine culpa Senatus. Dissuasori duplex ratio proponitur. Una, si non utile est, ne fiat. Altera si fieri non potest, ne suscipiatur. Idem in eadem oratione, in qua partes suatoris & dissuasoris agit: Cur igitur pacem nolo? quia turpis est, quia periculosa, quia esse non potest. Suasor igitur utrunque docet, dissuasor altero contentus esse potest. Illi proponitur unica uia: hic habet optionem, utram malit uiam tenere.

Est igitur in deliberando. Traditis in demonstratiuo genere praeceptis, nunc iam deliberatiui generis praecepta explicat, eiusque finem facit utilitatem, a quo planè dissentit Quintilianus, inquit, Deliberatiuas quoque miror à quibusdam sola utilitate finitas. Ac si, quid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiae genus dignitate maxime contineri putat. Nec dubito quin ij, qui sunt in illa priori sententia, secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarent. Et haec est ratio uerissima: si consilium contingat semper bonorum atque sapientium. Ve

rum apud imperitos, apud quos dicenda frequenter sententia est, populūq; præcipuè, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt hæc & secundum magis communes intellectus loquendum. Cicero tamen, ut hic, ita in Topicis finem facit utilitatem. **Vtilia prima.** Quintilianus autè, Quare in suadendo, inquit, & dissuadendo, tria primū spectanda erunt, quid sit de quo deliberetur, qui sint qui deliberent, qui sit qui suadeat. Rem de qua deliberatur, aut certum est posse fieri, aut incertum. si incertū, hæc erit quæstio sola aut potentissima: sepe enim accidet, ut prius dicamus, ne si possit quidem fieri, esse faciendum, deinde fieri non posse. Cum autem de hoc quæritur, coniectura est, an isthmus intercidi, an sicari palus Pontina, an portus fieri Hostiæ possit, an Alexander terras ultra Oceanum sit inuenturus. Sed in his quoq; quæ constabit posse fieri, coniectura aliquando erit: ut si quærat, an utiq; futurum sit ut Carthaginem superent Romani: ut redeat Annibal, si Scipio in Africam exercitum transtulerit: seruent fidem Samnites, si Romani arma deposuerint. Quædam & fieri posse, & futura esse, credibile est. Et paulo post, Possibile, fas, iustum, plium, æquum, mansuctum, subijci possunt honestati. An sit autem facile, magnum, iucundum, sine periculo, ad quæstionem pertinet utilitatis: qui loci oriuntur ex contradictione. Est quidem utile, sed difficile, paruum, iucundum, periculosum. Tamen quibusdam uidetur esse nonnunquam de iucunditate sola consultatio, ut si de ædificando theatro, instituendis ludis deliberetur.

Itaq; cū constet hoc genus caussarū. Subaudi, difficile atq; necessariū. Sic luatori. Subaudi, & utile esse, & fieri posse. Dissuatori. Si alterū infirmat, sat est ut aut inutile esse, aut fieri non posse dicat.

De utilitate.

Quæ per se expetenda propter commoditatem.

Quare quoniam in his uersatur omne consilium duobus, de utilitate antè dicamus, quæ in discernendis bonis, malisq; uersatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes; partim non necessaria, quorum alia sunt per se expetenda, ut ea quæ sita sunt in officijs, atq; uirtutibus: alia quod aliquid commodi efficiunt, ut opes & copiæ. Eorum autem quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur. Honestate, ea quæ profi

proficiscuntur ab ijs uirtutibus, de quibus paulò antè est dictum: quæ sunt laudabilia ipsa per se. Commoditate autem aliqua, quæ sunt in corporis, aut fortunæ bonis expetenda. Quorum alia sunt quasi quodammodo cum honestate cōiuncta, ut honos, ut gloria; alia diuersa, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiæ, clientelæ.

UTILITAS in discernendis bonis malisq; uersatur: id est, rebus expetendis atq; fugiendis. Bonorum quibus utilitatem metimur, alia necessaria: hoc est, sine quibus salui liberi uel esse non possumus. Sic autè definit, ut uita, pudicitia, libertas: ut liberi, coniuges, germani, parentes. Tolle uitam, perijmus: dic liberos, coniuges, germanos, parentes esse perituros, iterum quodammodo perijmus: aut periclitari uelle debemus: quoniam illorum uita, nobis æque chara debet esse atq; nostra. Tolle libertatem aut pudicitiam, misere seruimus. Seruitute mors omnis optabilior est, quod sepe testatur. Dicamus uno uerbo, Nullam existimat uitam, sine libertate, & honesta conditione uitæ. Hæc autem plurimum ualent ad persuadendum, & in Antonium frequenter usurpat. Bonorum partim non necessaria, quibus destituti, uitam libertatemq; retinere possumus: non uniuersis quidem destituti, sed aut singulis, aut multis eorum. Ea sunt duplicia: alia sunt per se expetenda, ut officium, quod ab ipso finitur. Hoc modo, Officium est, quod ita factum est, ut eius facti probabilis ratio reddi possit.

Alia non per se expetuntur, sed quod aliquid commodi efficiunt, ut opes & copiæ. Eorum quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur. Quæ diuisio mirabilem quandam uidetur habere difficultatem. Nam secundum membrum confundit & priore cōmisset. Et paulo post diuitias referre uidetur ad ea quæ sunt per se expetenda, quas antè subiecerat his quæ aliquid commodi efficiunt. Deinde tria genera bonorum reuocat ad ea quæ propter se expetuntur. quomodo propter se expetuntur? Hæc mihi relinquenda uidebantur ijs, qui putant omnia esse peruia. Non erat uerendum ne uitio darent meam negligentiam si quid intactum reliquissim, sed timendum potius, ne meam accusent diligentiam, quæ multo facilius sui tædium parit. Etsi uereri nō debeam, eloquentiæ præcepta copiose tractare, si qua mihi data fuisset eloquendi facultas: quia turpe sit in copiosa ratione dicendi, inopia & ieiunitate laborare. Illi sciunt, nescimus. Perficiunt, uix bene conamur. Cō-

pendi. uiarum sequuntur, longiora si modo sunt apertiora, malumus. Nihil usquam reperiunt impedimenti, nos circa momenta luctamur. Impellamus igitur & hunc scopulum. Expetendorum tria sunt genera: Aliud est simpliciter honestum, ut officium & uirtus. Aliud honestum utilitati copulatum, ut gloria. Aliud uero simpliciter utile, ut diuitia. Primum genus honestate sola petitur, qua nihil est utilius. Alterum non honestate modo, quæ potior est, sed etiam commoditate quadam expetitur, ut honos & gloria. Tertium utilitate sola ducitur, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitia, clientela. Sunt igitur duo genera commodorum, unde totidem diuisiones. Diuitia pertinent ad secundum genus, nec sunt propter se expetendæ. Bonorum tria genera sunt propter se expetenda, si modo iunguntur honestati. Sed quedam bona sunt diuersa: hoc est, nulla cum honestate coniuncta, ut diuitia, clientela. Ex his obiecta dissolui- mus: hanc autem rerum diuisionem hic uideas, quum dicit: Quorum scilicet com- modorum alia sunt quasi quodammodo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuersa, ut forma, uires, ualetudo. Videas & secundo libro de Inuentione, Rerum expetendarum, inquit, tria genera sunt. Nam est quiddam quod sua ui nos allicit ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate, quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud autem non propter suam uim & naturam, sed propter fructum atque utilitatem petendum, quod genus pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod & sua ui & dignitate nos inducit, & pro se gerit quandam utilitatem, quod magis expetitur, ut amicitia, bona existimatio. Hec ille.

G. VALLA. Sita sunt. Est autem (ut in tertio de finibus bonorum & malorum Cicero inquit) officium, quod ita factum est, ut eius facti, probabilis ratio reddi possit. Atque uirtutibus. Est autem uirtus, ut inquit Aristoteles, μεσότης τῆς πάλης, mediocritas perturbationum. Plato autem: Αρετή, inquit, εἶναι ἡ ἀνθρώπου ἐπιεικὴς ἐκείνη ἣν οὐδὲν ἄλλο ἐπιπλεῖν ἢ ἐλάττωσθαι ἀγαθῶν λέγεται. Virtus est habitus per se laudabilis: secundum quem id quod illam habet, bonum dicitur. Laudabilia. Nam, ut Aristoteles docet in Ethicis, in anima esse dicuntur bona, alia honorabilia, alia laudabilia, honorabilia quidem, ut memoria, consilium, iudicium, ingenium, intelligentia, & huiusmodi alia, unde artes scientiaque scaturiunt: laudabilia autem, ut uirtutes sunt morales omnes. Valetudo. Quæ tamen uocabuli significatione anceps est.

Est etiam quasi quedam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs: amicitia autem, charitate & amore cernuntur. Nam cum deorum,

tum pa

tum parentum patriæque cultus, eorumque hominum, qui aut sapientia, aut opibus excellunt, ad charitatem referri solet. Coniuges autem & liberi & fratres, & alij quos usus, familiaritasque coniunxit, quanquam etiam charitate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus cum bona sint, facile est intellectu quæ sint contraria.

Charitas.

Amor.

EST etiam quasi quedam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs: hoc est, amicitia partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua, expetuntur, ex quibus ut est materia & hypothesi ducitur argumentum deliberanti. Amicitia, inquit, secundo de Inuentione, uoluntas est erga aliquem rerum bonarum, illius ipsius causa quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic quia de ciuilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque causa petenda uideatur, ne forte qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant: quanquam sunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam, sunt qui propter se solum, sunt qui propter se & utilitatem, quorum quid uerissime constituatur, alius locus erit considerandi. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utramque propter rem amicitiam esse expetendam. Hactenus Cicero. Ex his colliges cur amicitiam ab ijs quæ propter se expetuntur separauerit. Amicitia duplices. Nam charitate, & amore cernuntur. Charitas est sanctus amor & cultus deorum, parentum, patriæ, sapientium, & illustrium uirorum. Hæc amicitia est quedam sanctior. Amor honestus latius patet. Etenim dicitur omnis amicitia nulla indigentia, nulla utilitate quaesita, ut in fratres, coniuges, liberos, familiares, necessarios. his omnibus, quod amoris proprium est, optare bona debemus præter illum cultum charitatis.

Quæ sint contraria. Et perinde uituperanda.

G. VALLA.

Quod si semper optima tenere possemus: aut sanè, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus quæ uim habent maximam, persæpe euenit, ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem,

utilitas cum honestate certat.

aut

Personis accom=
modanda delibe=
ratio.

aut honesta propter utilitatem relinquatur, ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem solum, sed etiam ad opinioniones eorum qui audiunt, accommodanda est oratio, hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera: alterum indoctum, & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati: alterum expoliturum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus, honos, gloria, fides, iustitia, omnisque uirtus: illi autem alteri quæstus, emolumentum, fructusque proponitur, atque etiam uoluptas, quæ maximè est inimica uirtuti, bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quam immanissimus quisque acerrimè sequitur, neque solum honestis rebus, sed etiam necessarijs anteponit. In suadendo, cum ei generi hominum consilium des, sæpe sanè laudanda est.

STREB. AD deliberandum parata materia est, ut omnia genera bonorum, quæ uel honestate ipsa, uel commoditate sola expetuntur. Quid proxime coheret? Proximum uidetur id spectare, qui sint qui deliberent, ut habita ratione personarum, ex utilitate causæ spectet orator, quæ quibus bona debeant accommodari. Si semper optima tenere possimus, ut in consilio bonorum atque sapientium haud sanè consilio multum egeremus, quoniam quidem perspicua sunt optima quæque, nisi mortalitatem nostram occæcarent utilitas. Sed uaria temporum conditio et opportunitas agendi capit hominum mentes. Diuortium facit honestorum et utilium. Inde succrescit populare deliberandi genus, in quo opportuna cum dignitate, honesta cum utilitate certant. Opportunitas auentem, ut ait de Finibus, est uarietas et temporis occasio, rebus agendis conueniens, in qua maxime spectatur utilitas, sicut honestas in dignitate. Vtrunque deliberandi genus oratori uidendum, cuius oratio ad opiniones eorum qui audiunt, accommodatur, ut animos tractare, et ad suum finem perducere queat: si non ueritate, rectaque uia, certè errore uiarum quæ ducunt ad ueritatem. Is igitur indoctum et agreste hominum genus, hoc est, neque literis, neque civili prudentia

prudencia politum, utilitate pelliciet. Expoliturum uero disciplinis et honesta ratione uiuendi, facilius dignitate rerum commouebit. Huic generi polito, laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisque uirtus proponitur. Laus est omnium rerum bonarum. Honos exhibetur in testimonium uirtutis, et in re, non in uoce positus est. Gloria est incorrupta uox iudicantium de eccellente uirtute. Sic finit ipse Tusculana tertia. Illi generi indocto quæstus, emolumentum, fructusque proponitur. Quæstus est pecunia. Emolumentum dicitur quicquid prodest, *ἐφέδω* Græcè. Huic contrarium, detrimentum. Fructus hic omne commodum accipitur. Quid autem differat ab emolumento tradit ipse III. de Finibus: Illa quæ profunt, aut quæ nocent, id est, emolumenta, et detrimenta, aut bona sunt, aut mala, quæ sint paria necesse est. Commoda autem, et incommoda in eo genere sunt, quæ præposita et reiecta dicimus: ea possunt paria non esse. Significat emolumenta bona esse, fructus indifferentes, per se nec bonos, nec malos. Indocti etiam uoluptate capiuntur, quam Stoici definiunt sublationem animi sine ratione opinantis se magno bono frui. Habet lætitiã in animo, commotionem suauem iucunditatis in corpore. Voluptas est maxime inimica uirtuti, quia, ut inquit. I. de Legibus, Imitatrix boni uoluptas, malorum autem mater omnium, cuius blanditijs corrupti non cernunt ea quæ natura bona sunt, quia res honestæ dulcedine hac et scabie carent. Hæc ille. Quod igitur, imitatrix boni uoluptas, blandissima domina est, et eadem illecebra turpitudinis, honesti bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quippe quæ habeat quiddam simile naturali bono, lenitatis est enim et suauitatis. Voluptatem immanissimus quisque acerrime sequitur, quoniam quanto immanior est quisquam, tanto propius accedit ad belluas, quæ uoluptate ducuntur. Atqui uidentur hæc repugnare superioribus. dicebat antea, Temperantiã immanitas imitatur in uoluptatibus aspernandis. Sed immanissimum capit hic, qui sensum secutus à naturali bono longissime recessit, immanitatem capiebat atrociorẽ, nimiamque temperantiã.

Optima tenere. Sensus est, Habenda apud malos aliquando indoctos, est oratio, apud quos consultandum, si non quid honestum, saltem quid utile. quod si optima teneremus, nullus esset consultationi locus, quilibet enim quid sibi præscribendum foret, cognosceret. Opportuna subaudi, quæ in ipsa est honestate. Ad opiniones. Nam orator totum se ferè audientium accommodat sententiæ, aut non multum ab ipsorum mente se abdicat: ita enim siue utilia, siue honesta, tum demum potest obtinere. Illi autem alteri. Subaudi, agresti, et sordido generi, quæstus, emolumentum, fructusque proponitur, hoc est, undecumque possit utilitatem enancisci. Voluptas. Subaudi, corporis. quoniam ea est uirtuti inimica, nam uirtutis uoluptas, auget animi bona. Bonique. Quia
x dum quis

dum quis id bonum existimat, quod imperet, pecuniam habeat, & reliqua huiusmodi, siue iure, siue iniuria: non querit, dum uideatur laudandus & honorandus, accedere quæ bona sunt uirtutis. Necessarijs. Vt patria, ut parentibus, ut liberis: quod in primis queri oportuit.

Et illud uidendum, quanto magis homines mala fugiant, quam sequantur bona. Nam neque honesta tam expetunt, quam deuitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quam ut ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat: quarum rerum dolor grauis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu, prauisque opinionibus omne corruptum. Quare in cohortando, atque suadendo propositum quidem erit nobis illud, ut doceamus qua uia bona consequi, malaque uitare possimus. Sed apud homines bene institutos plurimum de laude, & de honestate dicemus, maximeque ea uirtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda, augendaque uersantur. Sin apud indoctos, imperitosque dicemus, fructus, emolumenta, uoluptates, uitationesque dolorum proferantur, addantur etiam contumeliam, atque ignominiam. Nemo enim est tam agrestis, quem non si ipsa minus honestas, contumelia tamen, & dedecus magno pere moueat. Quare quod ad utilitatem spectat, ex his quæ dicta sunt, reperietur.

STREB. QUID rudibus & politis maxime conueniret, ostendit. Nunc utrisque deliberando, proponenda mala censet, quia multo magis homines mala fugiunt, quam sequuntur bona, neque honesta tam expetunt, quam deuitant turpia. Ergo sumenda etiam contraria suasori, ut honos ignominia, gloria infamia, laus contumelia, decus dedecus. Sed qui fit ut genus hominum ad honestatem natum, non tam honesta expetat, quam deuitet turpia? Subijcit causam, quod malo cultu

Honesti quibus rebus ducantur.

Indocti quibus capiatur rebus.

cultu prauisque opinionibus omne corruptum est, nec uirtute & scientia excolitur, nec certa rectaque consecratur. Ergo docebit orator in consilio qua uia bona consequi, quaque ratione mala uitare possimus. ex bonis autem plurimum ualent, quæ in communi hominum utilitate tuenda, augendaque uersantur, quod genus est iustitia, fides, liberalitas, omnisque uirtus quæ spectat hominum societatem.

Quarum rerum. Ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecoris. Atque G. VALLA. hæc non publicis modo consilijs, sed etiam priuatis: atque adeo magis in priuatis spectanda sunt. Malo cultu. Quod si male colatur, ut si inhonestum uideatur, in alterius adduci non possit sententiam. Bene institutos. Qui rebus bonis instructi fuerunt. Addantur etiam contumeliam. Subaudi, ut deuitari possint.

Quid autem possit effici, necne possit, in quo etiam quam facile possit, quamque expediat, quæ ri solet, maxime ex causis his, quæ quamque rem efficiant, est uidendum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliam quæ ipsam conficiunt, aliam quæ uim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaque illæ superiores, conficientes uocentur: hæc reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa, alia est absoluta, & perfecta per se: alia aliquid adiuuans, & efficiendi loca quaedam, cuius generis uis uaria est, & sæpe aut maior, aut minor, ut & illa quæ maximam uim habet, sola sæpe causa dicatur. Sunt autem aliam causæ, quæ aut propter principium, aut propter exitum conficientes uocantur. Cum autem quaeritur quid sit optimum factum, aut utilitas, aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuscumque, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut

De efficiendi facultate.

z z quibus

quibus facultatibus, armorum, pecuniæ, sociorum, earum ue rerum quæ ad quanque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt, quæ nobis suppetunt: sed etiam illa quæ aduersantur uidenda. Et si ex contentione procliuiora erunt nostra, non solum effici posse quæ suademus, erit persuadendum: sed curandum etiam ut illa facilia, procliuiua, iucunda uideantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque alijs ex præceptis, sed ipsidem ex suasionis locis.

STREB. IN DVOBV Sueratur omne consilium, si & utile est, & fieri potest, fiat. De utili priore loco dictum est, quod quidem uidebatur esse natura secundum. Nam uidetur omnium primum, cognoscere possit ne aliquid fieri: quia si quid effici non potest deliberatio tollitur. Sed utilia cupimus, quibus fruamur: inquirimus: idcirco hunc ordinem sequimur. Si ueniat in dubium, possit ne aliquid effici, quoniam coniectura ducitur, a causis sumetur argumentum, qui maxime coniecturalis est locus. Cicero in Diuinatione, In quo si te multum natura adiuuaret, si optimis a pueritia disciplinis & artibus studuisses, in his elaborasses: si literas Græcas Athenis, non Lilybæi, Latinas Romæ, non in Sicilia didicisses, tamen esset magnum, tantam causam, tam expectatam, & diligentia consequi, & memoria complecti, & oratione exponere, & uoce, & uiribus sustinere. Cæcilius causam sustinere non posse monstrat, cui natura, ars, & exercitatio tres eloquentiæ causæ defuerunt. Causa iudicialis est quidem, sed pars illa cohortantis, ne quid tentet Cæcilius supra uires. Causarum alie conficiunt, quæ efficientes inde uocitantur: ut pudor efficit ruborem. Alie uim aliquam ad conficiendum afferunt, ut instrumenta, tempus, locus, sine quibus aliquid effici non potest. Efficiens autem causa, alia est absoluta & perfecta per se, quæ sola certo rem efficit: ut sol diem, ignis calorem. Alia aliquid iuuans, & efficiendi socia quedam: ut terra plantas efficit sed adiuta cultu, sole, pluuia, rore. Hæc aut maior est, aut minor, ut natura & usus ad eloquentiam plus faciunt, quam cognitio præceptorum. Sunt autem alie causæ quæ conficietes uocantur, aut propter principium: ut materia, quod est principium rerum: aut propter

pter exitum, ut finis rei quæ suscipitur. Ferrum gladij causa est, quia materia. Artium finis est scientia. Quæ pertineant ad causas, alia tradit in Topicis. Hactenus de utilitate, & efficiendi potestate. Nunc usus est eorum, ut ad assentiendum impellant animos: quod facilius obtinebunt, si quæ rerum dicuntur appendices uulgo circumstantia, ponentur, quibuscum, contra quos, quo tempore, quo loco, quibus facultatibus utamur, si nostra, & aduersa inter se comparamus, ut ex duobus procliuiora uideamus. Quod si ex contentione, id est, comparatione, procliuiora, hoc est, faciliora nostra uidebuntur, non erit satis, ita nobis uideri, sed erunt oratione demonstranda, ut non modo dicenti, sed alijs etiam facilia, procliuiua, iucunda uideantur. Cicero Antoniana quarta facit hæc rerum contentionem, ad cohortandum populum Romanum aduersus Antonium. Quibuscum bellum suscipiat, ut D. Bruto, C. Cesare, ueteranisq;. Contra quem, ut alterum Spartacum Antonium. Quo tempore, ut quum ad recuperandam libertatem exarsit omnis Italia. Quibus facultatibus, ut Reputatu, erario, quæ non habet Antonius. Hinc sua facilia, procliuiua, iucunda colligit his uerbis, Ut igitur Catilinam diligentia mea, Senatus autoritate, uestro studio, & uirtute fregistis: sic Antonij nefarium latrocinium, uestra cum Senatu concordia, tanta quanta nunquam fuit, felicitate, & uirtute exercituum duorumq; uestrorum breui tempore oppressum esse audietis. Quemadmodum autem suasori proponitur una ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat: ita dissuasori duplex, aut utilitas ab eo labefactanda est, quod agit in Seruilium Rululum: aut efficiendi difficultates efferendæ, quod facit in dissuasionem pacis, Antoniana septima.

Quamq; expediat quæri solet. In deliberatio, inquit, genere quæri etiam G. VALLA, solet quam sit utile: quam fieri, aut non fieri possit aliquid. Causarum autem genera sunt plura. Sicut ipse in Topicis docet. Nam sunt alie quæ ipsæ conficiunt. Quæ efficientes causæ nominantur. Ad conficiendum afferunt. Id est, causæ quæ adiuuantes nominari solent: ut in libro de Fato ipse quoque ostendit. Principium. Ut est causa materialis, ac formalis.

Exitum. Ut causa finalis, nam cum Aristoteles causarum genera materialem, formalem, finalem efficientemq; fecerit, Plato his etiam addidit exemplarem, atque instrumentalem. Quæ aduersentur. Stultum siquidem sit, quæ profunt inspicere: & quæ officere possint non considerare. Contentione. Quæ solet in sententijs uarijs pronuntiandis nasci. Dissuadentibus. Commonuit ac instruxit sententiam suam pronuntiantes, & consilium profrentes: nunc quid pariter facere oporteat deterrentes ab alieno proposito, docet.

Suasionis locis. Hoc est, ex eis locis quibus alter suasisit, ex eisdem dissuadimus.

De mouendis
animis in de-
liberatione.

Deliberatiua
qualis oratio.

Vterq; uero ad augendum habeat exemplorum, aut recentium, quò notiora sint: aut ueterum, quò plus autoritatis habeant, copiam. Maximeq; sit in hoc genere meditatus, ut possit uel utilia, ac necessaria sæpe honestis, uel hæc illis anteferre. Ad com- mouendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut ad odium satiandum, aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. Sin autem reprimendi, de incerto statu fortunæ, dubijsq; euentis rerum futurarum, & retinendis suis fortunis, si erunt secunde: sin autem aduersæ, de periculo commonendi. Atque hi quidem sunt perorationis loci. Principia autem in sententijs dicendis breuia esse debent. Non enim supplex ut ad iudicem uenit orator, sed hortator, atq; autor. Quare proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus sit debet, hortariq; ad se breuiter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex, & grauis, & sententijs debet ornatior esse, quam uerbis.

STREB. A' PROPRIIS argumentorum locis ad communes ordine perducitur: unus est exemplorum: alter contentiois honestorum, & utilium: tertius affectuum: quartus autem figura orationis. De exemplis in hoc genere Quint. hoc modo, Vsum exemplorum nulli materiæ magis conuenire merito fere omnes consentiunt, quum plerunq; uideantur respondere futura præteritis, habeaturq; experimentum uelut quoddam rationis testimonium. Alia exempla sunt recentia, eaq; notiora sunt: alia uetera, in quibus plus est autoritatis: utraq; Ciceroni frequentissima. Alterum est commune præceptum, oratorem in hoc genere deliberandi esse oportere meditatam, hoc est, exercitatum schola, & priuata cogitatione, ac paratos habere communes locos, ut promptius dicat aliquando pro

pro utilitate contra dignitatem, aut pro dignitate contra opportunitatem, quoniam hæc aliquando conflictantur. Ut qui uoluerunt acta Syllæ manere, non dignitate, sed utilitate firmarunt: aduersarij contra, sed uicit utilitas. Cicero de actis Cæsaris, Primum igitur acta Cæsaris seruanda censo: non quò probem: quis enim id quidem potest? sed quia rationem habendam maxime arbitror pacis, & ocij. Ponit exemplum Quintilianus in tertio de Opiterginis. Aliud præceptum commune de mouendis affectibus. Aut incitantur animi, aut mitigantur, atque reprimuntur. Si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ proficient, quæ ad explendas cupiditates, hoc est, ad implenda desideria concepta opinione boni futuri pertinebunt. Aut ad odium satiandum, id est, ad conficiendum, quod ira inueterata (sic odium finit) affectat. Aut ad ulciscendas iniurias. Etenim ex quatuor animi motibus duo incitant, ægritudo, cupiditas: duo reprimunt, uoluptas, metus. Ad ægritudinem odiû pertinet: ad cupiditatem ulciscendi, uoluntas. Sic pro lege Manilia, odium cupiditatemq; P. Romani concitauit in Mithridatem, qui ciues Romanos in Asia necauerat, exhortatur ad ulciscendam iniuriam. Videte quem uobis animum suscipiendum putetis. Maiores uestri sæpe mercatoribus, ac nauiculatoribus iniuriosus tractatis bella gesserunt: uos tot ciuium Romanorum milibus uno nuncio, atq; uno tempore necatis, quò tandem animo esse debetis? & quæ sequuntur. Si reprimendi erunt animi, tum ualebit metus, ad quem pertinet incerta fortuna, dubius euentus rerum futurarum, & periculum: ualebit & uoluptas, quæ retinere secundam fortunam uelit. Quibus rebus utitur in Rullum frequentissime, ut legis agrariæ cupiditas inflammata restinguatur. Quartum commune præceptum de modo, & figura orationis. In deliberatione utendum breuibus principijs, oratione simplici, & graui, & sententijs, quam uerbis ornatiore. quod præceptum Quintilianus ut alia multa arripuit, atq; dilatauit. In principio proponet qua mente dicat, ut Antoniana quarta: quid uelit, ut septima: quibus de rebus dicturus sit, ut prima: hortetur ad se breuiter dicentem audiendum, Peto à uobis Patres Cons. ut eadem benignitate, qua soletis, uerba mea audiatis. Tota oratio simplex, non exultans insolentia uerborum, & sententiarum: non eleganter exornata, ut demonstratio: non contentiosa, & subtilis, ut iudicialis actio: sed grauis, sententiosa, plena ponderis, & autoritatis. Quintilianus tamen sic iudicat, Ciceronis sententiæ, inquit, & conciones non minus clarum, quam est in accusationibus, ac defensionibus, eloquentiæ lumen ostendunt.

Vterque uero. Idem quoque docet Quintilianus, inquit, Tota autem oratio, simplex, & grauis, & sententijs debet ornatior esse, quam uerbis. Vsum exemplorum nulli materiæ magis conuenire merito fere omnes consentiunt: cum plerunq; uideantur respondere futura præteritis, habeaturq; experimentum uelut quoddam

quoddam rationis testimonium. Breuitas quoque ac copia, non genere materiae, sed modo constant. Ad explendas cupiditates. Si agrestes erunt auditores. Reprimendi. Hoc est, à cupiditate illa uehementi, fuerint reuocandi.

Principia autem. Quintilianus autem, Prooemio, inquit, quale est in iudicialibus, non ubique eget, quia conciliatus est ei quisque quem consulit: initium tamen quodcunque, debet habere aliquam prooemij speciem: neque enim abrupte, nec unde libuit, incipiendum: quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In senatu utique, et in concionibus, eadem ratio, quae apud iudices, acquirenda sibi plerumque eorum, apud quos dicendum sit, beneuolentiae: nec mirum, cum etiam in panegyricis petatur audientium fauor, ubi emolumentum non utilitate aliqua, sed in sola laude consistit.

De genere iudiciali.

C. F. Cognoui iam laudationis, & suasionis locos: nunc quae iudicij accommodata sunt expecto, idque nobis genus restare unum puto. C. P. Recte intelligis, atque eius quidem generis finis est aequitas, quae non simpliciter spectatur, sed ex comparatione nonnunquam: ut cum de uerissimo accusatore disputatur, aut cum haereditatis sine lege, aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis, quid aequius, aequissimum ue sit, quaeritur: quas ad causas facultas petitur argumentationum ex his, de quibus mox dicetur, aequitatis locis. Atque etiam ante iudicium, de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum aut sit ne actio illi qui agit, aut iam ne sit, aut non iam esse desierit, aut illa ne lege, his ne uerbis sit actio, quaeritur: quae etiam si ante quam res in iudicium uenit, aut concertata, aut diiudicata, aut confecta non sunt, tamen in ipsis iudicij permagnum saepe habent pondus, cum ita dicitur, Plus petisti, sero petisti, non fuit tua petitio, non à me, non hac lege, non his uerbis, non hoc iudicio. Quarum causarum

genus

genus est positum in iure ciuili, quod est in priuatarum, ac publicarum rerum lege aut more positum, cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque, nobis ad dicendum necessaria uidetur.

IN omni genere tractando statim initio proficiendus est finis, ut rectius ad STREB. eum caetera dirigatur. Sicut igitur in exornando finis est honestas, in deliberando utilitas, sic etiam in iudicij aequitas. Est autem aequitas, quam ratio naturalis persuasit: quae etsi à iustitia non separatur, tamen alia est aequitas, alia iustitia. Cicero primo de Officijs, Difficile est quum praestare omnibus concupieris, seruare aequitatem: quae est iustitiae maxime propria. Aequitatem et iustitiam non eandem fecit, quia aequitas est optima ratio iuris, recta moderatio legis et moris, uis honesti perpetuo constans, quae neque legibus neque scriptis continetur, sed unde profuxere bonae leges, et à qua male corriguntur. per quam reguntur ea quae non sunt lege comprehensa, quae infinita sint necesse est. Hac utuntur omnes boni. hanc requirunt qui summo iure uexantur. hanc ore uersat omne genus hominum, quum subinde refert. Rationabile est istud, sic enim uulgo dicitur, id est, aequum bonumque, inde lex et aequitas interdum uidentur ita discordare, ut relicta lege appelletur aequitas. Leges igitur et quae proficiuntur à legibus et à iure ciuili, semper ad facilitatem aequitatemque referenda. Cicero de Seruio Sulpitio, Pene diuina eius in legibus interpretandis, aequitate explicandis, scientia. Et paulo post, Itaque quae proficiscerantur à legibus, et à iure ciuili semper ad facilitatem aequitatemque referebat. Quum igitur aequitate nemo laedatur, permulti legibus iniquis et moribus uexentur, iudiciorum finis constituitur aequitas, ad quam omne ius, lex omnis, et consuetudo referuntur. Hanc aequitatem secuti sunt oratores illi ueteres, qui nullum ius ciuile didicerant, et ea certe disputatio propria est oratorum materia. Aequitas simpliciter spectatur, An aequum pro amico peierare. et ex comparatione aut duorum aut multorum: ut, Cecilius ne an Cicero uerius erit accusator: quae controuersia diuinatione non uatur, quae quod agitur ante legitimum iudicium hic primas obtinet. Eodem modo fiet comparatio inter multos petitores haereditatis, si tres plures ue petent sine lege aut sine testamento. Nam si lex esset ut agnationis, aut testamentum, de re ipsa contenderetur: sed quia non est, agitur ante iudicium cui detur haereditatis actio. Quintilianus libro tertio, Diuersum his genus quod dicitur comparatum, cuius rei tractatus in parte causae frequens est, ut quum apud Centumuiros post alia quaeritur, et hoc uter dignior haereditate sit. Sicut autem agi potest de accusatore statuendo, ita etiam nonnunquam de constituendo iudicio, quae

A 4

translatio

translatio nominatur, an huic: an cum hoc: an hac lege: an apud hunc: an hoc tempore liceat agere: & si qua sunt talia: Ut non debes apud prætorem petere fidei commissum, sed apud consules. Maior enim prætoris cognitione summa est. Non licet tibi agere mecum. Cognitor enim fieri non potuisti. Non debuisti interdiceret sed petere. Formulas tradit, sit ne actio illi qui agit: ut filio qui uocet in ius dementiam patris. Aut iam ne sit: ut Fabio repenti creditum antequam receptum sit deberi. Aut iam ne esse desierit: ut qui uindictæ agrum post decennium. Aut illa ne lege: ut possit ne cum Ebutio Cecinna ab agro prohibitus agere lege de ui, an potius iniuriarum. Aut hisce ne uerbis sit actio: ut Hypseo qui petebat à Crasso prætore, ut ei quem defendebat causa cadere liceret. Hæc & similia non antequam in iudicium ueniunt, concertata sunt, id est, à partibus disputata: aut si concertata, non tamen dijudicata, hoc est, sententia iudicis pronunciata: aut si dijudicata, non tamen confecta, & omnino absoluta. Postquam igitur res in iudicium uenerit, illa permagnum habebunt pondus, uel ad declinandum iudicium, uel etiam ad firmandam defensionem. Hæc translatio pertinet ad actiones. Actio ius est persequendi iudicio quod sibi debetur. Vis eius in rebus & in personis, sed in utrisque multiplex, & ea causa perdifficilis: de qua permulta iuris periti, nec tamen scribunt omnia. Quamobrem hoc causarum genus positum dicit in iure civili. Ius autem civile constat legibus, & more: Lex & mos aut priuata spectant, ut bona singulorum: aut publica, ut ius totius ciuitatis. Iuris scientia neglecta ab oratoribus plerisque, ut à Galba & Antonio præstantissimis oratoribus. Nobis, hoc est, Ciceroni ad dicendum necessaria uidetur. Cuius rei causas explicat primo libro de oratore.

G. VALLA.

Nunc quæ. Quintilianus, Nunc de iudiciali, inquit, genere, quod est præcipue multiplex, sed officijs constat duobus, intentionis, & depulsionis. cuius partes, ut plurimis autoribus placuit, quinque sunt, proœmiū, narratio, probatio, refutatio, peroratio. his adiecerunt quidam partitionem, propositionem, excessum: quarum priores duæ, probationi succedunt. nam proponere quidem quæ sis probaturus, necesse est, sed & concludere. Inde porro subiungit, Verum ex his quas constitui partibus, non ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est: sed ante omnia intueri oportet quod sit genus causæ, quid in ea queratur, quæ profuit, quæ noceat. deinde quid confirmandum sit, ac refellendum. tum quo modo narrandum. expositio enim, probationum est præparatio: nec esse utilis potest, nisi prius constiterit quid debeat de probatione promittere. postremo intuemus quem admodum iudex sit conciliandus: neque enim, nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, seuerum an mitem, concitatum an remissum, aduersum gratiæ, an obnoxium. Neque tamen ideo eos probauerim, qui scribendum quoque proœmiū nouissime

putant

putant. nam ut conferri materiam oportet, & quid quoque loco sit opus, constare ante, quam dicere, aut scribere ordianur: ita incipiendum ab ijs quæ prima sunt. Inspicienda igitur materia est, quo præcipimus ordine scribenda, quo dicimus. Hæreditatis. Hic status negotialis appellatur: ut ipse ostendit in Rhetoricis Cicero. Fortunatianus autem & in scripto, & extra scriptum esse contendit. De constituendo ipso iudicio. Hic status in Rhetoricis translatio appellatur: quoniam de actione transfrenda contentio est. Concertata. De qua ante factum sit certamen. Dijudicata. Et tamen nondum definita. Necessaria uidetur. Propter causas iudiciales, in quibus de iure sepe queritur.

Quare de constituendis actionibus, accipiendis, subeundisque iudicijs, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quod ea ferè generis eius sunt, ut quanquam in ipsum iudicium sæpe dilabantur, tamen ante iudicium tractanda uideantur: paululum ea separo à iudicijs, tempore magis agendi, quam dissimilitudine generis. Nam omnia quæ de iure civili, aut de æquo & bono disceptantur, cadunt in eam formam in qua quale quid sit ambigitur, de qua dicturi sumus, quæ in æquitate, & iure maxime consistit.

DIVINATIONEM & comparationem translationemque initio tractauit, quod hæc ante iudicium tractanda uideantur. Separantur ergo à iudicijs, temporibus agendi, quia ante legitima iudicia agitantur: non dissimilitudine generis, quoniam cadunt in eadem præcepta, quæ postea tradentur. Constituere actionem, est actorem admittere, qui intedat actionem, hoc est, recipere in causam. Accipere iudicium, est illum, unde petitur, admittere intentionem, actoris seclusa translatione. Excipere iniquitatem actionis, est intentionis dolum malum, & iniustitiam excludere, ne subeunti iudicium fiat iniuria. Aequitatem comparare, est discernere ex duobus accusatoribus, aut petitoribus uter sit dignior, aut qui dignissimus ex multis. Si queris ad has controuersias, unde petatur facultas argumentationum. Respondet, hæc esse de iure civili, & de æquo & bono, hoc est, de æquitate, idcirco pertinere ad qualitatem, in qua quale quid sit ambigitur.

Constituendis actionibus, Quæ demum actione cum reo agatur. nam G. VALLA.

AA 2 is mos

is mos fuit, nunc uero ablati est. Separo à iudicijs. Quoniam in eo iudicium non est, in quo translatio est, & cum qua actione agendum sit, queritur. Tempore agendi. Quoniam id est, quod in quaestione uenit. Dissimilitudine. Quoniam non utique ab similitudine id à iudicio uidetur. Formam. Ut iudicialis nomine appellentur. Quale quid sit. Vbi qualitas de summo genere est, de qua supra mentionem fecimus, ipsamque in suas distribui-mus species.

In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut quod obijcitur factum neges: aut illud quod factum fateare, neges eam uim habere, atque id esse quod aduersarius criminetur. Aut si neque de facto, neque de facti appellatione ambigi potest, id quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, & rectum esse quod feceris, concedendum ue defendas. Ita primus ille status, & quasi conflictio cum aduersario, coniectura quadam: secundus autem definitione, aut descriptione atque informatione uerbi: tertius æqui, & ueri, & recti, & humani ad ignoscendum disputatione tractandus est.

STREB.

EX DEPVLSIONE rei tres sunt status, ex quibus oritur tripartita ratio iudicij tractandi. Sunt, inquit, tres gradus, qui sunt tanquam fundamenta defensionis, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam ita consistendum est uelut in gradu pes firmandus est, ut quod obijcitur, factum neges: aut si fateare, neges id esse quod aduersarius criminetur, & de appellatione ac nomine contendas. Si neque de facto ut in coniectura, neque de facti appellatione, ut in definitione, ambigitur, tertium est quod dicas, rectum esse quod feceris, ut sit in qualitate absoluta: concedendum ue defendas, ut sit in assumptiua. Ita primus ille status, qui est quasi conflictio cum aduersario (ut interpretatur) coniectura tractandus est. Secundus definitione ex genere & proprietatibus: aut descriptione ex ijs quæ rebus accidunt, ut est qualitas & quantitas: aut informatione uerbi: hoc est, definitione ex notatione & etymologia, quæ tria sunt definiendi genera. Tertius æqui & ueri & recti

recti & humani ad ignoscendum disputatione tractatur. Quid æquum sit, aperte monstrauimus. Verum hic dicitur iustum ac iure factum, sicut pro Murena, Atenim agit mecum austere, & stoice Cato, negat uerum esse allici beneuolentiam cibo. Verum, id est iustum. Rectum dicitur ἰσχυρῶς, id officium quod ab omni uitio prauitatis alienum est. Nam de Finibus, Recta, inquit, omnes numeros uirtutis continent. Hinc licet intelligas inter æquum, uerum, & iustumque nullum esse ferè discrimen. Humanum, dicitur clemetia atque mansuetudo, qualis fuit in Iulio Cesare: quod plurimum ualere ad ignoscendum satis ostendit ipse, pro Marco Marcello, & pro Quinto Ligario.

Tres sunt gradus. Quintilianus autem, Discant igitur, inquit, ante omnia quadripartitam in omnibus causis esse rationem, quam primam intueri debeat qui acturus est. nam, ut à defensore potissimum incipiam, longè fortissima tuendi se ratio est, si quod obijcitur, negari potest. proxima, si non id quod obijcitur, factum esse dicitur. tertia honestissima, qua rectè factum defenditur. Quibus si deficiamus, ultima quidem, sed iam sola superest salus aliquo iuris adiutorio elabendi ex crimine, quod nec negari, nec defendi potest, ut non uideatur iure actio intendi. hinc illæ quaestiones siue actionis, siue translationis sunt. sunt enim quaedam non laudabilia natura, sed iure concessa: ut in duodecim tabulis debitoris corpus inter creditores diuidi licuit: quam legem mos publicus repudiauit. Et aliquid æquum, sed prohibitum iure: ut libertas testamentorum. Accusatori nihilo plura intuenda sunt, quam ut probet factum esse, hoc esse factum, non rectè factum, iure se intendere. ita circa species easdem his omnis uersabitur, translatis tantum aliquando partibus: ut in causis, in quibus de premio agitur, rectè factum petitor probat. Consistendum. Contra aduersarium est respondendum. Factum neges. Inde coniecturalis uel inficialis constitutio nominatur. Eam uim habere. Hoc est, Non debere eo nomine appellari: & perinde cum his sit de nomine, & uerbi ipsius rei, deueniendum ad definitionem: quare etiam finitiuus status appellatur. Aduersarius criminetur. Ut si aduersarius, uerbi causa, sacrilegium uocet: tu defendas furtum, non sacrilegium dici oportere. Neges tale esse. Quoniam si aduersarius iniuste factum dicat, tu iuste asseras. Informatione. Quoniam qui definit, circa uerbi formam uersatur.

Et quoniam semper is qui defendit, non solum resistat oportet aliquo statu aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponenda, sed etiam rationem subijciat reculationis suæ: primus ille status ratio

A 4 3 nem ha

Continens &
firmamentū.

nem habet iniqui criminis, ipsam negationem, infirmationemque facti. Secundus, quod non sit in re, quod ab aduersario ponitur in uerbo. Tertius, quod id recte factum esse defendet, quod sine ulla nominis controuersia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum est ab accusatore, id quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea quae sic referuntur, continentia causarum uocentur: quanquam non ea magis, quae contra rationem defensionis afferuntur, quam ipsae defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quae affertur a reo ad recusandum depellendi criminis causa: quae nisi esset, quid defenderet non haberet. Firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem, & ex firmamenti confictione, & quasi concursu quaestio exoritur quaedam, quam disceptationem uoco, in qua quid deueniat in iudicium, & de quo disceptetur, quaeri solet.

STREB. STATUS in exornatione sunt, & deliberatione. Quia si nulla quaestio est, nulla erit dicendi materia. Si qua uero est, habeat aliquid in quo stet orator, necesse est, qui sane dicatur status, quoniam in eo stat uniuersa disputatio: sed status in genere iudiciali maxime spectantur, propter intentionem atque depulsionem, quamobrem statuum rationem in hoc genere praecipue considerauit. Quid alij de statu loquantur, nihil ad locum praesentem, quia mentem Ciceronis inquirimus. Hoc tenendum, Ciceronem accipere statum, in quo primum consistit, quasi ad repugnandum congressa defensio. Verba sunt eius in Topicis, Refutatio accusationis, in qua est depulsio criminis, Graece *σῆσις* dicitur, Latine appelletur status, in quo primum insistit, quasi ad repugnandum congressa

congressa defensio. Itaque si is qui defendit, hoc dicat, Non feci, aut aliud feci, aut recte feci: hanc primam defensionem Cicero statum uocabit, quoniam stat, pedemque sistit is qui refellit. Quod Ciceronis consilium qui redarguunt, ut Fabius, a natura ueraeque ratione discedunt. Nam perspexit oculatus homo causam forensis quoddam esse certamen. In certamine & armorum digladiatione, primum omnium esse loco consistere, stationem in bello uocant: alterum tueri locum ratione captum: tertium hostem sustinere. Simile est in actionibus. Etenim in dicto litium bello capit locum defensor, aut coniecturam, aut definitionem, aut qualitatem, haec prima statio: ut autem eum locum tueri possit, ratione firmat, tanquam fossis & aggeribus. Ratio nominatur. Insurgit aduersarius, & omnia labefactare conatur, tum continens est atque firmamentum: quia cominus pugnatur, manusque uelut praelio conferuntur. Hoc modo uerba quorum studiosissimus est, accommodauit, quod non ita multo post, se distinguendi gratia fecisse scribit, ut qui prouideret calumniatores nunquam defuturos. Status ergo Ciceroni prima congressio est. Non feci, non hoc feci, iure feci. Si progrediare longius, rationem subijcies recusationis tuae, quae nulla datur in coniectura, sed negatio & inficiatio pro ratione habetur.

In definitione ratio est, quod non sit in re, ut in priuata pecunia sublata de sacro, quod ab aduersario ponitur in uerbo, ut sacrilegio. In qualitate ratio datur, quod aequitas id uelit. His gradibus, ab intentione ad statum, & a statu ad rationem deuenitur, qua uel depulsor affirmat aciem. Quid faciat aduersarius? unicuique rationi opponendum est ab accusatore, id quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset: hoc est, ratio rationi componenda, ut in aciem confertur acies. Accusatoris haec ratio *συνέχου* dicitur, & continens, causaque firmamentum, sine quo accusatio stare non potest. Clodium occidisti, intentio est. Recte occidi, status, quia insidiabatur in uia. Ratio, imo tu insidiator eras, non Clodius, hic firmamentum, continens, & *συνέχου*. An insidiatus est Miloni Clodius? quaestio est, quam disceptatione uocat, & *συνέχου*, & iudicationem: quoniam summa est iudicij, totiusque disceptationis. Ex his quid sibi Cicero uelit, facile est intelligere, quidque differant haec uerba, intentio, status, ratio, continens, firmamentum, quaestio disceptationis, *συνέχου*, & iudicatio. Quintilianus in tertio, Cicero, inquit, in Partitionibus oratorij firmamentum appellat, quod opponitur defensioni: quia continens quod primum sit, ab accusatore dicatur: ratio a reo: ex rationibus & firmamenti quaestione disceptatio sit iudicationum. uerius & breuius qui statum, & continens, & iudicationem idem esse uoluerunt. Haec ille.

Non solum relinquit. Quintilianus, Alij statum crediderunt primam *G. VALLA.* eius, cum quo ageretur, deprecationem: quam sententiam Cicero his uerbis complectitur,

complectitur, In quo primum consistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Vnde rursus alia quaestio, an eum semper is faciat, qui respondet. Cui rei praecipue repugnat Cornelius Celsus, dicens, non a depulsione sumi, sed ab eo qui propositionem suam confirmet: ut si hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is uelit probare: si iure occisum reus dicit, translata probationis necessitate, idem a reo fiat, et sit eius intentio. Cui non accedo equidem. nam est uero propius quod contra dicitur, nullam esse litem si is cum quo agitur nihil respondeat, idcoq; fieri statum a respondente. Mea tamen sententia uarium id est, et accidit pro conditione causarum: quia uideri potest propositio aliquando statum facere, ut in coniecturalibus causis: utitur enim coniectura magis qui agit. Quo moti quidam eundem a reo inficalem esse dixerunt, et in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est qui intendit. Et aliquanto post porro subiungit Quintilianus, Nostra opinio semper haec fuit, ut cum essent frequenter in causa diuersi quaestionum status, in eo credere statum causa, quod esset in ea potentissimum, et in quo maxime res uerteretur. Id si quis generalem quaestionem, uel caput generale dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna, non magis, quam si aliud adhuc, quo idem intelligatur, eius rei nomen inuenerit. Sane status ac statuum nomina, supra memorauimus.

Status. Qui coniecturalis appellatur. Rationem habet iniqui criminis. Quoniam negat: in ipsa enim negatione ratio iniqui criminis inclusa est. Secundus. Qui finitiuus, uel definitiuus, uel finis appellatur. Quod non sit in re. Ut si sacrilegij accusetur reus, et ostendatur id furtum esse, non utiq; sacrilegium: et huiusmodi alia, ubi id definire opus sit, in quo quaestio posita est. Tertius. Qui qualitatis status appellatur. Rationi subaudi, quam profert reus se defendendo. Opponendum est ab accusatore. Subaudi, ad rei resillendam rationem, quod continens uocatur. hanc sane totam rem ita explicat Quintilianus: His, inquit, inuentis intuendum deinceps Hermagora uidetur, quid sit quaestio, ratio, iudicatio, continens, id est, *ὀυυελορ*, uel ut alij uocant, firmamentum. Quaestio latius intelligitur omnis de qua in utranq; partem uel in plures dici credibiliter potest. In iudiciali autem materia dupliciter accipienda est: Altero modo quo dicimus multas quaestiones habere controuersiam, quo etiam minores omnes complectimur: Altero quo significamus summam illam, in qua causa uertitur: de hac nunc loquor, ex qua nascitur status, an factum sit, quid factum sit, an recte factum sit. Has Hermagoras, et Apollodorus, et alij plurimi scriptores proprie quaestiones uocant, Theodorus, ut dixi, capita generalia: sicut illas minores, aut ex illis pendentes, specialia. Nam et quaestionem ex quaestione nasci: et speciem in species diuidi, conuenit. Hanc igitur quaestionem uelut principalem uocant *ἡ πρώτη ratio* autem

autem est, quia id quod factum esse constat, defenditur, et cur non utamur eodem, quo sunt usi omnes fere, exemplo? Orestes matrem occidit: hoc constat. Dicit se iuste fecisse. status erit qualitatis. Quaestio, an iuste fecerit. Ratio, quia Clytemnestra Agamemnonem maritum suum patrem Orestis occidit: hoc *ὀυυελορ* dicitur: *ἡ πρώτη* autem iudicatio, An oportuerit uel nocentem matrem a filio occidi. Nec multo post subiungit Quintilianus, Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam et in Rhetoricis, quemadmodum superius dixi, Hermagoram est secutus: in Topicis autem ex statu effectam contentionem, *ἡ πρώτη* existimat: idq; Trebatio, qui iuris erat consultus, alludens, qua de re agitur appellat: quibus id contineatur, continentia, quasi firmamenta defensionis, quibus sublati defensio nulla sit. At in partitionibus oratorij firmamentum, quod opponitur defensioni, quia continens quod primum sit, ab accusatore dicatur, ratio a reo, ex rationis, et firmamenti quaestione disceptatio sit iudicationum. Verius ergo et breuius, qui statum, et continens, et iudicationem, id esse uoluerunt: continens autem id esse quo sublato, lis esse non possit: hoc mihi uidetur causam utranque complecti, et quod Orestes matrem, et quod Clytemnestra Agamemnonem occiderit. Iidem iudicationem, et statum consentire semper existimant. Quaestio exoritur. Haec est *ἡ πρώτη*, id est, iudicatio.

Nam prima aduersariorum contentio diffusam *Disceptatio.* habet quaestionem, ut in coniectura, ceperit ne pecunias Decius. In definitione, minuerit ne maiestatem Norbanus. In aequitate, iure ne occiderit Opimius Gracchum. Haec, quae primam contentionem habent, ex arguendo, & resistendo, lata, ut dixi, & confusa sunt. Rationum & firmamentorum contentio adducit in angustam disceptationem, ea in coniectura nulla est. Nemo enim eius quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaque in his causis eadem, & prima quaestio, & disceptatio, est extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maiestatem, quod egit de Cepione turbulentius. Populi enim Ro. dolor iustus uim tum illam excitauit, non Tribuni actio, Maiestas autem, quoniam est ma
B b gnitudo

gnitudo quædam Populi Ro. in eius potestate ac iure retinendo, aucta est potius, quam diminuta. & ubi ita refertur, Maiestas est in imperij, atque in omni Populi Ro. dignitate: quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditionem uocauit. Existit illa disceptatio, minuerit ne maiestatem, qui uoluntate Populi Rom. rem gratam, & æquam per uim egerit. In his autem causis, ubi aliquid recte factum, aut concedendum esse factum, defenditur, cum est facti subiecta ratio: sicut ab Opimio, Iure feci, salutis omnium, & conseruandæ reipub. causa: relatumque est ab Decio, Ne sceleratissimum quidem ciuem sine iudicio iure ullo necare potuisti: oritur illa disceptatio, potuerit ne recte salutis reipub. causa ciuem euerforem ciuitatis indemnatum necare. Ita disceptationes eque in his controuersijs oriuntur, quæ sunt certis personis, & temporibus notatæ, fiunt rursum infinitæ: de tractisq; temporibus, & personis, rursum ad consultationis formam rationemque reuocantur.

STREB. IN IUDICIO duplex est quaestio, altera diffusa est, altera angusta. Diffusa nascitur ex prima contentione, & statu causæ, ut cepit ne pecunias Decius? Quæstio coniecturalis est ex hoc statu, Cepisti: non cepi. Minuit ne maiestatem Norbanus? ex hoc, minuiisti maiestatem: non minui. Iure ne occidit Opimius Gracchum? ex hoc, Occidisti. Iure occidi. hæc quaestio ex arguendo, id est, accusando, & resistendo, hoc est, depellendo, late funditur, quia nulla ratione adducitur in disceptationis angustias. Angusta quaestio est disceptatio siue iudicatio ex rationis, & firmamenti contentione, quæ re propius attingit, minusque confusa est. Nam quæto quid latius est, tanto confusius: quanto angustius, tanto perspicuum magis. Hoc genus quaestionis in coniectura non crit. Furtum fecisti. Non feci. Fecit ne. quaestio prima, & disceptatio extrema. In definitione non item. Minuisti maiestatem: non minui. An minuit, prior est quaestio, sed à re longior.

longior. Accede propius, Non minui maiestatem, quia sic agere me uoluit maiestas Po. Ro. quæ est magnitudo quædam Po. Ro. in eius potestate ac iure retinendo. Ex definitione maiestatis refert accusator. Maiestatem minuit is, qui per uim multitudinis rem ad seditionem uocauit. Existit & exoritur illa disceptatio, & quaestio angustior posita ratione cum firmamento, Minuerit ne maiestatem Norbanus, qui uoluntate Po. Romani rem gratam, & æquam per uim egerit. Hic igitur intentio, depulsio, status, quaestio diffusior, ratio, firmamentum, & quaestio disceptationis. Idem fit in qualitate. Occidisti Gracchum. Iure quidem occidi, an iure occiderit. Quæstio est remota. iure feci conseruandæ reipub. causa. Hæc ratio est. Refert aduersarius. Ne sceleratissimum quidem ciuem contra leges patriæ occidere potuisti. Hoc firmamentum est. Oritur illa disceptatio, id est, iudicatio. Potuerit ne salutis reipub. causa ciuem euerforem ciuitatis contra leges necare. Hinc tolle personas Opimij & Gracchi, quaestio erit infinita, quæ consultatio uocatur. Licet ne perniciosum ciuem contra leges necare reipub. causa. Cicero secundo de Oratore, Nam in ea ipsa causa de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimij persona: nihil Decij: de ipso enim uniuerso genere infinita quaestio est, Num poena uideatur esse afficiendus qui ciuem ex Senatusconsulto patriæ conseruandæ causa interfecit, quum id per leges non liceret: Gracchus seditioso tribunatu acto, quum Auentinum armata multitudine occupauisset, a L. Opimio Consule ex Senatusconsulto, uocato ad arma populo pulsus interemptusque est. L. Opimius accusatus est apud populum a Q. Decio Tribuno plebis etiam quod indemnatos ciues in carcerem coniecisset. Decius autem accusatus est, quod contra leges pecunias accepisset. Cicero secundo de oratore, Quinetiam in ijs ipsis causis, ubi de facto ambigitur, Ceperit ne contra leges pecunias P. Decius, argumenta & criminum, & defensionum reuocentur oportet ad genus, & ad naturam uniuersam. Norbanus Trib. pleb. turbulentas conciones habuit aduersus Q. Capionem flagrantem inuidia, quod à Cimbris Proconsul uictus esset. Capio damnatus, bona publicata, Norbanus maiestatis est accusatus a Sulpitio, defensus & liberatus ab Antonio, de qua defensione multa Cicero secundo de Oratore.

Ceperit ne pecunias. Reus pecuniarum repetundarum. Norbanus. **G. VALLA.** Qui Sylle se opposuit. praelij circa Canusium, a proconsulibus aduersus Norbanum gestum: in quo ad sex hominum milia ex Norbani exercitu cæsa, Syllani septingenti milites tantum occisi. Norbanus Capuam fugit. Opimius. Qui consul Gracchanus insectatus factiones est, ut multi narrant historici, ita Apianus. Primam contentionem. Ut, iure non fecisti. feci. Tota contentio est, an iuste fecerit. Lata & confusa. Quoniam an iuste fecerit, uarie multisque modis tractatur. Rationum autem. Contentionem ad-

ducit in angustam disceptationem: nam ea paucis comprehenduntur. Coniectura. Neque enim ratio, aut firmamentum esse potest, ubi nulla cōfessio: quod ipse docet cum inquit, Nemo enim eius quod negat factum, rationem aut potest, aut debet reddere. In his. Subaudi, coniecturalibus. Eadem, & prima. Siquidem unum semper est quærendi, & disceptandi genus: ut, occidisti: non occidi: an occiderit. Secus uero cum dicitur, iure occidi: hic enim multa disceptatio, an iure occiderit. Maiestas autem. Ad definitiuum uenit statum, ut uim uerbi de quo quærat, definit. Quæ sunt. Subaudi, in statu qualitatis. Infinitæ. Quoniam cum finita sit, iure ne Opimius Gracchum occiderit, quia complexum habet personarum, fit rursus hæc infinita, cū dicitur, Possit ne recte salutis reipublicæ causa, cuius euerfor ciuitatis necari indemnatus. Ad consultationis formam. Id est, infinita quæstionis: quam à Græcis thesim diximus appellari.

Firmamentum
in scriptis.

Sed in grauissimis firmamentis & illa ponenda sunt, si qua ex scripto legis, aut testamenti, aut uerborum ipsius iudicij, aut alicuius stipulationis, aut cautionis opponuntur defensionis contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quæ coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id argui non potest scripto: ne in definitionem quidem uenit, genere scripti ipsius. Nam etiam si uerbum aliis quod de scripto definiendum est, quam uim habeat, ut cum ex testamentis quid sit penus: aut cum ex lege prædij quæritur, quæ sunt ruta cæsa, non scripti genus, sed uerbi interpretatio controuersiam parit. Cum autem plura significantur scripto, propter uerbi, aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra dicat, eò trahere significationem scripti, quò expediat, aut uelit: aut etiam si ambigue scriptum non sit, uel à uerbis uoluntatem, & sententiam scriptoris abducere, uel alio se eadem de re contrarie scripto

defen

defendere, tum disceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur: in scripti, sententiæque cōtentione, utrum potius sequatur iudex, in contrarijs scriptis, utrum magis sit comprobandum.

IN RATIONALI statu quid esset continens siue firmamentum dicitur. Sicut sputauit. Ex ordine scrutatur, possit ne reperiri in statu legali. Censet autem neque in coniecturam, neque in definitionem incidere firmamentum si causa scripto continetur, sed solum in qualitatem: ut, non est tua hereditas. mea est, sum enim scriptus hæres. Refert aduersarius, Non est conditum lege testamentum. Prodigus erat is qui testatus est, cui bonorum suorum administratio fuerat interdita. Hoc est ex lege firmamentum. Hereditatem retinere non potes. Possum, quoniam mihi uenit testamento legitimo. Atqui in eo testamento quo tu scriptus es hæres, scriptum est, ut status in palestra statuere debeas: nego autem ex testamento esse positus. Hoc est testamento ducitur firmamentum. Non debuisse me prehendere. imò debui, quoniam iudicatum erat, nisi persoluisses mihi, ius prehensionis esset. Tum alter, En tibi sententia & iudicatum. Intra Calendas Aprilis nisi persoluerit, ius in eo prehensionis esto. Hodierno die sunt Idus Martiæ. Id firmamentum est ex uerbis ipsius iudicij. Intentio est, Alimentum filio peto. Depulsio, Dare non debeo. Quid enim mihi cum filio tuo? Firmamentum ex stipulatione, Pro meis in te meritis, in omnem pueritiam eius alimentum daturum te spondisti. Est in manibus stipulatio. Stipulatio autem est obligatio quæ contrahitur ex interrogatione atque responsione, qua quid dari fieri uel nobis stipulamur. Firmamentum ex cautione, id est, prouisione, Campanus ager meus est, inquit ueteranus ab agro deiectus. Imò meus ex tabulis patris. tum ille, Sum ueteranus miles, cui Cæsar ille, cuius acta defenditis, quum uellet esse cautum, mihi fundum assignauit. Hoc modo cadit in qualitatem legale firmamentum, non in coniecturam: quia quod factum negatur, id argui scripto non potest. Non etiam in definitionem genere scripti ipsius, hoc est, propter id ipsum, quod sententia scripti continetur, quia non ipsa res, sed uerbi interpretatio controuersiam parit. Nam si quid in scripto ambiguum est, id uerbis non satis est expressum: quod si in definitione agitur de facti appellatione, non ex uerbo quidem, sed ex re quæritur appellatio: neque proprium definitionis est, uerbum definire, sed rem circumscribere. Quid penus: quid ruta cæsa. Quintus Scauola, autore Gellio, Penus est, inquit, quod esculentum aut potulentum est, hoc est, omne illud quod conditum est ad alimentum. De rutis

Bb 3 cæsis,

caſis, Mutius de uerborum ſignificationibus, In rutis, inquit, & caſis ea ſunt, quæ terra non tenentur, quæq; opere ſtructili tectorio ue non continentur. Ergo ruta caſa in ædibus, ſunt fulera, ſedes, ſcrinia, armaria, & ſimilia, quæ ſi tollas, ſolidæ manent ædes. In agris ruta ſunt, arena, creta, lapides, metalla, & ſiqua eiufmodi ſunt eruta. Caſa uerò, arbores caſa, herba, ſegetes. Prædia ſunt domus & agri, quæ dicuntur bona immobilia. Lex prædij, quæ eſt de prædij mancipio & poſſeſſione. In ſtatu legali firmamentum ſolum cadit in qualitatem. Tres autem hic facit ſtatus legales. Vnum in ambiguitate. Alterum in ſcripto & ſententia. Tertium in contrarijs legibus. In primo ſic conſtituit firmamenti quæſtionem: quum plura ſignificantur ſcripto propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei qui contradicat, eò trahere ſignificationem ſcripti, quò expediat, aut uelit. Tum diſceptatio, id eſt, quæſtio quæ à ratione & firmamento naſcitur, ex ſcripti contentione exiſtit, hoc eſt, oritur, quid in ambiguis maxime ſignificetur. ut teſtamentum eſt, Haeres meus uxori meæ det argenti quod elegerit pondo centum. Debeo, inquit uxor, eligere. Imò ego, inquit hæres: mea eſt hæreditas. Tum illa, Fruſtra ſcripſiſſet, Quod elegerit, ſi nubi non detur eligendi facultas. Hoc firmamentum eſt. Tum diſceptatio & quæſtio, quò pertinent hæc ambigua uerba, Quod elegerit. In altero ſtatu quum liceat à uerbis uoluntatem & ſententiam ſcriptoris abducere, diſceptatio, & quæſtio eſt, utrum potius ſequatur iudex: ut lex eſt, Fur quadruplum ſoluat. Duo ſurripuerunt pariter decem milia. Petuntur ab utroq; quadrupla, offerunt illi uigena. A ſingulis peto quadrupla, inquit is unde ſublatur eſt. Damus, inquit, ſinguli uigena, ut ſit tibi quadruplum, quia lex non habet ut exigas octuplum. Tum ille: Verba ſunt legis, Fur quadruplum ſoluat. hoc firmamentum eſt. poſtea diſceptatio, utrum potius ſequatur iudex, ſcriptum ne, an uoluntatem. In tertio ſtatu quum alio ſe eadem de re contrarie ſcripto defendere licet, quæſtio eſt utrum magis ſit probandum: ut in hac controuerſia, Rapta uitam necem ue raptoris optet. Duæ ſunt ab eodem raptæ. altera uitam optat, mortem altera. quæſtio eſt, utrum magis ſit probandum.

G. VALLA. Scripto legis. Quo æquum, iniquum ue aliquid comprobatur. Verborum ipſius iudicij. Verborum quibus uſi ſint, qui aliquid iudicarunt. Stipulationis. Per interrogationem promiſſionis. Cautionis. Vbi de aliqua re ſcripto cautio eſt: ut chirographi. Genus. Subaudi probationis, quod ſcripto continetur. In definitionem. Hoc eſt, in ſtatu finitiuum. De ſcripto. Nam & legimus eſt etiam ſtatus finitiuus. Penus. Hoc apud Aulum Gellium inuenias. Quæ ſunt ruta caſa. Vlpianus, Si ruta, inquit, caſaq; excipiantur in uenditione: ea placuit eſſe ruta, quæ eruta ſunt

ſunt: ut arena, creta, & ſimilia. Caſa ea eſſe ut arbores caſas & carbones & his ſimilia. Gallus autem Aquilius, cuius Mela refert opinionem, rectè ait fruſtra in lege uenditionis de rutis & caſis contineri: quia ſi non ſpecialiter uenerint, ad exhibendum de ijs agi poſſe. neq; enim magis de materia caſa, aut de harena cauendum eſt uenditori, quàm de cæteris quæ ſunt pretioſiora.

Scripto. Qui ſtatus dicitur ἀμφιβολία. Vel à uerbis uoluntatem & ſententiam ſcriptoris abducere. Qui ſtatus ex ſcripto & ſententia nominatur: Vel alio ſe eadem de re. Qui ſtatus ex contrarijs legibus nominatur.

Diſceptatio autem cum eſt conſtituta, propoſita eſſe debet oratori, quò omnes argumentationes repetitæ ex inueniendi locis conieiantur. Quod quantum ſatis eſt ei qui uidet, quid in quoq; loco lateat, quicq; illos locos tanquam theſauros aliquos argumentorum notatos habet, tamen ea quæ ſunt certarum cauſarum propria tangemus.

POSTEA QVAM diſceptatio eſt conſtituta, hoc eſt, extrema quæſtio, ex conſtitutione litigantium reperta: ea propoſita eſſe debet oratori tanquam ſcopus, & ſinis, & ſumma quædam quò referuntur argumentationes. Ea eſt enim quæſtio de qua iudices pronuntiare debent, & inde iudicatio nominatur. Argumentationes autem ſumuntur ex inueniendi locis, quos ante numerauit: ut ex definitione, notatione, genere, ac cæteris. Hoc ſatis eſt ei, qui uidet ex arte & exercitatione, quid in quoq; loco lateat, quicq; locos tanquam theſauros in quibus condita lateant argumenta, notatos ac ſignatos habet. Sed illi quonia ſunt ampliores loci, non ſtatim quæ continentur, oſtendunt: quamobrem non inutile eſt eorum partes propius aſſignare, ut è locis communibus, & proprijs facilius eruantur argumenta.

Diſceptatio ſcripti. Hic ſtatus Græcè ſυλλογιſμὸς: Latine ratiocinatio nominatur.

In coniectura igitur cum eſt in inſiciendo reus, ac cuſatori hæc duo prima ſunt: ſed accuſatorem pro omni actore & petitore appello. Poſſunt enim etiam ſine accuſatore in cauſis hæc eadem controuerſiarum genera uerſari, ſed hæc duo ſunt ei prima, cauſa,

Quid accusator
uideat in iudicia
li genere.

caussa, & euentus. Caussam, appello rationem efficiendi: euentum, id quod est effectum. Atque ipsa quidem partitio caussarum paulò antè in suasionis locis distributa est. Quæ enim in consilio capiendo futuri temporis præcipiebantur, quamobrem aut utilitatem uidentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem qui de facto argumentabitur, colligere debet. Quamobrem & utilia illi, quem arguet fuisse, & ab eo effici potuisse demonstrat. Utilitatis coniectura mouetur, si illud quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorum metu fecisse dicitur, quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad causam facti, motus animorum, si ira recens, si odium uetus, si ulciscendi studium, si iniuriæ dolor, si honoris, si gloriæ, si imperij, si pecuniæ cupiditas, si periculi timor, si æs alienum, si angustia rei familiaris, si audax, si leuis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans, si commota mente, si uinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi: aut si patefactum esset, depellendi criminis, uel perrumpendi periculi, uel in longinquum tempus differendi: aut si iudicij pœna leuior, quam facti præmium: aut si facinoris uoluptas maior, quam damnationis dolor. His ferè rebus facti suspicio confirmatur, cum & uoluntatis in reo causæ reperiuntur, & facultas. In uoluntate autem utilitas ex adeptione alicuius commodi, uitationeque alicuius incommodi quæritur, ut
aut

aut spes, aut metus impulsisse uideatur, aut alius reus pentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem, quam ratio utilitatis impellit, quamobrem sint hæc dicta de causis.

ACCUSATIO est criminum. Petitio rerum debitarum. Hic tamen accusatio pro actione criminum, & petitione rerum usurpatur. nec enim tantum controuersiarum genera uersantur in accusatione, sed etiam in petitione, & insiciatione reperiuntur. In coniectura quum est in insiciando reus, factumque negat, accusatori duo prima sunt uidentia, causa & euetus. Nam quia factum probare contendit, & sine causa nihil omnium suscipitur, a causis ordiendum est, unde sequatur is effectus, quò tendit omnis oratoris accusatio. Cicero pro Sexto Roscio, Sic uita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolumento accedere. Caussam definit efficiendi rationem, ut quicquid impulit ad id efficiendum quod arguitur. Euentum uocat effectum, quod antea monueramus. Præcepta caussarum & euentuum deliberationis & coniecturæ sunt communia: quia quemadmodum suator ostendit, & utile, & effici posse quod agit: Sic etiam qui coniecturam capit, & utile ei quem arguit, fuisse, & ab eo effici potuisse demonstrat. Utilitas ostenditur a spe bonorum & malorum metu, ut pro Milone: Quoniam igitur pacto probari potest insidiis Miloni fecisse Clodium? satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria belua docere magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. itaque illud Casianum, cui bono fuerit, in his perfonis ualeat, & quæ sequuntur. Causæ sunt, ira recens, odium uetus, ulciscendi studium, iniuriæ dolor: ut in eadem oratione, At ualuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriæ, punitor doloris sui. quid si hæc non dico, maiora fuerunt in Clodio, quam in Milone: sed in illo maxima, nulla in hoc: quid uultis amplius? Item honor in rebus, gloria in uerbis, imperium, id est, principatus omnis, ut hic sumitur, periculi timor, æs alienum uel fœnore uel alia ratione debitum, angustia & tenuitates rei familiaris, audacia, leuitas, crudelitas, impotentia animi, imprudentia, insipientia, amor, animi commotio, uinolentia, spes efficiendi, opinio celandi, ratio defendendi criminis, spes maioris præmij, aut uoluptatis. Pro Sexto Roscio, Quid si accedit eodem, ut tenuis antea fueris? quid si ut auarus? quid si ut audax? quid si ut illius qui occisus est inimicissimus? Idem pro Cælio, Possum omnes latebras suspicionum peragrare dicendo. Non causa, non locus, non facultas, non conficius, non perficiendi, non occultandi maleficij spes, non ratio ulla, non uestigium ma-
C c ximi

ximi facinoris reperitur. Sed hæc quæ sunt oratoris propria, breuitatis causa relinquo omnia. Hactenus Cicero. Exempla multa citare possumus, sed aperuisse uiam in tantarum frequetia satius est, quam dum mouentur omnia, prope rantæ expectatione cruciare. Quæ fesus exporrexerit, cogit in angustum. Addit enim suspicionem facti duobus argui, ut uoluntate & facultate. Nam si uoluit, & potuit, nemini dubium est, quin fecerit. Voluntatem inducit utilitas. Ea duplex, una est ex adeptione contodi, ut hereditatis. Altera ex uitatione incommodi, ut ignominie. In illa spes, in hac metus positus est. Reliqua genera causarum pertinent, aut ad uoluptatem, aut ad egritudinem. In utraq; sunt repentini motus animi, qualis in amore & dolore.

G. VALLA. Cum est in inficiando. Id est, cum inficiatur in quo accusatur. In suasionis locis. Vbi deliberatiuum genus tractauimus. Capiendo. Subaudi, erant. Præcipiebantur. Cum hæc tradebamus. His iere rebus. Locos aperuit, quibus in coniecturali statu uti accusator poterit. Voluntatis. Quare uoluisse uideri possint. Facultas. Id est, potestatem faciendi habuisse uideri possint. Qui. Subaudi, animi motus. Hæc dicta de causis. Quoniam, ut superius ostendimus, octo circumstantiæ sunt unde argumenta in coniecturali questione duci possunt, persona, factum, causa, locus, tempus, modus, facultas, opinio.

Euentus & con-
sequentia.

C. F. Teneo: & quæro qui sint illi euentus, quos ex causis effici dixisti. **C. P.** Consequentia quædam signa præteriti, & quasi impressa facti uestigia: quæ quidem uel maxime suspicionem mouent, & quasi tacita sunt criminum testimonia. Atq; hæc quidem grauiora, quod causæ cõmuniter uidentur insimulare, & arguere omnes posse, quorum non interfuerit aliquid. Hæc proprie attingunt eos ipsos qui arguuntur, ut telum, ut uestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum, ereptum ue uideatur, ut responsum inconstanter, ut hæsitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uisus, ex quo suspicio oritur, ut eo ipso in loco uisus in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut de-

situm quip

situm quippiam. Hæc enim & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiam antè quàm factum est, aut postea, suspiciosum crimen efficiant.

CONIECTURA spectat causas & euentus. Euentus antè definiuit effecta, declarat hic apertius, euentus esse consequentia quædam signa præteriti, & quasi impressa facti uestigia, & quasi tacita criminum testimonia. Hæc quum sint aut ante factum, aut cum factò, aut post factum, ut postea tradit, non eò consequentia dicuntur, quod post factum eueniant, sed quod sint adiuncta factò, & quodammodo coherentia. Sic enim Quintil. in v. consequentia interpretatur: Cicero tamen uidetur aliud sentire, quum dicit esse consequentia quædam signa præteriti, & impressa facti uestigia. Quod si accipias, ut quadrabit illud quod postea dicit? Hæc, inquit, & talia sunt quæ aut in re ipsa, aut etiam antequàm factum est, aut postea, suspiciosum crimen efficiant. Certe signa sunt præteriti sepius, & facti uestigia, sed etiã futuri, ut apparatus armorum properatioq; signum est futuræ cædis, & osculum adulterij: sed accepit id quod frequenter, non quod semper euenit. Nam signorum multa factum sequuntur, tanquàm uestigium pedem. si qua uero factum præueniunt, causam subsequuntur. Signa sunt in arguendo grauiora causis: quia causæ cõmuniter, signa uero proprie attingunt eos ipsos qui arguuntur. Omnibus fre propofita est causa peccadi: sed pauci sunt malefici signorumq; uestigio notati. Signa enumerat. Telum, quod in hostem uel inimicum mitti solet.

Vestigium, notam pedum. Cruorem, sanguinem fufum. Deprehensum aliquid, ut ensen, uestem, pecuniam. Responsum inconstanter, quum posteriora dissentiant primis, ut fit in animi perturbatione. Hæsitatum, lingua atq; sermone, ut in metu. Titubatum, uacillante gradu præ timore. Visum esse cum aliquo suspecto, ut sicario, latrone, homine facinoroso. Visum eo ipso in loco in quo facinus est commissum, ut in adibus unde pecunia sublata est. Pallorem, metus indicium. Tremorem corporis, ex animo consternato. Scriptum aut obsignatum quidpiam, ut literas Lentuli in coniuratione Catiline. Depositem quidpiam, ut arma custodiæ tradita. Ex his collige à causis & facta & signa deriuari.

Insimulare. Hoc est, incessere. est autem insimulo idem quod ficto profecto quor crimine.

Quæ si non erunt, tamen causis ipsis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatio ne cõmuni, non fuisse illum tam amentem, ut indicia

Locī cōmunes
in coniectura.

facti aut effugere, aut occultare nō posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Cōmunis ille cōtrā locus, audaciam temeritati, non prudentiæ esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendū, non esse expectandum dum fateatur, argumētis peccata conuinci: & hic etiam exempla ponentur, atq; hæc quidem de argumentis.

STREB.

SI NON erunt signa factiq; uestigia, quod aliquando cōtingit astute peccantibus: tum causis utilitatem monstrantibus & efficiendi facultatibus niti oportebit, ut quia utile putaret, & facere posset, fecisse dicatur. Ad probationem utendum est loco communi, non fuisse tam amentem cum, qui arguitur, ac consilio destitutum, ut indicia facti locumq; crimini relinqueret. Ut Erucius qui Sextum Roscium accusauit, causam affert paternæ cadis, odium patris in filium. uult eam utilem fuisse Roscio filio, quod hoc modo uitaret exheredationem. Efficiendi facultate nititur, quia tum multi sicarij impune grassabantur. Signa sunt admodum pauca, ut nunquam esse cum patre, nunquam in conuiuium uocari. Eo utatur hic, & loco communi, in tam multis sicarijs, tempore nocturno, alieno in loco indicia facti nulla reliquisset præter corpus exanime. Quo quidem præsidio, quoniam infirmum est, non temere nititur Cicero, qui hanc Erucij nimium debilem putat accusationem. Ne quis igitur hoc genus accusandi firmum putaret, opposuit quod ex altera parte dicatur. Facere periculose esse audaciæ. indicia facti occultare esse prudentiæ. Audaciam & prudentiam non posse coniungi. Ut sit autem audacia cum temeritate coniuncta pro Cluentio dicit: Hi qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitent: Illi quorum eminet audacia atque proiecta est, à consilijs malitiæ deseruntur. Quod si aut cōfidens astutia, aut callida esset audacia, uix ullo obsisti modo posset. Alter est accusatori locus communis non tam ad probandum, quam ad augendum. Non esse expectandum dum fateatur crimen is qui arguitur, quoniam non sola confessione, sed etiam argumentis peccata conuincuntur. Et hic etiam exempla ponentur. Expectatis Iudices dum Verres crimen fateatur? In manifesto peccato tenetur. argumenta sunt in cum luce clariora. Sic habent se tabulae, ut uidetis, quid expectatis? quid queritis amplius? tuiipse Verres quid sedes? quid moraris? Quum M. Scaurus à Cn. Dolabella uexatam Asiam planum fecisset, Iudices reum pertinaciter inficiantem damnare non dubitauerunt.

Adiuncta

Adiuncta illa. Id est, adiuncto illo, quod communiter in disputationem G. VALLA. uenire potest.

Sin autem erit etiam testium facultas: primum, ^{De testibus in coniectura.} genus erit ipsum laudandum, dicendumq; ne argu-
mentis teneretur reus, ipsum sua cautione fecisse, testes effugere non potuisse. Deinde singuli laudentur. Quæ autem essent laudabilia, dictum est. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse recte non credi: uiro bono, & firmo, sine uitio iudicis non posse non credi. Atque etiam si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandam, aut eos esse cuiusque locupletissimos testes, qui id de quo agitur, facillime scire possint.

DE TOTO genere testimoniorum præcepta tradidit. Nunc autem ^{STREB.} quantum attinet ad coniecturalem accusationem præcepta subnectit. Primum genus erit ipsum laudandum, quod subinde facit in Verrem, ut laudet totas ciuitates & earum decreta. Laudantur & singuli testes. Idem in eadem accusatione, Quò me igitur uertam? rem tam improbam? crimen tantæ audaciæ, tantæq; impudentiæ propter inopiam testium ac literarū prætermittam? Non faciam iudices. utra teste. quo? P. Vectio Chilone homine equestri ordinis honestissimo atq; ornatisimo. qui isti ita amicus & necessarius est, ut etiā si uir bonus nō esset, tamen quòd contra istū diceret, graue uideretur. Ita uir bonus est, ut etiam si inimicissimus isti esset, tamen eius testimonio credi oporteret. Dicendum præterea, ne argumētis teneretur reus ipsum sua cautione, hoc est, prudentia fecisse. ut Cicero Verrem sustulisse literas publicanorum queritur: Sed, inquit, habeo ex ijs qui affuerunt, quos producā homines honestissimos ac locupletissimos istos principes equestri ordinis. Deinde argumento ut sæpe fallaci non esse credendum dici potest, uiro bono & firmo semper esse credendum. Tale fere est quod pro Celio dicit, argumenta oratoris propria se relinquere, quòd habeat L. Luceium grauisimum hominē & sanctissimum testem, qui tantum facinus in famam atq; fortunas suas neq; non audisset illatum à Celio, neq; neglexisset, neq; tulisset. Hoc quidem exemplum in defensione est, sed

Cc 3 nihil

nihil refert. Ad hæc si obscuro testes erunt genere, nomine, & fama, aut tenues paupertate & inopia, dicendum erit, non esse ex fortuna, hoc est, ex fortuna bonis fidem ponderandam. Vir est haud magna cum re, sed fidei plenus. Dicendum testes esse viros bonos, & id de quo agatur, facile scire posse. Hoc tamen uidetur accusatori minus conuenire in oratione perpetua, quum testibus datur autoritas, quam in altercatione, quum testes interrogantur. Certe fecit ipse dicendo suos testes ornatissimos & amplissimos uideri.

G. VALLA.

De tormentis.

Dictæque quæstionis. Quæ in quæstione torquendi responsa sunt. Sin quæstiones habitæ, aut postulatio ut habeantur, causam adiuuabunt, confirmandum genus primum quæstionum erit, dicendum de uis doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam nisi probassent, certe repudiassent. De institutis Atheniensium, Rhodiorumque doctissimorum hominum, apud quos etiã (id quod acerbissimũ est) liberi, ciuesque torquentur. De nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui cum de seruis in dominos quæri nolissent, de incestu tamen, & coniuratione, quæ facta me Consule est, quærẽdum putauerunt. Irridenda etiam disputatio est, qua solent uti ad infirmãdas quæstiones, & meditata, puerilisque dicenda: tum facienda fides, diligenter esse, & sine cupiditate quæsitum, dictæque quæstionis argumẽtis, & cõiectura ponderanda. Atque hæc accusationis ferè membra sunt.

STREB.

DE QVAESTIONIBVS & tormentis alio loco dictum est. Quæstiones aut habitæ sunt ante accusationem, aut in accusatione postulantur. Has ferè cõfirmat accusator, tum à re ipsa quod uis doloris extorqueat ueritatem, tum ab opinione maiorum, qui id genus inquirendi non repudiãrunt. Accedunt exempla populorum, ut Atheniensium, atque Rhodiorum, qui non seruos modo, ut Romani: sed etiam liberos ciuesque torquent. quod non facerent si quæstionem inutilem Reipub. putarent. Liberum caput Romani torqueri noluerunt, sed ne seruos quidem in dominorum caput torserunt, nisi de incestu

incestu & coniuratione. Martianus, Si quis uiduam uel alij nuptiam cognatam cum qua nuptias contrahere non potest, corruerit, in insulam deportandus est, quia duplex crimen est. Incestum, quia cognatam uiolauit contra fas: & adulterium uel stuprum adiungit. Denique hoc casu serui in personam domini torquentur. Hæc ille. In eodem titulo edictum est Augusti, Quæstiones neque semper neque in omni causa & persona desiderari debere arbitror, sed quum capitalia & atrociora maleficia non aliter explorari & inuestigari possunt, quam per seruorum quæstiones. In coniuratione Catilinæ de seruis in dominos quæsitum est propter sceleris atrocitatem. Disputatio est ante tradita qua solent uti ad infirmãdas quæstiones, quum dicunt plurimos ementiri aut dolore corporis adductos, aut suorum charitate, aut metu supplicij, aut odio inimicorum. Hæc inquit irridenda disputatio est, puerilisque dicenda. Postremo utendum erit argumentis ad ea probanda, quæ quis in quæstionem dixerit.

Defensionis autem primum infirmatio causarum, aut non fuisse, aut non tantas, aut non sibi soli, aut commodius potuisse idem consequi, aut non his esse moribus, non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuisse. Facultatibus autem infirmatione utetur, si aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuisse demonstrabit, aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorum crederet nemini: aut non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset: neque tam amentem, ut poenas ac iudicia contemneret. Consequentia autem diluet exponendo, non esse illa certa indicia facti, quæ etiam nullo admisso consequi possent: consistetque in singulis, & ea aut eorum quæ ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius, quam criminis: aut si sibi cum accusatore communia essent, pro periculo potius, quam contra salutem ualere debere. Testiumque, & quæstionum ge-

nus uniuersus

nus uniuersum, & quod poterit in singulis, ex reprehensionis locis, de quibus antè dictum est, refellet.

STREB.

DEFENSIONIS argumenta ducuntur è contrarijs locis. Loci sunt caussæ, facultates, consequentia, testimonia. Tum constabit firma defensio, si criminis idonea caussa nulla reperietur, nullæ efficiendi facultates, nulla signa, nulla testimonia. Dicendum igitur caussas non fuisse. Quid odisset Clodium Milo segetem ac materiam suæ gloriæ: non modo nihil prodest, sed obest etiam P. Clodij mors Miloni. Aut non tantas fuisse, Clodio magna caussa, magna spes in Milonis morte proposita erat. Aut non sibi soli, Caussam tu nullam reperiebas in Sexto Roscio, at ego in Tito Roscio reperio. Aut commodius idem potuisse consequi, Potuit ne ciues egregio & uiro fortissimo P. Sestio collega suo uulnerato? quem cum omnium gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorū que rela occidere? Aut non his esse moribus, non ea uita, Reliquum est ut iam illum natura ipsius consuetudoq; defendat. Hunc autem hæc eadem coarguant. Nihil per uim unquam Clodius, omnia per uim Milo. Aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuisse, Quid simile Milonis? cuius uis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius quum in iudicium detrahi non posset, ut oppressam ciuitatem tenere posset. Facultatium infirmatione utetur, si aut uires, aut animum, aut copias abfuisse demonstrat: Alter uehebatur in rheda penulatus, unâ sedebat uxor: quid horum non impeditissimum? uestitus, an uehiculum? an comes? quid minus promptum ad pugnam? Deinde comparat Clodianas facultates. Aut alienum tempus, Quid? si ut ille sciuit Milonem fore eo die in uia, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit. Aut locum non idoneum, Videamus nunc id quod caput est, locus ad insidias ille ipse ubi cõgressi sunt, utri tandem fuerit aptior &c. Aut multos arbitros, quorum crederet nemini: Patrem Sextus Roscius occidit? quæro quomodo occidit? ipse percussit? an alijs occidendum dedit? si ipsum arguis, Romæ nõ fuit. si per alios fecisse dicit, quæro seruos ne, an liberos? quos homines? indidit? ne Ameria? an hosce ex urbe sicarios? Si Ameria, qui sunt hi? cur nõ nominantur? si Romæ, unde eos nouerat Roscius? qui Romam multis annis nõ uenit, neq; unquam plus triduo fuit, ubi eos conuenit? qui cum locutus est? quomodo persuasit? precium dedit? cui dedit? per quem dedit? unde aut quantum dedit? non ne his uestigijs ad caput malefici perueniri solet? Consequentia ut hoc loco sumuntur, fere signa sunt, quæ autore Fabio, si necessaria sunt, soluunt quæstionē, si nõ necessaria, ad tollendam dubitationem sola non sufficiunt, tamen adiuncta cæteris plurimū ualent. Constat autē Cicronem euentus appellare nomine consequentiū. Consequentia nominare indicia nõ ea semper quæ necessaria sunt, sed quæ fere eueniunt.

niunt. Consequentia tamen collecta efficiunt argumentum penè necessarium. Ad ea diluenda sumes propositionem hanc, non esse illa certa indicia facti. rationem afferes, quia nullo admissio, nulloq; peccato consequi possunt, quod in singulis probandum est. Cicero pro Roscio, Nam illa, opinor, tu quoq; concedis leuia esse atq; inepta. Conuiuia cum patre non inibat: quippe qui ne in oppidum quidem nisi perraro ueniret. domum suam istum non frè quisquam uocabat: nec mirum, qui neq; in urbe uiueret, neq; rure uocaturus esset. uerum hæc quoq; tu intelligis esse nugatoria. Consequentia possunt aliò conferri, ut ad ea quæ nos esse facta dicemus, ut si pallorem referamus ad morbum, cruorem ad naturæ consuetudinem: aliquando cum accusatore communia esse dicuntur, & idcirco ualere debere pro periculo, non contra salutem: hoc est, eò pertinere, ut caueamus accusatorem, non ipsi iudicio opprimamur. In testes, dicit ipse pro Flacco grauitè & copiose. In quæstiones pro Milone.

Defensionis. Expositis accusatoris locis, nunc pariter tela sua suggerit G. VALLA. defensori. Non tantas. Subaudi, caussas. Communia. Expositis locis coniecturæ omnibus, nunc ad quæstionem finitiui status descendit, in quo accusatori & defensori communia ait tradi præcepta oportere.

Harum caussarum principia suspiciosa ad acerbitatem ab accusatore ponentur: denuntiabitur que infidiarum commune periculum, excitabuntur que animi ut attendant. A reo autem querela conflati criminis, collectarum que suspicionum, & accusatoris insidiæ, & item commune periculum profertur, animi que ad misericordiam allicientur, & modice beneuolentia iudicum colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotij suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensoris, aut præteritis, aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum euentus erunt, casus que narrandi. In confirmandis autem nostris argumentationibus, infirmandis que contrarijs, sæpe erunt accusatori motus

D d animorum.

animorum incitandi, reo mitigandi. Atque hæc quidam utrique maxime in peroratione facienda: alteri, frequentatione argumentorum, & coaceruatione uniuersa: alteri si planè causam redarguendo explicat, enumeratione, ut quidque diluerit, & miseratione ad extremum.

STREB.

PARTIVM ratio sic habet in coniectura. Principia siue proœmia suspitiosa ad acerbicatem, hoc est, suspicionum plena ponentur ab accusatore, denunciabiturq; insidiarum commune multorum periculum: tale est principium in Verrem, Neminem uestrum ignorare arbitror iudices, hic suspensiones acerbæ tum in Verrem, tum in iudices, hic commune multorum periculum. A reo querela conflati criminis, collectarumq; suspicionum, & accusatoris insidiæ proferentur, quod de Chryfogono facit Cicero pro Roscio: & tandem colligit, His de rebus tantis, tamq; atrocibus, neque satis me commode dicere, neq; satis grauer conueniri, neq; satis libere uociferari posse intelligo. Et item commune periculum proferetur. In eadem oratione, Hoc cogitatis, nisi in hac causâ, qui uester animus sit, ostendatis, eò prorumpere hominum cupiditatem, & scelus, & audaciam, ut non modo clam, uerum etiam hic in foro ante tribunal tuum M. Fanni, ante pedes uestrorum iudices, inter ipsa subsellia cædes futuræ sint. Animiq; ad misericordiam allicientur, & modice, hoc est, iusta moderatione, beneuolentia iudicum colligetur, in peroratione uehementer imploranda. In eadem oratione, Quapropter uos oro atq; obsecro iudices, ut attente, bonaq; cum uenia uerba mea audiatis. fide sapientiaq; uestra fretus plus oneris sustuli, quam ferre me posse intelligo, & quæ sequuntur. Narratio autem accusatoris erit, quasi membratim gesti negotij suspitiosa explicatio. Nam membra narrationi, quam periodi conuenientiora sunt, quia pauciora breuioraq; facilius animo comprehenduntur, & sapius ad asperitatem sensum ferriunt. Suspensiones autem sunt argumenta coniecturalia, quæ interijciuntur ad suspensionem criminis, qualia sunt infinita prope Ciceronis in Verrem, Ut iste homo omnium æquissimus, atque à cupiditate remotissimus se cogniturum esse confirmat. Hinc duæ suspensiones, Sthenium innocentem à Verre damnatum iri, quod Verres iniquissimus esset, & percupidus: quodq; ipse contra legem Rupilianam de re uellet cognoscere. Facile est talia reperire. Defensiones obscurantur, quum id quod referre posset aduersarius, animo prouidentes iactis argumentorum telis obruimus, quod in eadem Sthenij narratione

tione facit. Narratio defensoris, aut præterit suspensionis argumenta, aut si præterire non potest, ueluti tenebris quibusdam obscurat. Cicero qui negare non posset odium Cluentij in matrem, & discessionem ab ea, his nubibus obtexit, Tulit hoc commune dedecus iam familiæ, cognationis, nominis grauer filius. Augebatur autem eius molestia quotidianis querimonijs, & assiduo fletu sororis. Statuit tamen nihil sibi in tantis iniurijs, ac tanto scelere matris, grauius faciendum, quam ut illa matre ne uteretur: ne, quam uidere sine summo animi dolore non poterat, ea si matre uteretur, non solum uidere, sed etiam probare suo iudicio putaretur. Deinde quid eueniret, quid incidere, hoc est, euentus casusq; narrat ad utilitatem sui litigatoris. In confirmatione sepius accusator motus animorum incitat. Hinc amplificationes illæ creberrimæ in Verrem. Reus autem mitigat, ut ipse pro Celio miris modis obiectum impudicitie crimen attenuat, & eius inuidiam tollit. In peroratione utetur accusator frequentatione argumentorum, & coaceruatione uniuersa, hoc est, enumeratione confirmationum, ut septima in Verrem, Defensor si causam explicarit, hoc est, si copiose tractauerit, utetur enumeratione, & miseratione ad extremum: utrunq; facit ipse pro Cluentio.

C. F. Scire mihi iam uideor quemadmodum coniectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus. C. P. Communia dantur in isto genere accusatori, defensoriq; præcepta. Vter enim definiendo, describendoq; uerbo magis ad sensum iudicis, opinio nemq; penetrarit, & uter ad communem uerbi uim, & ad eam præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij qui audient, magis & propius accesserit, is uincat necesse est. Non enim argumentando hoc genus tractatur, sed tanquam explicando excutiendoq; uerbo, ut si in reo pecunia absoluto, rursusq; reuocato, præuaricationem accusator esse definiat omnem iudicij corruptelam ab reo; defensor autem non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo, Sit ergo hæc contentio

De statu definiti
uo in genere iudiciali

prima uerborum, in qua etiam si propius accedat ad consuetudinem, nientemque sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur. Negat enim probari oportere eos, qui leges scripserunt, ratum habere iudicium, si totum corruptum sit: si unus accusator corruptus sit, rescindere nititur æquitate, ut illa quasi scribenda lex sic esset, quæque tamen complecteretur in iudicijs corruptis ea uerbo uno præuaricationis comprehendisse dicitur. Defensor autem testatur consuetudinem sermonis, uerbiq; uim ex contrario reperiet quasi ex uero accusatore, cui contrarium est nomen præuaricationis: ex consequentibus, quod ea litera de accusatore soleat dari iudicij ex nomine ipso, quod significat eum qui in contrarijs causis quasi uarie esse positus uideatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad æquitatis locos, ad rerum iudicatarum autoritatem, ad finem aliquem periculi: communemque sit hoc præceptum, ut cum uterque definierit quam maximè potuerit ad communem sensum, uimque uerbi, tum similibus exemplisque eorum qui ita locuti sunt, suam definitionem, sententiamque confirmet. Atque accusatori in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is qui de re confiteatur, uerbi se interpretatione defendat. Defensor autem de ea, quam proposui, æquitate nitatur, & ea cum secum faciat, non re, sed deprauatione uerbi se urgeri queratur.

Quid in definitione sequatur defensor.

STREB. IN DEFINITIONE communia dantur accusatori defensorique præce

præcepta. si non omnia, nam et ipse seiungit, tamē ipsa permulta uterque definit, uterque definitionē suā confirmat, et alterius infirmat. uterque nititur æquitate, uterque tractat similia, contraria, consequentia. uter autem definiendo uerbo breuiter et circumscripte, aut describendo fusc lateque, magis ad sensum iudicis, hoc est, ad opinionem mentemque penetrarit, et uter ad communem uerbi uim, qua ferre utuntur omnes, et ad præceptionem, hoc est, conceptam intelligendi rationem, quam inchoatam habebunt in animis ij qui audient, magis et propius accesserit, is uincat necesse est. Nam summa disputationis huius in definitione, eiusque explicatione posita est. Non enim argumentando crebrisque enthymematis et epichrematis hoc genus tractatur, ut genus et qualitas: quanquam etiam recipit argumenta, sed tanquam explicando, excutiendoque uerbo, eiusque uim aperte monstrando: quod est argumentationum loco. Id quale sit demonstrat exemplo, Qui reus esset ambitus, pecuniaque iudicium corrupisset, absolutus est. Accusator ægreferens sibi causam eripi, deserit iterum nomen eius de præuaricatione corruptoque iudicio. Reus negat esse præuaricationem, quam dicit accusator: si iudices a se de re iudicanda ceperint pecuniam. eaque lege negat se teneri. Queritur quid sit præuaricatio. definit accusator, Præuaricatio est omnis iudicij corruptela ab reo, quomodocumque reus iudicij damnationemque uitarit: siue accusatore corrupto siue iudicibus contendit accusator esse præuaricationem. Defensor autem definit hoc modo, Præuaricatio est accusatoris corruptela ab reo. Accusatorem autem, quod ipse fateatur, negat esse corruptum. Hæc prima de uerbo contentio, in qua propius accedit ad consuetudinem mentemque sermonis, hoc est, ad communem loquendi consuetudinem defensoris illa definitio. Nam præuaricatores proprie nominantur accusatores subornati, qui prodita sua causa aduersam iuuant partem, et relicta uera criminum probatione cum reo colludunt. Quid hic accusator? Quia stare uerbo non potest, sententia legis nititur: uoluisse legislatorem si unus accusator corruptus esset, iudicium rescindi, multo magis irritum fieri, si totum corruptum fuisset. Deinde nititur æquitate, Acquum esse legem sic interpretari, quæ de accusatore quidem præuaricante scripta esset, sed comprehenderet uerbo uno præuaricationis, quæcunque complecteretur in iudicijs corruptis, hoc est, omnem iudicij corruptelam ab reo. Defensor quoniam agitur de scripto et uoluntate, et magis scripto iuuatur, quam sententia, testatur loquendi consuetudinem: sic omnes loqui solere, ut præuaricationem usurpent accusatoris corruptelam ab reo. Deinde utitur argumento à contrario, ad inueniendam uerbi significationem hoc modo. Si quo in iudicio uerus est accusator, qui ab officij præscripto neque aberrat, neque uarie fluctuat, etiam si pecunia inter iudices uersata est, nunquam tamen præuaricatio nominatur: contra in quo uariabit accusator,

D d 3 ueramque

ueramq; prætermittet accusationem, in eo dicitur præuaricatio. dubitare possumus ad quem hoc nomen pertineat? Si uolet, ducet argumentum ex consequentibus hoc modo, Si præuaricatio est omnis iudicij corruptela ab reo, tabella quidem de omnibus corruptoribus datur iudici: non de omnibus autem, uerum de accusatore litera dari solet: præuaricatio igitur unius est accusatoris. Consequentia sunt in iudicio præuaricationis, literam de uno accusatore dari, & unum accusatorem præuaricari. Notum est tabellas in ijsq; literas aut absolutionis, ut A: aut damnationis, ut C: aut ampliationis, ut N, L, solitas dari iudicibus: quarum missione in urnam, sententiæ colligebantur. Ad hæc utetur argumento ex notatione & uerbi nominis, hoc modo, Quis est præuaricator, nisi qui in contrarijs causis quasi uarie positus est? quod accusatoris unius esse quis non intelligit? quum secundum alteram partem pronunciet iudex, solus accusator diuariare possit? Iam posita sunt defensori quatuor argumentandi genera, ex consuetudine, ex contrarijs, ex consequentibus, ex notatione. Quintum genus est ex æquitate. Sextum ex autoritate rerum iudicarum. Septimum commune est à similibus & exemplis. Dicit enim æquum esse grauius in accusatore animaduerti, qui causam receperit, fidem dederit, iudices eluserit, omnia subuerterit: quo stante, & officium fidemq; præstante, iudex errare non possit. Si quos nouerit damnatos, pronuntiabit ad quem finem tendat præuaricandi periculum, oratione monstrabit. Utetur & similibus, & exemplis: quod in oratione pro Cecinna frequens est, Ut si quis me exire domo coegisset armis, haberem actionem: si quis introire prohibuisset, non haberem? Quoniam autem accusator in hac controuersia, sententia legis nititur, hoc dicit, minime esse cõcedendum, ut is qui de re confiteatur, & consentiat omnem iudicij corruptelam esse legibus persequendam, uerbi se interpretatione defendat. quod ipse uehementer agit in oratione pro Cecinna, Ridiculum uideri unius literæ momento perueriti iudicium, Nõ deieci, sed eieci. Hic defensor etiam æquitate nititur, tanquam æquitate repellat iniquitatem. Mecum, inquit, facit æquitas, meq; iuuat: tu uero æquitate posthabita unius uerbi deprauatione atq; contorta interpretatione iudicium inuertere contendis.

G. VALLA. Vter enim. Hoc dicit, Siue accusator, siue defensor sit, uter eorū melius rem de qua quæstio est, definerit, is qui ad sensum iudicis melius penetrarit, & ad eam perceptionem, quæ animis audientium infidet: is obtineat causam necesse est. Definiendi uero modum, supra abunde, ut nobis uisi sumus, attingimus. Sed tanquam explicando. Hoc dicit, Non obtinetur causa argumentatione, sed potius definiendi quadam peritia. Præuaricationem, Præuaricatores, inquit Festus, à prætergrediendo sunt uocati. Vlpianus de ijs, qui infamia notantur dicta prætoris interpretatus, super illo uerbo In te præuaricator

ricator: Præuaricator autem, inquit, est quasi uaricator, qui diuersam partem adiuuat prodita causa sua: quod nomen Labeo à uaria cunctatione tractum ait. nam qui præuaricatur, is ex utraque parte consistit, quinimò ex diuersa.

Verbiq; uim. Definiet alio modo, ut uis uerbi contrarium significare uideatur. Quali ex uero. Tanquam nomen præuaricationis à uero inclinetur. Ex consequentibus. Ex eis quæ sequuntur id nomen. Confugiendum. Non tantum definitio inspicienda. Autoritatem. Ad autoritatem eorum, qui iudicarunt quid uerbum id significaret. Communeq; sit. Subaudi tam accusatori, quam defensori. Confiteatur. Ut se sustulisse.

Interpretatione. Ut nolit sacrilegium, sed furtum appellare. Queratur. Hoc est, lamentetur quod in causa urgeatur, non quod deliquerit, sed mala uerbi interpretatione.

Quo in genere percensere poterit plerosq; inueniendi locos. Nam & similibus utitur, & contrarijs, & consequentibus, quāquam uterq; tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi autem causa, quæ aut cum digredientur à causa, dici solent, aut cum perorabunt, hæc uel ad odiū, uel ad misericordiam, uel ad omnino animos iudicū mouendos ex ijs quæ sunt anteposita sumuntur, si modo rerū magnitudo, hominum ue aut inuidia aut dignitas postulabit.

SI defensor in hoc genere percensere, id est, enumerare poterit plerosq; inueniendi locos, cur antea dicebat non argumentando hoc tractari genus? Deinde quid repetit eos locos, qui paulo superius assignati fuerunt? Dicendum puto, definiendi genus explicando magis, quam argumentando confici: argumenta recipere tamen ad confirmandam definitionem, ut similia, ut contraria, ut consequentia: quæ quidem repetuntur ab eo, quoniam hæc quibus etiam accusator uti possit, uni defensori attribuere uidebatur. His autem locis non ita frequenter utetur accusator, non ipso genere materia: sed quia contentus est exposuisse definitionem, certasse lege, sententijs quibusdam uulnerasse, defensor anxie causam uersat, omnia rimatur, nihil omittit eorum quæ iuuare possunt. Itaq; his utitur frequentius, nisi plane erit absurda causa, ut quæ mala sine argumentorum præsidio, sine firma defensione periclitatur. Amplificatio ab utroq; tractari potest: nunc in digressionem post grauiore locos: nunc in peroratione,

Loci causæ
definitiuæ.

STREB.

peroratione, non aliter, quàm in communes causas antè præcepit. Sed quum amplificatio grauis sit ac uehemens, tum demum conueniet, si rerum magnitudo aut personarum ratio postulabit. Furiosum profecto uidetur paruis in rebus tragædias excitare. Cicero secundo de Oratore: E quidem primum considerare soleo postulet ne causa: nam neq; paruis in rebus adhibenda sunt hæ dicendi faces: neq; ita animatus hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possumus, ne aut irrisione, aut odio digni putemur, si aut tragædias agamus in nugis, aut conuellere adorianur ea, quæ non possint commoueri. Pro Cecinna de uerbo contentio est. Amplificationes non insigniter graues, sed quales postulat agri uindicatio.

G. VALLA.

Per censere. Adijcere quæ pariter possint ita male interpretari, sicut quod contra se proferatur. Tamen reus. Tametsi, inquit, tam accusator, quàm reus id possit facere: tamen commodius id præstabit reus. Anteposita. Quæ ad amplificandum idonea diximus.

C. F. Habeo ista: nunc ea quæ cum quale sit quipiam disceptatur, quæri ex utraq; parte deceat, uelim audire. C. P. Confiteantur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur. Sed quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio nobis explicanda. Quod diuiditur in duas partes primas, naturam, atq; legem: & utriusq; generis uis in diuinum & humanum ius est distributa. Quorum æquitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis est duplex, cuius altera directi, & ueri, & iusti, & (ut dicitur) æqui & boni ratione defenditur, altera ad uicissitudinem referendæ gratiæ pertinet. Quod in beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque hæc communia sunt naturæ atque legis: sed propria legis & ea quæ scripta sunt, & ea quæ sine literis, aut gentium iure, aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem, priuatum aliud est: publicum aliud. publicum, lex, senatuscon-

sultum

Diuisio iuris.

Æquitatis diuisio.

sultum, fœdus. priuatum, tabulæ, pactum, conuentum, stipulatio. Quæ autem scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conuentis hominum, & quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores legesq; tueamur, quodammodo naturali iure præscriptum est.

QUALITATIS est extremus status, cuius partes antè distributæ sunt: STREB. restabat explicandum quibusnam locis contineretur, & unde peterentur argumenta, si de re qualis esset, oratio nasceretur. Assignat igitur unum fontem iuris, unde status iuridicalis appellatur, ex quo uis omnis argumentationum ducitur. Ius autem partitur, ut unde commodum sit, ducamus argumentum: aut à toto genere, aut à partibus. Vtrum faciendum erit, cum causa deliberandū: id certe non artis institutio, sed prudentia monstrabit. Ius à Celso definitur, autore Vlpiano, ars boni & æqui, id est, recta ratio persequendi boni, fugiendi mali. Ius diuiditur in duas partes, primas & summas, naturam atq; legem. Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit, hinc matrimonium, hinc liberorum procreatio, hinc educatio. Cicero de Inuentione sic definit, Natura ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata uis affert. Hoc ius semper est æquum & bonum, nec à recto deuiare potest, omniq; bono uiro insitum quodammodo præluet ad cognoscendam ueritatem. Lex interdum pro summa æquitate, genuinoq; iure ponitur, ut de legibus primo. Lex, inquit, est recta ratio imperandi, atq; prohibendi, quam qui ignorat, is est iniustus, siue est illa scripta usquam, siue nusquam. Et paulopost, lex ratio est recta summi Iouis. Hic aliter sumitur, pro ea quæ scripta est, aut quæ iure gentium, aut multorum more firmata. Hæc à Papiniano sic definitur, Lex est commune præceptum, uirorum prudentium consultum, delictorum, quæ sponte uel ignorantia contrahuntur, correctio, communis Reip. sponso. Hæc lex si bona est, à natura nõ deuiat: ab ea tamè differt, quia lex est communium, natura etiam singulorum. Naturale ius, aliud diuinum, quod est religionis: Aliud humanum, quod est æquitatis. Sic ab eo docendi gratia nomina distinguuntur. Quæ diuisio, ne cui absurda uideatur, inspiciat hunc locum mentemq; Ciceronis, & addat eiusdem interpretationem ex libro de legibus. Est igitur, inquit, quoniam nihil est ratione melius, eaq; & in homine & in deo, prima homini cum deo rationis societas: inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio communis est. quæ quum sit lex, lege quoq; conciliati homines cū dijs putandi sumus. Inter quos porro est communio legis, inter eos comunio iuris est. Hæc ille. Ex hac communionem iuris facile est colligere naturæ ius non minus ad

E c deum

deum, quam ad hominem referri: quæ quidem deo posterior, in traditione disciplinarum prior est, quoniam ea duce ad cognitionem deorum hominumque peruenimus. Ea si fons est & origo iuris humani, quia seminarium dedit, erit etiam diuini prudens & sapiens magistra. Hoc iure naturali quod scribit ipse secundo de legibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores deos persuasum est ciuibus. Ea quæ geruntur, eorum geritione ac numine. Eos optime de genere hominum mereri, qualis quisque sit intueri. Hinc iusturandum, hinc fugam mali manare, hinc uim omnem religionum diuinæque legis. Idem in eodem libro, Lex est iustorum iniustorumque distinctio ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressâ naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, & defendunt & tuentur bonos. Quam uocat hic legem, ad deum & hominem pertinet, tamen refertur ad naturam. Ergo natura, id est, recta ratio iuris est & diuina & humana, nec usquam scripta, sed animis nostris insita. Lex alia diuina de cultu & cerimonia deorum, qualis est in iure pontificio multa. Alia humana de communione & hominum societate, qualis est in iure ciuili. Aequitas est duplex. Altera directi, & ueri, & iusti, & æqui, & boni ratione defenditur, id est, altera est simpliciter illa ipsa uera iustitia. Hæc idem significat ius directum, uerum, iustum, æquum, & bonum, nempe rectam rationem imperandi atque prohibendi. Altera est æquitas, recta quidem, sed non item simplex: quippe quæ referatur ad aliud, ut ad uicissitudinem referendæ gratiæ, hoc est, uelut ad talionem quandam, sine qua non esset æquitas. Parere patri bene monenti, æquum simpliciter. Iniuriam ulcisci, æquum uidetur comparata alterius iniquitate. Hæc posterior æquitas duplex. Altera gratia est in referendo beneficio. Altera ultio, quæ uersatur in ulciscenda iniuria. Hanc libro de Inuentione appellat uindicationem, per quam contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui chari nobis esse debent, & per quam peccata punimus. Eam natura facit paratam, quia à natura est æquitas, ex æquitate manat ultio. Communia sunt quædam natura atque legis: utraq; diuina est & humana, utraq; spectat æquitatem, utraq; ad uicissitudinem referendæ gratiæ pertinet. Legis autem propria sunt scripta, neque enim ius naturale scribi potest, sed si quid est commune, quod ab illo fonte deriuatur, id scriptum nomine legis appellatur. Lex præterea ius gentium non scriptum comprehendit, & consuetudinem, quia utrunque pro lege seruatur, ac legis est scriptæ quiddam similitudinem. Ius gentium defuit Vlpianus, quo gentes humane utuntur, differt à naturali, quod hoc omnibus animalibus, illud solis hominibus inter se commune sit. Ex illo bella, discretæ gentes, regna condita, distinctæ possessiones, agris termini positi, ædificia collocata, commercium, uenditiones, emptiones, locationes, con-

ductiones

ductiones, obligationes instituta. magna pars horum est *ἄγραφον*, neque literis continetur. Ius consuetudinis, hoc modo à Cicerone definitur, quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobauit: quo quidem iure plurimum utuntur omnes. Ius legale scriptum, aliud est priuatum, aliud publicum. Publicum est, quod ad statum Reip. pertinet, ut lex ea qua tenentur omnes, ut senatusconsultum de statu ciuitatis, foedus societas cum externo populo. Etenim neque lex omnis publica est, neque omne senatusconsultum publicum. Sed publicum ius, in sacris, in sacerdotibus, magistratibus, & cōmunione ciuium. Priuatum ius, quod ad singulorum utilitatem pertinet: ut tabulæ, id est, omnes literæ, quibus inest testimonium iuris nostri: ut pactum, quod inter aliquos conuenit: ut conuentum, quod quid à pacto differat, ex Vlpiano colligi potest secundo Pandectarum. Est, inquit, pactio duorum, plurium uel in idem placitum & consensus. Conuentio uerbum generale est ad omnia pertinens, de quibus negocij contrahendi, transigendi que causa consentiunt, qui inter se agunt. Hæc ille. Pactum & conuentum sepe confunduntur. Stipulatio genus est obligationis ex interrogatione & responione contrahentium firmatum. de ea supra diximus. Ius legale non scriptum, duplex: Alterum consuetudine aut gentium, aut populorum, aut singularum ciuitatum obtinetur. Alterum conuentis hominum, & quasi consensu ualet. Ne mireris autem conuenta, & ad scriptum genus, & ad non scriptum referri: quum sint alia cōuenta scripta, alia nusquam scripta: sic ut & consuetudines, alia scriptæ sunt, alia ueluti per manus posteritati traduntur. Ex his omnibus eruuntur argumeta. Deinde locus est communis, A natura præscriptum, ut nostros mores, legesque tueamur. quo genere disputandi uehementer est usus in oratione pro Cluentio. Indignius, inquit, in ea ciuitate qua legibus teneatur, discedi à legibus. Hoc enim uinculum est huius dignitatis, qua fruimur in Rep. hoc fundamentum libertatis, hic fons æquitatis, mens, & animus, & consilium, & sententia ciuitatis posita est in legibus: ut corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege suis partibus & neruis, ac sanguine, & membris uti non potest. Legum ministri, magistratus: legum interpretes, iudices: legum denique idcirco omnes serui sumus, ut liberi esse possimus. Hæc qui perpenderit, intelliget qua oratione nostros mores, legesque defendere debeamus.

Nunc ea. Exposita finitui status tractatione: nunc statum qualitatis quo modo tractare conueniat, docet. Quod diuiditur. Hoc nos quoque superius tractauimus: & iurisconsultorum autoritate usi diuissimus. Et (ut dicitur) æqui. Ita siquidem loqui consueuerunt iurisconsulti. Sine literis. Quod appellatur ius non scriptum. nam ut etiam iurisconsulti diuidunt, aliud est ius scriptum, aliud non scriptum: ac ut Græci aiunt, τὸ ἀγραφὸν ἔστι τὸ γραπτὸν, τὸ δὲ ἀγραφὸν τὸ ἰσχυρὸν. Ius duplex est, alterum non scriptum, legitimum alterum.

Et 2

Aut gen

G. VALLA.

Aut gentium. Itaque & Paulus libro quarto ad Sabinum, Ius, inquit, pluribus modis dicitur. uno quidem modo, id, quod semper æquum ac bonum est, ius dicitur: ut est ius naturale. altero modo, quod omnibus, aut pluribus in quacunque ciuitate utile est: ut est ius ciuile. nec minus rectè ius dicitur in ciuitate nostra ius honorarium. Prætor quoque ius reddere dicitur etiam cum iniquè decernit, relatione scilicet facta non ad id quod ita Prætor fecit, sed ad illud quod Prætozem facere conuenit. Alia significatione, ius dicitur locus in quo ius redditur, appellatione collata ab eo quod sit in id ubi sit. quem locum determinare hoc modo possumus: Vbicunque Prætor salua maiestate imperij sui, saluoq; more maiorum ius dicere constituit, is locus rectè ius appellatur. hæc Paulus. Martianus autem libro primo institutionum, Nonnunquam, inquit, ius etiam pro necessitudine dicimus: uelut, est mihi ius cognationis, uel affinitatis. Iuris autem præcepta, ut Vlpianus inquit, sunt hæc, Honestè uiuere, Alterum non lædere, Ius suum unicuique tribuere. Iuris prudentia est diuinarum & humanarum rerum notitia, iusti & iniusti scientia.

Aut gentium iure. &c. Hoc est, iure gentium, & iure ciuili, de quo supra abundè dictum. Publicum. Definit quod sit ius publicum. Pactum conuentum, stipulatio. Vlpianus de pactis, Pactum autem, inquit, à pactioe dicitur: unde & pacis nomen appellatum est. Est autem pactio duorum, pluriumue in idem placitum & consensus. Conuentionis uerbum generale est, ad omnia pertinens de quibus negotij contrahendi transigendiq; causa consentiunt, qui inter se agunt. nam sicuti conuenire dicuntur qui ex diuersis locis in unum locum colliguntur, & ueniunt: ita qui ex diuersis animi motibus in unum consentiunt, id est, in unam sententiam concurrunt. Adco autem conuentionis nomen generale est, ut eleganter dicat Pædus nullum esse contractum, nullam obligationem, quæ non habeat in se conuentionem, siue re, siue uerbis fiat. nam & stipulatio quæ uerbis fit, nisi habeat consensum, nulla est. Sed conuentionum pleræque in aliud nomen transeunt, ueluti in emptionem, in locationem, in pignus, uel in stipulationem. Paulus autem libro 11. Labeo ait, inquit, conuenire posse uel re, uel per epistolam, uel per nuntium inter absentes: sed etiam tacito consensu conuenire intelliguntur. & ideo si debitori meo reddiderim cautionem, uidetur inter nos conuenisse ne pterem, profuturamq; ei conuentionis exceptionem placuit. Naturali iure præscriptum est. Mandatum: statutum. Cæsar in commentarijs, Quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab alijs doceri poterant.

Et quoniam breuiter aperti fontes sunt quasi quis
dam æqui

dam æquitatis, meditata nobis ad hoc caussarum genus esse debent ea, quæ dicenda erunt in orationibus, de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fecerit, quod non concederetur ijs, qui sua sponte, & uoluntate fecissent, ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda uenia est, quæ sumetur ex plerisque locis æquitatis.

APERTI sunt fontes æquitatis, unde liceat haurire probationem, si modo ^{STREB.} exercitatio, & facultas antecesserit. Nihil enim serè loci conferunt imperiis, & inexercitatis: nec aurum tamen uenis includi profuerit, nisi collegerit fœdientis industria. Ergo exercitatione est opus, ut discamus à philosophia, quæ sit natura uis, & ratio, quodnam sit consilium legum. Hoc autem suppediabit libri Platonis. Dicendum de more maiorum ex libris de repub. atq; historijs. Dicendum de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris, & id quidè ex iure ciuili. Itaq; sententia Ciceronis est, neminem optime posse tractare qualitatem, qui nesciat philosophiam eam, quæ est de officijs, de legibus, de rep. de iure ciuili. Nec satis est ista nouisse, nisi meditando, & exercendo produxeris in contentionem. Pars est iuridicalis status, in qua factum per se improbabile assumptis extrinsecus auxilijs tuemur. Assumimus aut imprudentiam, quæ ignorantie lapsa est: aut necessitatem, quæ uim attulit: aut casum, qui sine hominum consilio accidit: factumq; deprecamur, & amolimus ex æquitate, quæ p̄sitis omnibus suum cuiq; reddidit iustitiæ pondus. Hæc exposuimus loco superiore, ubi qualitatem partiebatur.

De natura. Subaudi maiorum. Ad eius facti deprecationem. De qua parte superius in diuisione assumptiue constitutionis diximus.

Expositum est, ut potui breuissime, de omni controuersiarum genere, nisi præterea tu quid requiris. C. F. Illud equidem quod iam unum restare uideo, quale sit, cum disceptatio uersatur in scriptis. C. P. Rectè intelligis: eo enim exposito, munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duos

Et 3 bus ad

Partes qualitatibus.

G. VALLA;

bus aduersarijs præcepta communia. Vterque enim hanc significationem qua utetur, ipse dignâ scriptoris prudentia esse defendet. Vterq; id quod aduersarius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum, aut inutile, aut iniquū, aut turpe esse defendet, aut etiam discrepare cum cæteris scriptis, uel aliorum, uel maxime si poterit eiusdem, quamq; defendet ipse, eam rem, & sententiam quemuis prudentem, & iustum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius: eamq; sententiam quam significari posse dicet, nihil habere, aut captionis, aut uitij: contrariam autem si probarit, fore ut multa uitia, stulta, imqua, contraria consequantur.

STREB. **LEGALES** status rationalibus quidem continentur. Diuiduntur tamen in traditione præceptorū, ut sit procliuor ac mollior omnis uia docendi. Quatuor ferè numerari solent, unus ex ambiguo, alter ex scripto, & uoluntate, alius ex contrarijs legibus, quartus è syllogismo. Paulo antè treis modo faciebat, præteriens syllogismum: quod hic etiam facit, quia syllogismus est ambiguitatis: ut, Sit ne amatorium uenenum. Sit ne idem occidere ferro, quod lapide. Secundo de Oratore unum facit omnino ambiguum. nec enim est una ratio docendi, nec teritur semper eadem uia. Primus est status ambigui, dicitur amphibologia, quum uoces aut singula, aut cōiuncta diuersos intellectus habent. Vtatur eius exemplo, Pater familias quum filium heredem faceret, uasorum argenteorum centum pondo uxori sua sic legauit, Hæres meus, uxori mea uasorum argenteorum pondo centum, quæ uolet dato. Post mortem eius uasa magnifice, & preciose celata petit à filio mater. Ille se quæ ipse uolet debere dicit. Hic duobus aduersarijs præcepta communia, uterque enim hanc significationem, qua utetur ipse, dignam scriptoris prudentia defendet: ut hæres contendet relictam sibi liberam dandi potestatem, quia uidebat testator homo prudens oriri posse ea de re controuersiam. Mulier autem, Nihil attinuisse ascribi, quæ uolet, si hæredis permitteret uoluntati. eo enim non ascripto nihil inesse dubitationis, quin hæres quæ ipse uellet, daret: idcirco prudenter ascripsisse. Vterq; alterius improbabit sententiam, aut quia sit absurda, & dissentanea, aut inutilis, aut in-

qua, aut

qua, aut etiam turpis, ut hic hæres. Enim uero absurdum est id arbitrari patre, mihi omnium rerum scisse potestatem, uasorum delectum sustulisse: turpe, ueterem domum, quò se recipiant hospites, ornamentis uasisq; nudasse: iniquū, plus habere iuris eam, quæ rem percipit extra sortē, quam qui legitimus est hæres: inutile uero mulieri, quæ uidua facta nihil posthac elegantium uasorum in medio sit habitura. Cōtrā nitetur mulier è diuersis locis. Vterq; dicet alterius sententiam discrepare cum cæteris scriptis, uel aliorum, uel eiusdem. Vt si dicat hæres, testamento contineri sententiam, qua pater filio mandat omnem rerum suarum ordinationem, ut fiat quod hæredi uisum fuerit ex æquo bonoq;, id non posse ratum haberi, si mulier excipiat, quæ uolet: Vterq; laudabit hominem, ut iustum, ut prudentem qui satis cauerat quidem, sed qui tamen, si integrum daretur, scripturus esset planius, ne cui præberetur ansa calumniandi: uterq; tandem suam sententiam dicet nihil habere aut captionis, aut uitij. Contrariam autem si probarit, fore ut multa uitia consequantur. Quid porro captionis aut uitij est eum pro arbitrio uasa dare? cuius omnia iure, lege, testamento, facta sunt? cui pater reliquit omnem rei familiaris administrationem? quam multa sequuntur incommoda si testamenti ratio uertatur? à iure suo depelletur hæres. stultitia pater accusabitur, qui donum spoliari ornamentis. iniquus esse uidebitur filio, cui maxime cautū uolebat. Contraria scripsisse, ac delirasse arguetur, quo iudicato nihil oberit quò minus omnia rescindantur. Hactenus de locis ambiguitatis, qui finitimi sunt æquitati, & ex parte uergunt ad loquendi consuetudinem.

Quale sit, cum disceptatio. Suprà diximus in diuisione statuum alios dici rationales, alios legitimos. De rationalibus, an sit, quid sit, & quale sit hactenus dictum. Sequuntur legitimi, qui ex scriptis eliciuntur. Ambigui. Ambiguum, hoc est, amphibologiam primò tractat. Lex omnis, inquit Quintilianus, aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut iubet, aut uetat, aut permittit. Litem habet aut propter seipsam aut propter alteram. Questio est aut in scripto, aut in uoluntate. In scripto, aut apertum est, aut obscurum, aut ambiguum. Quod de legibus dico, idem uolo accipi de testamentis, pactis, stipulationibus, omni denique scripto, idem de uoce. De ambiguo porro aliquanto post inquit, Amphibologie species sunt innumerabiles, adeò ut philosophorum quibusdam nullum uideatur esse uerbum, quod non plura significet, genera admodum pauca. aut enim uocibus accidit singulis, aut coniunctis. Singula afferunt errorem cum pluribus rebus aut hominibus eadem appellatio est: & uocatur dicitur, ut gallus. Vtrum enim auem, an gentem, an nomen, an fortunam corporis significet, incertum est. Idem aliquanto post, In coniunctis, inquit, plus ambiguitatis, fit autem per casus, ut, Aio te Aeacida Romanos uincere posse: & quæ sequuntur.

G. VALLA,

CUM

Cum autem aliud scriptor sensisse uidetur & aliud scripsisse: qui scripto nitetur, eum re exposita recitatione uti oportebit: deinde instare aduersario, iterare, renouare, interrogare nū aut scriptum neget, aut contra factum inficietur. Post, iudicem ad uim scripti uocet. Hac confirmatione usus, amplificet rem legem laudando, audaciamque confutet eius, qui, cum palam contra fecerit, idque fateatur, adsit tamen factumque defendat. Deinde infirmet defensionem: cum aduersarius aliud uoluisse aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum a quoquam potius latoris sensum, quam a lege explicari. Cur ita scripserit si ita non senserit? Cur cum ea quae plane scripta sint, neglexerit: quae nunquam scripta sint proferat? Cur prudentissimos in scribendo uiros summam stultitiam putet esse damnandos? Quid impedierit scriptorem, quo minus exciperet illud quod aduersarius tanquam si exceptum esset, ita dicit se fecutum? Utetur exemplis istis, quibus idem scriptor: aut si id non poterit, quibus alij, quod excipiendum putarint, exceperint. Quærenda etiam ratio est si qua poterit inueniri, quare non sit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi: dissentire aduersarij uocem, atque legis. Deinde amplificandi causa, de conseruandis legibus, de periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum alijs locis, tum in perorando maxime, grauiter erit, uehemen-

uehementerque dicendum.

ALTER est status legalis ex scripto & sententia, quum aliud scriptor STREB. sensisse uidetur, & aliud scripsisse. Paterfamilias qui grauidam, ut putabat, uxorem relinqueret, hoc modo testamentum condidit, Si posthumus meus ad annos tutelae suae peruenerit, heredem faciet, quem uolet. Si antequam in tutelam suam uenerit, moriatur, Marcum Curium secundum heredem instituo. Pater decessit, posthumus non est natus. Curius inuit hereditatem. Contra petit Coponius agnatus. apud Centumuiros Scaeuola Coponij causam agit: Crassus autem M. Curij. Scaeuola ex scripto testamentorum iura defendit: Crassus ex sententia. Fingamus igitur uti Scaeuolam ea ratione dicendi, quam Cicero praescribit, quo facilius praecipua uideamus. Vbi fecerit aditum causae, rem omnem, ut gesta sit, exponit: deinde utetur recitatione testamenti, quo recitato instabit aduersario, hoc est, urgebit aduersarium quid audiat: quid sentiat: quid iudicet: quid uelit. Iterabit eam partem, qua scriptum est Marcum Curium heredem institui, si posthumus ante annos tutelae suae decessisset, quod in ea uersatur omnis controuersia. Rogabit, num aut scriptum neget, quum sit in manibus testamentum? Num fecerit contra testamentum Curius, qui adierit hereditatem? Post, iudicem ad uim scripti uocet, hoc est, tractet argumentationem, qua demonstratur a uerbo recedi non oportere: quod Aquilius iuriconsultus Ciceroni respondit. Hac confirmatione usus amplificet rem lege laudata: quod scriptum defendit, id amplissime commendet: ut retinere possit, dicat hic testamentum bene prudenterque constitutum: omnia quaesita, omnia explorata, omnia meditata, omnia sapienter esse confecta. Ex eo loco deueniat ad M. Curij audaciam, qui quum palam contra fecerit, idque fateatur, adsit tamen, factumque defendat: quid autem amplificando sumi oporteat & augeri, tum exercitatio, tum Ciceronis oratio pro Cecinna ministrabit. Post infirmet defensionem, non esse ferendum, a quoquam potius latoris sensum, quam a lege explicari: hoc est, indignum uideri, a quopiam homine, neque ita docto, neque probo scriptoris sensum ad libidinem deprauari: scriptum relinquit, eius uiri prudentiam negligi, in quo stet aduersarij praesidium. Cur, inquit, ita scripsit, si non ita sensit? cur plane & dilucide scripta negliguntur, ut tu nusquam scripta, & eadem absurda comprobentur? Cur prudentissimos in scribendo uiros summam stultitiam putas esse damnandos? qui te hominem imperitum sapere arbitraris? Quid impediabat testamenti scriptorem, quo minus exciperet illud, quod fatearis te fecutum: ut si forte posthumus nullus nasceretur, haeres institueretur Curius? uides ne ut aliae testamenti partes optime descriptae sint? ut excipienda exceperit? ut iungenda coniunxerit? quod quum in hac parte non

esse factum contendis, uniuersum testamentum praua interpretatione dissoluis. Ad hæc rationem quæret, quamobrem non sit exceptus, quia uidebat homo sapiens, si nullus esset posthumus, fore ut agnati quod maxime uolebat, lege tenerent hereditatem. Si quis autem natus esset, quoniam Curius illi beneficia partera contulisset, ut dignus hereditate censeretur. Dicet etiam aliam causam obtemperandi, aliam abrogandi. obtemperamus ad percipiendum bonum, abrogamus ad euitandum malum: aduersarium obtemperare nolle, quia non putet in rem suam futurum. Non esse committendum si obtemperare nolit, ut abroget scriptum. Tandem amplificandi causa de conseruandis legibus, de periculo rerum publicarum atque priuatarum si leges et scripta contemnantur, cum in alijs locis tum in peroratione maxime, grauius erit uehementerque dicendum: quod pro Cluentio et Cecinna facere uidemus.

G. VALLA. Cum autem aliud scriptor. Statum tangit, qui ex scripto et sententia nominatur. Renouare. Id est, repetere sepius ut affectus moueat. Contra. Id est, e diuerso. Amplificet. Quasi in locum communem descendens. Quibus alij. Subaudi, usi sunt. Inuidiosa querela. Quintilianus, Inuidia namque, inquit, altera inuidum, altera inuidiosum facit, hoc autem hominis, illud rei est. Si scripta inter se dissentient. Hic status ex contrarijs legibus nominatur.

Ille autem qui se sententia legis, uoluntateque defendet, in consilio, atque in mente scriptoris, non in uerbis, ac literis uim legis positam esse defendet, quodque nihil exceperit in lege laudabit, ne diuerticula peccatis darentur, atque ut ex facto cuiusque iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis æquitas perturbetur, si uerbis legum ac non sententijs pareatur. Deinde genus eiusmodi calliditatis, & calumniæ retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidiosa querela. Et si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictum, sed ad casum, necessitatem uel pertineat, quod genus paulo ante attigimus, erit ipsdem æquitatis sententijs contra acerbicatem uerborum deprecandum.

Qua

STREB. QUA possent arte leges et scripta defendi, si uerbo standum putemus, breuiter quidem, sed aperte monstrauit. E contrario suggerit argumenta illi qui se sententia legis et uoluntate defendet, quæ prope omnia tractauit in oratione pro Cecinna. Primum est, in consilio atque in mente scriptoris, non in uerbis ac literis uim legis esse ponendam. An hoc, inquit, dubium est, quin neque uerborum tanta copia sit non modo in nostra lingua, quæ dicitur esse inops, sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac proprijs uocabulis nominentur: neque uero quicquam opus sit uerbis, cum ea res cuius causa uerba quaesita sint intelligatur. Alterum est, quod nihil exceptum sit id esse laudandum, ne diuerticula peccatis darentur, atque ut ex facto cuiusque iudex legis mentem interpretaretur, hoc est, spectandam ubique uoluntatem, ne omne scriptum facile conuelli possit. Idem, Quod magistratus edictum, quod foedus, aut pactio, quod, ut ad priuatas res redeam, testamentum, quæ iudicia aut stipulationes, aut pacti et conuenti formula non informari et conuelli potest, si ad uerba rem deflectere uelimus: consilium autem eorum qui scripserunt et rationem et auctoritatem relinquamus. Tertium est, utendum exemplis in quibus omnis æquitas perturbetur, si uerbis legum ac non sententijs pareatur. Idem, Actio est in auctorem presentem his uerbis, Quandoquidem te in iure conspicio. Hac actione Appius ille cæcus uti non posset, si tam uere homines uerba conspectarentur, quam rem cuius uerba sunt non considerarent. Testamento si recitatus heres esset pupillus Cornelius, isque iam annos uiginti haberet, uobis interpretibus amitteret hereditatem. alia sunt apud cum permulta. Quartum est, genus eiusmodi calliditatis et calumniæ retrahendum in odium iudicis cum quadam inuidiosa querela. Idem, Atque illud in tota defensione tua, mihi maxime mirum uidebatur, te dicere Iurisperitorum auctoritati obtemperare non oportere. quod ego tamen si non nunc primum, neque in hac causa solum audio, tamen admodum mirabar abs te quamobrem diceretur. Nam ceteri tum ad istam hortationem decurrunt, quam se in causa putant habere æquum et bonum quod defendant. Si contra uerbis et literis et (ut dici solet) summo iure contenditur, solent eiusmodi iniquitati et boni et æqui nomine dignitatemque opponere. tum illud quod dicitur irridet, tum auaritia uerborum, et literarum tendiculas in inuidiam uocant, tum uociferantur ex æquo et bono, non ex callido uersutoque iure rem iudicari oportere, scriptum sequi calumniatoris esse, bonique iudicis uoluntatem scriptoris auctoritatemque defendere. Est etiam quum peccet aliquis imprudentia. Quicumque in forum tulerit enssem, det sestertia ducenta. Peregrinus qui de lege nihil audivisset, enssem tulit. Is imprudentia lapsus est, non ad delictum, sed ad casum necessitatemque, cui si creatur periculum, deprecandum et auertendum erit ex æquitatis sententijs contra acerbicatem uerborum quibus nitetur accusator.

Ff 2 Sin scri

De contrarijs
legibus.

Sin scripta inter se dissentient, tanta series artis est, & sic inter se sunt pleraque connexa, & apta, ut quae paulò ante praecepta dedimus ambigui, quaeque proximè sententiae & scripti, eadem ad hoc genus caussae tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem quae nos adiuuat, eisdem in contrarijs legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius uerba defendamus. Ita quae modo de scripto sententiaeque praecepta sunt, eadem huc omnia transferamus.

STREB.

TERTIVS est status legalis ex contrarijs legibus, quae Antinomia dicitur, non quòd iure ipso lex legi possit esse contraria, quia si diuersum ius esset, alterum altero abrogaretur, sed quòd leges casu colliduntur & euentu. Eius rei ponit exemplum secundo de Inuentione, Lex est, qui tyrannum occiderit, Olympianicarum praemia capito, & quam uolet sibi rem à magistratu deposcito, & magistratus ei concedito. Et altera lex est, Tyranno occiso, quinque eius proximos cognatione magistratus necato. Alexandrū qui apud Pheræos in Thesalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui nomen Thebe fuit, noctu cum simul cubaret, occidit. Hæc filium suum quem ex tyranno habebat, sibi in praemij locum deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. res in iudicio est. Huc, quia series artis est, hoc est, quòd in arte intersunt pleraque connexa, pertinet ea praecepta quae data sunt tum de ambiguo, tum de scripto & uoluntate. Ex ambiguo sumetur illa disputatio quam tuemur legem esse praeserendam, quòd sit equior, & utilior, quòd nihil habeat captionis & uitij, nihil absurdi, stulti, iniqui, contrarij. Ex scripto & uoluntate sumitur utriusque legis interpretatio, & eius quae pro nobis facit, & locis idoneis confirmatio.

Qua fecit arte
partitiones.

Expositae sunt tibi omnes oratoriae partitiones, quae quidem è media illa nostra Academia flouerunt, neque sine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari possunt. Nam & partiri ipsum, & definire, & ambigui partitiones diuidere, & argumentorum

locos

locos nosse, & argumentationem ipsam concludere, & uidere quae sumenda in argumentando sint, quidque ex ijs quae sumpta sunt, efficiatur, & uera à falsis, uerisimilia ab incredilibus dijudicare, & distinguere, & aut malè sumpta, aut malè conclusa reprehendere, & eadem uel angustè differere, ut dialectici qui appellantur, uel ut oratorem decet, late exprimere, illius exercitationis, & subtiliter disputandi, & copiosè dicendi artis est. De bonis uero rebus & malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, quam potest habere orator, sine illis maximarum rerum artibus facultatem, aut copiam: Quare hæc tibi sint mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si nobis eisdem ducibus, alijs uel perueneris, tum & hæc ipsa melius, & multo maiora alia cognosces.

C. F. Ego uerò, ac magno quidem studio mi pater, multisque ex tuis præclarissimis muneribus nullum maius expecto.

DE RATIONE partiendi postremam fecit hanc partem, ut simul ab arte comendetur opus, simul ad studia magnarum rerum, tum Cicero filius, tum ceteri adulescentes incitentur. Artem partitionum deriuat à media academia, hoc est, philosophia Platonica, cuius illum fuisse studiosum notum est. Philosophiae esse censet partiri totum in suas partes: definire, quae sunt explicanda: diuidere ambigui partitiones, hoc est, illud omne quod est multiplex, ut quum genus diuiditur in formas: argumentorum locos nosse, quae scientia topica est: argumentationem ipsam concludere, quae facultas est syllogismorum: nosse quae sumenda in argumentando sunt, ut omnia confessa & probabilia: quid ex ijs quae sumpta sunt, efficiatur, ut uera de ueris, & sepius falsa de falsis: uera à falsis, uerisimilia ab incredilibus dijudicare & distinguere: aut male sumpta, cuiusmodi sunt falsa, contraria, repugnantia, stulta: aut male conclusa,

Ff 3

ut ab

ut ab assumptis abhorrentia reprehendere: & eadem uel anguste differere sine ulla copia dicendi, ut dialectici qui appellantur: uel ut oratorem decet, late exprimere. Hæc inquam omnia esse censet illius exercitationis & philosophiæ, in qua Platonici uersantur. Duo posteriora sunt artis subtiliter disputandi, hoc est, dialectices, & copiose dicendi & rhetorices. Nec enim Cicero sentit quod nonnulli dialecticorum uel etiam rhetorum, qui sibi impudenter arrogat istorum omnium scientiam, propterea quod in arte sua uident aliquot ijs de rebus præceptiuinculas. Nam si essent hæc dialecticorum, essent eadem rhetorum, Cicero iudice: qui nullum inter eos discrimen facit, nisi quod illi anguste, hi copiose disputant. Sed isthuc neque libellis dialecticorum neque rhetorum contineri putat, quod satis ostendit primo libro de Oratore. A philosophia igitur maiori petendum est, sine qua nulla est rerum artificiosa cognitio. Partiri autem, & diuidere, & definire, & aliquid argumentando assumere, & rerum differentias tractare, aut reprehendere, sine cognitione rerum summe dementia est. Itaque qui nihil aliud, quam dialecticorum præcepta norunt, nihil istorum commode facere possunt. Magnum putant animal diuidere, aut definire, aut in syllogismum reducere. Sed Academici qui de rebus omnibus in contrariam partem disputabant, qui rerum naturas uirtutesque exploratas habebant, qui nullas artes non tenebant, disciplinas omnes illa sua infinita scientia, summaque exercitatione tractare potuerunt. Adde quod nemo potest esse consummatus uel dialecticus uel orator, qui ceteras ignoret artes. Nam si utriusque est de re proposita differere, certe ad differendum, necesse est uim rerum naturamque percepisse. Ea autem a philosophia subministratur, sicut ratio tractandi a dialecticis atque rhetoribus. De academia scribit isthuc academicarum questione prima, fuit a Platone accepta philosophandi ratio triplex. una de uita & moribus, altera de natura & rebus occultis, tertia de differendo, & quid uerum & quid falsum, quid rectum in oratione prauum uel, quid consentiens, quid repugnans iudicando. Tertiam facit partem dialecticæ atque rhetoricæ, quia ordine differendi ceterarum artium cognitionem subsequuntur. Inde colligitur a philosophia suppeditari dicendi materiam, a dialectica & rhetorica ueluti formam rationemque tractandi. Nec si quid inueniunt arte, illud satis est, nisi uideant quid sit in re positum. In genere demonstrationis de bonis rebus & malis agitur. In deliberatione de honestis, turpibus: utilibus, inutilibus. In statu qualitatis, & iudicio de æquis ac iniquis, quæ a media philosophia morali petenda sunt omnia.

F I N I S.

M. T. CICERO
DE OPTIMO GE-
NERE ORATORVM.

R A T O R V M genera esse dicuntur tanquam poetarum. Id secus est: nam alterum est multiplex. Poematis enim Tragicum, Comicum, Epicum, Melicum etiam ac Dithyrambicum, quod magis est tractatum a Latinis, suum quoduis est diuersum a reliquis. Itaque & in tragœdia comicum uitiosum est, & in comœdia turpe tragicum: & in cæteris suus est cuiusque certus sonus & quædam intelligentibus nota uox. Oratorum autem si quis ita numerat plura genera, ut alios grandes, aut graues, aut copiosos: alios tenues, aut subriles, aut breues: alios eis interiectos, & tanquam medios putet: de hominibus dicet aliquid, de re parum. In re enim quod optimum sit quaeritur: in homine dicitur quod est. Itaque licet dicere & Ennium summum Epicum poetam, si cui ita uideatur: & Pacuuium Tragicum: & Cæcilium fortasse Comicum. Oratorem genere non diuido, perfectum enim quaero. Vnum est autem genus perfectum: a quo qui absunt, non genere differunt, ut ab Accio Terentius, sed in eodem non sunt pares. Optimus est enim orator, qui dicendo animos audientium & docet, & delectat, & permouet. Docere debitum est, delectare honorarium, permouere necessarium. Hæc ut alius melius quam alius, concedendum est: uerum id fit non genere, sed gradu. Optimum quidem unum est, & proximum quod ei similitimum. ex quo perspicuum est, quod optimo dissimilimum sit, id esse deterrimum. Nam quoniam eloquentia constat ex uerbis, & sententijs, perficiendum est, ut pure & emendate loquentes, quod est Latine, uerborum præterea & propriorum, & translatorum elegantiam persequamur. In proprijs ut aptissima eligamus. In translatis, ut similitudinē secuti ue-

Ff 4 recunde

232
 recunde utamur alienis. Sententiarū autem totidem genera sunt, quot diximus esse laudū. Sunt enim docēdi, acutæ; delectādi, quasi argutæ; cōmouendi, graues. Sed & uerborū est structura quædā duas res efficiens, numerū & lenitatem; & sententiæ suā compositionē habent & ad probandam rē ac cōmodatum ordinē, sed earū omnium rerum, ut ædificiorū, memoria est quasi fundamentū; lumen, actio. Ea igitur omnia in quo summa, erit orator pitissimus; in quo media, mediocris; in quo minima, deterrimus. Et appellantur omnes, oratores; ut pictores appellatur etiā mali; nec generibus inter sese, sed facultatibus differunt. Itaq; nemo est orator qui se Demosthenis similem esse nolit, at Menander Homeri noluit. Genus enim erat aliud; id non est in oratoribus; aut etiā si est, ut alius grauitatē sequens, subtilitatem fugiat; contra, alius acutior ē se, q̄ ornatorem uelit; etiam si inest in genere tolerabili, certe non est in optimo; siquidē quod omnes laudes habet, id est optimū. Hæc dixi breuiter equidē q̄ res petebat, sed ad id quod agimus, non fuit dicendum pluribus. Unū enim quū sit genus, id quale sit, quærimus. Est autem tale, quale floruit Athenis, ex quo Atticorū oratorum ipsa uis ignota est, nota gloria. nā alterum multi uiderūt, uitiosi nihil apud eos; alterū pauci, laudabilis esse multa. Est enim uitiosum in sententiā, si quid absurdū, aut alienū, aut non acutum, aut subinsulsum est. In uerbis, si inquinatū, si abiectū, si non aptum, si durū, si longe petitū. Hæc uitauerūt ferē omnes, qui aut Attici numerātur, aut dicunt Attice; sed quatenus ualuerunt, sani & sicci duntaxat habeantur, sed ita ut palæstricē spatari in Xysto liceat, nō ut ab Olympijs coronā petat, qui cū careat omni uitio, nō sunt contenti quasi bona ualetudine, sed uires, lacertos, sanguinē quærūt, quandā etiā suauitatē coloris, eos imitemur, si possumus; sin minus, illos potius, qui incorrupta sanitate sunt, quod est propriū Atticorū, q̄ eos, quorum uitiosa abundantia est, quales Asia multos tulit. Quod cum faciemus, si modo id ipsum assequemur (est enim permagnū) imitemur, si poterimus, Lysia, & eius quidē tenuitatē potissimum. Est enim multis in locis grandior; sed

dior; sed quia & priuatas ille plerasq; & eas ipsas alijs, & paruorū rerū caussulas scripsit, uidetur esse ieiunior, quoniā se ipse cōsulto ad minutarū genera caussarū limauerit. Quod qui ita faciet, ut si cupiat uberior esse nō possit, habeat sane orator, sed de minoribus; magno autē oratori etiā illo modo sæpe dicendū est in tali genere caussarū. Ita fit, ut Demosthenes certe possit summissē dicere, elate Lysias fortasse nō possit. Sed si eodem modo putant, exercitu in foro & in omnibus templis, quæ circum forū sunt, collocato, dici pro Milone decuisse, ut si de re priuata ad unū iudicē diceremus, uim eloquentiæ sua facultate, non rei natura metiuntur. Quare quoniam nonnullorū sermo iam increbuit, partim se ipsos Attice dicere, partim neminem nostrū dicere, alteros negligamus; satis enim his res ipsa respondet, cum aut non adhibeantur ad caussas, aut adhibiti derideantur. nam si arridentur, esset id ipsum Atticorū. Sed qui dici à nobis Attico more nolunt, ipsi autem se non oratores esse profitentur, si teretes aures haberent, intelligensq; iudiciū, tanquam ad picturam probandam adhibentur etiā inscij faciendi, cum aliqua solertia iudicādi. Sin autem intelligentiā ponūt in audiēdi fastidio, neq; eos quicquā excelsum magnificumq; delectat; dicant se subtile quiddam, & politum uelle, graue, ornatumq; contemnerē; id uerō desinant dicere, qui subtiliter dicunt, eos solos Attice dicere. Idcirco si sicce, & integre, & ample, & ornate, & copiose, cū eadē integritate Atticorum est, quid dubiū est utrū orationē nostrā tolerabilem tantū, an etiā admirabile esse cupiamus? non enim iā quærimus qd sit Attice, sed quid sit optime dicere. Ex quo intelligit quoniā Græcorū oratorū præstantissimi sunt ij qui fuerūt Athenis; eorū autē princeps facile Demosthenes; hūc si quis imitetur, eū & Attice dicturū, & optime; ut quoniā Attici nobis propositi sunt ad imitandū, bene dicere id sit Attice dicere. Sed cū in eo magnus error esset, quale esset id dicēdi genus, putaui mihi suscipiēdū laborē utilē studiosis, mihi quidē ipsi nō necessariū, cōuertī enim ex Atticis duorū eloquentissimorū nobilif

nobilissimas orationes inter se contrarias, Aeschinis, Demosthenis; nec conuerti ut interpretes, sed ut orator, sententijs ipsius & earum formis tanquam figuris, uerbis ad nostram consuetudinem aptis, in quibus non uerbum pro uerbo necesse habui reddere, sed genus omnium uerborum, uimque seruaui; non enim ea me annumerare lectori putauit oportere, sed tanquam appendere. Hic labor meus hoc assequetur, ut nostri homines, quid ab illis exigant, qui se Atticos uolunt, & ad quam eos quasi formulam dicendi reuocent, intelligant. Sed exortitur Thucydides, eius enim quidam eloquentiam admiratur, id quidem recte, sed nihil ad eum oratorem quem quaerimus, aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud arguendo tenebre criminari, crimen uel dissolueret; aliud narratione tenere auditorem, aliud concitare. At loquitur pulchre, num melius quam Plato; necesse tamen est oratori quem quaerimus, controuersias explicare forenses dicendi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad permouendum. Quare si quis erit, qui Thucydideo genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is abhorreat etiam a suspicionem eius, quae uersatur in re civili & forensi; qui Thucydidem laudauit, ascribat suae nostrae sententiam. Quin ipsum Isocratem, quem diuinus autor Plato suum fere aequalem admirabiliter in Phaedro laudari fecit a Socrate, quemque omnes docti summum oratorem esse dixerunt, tamen hunc in numero non repono: non enim in acie uersatur, & ferro, quasi rudibus eius eludit oratio. A me autem, ut cum maximis minima conferam, gladiatorum par nobilissimum inducitur; Aeschines tanquam aescrinus (ut ait Lucilius) non spurcus homo, sed doctus & acer, Cum Pacidiano hic componitur qui optimus longe post homines natos. Nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse diuinius, Huic labori nostro duo genera reprehensorum opponuntur: unum hoc, uerum melius Graeci, a quo quaeratur, ecquid possint ipsi melius Latine; alterum, quid istas potius legam, quam Graecas? lidem Andriam, & Synephebos; nec minus Terentium, & Caecilium, quam Menan

Menandrum legunt; nec Andromacham, aut Antiopam, aut Epigonos Latinos recipiunt, sed tamen Ennium, & Pacuuium, & Accium potius quam Euripidem, & Sophoclem legunt. Quod igitur est eorum in orationibus a Graeco conuersis fastidium, nullum cum sit in uersibus? Sed aggrediamur iam quod suscepimus: si prius exposuerimus, quae causa in iudicium deducta sit. Quum esset lex Athenis, ne quis populi scitum faceret, ut quisquam corona donaretur in magistratu prius quam rationes retulisset, & altera lex, eos qui a populo donarentur, in concione donari debere, quia in senatu Demosthenes curator muris reficiendis fuit, eosque refecit pecunia sua: de hoc igitur Ctesiphon scitum fecit, nullis ab ipso rationibus relatis, ut corona aurea donaret, eaque donatio fieret in theatro populo conuocato, qui locus non est concionis legitima, atque ita praedicaretur, eum donari uirtutis ergo beneuolentiaeque quam erga populum Atheniensem haberet. Hunc igitur Ctesiphontem in iudicium adduxit Aeschines, quod contra leges scripsisset, ut & rationibus non relatis corona donaretur, & ut in theatro, & quod de uirtute eius, & beneuolentia falsa scripsisset, quoniam Demosthenes nec uir bonus esset, nec benemeritus de ciuitate. Causa ipsa abhorret illa quidem formula consuetudinis nostrae, sed est magna. Habet enim & legum interpretationem satis acutam in utraque partem, & meritorum in Reipublica contentionem sane grauem, itaque causa fuit Aeschini, quoniam ipse a Demosthene esset capitis accusatus, quod legationem ementitus esset, ut ulciscendi inimici causa nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis, famaque Demosthenis. non enim tam multa dixit de rationibus non relatis, quam de eo, quod ciuis improbus, ut optimus laudatus esset. Hanc, multam Aeschines a Ctesiphonte petijt quadricennio ante Philippi Macedonis mortem; sed iudicium factum est aliquot annis post, Alexandro iam Asiam tenente; ad quod iudicium concursus dicitur e tota Graecia factus esse. Quid enim aut tam uisendum, aut audiendum fuit, quam summo

summorum oratorum in grauissima causa accurata, & inimicis incensa contentio? Quorum ego orationes, si, ut spero, ita expressero, uirtutibus utens illorum omnibus, id est sententijs, & earum figuris, & rerum ordine, uerba persequens eatenus, ut ea non abhorreant a more nostro (quæ si e Græcis omnia conuersa non erunt, tamen ut generis eiusdem sint, elaborauimus) erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice uolunt dicere, sed de nobis satis.

Aliquando enim Aeschinem ipsum Latine dicentem audiamus.

FINIS.

IIe

496